

TRANSILVANIA

serie nouă, anul XLIX (CLIII), numărul 11-12 (2021)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC | ADVISORY BOARD:

Ștefan Afloroaei (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)

Cornel Ban (Copenhagen Business School, Danemarca)

Manuela Boatecă (Universitatea Albert-Ludwigs, Freiburg, Germania)

Constantin Chiriac (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Petr Kopecký (Universitatea din Leiden, Olanda)

Mihaela Miroiu (Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)

Christian Moraru (Universitatea North Carolina Greensboro, SUA)

Mircea Păcurariu (Academia Română)

Ioan-Aurel Pop (Academia Română)

Marci Shore (Universitatea Yale, SUA)

Stefan Sienerth (Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania)

Andrei Terian (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

Galin Tihanov (Universitatea Queen Mary, Regatul Unit)

Alexandru Zub (Academia Română)

REDAȚIA | EDITORIAL TEAM:

Redactor-șef | Editor-in-Chief: **Radu Vancu**

Redactori | Editors: **Dragoș Varga, Vlad Pojoga**

Secretar de redacție | Editorial Secretary: **Ștefan Baghiu**

Tehnoredactor | DTP: **Mihaela Basarabă**

Fotografia de pe copertă | Cover Photo: **Robert Gavrilescu**

Revistă editată de **Complexul Național Muzeal ASTRA**, sub autoritatea **Consiliului Județean Sibiu**
Journal edited by **ASTRA National Museum Complex** under the authority of the **Sibiu County Council**

Director general C.N.M. ASTRA | General Manager ASTRA NMC: **Ciprian Anghel Ștefan**

CONTACT:

551037 Sibiu, Bastionului 6A

Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com

www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com

www.muzeulastra.ro

Cuprins | Contents

Filozofie

Christian Ferencz-Flatz | 1

Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR

Alex Cistelean | 12

Materialism dialectic și istoric în comunismul românesc (I)

Ștefan Baghiu | 25

Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere și acomodare (1954-1967)

Studii literare

Andrei Terian | 35

Căldură mare. Temperatura pasiunilor în Ion de Liviu Rebreanu

Alex Goldiș | 45

The Pressure of Eurochronology and the Romanian Rural Prose

Dragoș Varga | 49

The Winning Formula. Convenții și stereotipuri ale romanului haiducească în Mina haiducească. Fata codrilor de George Baronzi

Vlad Pojoga | 53

Narațiuni și interacțiuni: preliminarii teoretice comparate

Snizhana Zhygun | 59

Why Is the History of Ukrainian Literature Silent About the Women Writers of the Second and Third Decades of the 20th Century?

Dumitru Chioaru | 67

Poezia modernă și tradiția

Daria Pârvu | 69

Romantic Dissolution vs. Artistic Disillusion in Robert Browning's Andrea del Sarto

Larisa Prodan | 74

Memory and Fiction: Trauma in Contemporary Romanian Literature

Radu Vancu | 80

Poetici ale memoriei: Paul Celan și George Steiner

Istorie și antropologie

Ancuța-Maria Ilie | 85

Reprezentarea sfințelor femei în bisericile pictate în timpul lui Ștefan cel Mare în Moldova. Două exemple

Zoltan Rostás | 91

The Unknown Michael Cernea at 90

Raluca Mureșan | 99

Rolul modelelor teoretice ale relațiilor publice în construirea identității etice profesionale

Victor Daniel Crețu & Radu Racovițan | 105

The Austrian-Hungarian Press regarding the Tsar's Visit to Constanța in June 1914

Științele limbii

Simina-Maria Terian | 112

What Is Fake News: A New Definition

Anca-Simina Martin | 121

Antisemitic or Bordering on Antisemitic? Grey Areas in Romanian Fake News Discourses in the Wake of the Covid-19 Pandemic

Monica Borș | 128

What's new, Scooby Doo? Observații asupra dinamicii lexicului și a structurii gramaticale românești în subtitrarea desenelor animate

Valerica Sporiș | 132

REVIEW: Mihaela Mancaș, Metafora afectivității în poezia românească

Sorin Ungurean | 134

Disclaimers

Radu Drăgulescu | 144

Considerații lingvistice privind fitonimele românești care implică termenul „crăciun”

Rodica-Maria Mihulecca | 147

Valeurs particulières des clitiqes datifs en français et en roumain (exemples empruntés aux proverbes)

ESTETICA VIETII COTIDIENE ÎN FILOZOFIA RSR

Christian FERENCZ-FLATZ

Institutul de filozofie Alexandru Dragomir, București
UNATC, București
Alexandru Dragomir Institute for Philosophy, Bucharest
National University of Theatre and Film, Bucharest
Personal e-mail: christian.ferencz@phenomenology.ro

THE AESTHETICS OF EVERYDAY LIFE IN SOCIALIST ROMANIAN PHILOSOPHY

Abstract: The present paper analyses the emergence of a novel field of interest in the philosophical aesthetics of the 1960s in Romania: the aesthetics of everyday life. As such, it first starts by drawing out an overview of the aesthetic discussions in 1950s Romania by closely reading several articles from the main philosophical journal of the period: *Cercetări filozofice*. In this regard, I focus on two main aspects, namely the theory of reflection, which was the guiding principle of Marxist-Leninist aesthetics, and the theory of the social function of art. Further on I will sketch out how these two aspects defined the main traits of the local aesthetics of everyday life, a topic which took the center fold of aesthetic interest for almost a decade, and which has ever since the early 2000s found renewed interest.

Keywords: design, reflection, socialist realism, commodity aesthetics, industrial aesthetics

Citation suggestion: Ferencz-Flatz, Christian. "Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR." *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 1-11. <https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.01>.

Textul de față nu-și propune nimic mai mult decât să recitească pe diagonală câteva texte de estetică apărute în *Cercetări filozofice*. Aceasta era, după cum se știe, revista institutului de filozofie de la București din 1954 până în 1963. Înainte de asta, singura publicație periodică de filozofie din țară traducea doar, articol cu articol, revista omoloagă din Uniunea Sovietică, *Voprosy filosofii*; după aceea, s-a revenit la denumirea din interbelic, aflată în uz și astăzi, anume *Revista de filozofie*. O asemenea analiză se confruntă cu cel puțin două neajunsuri vădite, care ar merita abordate din capul locului în chip de introducere.

În primul rând, a vorbi tocmai de această perioadă din estetica filozofică românească implică fără îndoială un decupaj destul de aleator, căci, indiferent de motivele care au determinat în 1964 revenirea la vechea denumire a revistei, gestul n-a avut în tot cazul decât o semnificație simbolică. Sigur, n-a fost o chestiune cu totul irelevantă și e ușor de văzut că ea marchează cel puțin o schimbare de accent în legătură cu trecutul pre-comunist, punând sugestia unei continuități în locul rupturii drastice, pe care căuta s-o proiecteze faza anterioară. Dar redacția revistei a rămas aceeași și după schimbarea de nume, la fel și rubricile, periodicitatea sau principalele direcții tematice. Pe scurt, nu există nicio

diferență semnificativă între un text de estetică apărut în *Cercetări filozofice* în 1962 și unul apărut în *Revista de filozofie* în 1964, care să justifice o atare focalizare. Dimpotrivă, dacă vrei să urmezi un decupaj logic în tratarea esteticii filozofice din perioada socialismului românesc, ai la dispoziție varii opțiuni mult mai îndreptățite. Poți, pe de o parte, să urmărești dezbaterile legate de chestiunea artei moderniste și a avangardelor, respinse cu vehemență ca artă burgheză diversionistă în anii 1950, dar recuperată apoi treptat începând cu a doua jumătate a anilor 1970. E o poveste care s-a tot spus: ea s-a petrecut în mare măsură în aceeași termeni, cu varii decalaje, în toate țările blocului estic și e, în esență, o istorie de tip *rise and fall* a neutralizării conținuturilor marxist-leniniste în filozofia socialismului de stat, care s-a petrecut ca atare mult înainte de schimbarea de regim.¹ Pe de altă parte, dacă nu vrei să mergi pe căi chiar atât de bătătorite, poți să obții un survol mult mai comprehensiv al dezvoltării esteticii în timpul socialismului de stat dacă urmărești lucrurile cel puțin până la marea conferință internațională de estetică, organizată la București în 1972. Aceasta marchează vizibil apogeul disciplinei în timpul socialismului de stat și reunește la un loc cele mai importante direcții în care aceasta evoluează (cuprinzând, între ele, și inițiative deosebit de interesante, cum este estetica

informațională, care nu apar decât după 1964). Mai mult decât atât, momentul îi strânge la un loc pe principalii autori cu o contribuție relevantă în domeniu, între care unii semnificativi, cum e Ion Ianoși sau Nicolae Tertulian, nu debutează decât la sfârșitul anilor 1960. Să te oprești la mijlocul anilor 1960 înseamnă deci, într-un anumit fel, să lași deoparte ce-i mai bun din estetica socialismului românesc. Și totuși: momentul nu e ales cu totul aleator. Textele epocii descriu acești ani drept „perioada desăvârșirii construcției socialismului”, iar denumirea e destul de grăitoare: ea sugerează, pe de o parte, că tranziția la un regim socialist, i.e. „construcția” lui s-a încheiat în mare; dar indică, pe de altă parte, și faptul că rămân încă să fie ajustate, aranjate o serie de detalii. Pe scurt: construcția socialismului românesc a ajuns la faza finisajelor, iar în măsura în care acestea privesc între altele și domeniul academic și științific, o să încercăm să vedem aici cum anume afectează acest lucru discursul estetic.

În al doilea rând, și aceasta e a doua mare dificultate de principiu pe care o pune cercetarea esteticii filozofice în timpul socialismului de stat românesc, un comentariu filozofic contemporan nu poate să treacă nereflectat peste natura cu totul idiosincronică a textelor cu care avem de-a face aici. În fapt, dacă proiectul de cercetare mai amplu, sub egida căruia se înscrie și articolul de față – un proiect care vizează cartografierea producției filozofice din deceniile socialismului de stat – își propune să arunce un ochi proaspăt peste această literatură, care constituie realmente un întreg continent uitat, trebuie spus din capul locului că o asemenea explorare este totuși departe de a fi una nemijlocit palpantă. Astfel, dacă te uiți de pildă la articolele din revistele de filozofie ale epocii, care constituie principalul material de studiu al acestui proiect, ele sunt în mod direct cu totul neofertante pentru un interes filozofic contemporan, înțelegând prin asta că doar într-un mod cu totul și cu totul excepțional ai putea găsi în cuprinsul lor vreun text pe care să-l poți pur și simplu reproduce ca atare drept o contribuție relevantă pentru dezbaterile filozofice actuale. S-ar putea însă merge chiar mai departe de atât. Căci textele respective sunt cel mai adesea aproape ilizibil de monotone, repetitive și complet previzibile: ele folosesc iar și iar aceleași concepte cu sens fixat și se învârt la nesfârșit în jurul aceluiași teze și formule. Ca atare, ele nu numai că nu par să aibă vreo ambiție de originalitate, cum subîntinde ea în fond însuși conceptul unei contribuții academice – de ce să scrii și publici un articol, dacă nu ca să extinzi un subiect, să aduci un argument nou, să răstorni bazele pe care se poartă discuția? – ci dimpotrivă: principala lor ambiție pare să fie mai curând aceea de a demonstra cât mai vizibil că ele *nu* spun în fapt nimic nou, că doar confirmă și reîntăresc niște adevăruri deja stipulate. Întreaga lor orientare retorică e marcată de la un cap la altul de angoasa de a arăta că nu se depărtează de la linia oficială, iar din acest motiv ele sunt – cu toată creativitatea, pe care o pun uneori în joc pentru asta și înaintea oricărei diabolizări de pe poziții ideologice² – o lectură indigestă din perspectiva practicilor noastre filozofice și academice de azi, antrenate pe texte care se justifică întâi de toate prin originalitatea lor. Tocmai din această cauză, nu

poți, dincolo de orice diferend ideologic, să redescoperi pur și simplu asemenea materiale cum ai redescoperi, să zicem, un clasic uitat pe nedrept, pe care e suficient să-l redai publicității pentru ca relevanța lui să fie imediat evidentă, ci ai nevoie mai curând, pentru a le face să vorbească contemporaneității, să intervii asupra lor în varii feluri: să le pui în constelații noi de lectură, să le citești *en masse* pe segmente mai lungi de timp, să le corelezi contextual cu alte tipuri de documente, să le investighezi ca formă de discurs după mecanismele sale specifice de funcționare sau chiar să le supui unor tehnici de analiză cantitativă, care să treacă dincolo de prima impresie, s-o admitem, dezolantă.

Acum, sigur că aceste caracteristici „dogmatice”, să le spunem, ale textelor despre care vorbim aici sunt cu atât mai pronunțate cu cât tematica lor se apropie mai mult de nucleul sensibil al doctrinei oficiale marxist-leniniste în accepțiunea lui sancționată de documentele de partid, în vreme ce, dimpotrivă, în cazul tematicilor care ies de sub incidența sa, asta s-ar întâmpla într-o măsură mai mică. O asemenea precizarea e fără îndoială justă, dar ea ar trebui să aibă în vedere din capul locului trei lucruri. Întâi de toate, nu există cu adevărat domenii care să fie *a priori* exceptate de la reglementarea lor prin marxism-leninism. În principiu, disciplinele clasice ale filozofiei burgheze nu sunt recunoscute ca atare, ci ele trec în anii 1950 printr-un amplu proces de reconfigurare, așa încât până și o disciplină aparent străină de lume ca logica e supusă la presiuni. Astfel, o bună parte a textelor de logică din revistele de filozofie ale primului deceniu de socialism de stat sunt dedicate unei polemici partizane, purtate de pe pozițiile logicii dialectice, împotriva logicii formale dominante în acel moment. Mai mult decât atât, până și rezultatele unor științe particulare pozitive precum biologia sau fizica sunt trecute printr-un filtru ideologic, motiv pentru care filozofia științei e și ea un domeniu în care se face risipă de multă creativitate. În al doilea rând, acest întreg câmp teoretico-ideologic nu e nicidecum static, ci el evoluează în timp, iar așa cum, în cazul logicii, linia polemică împotriva logicii formale a cedat destul de curând unei tratări neutre și tehnice a acestui domeniu, se poate spune că lucrurile evoluează la fel și în alte domenii, așa încât, tendențial, o tot mai mare parte a tematicilor și a autorilor, aflate inițial sub tutela dogmatică a marxism-leninismului sancționat, sunt lăsate treptat să se emancipeze și devin tehnic-neutre. Această evoluție merge până într-acolo încât, la nivelul anilor 1980, cea mai mare parte a articolelor din *Revista de filozofie* sunt, prin tematică și tratare, imposibil de distins din oficiu de articolele din anii 1990. În al treilea rând, în fine, acest proces nu face nicidecum mai atractive sau mai ofertante filozofice textele rezultate de pe urma sa, ci le lasă dimpotrivă cu atât mai astenice și lipsite de miză.

Acum, e neîndoelnic că o atare dinamică a neutralizării caracterizează în genere și domeniul esteticii. Astfel, ai aici, foarte grosier prezentat, o primă fază, care se întinde până pe la începutul anilor 1970, în care discuția estetică se poartă apăsător în termenii materialismului dialectic, și o tot mai accentuată degrevare a acestei tematici după aceea, sub semnul unei filozofii a „valorii culturale”, neutre din punct

de vedere politic. În acest context, o temă precum aceea a esteticii informaționale, pomenite mai devreme, e interesantă nu în ultimul rând și pentru că ea se dezvoltă oarecum pe muchia dintre aceste două faze, în măsura în care ea este, pe de o parte, motivată încă de optica materialismului dialectic, găsim și un sprijin în etosul științificist al acestuia, dar, pe de altă parte, ea marchează în același timp deja și o tot mai pronunțată eliberare de sub dogmele estetice ale marxism-leninismului în direcția unui pozitivism științific neutru.

Perioada de care se ocupă textul de față premerge în tot cazul aceste evoluții. În cuprinsul său, voi schița, mai întâi, cadrul în care se poartă discuția estetică în prima fază politică a anilor 1950. Apoi, voi trasa pe scurt contururile pe care le capătă în acest orizont o tematică ce dă un fel de actualitate neașteptată discuției: e vorba de estetica vieții cotidiene, o temă care migrează în epocă, pentru scurtă vreme, în centrul preocupării estetice tocmai din cauza problematizării sale într-o optică marxist-leninistă și care e azi, din cu totul alte motive, din nou de interes.

1.

Într-un text de bilanț, publicat în primul număr pe 1956 al *Cercetărilor filozofice* sub titlul „Sarcini actuale în domeniul filozofiei” – un text asumat de redacție, care aruncă o privire critică peste activitatea instituțională și publicistică din domeniul filozofiei în prima decadă a comunismului românesc și trasează prioritățile pentru cea care urmează – estetica lipsește aproape cu desăvârșire. Ea nu e pomenită decât *en passant* într-o frază care conchide sec: „Orientarea cercetărilor în direcția studierii problemelor estetice a lipsit cu desăvârșire din preocupările Institutului de filozofie. Abia planul pe anul 1956 prevede primele lucrări în această privință”.³ Ce înseamnă asta este că estetica devine oficial abia începând cu 1956 una dintre direcțiile majore de studiu ale Institutului de filozofie, prezentă în aproape fiecare număr al revistei și în planul lor de publicații, ceea ce corespunde în mare „turnurii estetice”, constatate, după moartea lui Stalin, și în alte țări ale blocului socialist.⁴ Ce-i drept, articole răzlețe mai apar și înainte de asta. Unul dintre ele, textul lui Alexandru Băleanu, „Despre caracterul obiectiv al legilor artei”, trasează încă din 1954, în al doilea număr al *Cercetărilor filozofice*, principalele linii pe care vor merge, cel puțin în anii 1950, studiile de estetică ale filozofilor români. După cum o arată destul de limpede și titlul, obiectivul reflecției sale e unul dublu. Pe de o parte, Băleanu polemizează împotriva unei accepții subiectiviste a artei, deci contra ideii de a vedea arta ca pe o expresie a artistului creator, fie că asta s-ar întâmpla în termenii idealismului subiectiv, deci sub forma artei ca spirit transpus în materie, ori în aceia ai unei teorii a artei ca manifestare a libertății în contra determinismului causal, cum o susținea în epocă estetica existențialistă.⁵ În răspăr cu asemenea concepții, deci, estetica socialismului românesc timpuriu caută să lege arta de realitatea obiectivă, făcând din capacitatea sa de a o reflecta pe aceasta principalul criteriu al evaluării ei. Mai mult decât atât, însă, estetica socialismului

de stat susține totodată și consecințele care decurg de aici în privința esteticii înseși, dat fiind că, în baza fundamentării sale științifice prin materialismul-dialectic, estetica poate să capete în sfârșit, după Băleanu, statutul unei științe obiective în toată regula.⁶ Pe scurt: avem de-a face cu o estetică care clamează primatul obiectului în fața subiectului (primul sens al obiectivității) și care are totodată pretenția științificității sale (al doilea sens), și tocmai de pe aceste poziții urechează apoi frecvent critica de artă rapsodică din revistele culturale, care susține în fond o estetică subiectivistă prin chiar faptul că se lasă, în propria activitate, dirijată exclusiv de arbitriul judecăților de gust.

Acum, argumentul central pentru toată povestea asta e destul de bine cunoscut, e vorba de celebra teorie a reflecției, pe care o regăsești practic ca teorie estetică dominantă în tot Blocul Estic, din Uniunea Sovietică și până în RDG, și pe care o apără în anii 1950 la unison virtualmente întreg spectrul filozofiei acceptate, de la figuri majore ca Lukács – care-i dă pesemne forma cea mai articulată în textul său din 1954, „Kunst und objektive Wahrheit”⁷ – până la ultimul doctorand în filozofie de la București, care scrie despre „funcția gnoseologică a artei”. Teoria se revendică, după cum se știe, din două mari surse teoretice. Pe de o parte, fundamentul său mai îndepărtat îl constituie desigur concepția lui Marx asupra relației dintre bază și suprastructură, așadar ideea potrivit căreia „modul de producție al vieții materiale determină în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale”.⁸ Conform acestei teze, formele artistice, laolaltă cu cele politice, juridice, filozofice sau religioase, sunt o expresie a conștiinței sociale, care ar trebui după Marx înțeleasă pornind de la condiționările sale materiale, pe care ele le exprimă, mai curând decât invers.⁹ Pe de altă parte, fundamentul său mai proxim îl constituie nu atât Marx, cât Lenin, care schițează în polemica sa celebră contra empiriocriticismului lui Mach bazele epistemologice ale materialismului dialectic. Potrivit lui Lenin, a accepta realitatea materială ca bază, ce determină conștiința socială, implică totodată a recunoaște și în domeniul cunoașterii primatul obiectului dinaintea conștiinței. În consecință, demersurile conștiinței în toate formele sale – iar Lenin vorbește acolo mai ales de cele filozofice și științifice, dar argumentul le implică deopotrivă și pe cele artistice – trebuie văzute ca un efort de asimilare sau de reflecție a realității materiale. Ambele poziții teoretice sunt nemijlocit relevante pentru estetica socialismului de stat, căci, unde Marx face posibilă o critică ideologică a artei burgheze, dar și a filozofiei idealiste ca expresii ale falsei conștiințe, revelând felul în care ele sunt determinate de niște interese de clasă implicite, Lenin trasează linia de interpretare pentru o filozofie și o artă socialiste, i.e. pentru o conștiință socială care-și asumă deschis sau „conștient” sarcina reflecției realității. Din acest punct de vedere, pragmatic, cele două poziții teoretice par mai ușor de împăcat decât ele sunt, iar combinarea lor trece aproape pe nesimțite, în cele mai multe dintre texte, la justificarea *parti pris*-ului pentru o artă realistă, care reușește să reflecteze în mod veridic și obiectiv realitatea, spre deosebire de modernismele literare (Joyce, Proust și Kafka)

sau plastice (îndeosebi expresionismului abstract), care sunt criticate îndeobște fie ca simple demersuri diversioniste, fie ca expresie ideologică a lumii burgheze în declin.

Evident, asta e o prezentare grosieră, care ignoră disputele mai nuanțate purtate în epocă pentru justa definire a realismului socialist în raport cu realismul critic de pildă, sau cu naturalismul, ori transformările prin care trece această concepție asupra esteticii în paralel în toate statele blocului estic, odată cu reevaluarea unor poziții canonice inițiale, cum sunt acelea ale lui Plehanov. Asemenea nuanțări sunt însă mai puțin relevante în contextul de față nu în ultimul rând fiindcă ele nu joacă niciun rol în literatura estetică din revistele de filozofie românești, care reprezintă principalul nostru obiect de interes aici. În fapt, literatura filozofică a marxism-leninismului românesc e departe de o scolastică a nuanțelor fine în această privință, după cum se poate cu ușurință ilustra. Iată, de pildă, o mostră din articolul lui Băleanu, care ajunge, scurt pe doi, de la teza relației dintre bază și suprastructură la instituirea realismului socialist ca unică formă artistică legitimă, într-un text care, fiind unul dintre primele studii de estetică publicate în RSR, nu are alibiul de a fi expeditiv fiindcă tratează un subiect despre care s-a tot discutat:

„Materialismul istoric ne învață că existența socială determină conștiința socială. În lumina acestei învățături urmează să analizăm arta ca formă a conștiinței sociale. Conținutul oricărei cunoașteri, conținutul gândirii omenești în genere, îl constituie realitatea. Dacă latura materială, condițiile exterioare, existența și alte fenomene asemănătoare le numim conținut, atunci latura ideală, conștiința și alte fenomene asemănătoare le putem numi formă. Raportul dintre artă și realitate ca raport între subiect și obiect este așadar un raport între formă și conținut. În cadrul acestui raport conținutul este factorul prim, determinant”.¹⁰

Ca și cum raportul dintre forma și conținutul artei ar fi nemijlocit totuna cu acela dintre conștiință și realitate sau ca și cum din teza lui Marx a relației dintre bază și suprastructură nu s-ar putea la fel de bine trage și concluzia inversă: că un conținut just e neutralizat ideologic prin punerea lui într-o formă neproblematică, respectiv că revoluționarea artei burgheze nu se poate face decât prin inovații de formă (așa cum o susține, de pildă, cineva ca Godard). Cert e în tot cazul că, altfel decât în RDG, bunăoară, unde pozițiile tranșante ale esteticii staliniste din anii 1950 ajung curând să fie revizuite în urma unor polemici intense și îndelungate, asemenea dispute lipsesc cu desăvârșire în estetica filozofică românească de până la 1970, în vreme ce transformările ei – care urmează în mare totuși același traseu ca în alte state estice – se petrec mai curând prin acomodări tacite și relaxări implicite ale conceptelor, care sunt păstrate ca atare în aparență, dar sunt deformatate încetul cu încetul și devin tot mai permissive.¹¹ Tocmai aceste evoluții se lasă urmărite cu ușurință în articolele de estetică din *Cercetări filozofice*. Astfel, antisubiectivismul tranșant al lui Bălean din 1954, lasă locul spre sfârșitul anilor 1950 unor discuții din ce

în ce mai elaborate asupra formelor diverse ale subiectivității în artă. Potrivit unui text din 1958, putem distinge chiar o triplă funcție a subiectivității în receptarea estetică: întâi de toate, rolul central al subiectului e implicit deja din start în conceperea artei ca reflectare a realității obiective; în al doilea rând, subiectul intră în joc deopotrivă și prin recursul artei la ficțiune și imaginație, iar în al treilea rând, subiectivitatea își găsește locul și în apelul artei la resorturile emoționale ale receptorului.¹² În mod similar, teza marxist-leninistă a artei ca formă a conștiinței sociale care reflectă realitatea materială e adusă cu timpul tot mai mult în proximitatea teoriilor antice ale artei ca *mimesis*,¹³ în vreme ce „caracterul obiectiv al legilor artei”, despre care vorbea Băleanu, se preschimbă încetul cu încetul într-o discuție asupra „obiectivității *valorii* estetice”¹⁴, într-o manieră ce se apropie discret de limbajul neutru al esteticienilor neokantiene ale valorii, de exemplu a lui Nicolai Hartmann, tradusă în 1974 și devenită curând una din cărțile de căpătâi ale esteticienilor români.

O evoluție similară s-ar putea constata și cu privire la celălalt punct central al esteticii marxist-leniniste, pe care l-am pus în paranteză până acum: teza funcției sociale a artei. Căci, într-adevăr, dacă arta socialistă trebuie să se caracterizeze prin obiectivitate, cum o susțin teoreticienii anilor 1950, acest lucru nu înseamnă nicidecum că ea ar fi imparțială, ci ea trebuie deopotrivă să facă în mod deschis dovadă partinității ei comuniste, iar o mare parte din acrobatica esteticii socialismului de stat constă în efortul de a împăca simultan aceste două exigențe. Evident, discuțiile asupra partinității comuniste a artei produse în RSR au la rândul lor inițial o tentă polemică, nu doar în măsura în care ele vin în contra pozițiilor dominante ale esteticii occidentale contemporane, care resping o asemenea funcționalizare a artei sub denumirea de didacticism, tezism etc., ci și în măsura în care ea contravine deopotrivă tradiției estetice locale, așa cum o întruchipează mai ales Măiorescu.¹⁵ Împotriva lui, dar și a Lucian Blaga, se îndreaptă cele mai virulente dintre atacurile polemice ale esteticienilor anilor 50, care vor să arate atât că, negând rolul social al artei, acești autori promovează de fapt implicit niște poziții de clasă interesate de *statu quo* (motiv pentru care arta funcționează în fond și la ei ca un instrument al intereselor sociale), cât și că, procedând astfel, teoreticienii burghezi răstălmăcesc și mistifică de fapt însăși creația artistică, ignorând ancorarea sa socială inevitabilă. Dacă însă această parte polemică decurge oarecum lin din premisele marxiste ale esteticienilor socialiști, partea mai dificilă a argumentației lor începe acolo unde ei trebuie, în plus, să redefinească o atare funcție în cadrele socialismului existent.

Problema pe care o pune această translație e una dublă: ea se leagă, pe de o parte, de faptul că schema marxistă a relației dintre bază și suprastructură este, pe cât de utilă unui demers critic ce deconspiră partizanatele implicite ale unor opere de artă pretins pur estetice, pe atât de refractară unui demers ce caută să deducă din ea prescripții pozitive pentru o artă a socialismului de stat. Pe de altă parte, nici discursurile despre funcția și acțiunea politică a artei, care pleacă în mod tradițional de la situația luptei de clasă și de la

posibilitățile utilizării sale ca instrument de agitație, nu mai pot fi reluate ca atare în condițiile „desăvârșirii construcției socialismului”, cu atât mai mult cu cât ele par în primă instanță să contravină conceptului osificat de obiectivitate al realismului socialist. Tocmai în jurul acestor dileme caută să-și croiască un drum, destul de neajutorat în primă instanță, discuțiile despre partinitatea esteticului începând cu a doua decadă a comunismului românesc. Astfel, un text al lui Grigore Smeu din 1956 încearcă să arate că, dacă conflictul social e o condiție necesară a interpretării socialiste a artei, asemenea conflicte nu trebuie neapărat să fie unele antagonice (cum nu se mai găsesc, desigur, în societatea fără clase), ci ele pot fi la fel de bine și unele neantagonice, și tocmai asemenea conflicte neantagonice în câmpul muncii, de pildă, pot da în mod legitim o motivație socială operelor de artă socialiste.¹⁶ Alte texte din aceeași perioadă văd rolul social al artei pur și simplu în faptul că ea adresează „o chemare înflăcărată pentru constituirea fericirii poporului”.

Dincolo de asemenea argumente ingenue, spre sfârșitul anilor 50 se poate distinge o nemulțumire tot mai clară a esteticienilor socialiști, care nu mai vor să acorde artei doar rolul encomiastic de a glorifica „viețile constructorilor socialismului” și de a reflecta „realitățile revoluționare”. Drept urmare, încep să apară deopotrivă și construcții teoretice mai elaborate, care încearcă să sintetizeze într-un tot coerent aspectele divergente ale discursului marxist-leninist despre artă, dând un loc precis în cadrul său și funcției sale sociale, sau mai precis acum: social-educative. O mostră grăitoare în acest sens o constituie textul semnat de Ludwig Grünberg și Ion Pascadi la începutul anilor 60: „Formarea idealului estetic socialist”. Textul începe cu o teză tare: „Prin lichidarea proprietății private dispar și consecințele nocive pe care aceasta le avea asupra raporturilor estetice dintre om și realitate”.¹⁷ Drept urmare, noile forme economice, care îl eliberează pe om de obsesia grijilor materiale, deschid totodată calea către „dezvoltarea unor noi raporturi estetice, calitativ deosebite prin conținutul, amploarea și rolul lor”.¹⁸ Restul textului nu mai e nici pe departe la fel de spectaculos, dar el e totuși interesant prin felul cum reflectă stabilizarea într-o matrice dogmatică în această perioadă a întregii discuții legate de funcția socială a artei în comunism. În acest sens, autorii pun de la bun început mare preț pe a se disocia de un „sociologism vulgar”, care nu e interesat decât să devoaleze conținuturile ideologice ale operei de artă. Prin aceasta, ei dau curs unei tendințe curente în marxism-leninismele de după moartea lui Stalin, care refuză de formă eticheta dogmatismului și se delimitează la rândul lor de orice formă de *Vulgärmarxismus*, eticheta standard aplicată în Vest filozofiei diamat. La rândul lor, Grünberg și Pascadi insistă asupra faptului că a concepe o funcție socială a artei nu înseamnă nicidecum a tăgădui specificitatea esteticului. Mai precis, ei argumentează distingând din start între un ideal *estic* socialist, unul *etic* și unul *politic*, și stabilesc o serie de relații între cele trei. Potrivit lor, idealul politic este, ca „expresia cea mai concentrată a economicului”,¹⁹ baza celorlalte două, iar idealul etic se găsește într-o „interdependență organică”²⁰

cu cel estetic; totodată, arta socialistă este, în calitatea sa de manifestare estetică, determinată de perspectiva idealului politic și etic al marxism-leninismului, dar ea are în același timp la rândul său o înrâurire etică și politică, în măsura în care contribuie la formarea conștiinței socialiste. Dincolo de orice alte merite, această argumentație le permite în mod evident autorilor să facă o echilibrată teoretică aparent imposibilă, îngăduindu-le să apere autonomia esteticului și specificitatea valorii estetice, recunoscând forma artistică a operei și forma specifică de receptare emoțională a ei bazată pe valorizare estetică (ceea ce o apropie până la virgulă de cele mai conservatoare forme ale esteticii burgheze în epocă), și *în același timp* să susțină partinitatea acestei arte, așadar rolul său politic și educativ. Iată, de pildă, un citat edificator, care reflectă această tendință tot mai pronunțată în estetica socialistă a anilor 1960 de a împăca și capra și varza, așadar în cazul de față: atât judecata specific estetică, cât și tendința socială a artei: „Pe baza noilor realități sociale, are loc și în țara noastră, sub conducerea partidului, procesul de dezvoltare a idealului estetic socialist. Aceasta este o parte componentă a idealului social socialist și exprimă, în modalitatea specific estetică, idealul politic și etic al clasei muncitoare, contribuind la promovarea lui printr-o acțiune sintetic-unitară asupra sensibilității, afectivității, rațiunii și voinței umane”.²¹ Ai aici, în mod evident, partidul și subordonarea față de politic; dar ai în același timp și o argumentație pentru „modalitatea specific estetică” și o teorie a receptării și valorizării artei (care cuprinde sintetic-unitar afectul, sensibilitatea, rațiunea și voința) în perfect acord cu dezvoltările neokantiene din interbelic, pe care esteticienii *Institutului de filozofie* vor ajunge curând să le și îmbrățișeze deschis – o ilustrație perfectă a felului cum, în cuprinsul acestor materiale, schimbările de poziții se petrec de fapt mereu mascat, cu alibiul retoric că nu spun în fond nimic nou.

2.

Sigur, când te uiți la teoriile estetice ale filozofilor RSR e destul de ușor să nu vezi în ele decât niște proptele menite să justifice *post festum* teze fixate de fapt prin decretul de partid. Or, în condițiile unei atare heteronomii a discursului teoretic, care urmează ca plastilina linia trasă prin decret politic, întregul efort argumentativ pare să n-aibă nicio miză în sine. Astfel, de pildă, teoria artei ca oglindire vine evident să fundamenteze prescripția realismului socialist ca unică direcție artistică acceptată; odată ce prescripția dispăre și teza oglinirii e trasă deoparte, chiar dacă ea continuă să figureze ca literă moartă în centrul discursului estetic. La fel, teoria partinității artei servește în cele din urmă pentru a subordona activitatea artistică controlului de partid; de altfel, unul dintre articolele din *Cercetări filozofice* de la finele anilor 1950, care dezbate pe larg chestiunea funcției sociale a artei, se și numește explicit: „Despre însemnătatea îndrumării de către partid a artei și literaturii”. Odată ce controlul respectiv slăbește, însă, și teoria partinității își pierde de fapt sensul, chiar dacă ea continuă să bântuie prin textele de estetică ș.a.m.d. Ei bine, deși lucrurile

stau într-adevăr așa, iar construcția teoretică are într-adevăr acest rol subaltern față de interesele de partid, aspectul ei poate cel mai interesant vine din faptul că ea poate *cu toate acestea* să genereze perspective teoretice noi.

În acest sens, una dintre consecințele colaterale relativ neașteptate ale teoriei artei ca oglindire este că ea implică, între altele, și o oarecare deplasarea de accent în relația dintre frumosul artistic și cel non-artistic. Tema are, după cum se știe, o tradiție veche în teoria estetică, mai ales sub forma discuției clasice despre „frumosul natural”. Acesta juca încă un rol central în esteticile secolului XVIII, în vreme ce filozofii de după Hegel au tins într-o tot mai mare măsură să restrângă domeniul teoretizării estetice la sfera artei propriu-zise. Ei bine, esteticienii RSR resping această marginalizare a frumosului natural în favoarea artei și contestă departajarea calitativă pe care o face estetica burgheză pe urmele lui Hegel între frumosul artistic și cel natural în detrimentul celui din urmă. Ținta lor nu e, însă, în această privință, nicidecum aceea de a revaloriza experiența peisagistică *per se*, deci frumosul natural în accepțiunea lui clasică, ci mai curând aceea de a nu permite o disociere prea adâncă între artă și realitatea *socială*. Căci, argumentează ei, din moment ce arta autentică, ca parte a efortului omenesc de a-și însuși realitatea obiectivă, trebuie văzută ca o oglindire a acesteia din urmă, e clar că nici aprecierea artei nu poate fi complet ruptă de aceea a realității, și deci frumosul artistic comunică cu cel natural.

Formulat astfel, argumentul atrage însă după sine niște aporii, pe care le depistează deja textul lui Grigore Smeu din 1958, „Caracterul estetic al frumosului realității”. Smeu își pune aici întrebarea foarte ingenואă dacă nu cumva reducerea aprecierii estetice a artei la calitățile estetice ale obiectului reflectat artistic, așadar în cele din urmă: echivalarea frumosului artistic cu oglindirea frumosului real, exclude în fond capacitatea artei de a trata în mod valid estetic asupra urâtului social. Din moment ce operele de referință ale esteticii realiste, în speță romanele realismului burghez de la Balzac la Dickens, abundă în zugrăviri considerate legitime estetic ale urâtului social, pe care ei îl pun în lumină critic, teza asta ar trebui în mod cert nuanțată. Iar nuanța pe care o aduce Smeu aici este că frumosul artistic se trage de fapt întâi de toate din poziționarea valoric-emoțională a artistului față de realitate, realitate care poate foarte bine să fie și inestetică.²² Soluția este, evident, trivială și ea reprezintă o diluare a teoriei oglinirii în varianta sa dură, cum era susținută încă la mijlocul anilor 1950, dar una care păstrează încă tendințial o anumită continuitate între registrul artistic și acela al realității.

Sigur că asta nu e singura dilemă care se ivește din aceste dezbateri. Ce e relevant aici, însă, este altceva și anume faptul că în contextul lor își găsește totodată originea și o tematică cu totul nouă, care începe să se înfiripe pe la sfârșitul anilor 1950 între interesele esteticienilor de la *Institutul de filozofie*: aceea a esteticii vieții cotidiene. Direcția e anunțată de două articole ale esteticianului Marcel Breazu apărute în revistele Institutului: „Stil și ornament – categorii ale esteticii vieții cotidiene” (1963) și „Specificitatea esteticului vieții cotidiene” (1964). Dezvoltările lui sunt apoi republicate și

asigură principală armătură teoretică a celei mai consistente contribuții la această direcție, volumul colectiv editat de el împreună cu Anton Moiescu sub egida Institutului de filozofie în 1966: „Estetica vieții cotidiene”. Volumul e recenzat în anul următor într-un text substanțial în *Revista de filozofie* de către Pavel Câmpeanu după care subiectul se estompează treptat în anii 1970 și dispare fără a lăsa mari urme. Evident, asta nu e tot: varii reviste – de la „Scânțea” la „Lupta de clasă” și de la „Contemporanul” și „Femeia” la „Arta plastică” și „Studii și cercetări de istoria artei” – dedică în a doua jumătate a anilor 1960 fie articole sporadice, fie chiar rubrici constante esteticii obiectelor de zi cu zi, iar numeroase publicații din ultimii ani au documentat aceste discursuri cu privire la designul sovietic sau est-german²³ într-un mod care poate fi util și pentru a face ordine în această masă de literatură locală. Ce ne interesează aici, însă, în mod specific e emergența acestei direcții în cadrul discursului *filozofic* al epocii, remarcabilă măcar și numai fiindcă ea vine cu peste 30 de ani înainte ca tematicile „estetica cotidianității” să se impună în estetica occidentală, unde ele proliferază azi.

Sigur, nu trebuie să ne facem iluzii aici: „estetica vieții cotidiene”, așa cum o discută filozofii socialismului românesc în anii 1960 nu e chiar totuna cu „estetica cotidianității”, așa cum s-a impus ea începând din anii 1990 și apoi tot mai pregnant după jumătatea anilor 2000. În forma sa contemporană,²⁴ „estetica cotidianității” grupează, după cum se știe, o serie întreagă de tendințe, care vin să reconfigureze rolul esteticului în existența umană dincolo de sfera propriu-zisă a artei, acordând atenție unor domenii considerate îndeobște infraestetice sau extraestetice: în sfera simțurilor privite de obicei ca străine de estetic (estetica mirosului sau estetica gustativă), în tratarea unor obiecte de zi cu zi, care ar ieși altfel din sfera interesul estetic clasic (ce includea încă obiectele artizanale), sau în genere în abordarea unor largi sfere de fenomene (de la cele meteorologice la atmosfere afective și subtilități ale interacțiunii sociale), care au lipsit până acum cu totul de pe radarul esteticii tradiționale. În estetica RSR nu găsești, desigur, nimic din fervoarea descoperirii unor atare micro-fenomene estetice și nimic din bogăția de resurse conceptuale, care sunt mobilizate azi pentru a da seama de ele. Din contră, prin comparație, domeniul esteticii vieții cotidiene așa cum e discutat în epocă e unul destul de searbăd. Structura lui se citește pesemne cel mai bine din cuprinsul volumului colectiv (interdisciplinar) editat de Breazu și Moiescu, pe care l-am pomenit mai devreme. Ce găsești concret aici? Întâi de toate, cele două studii teoretice ale lui Breazu însuși, reluate într-o formă ușor dezvoltată. Apoi, două texte ale unui alt estetician de la Institutul de filozofie, Grigore Smeu, unul despre estetica industrială („Aspectul estetic al mașinilor unelte”) și celălalt despre designul de produs („Esteticul ca atribut al calității produselor materiale de larg consum”). În fine, un text destul de inșpid, semnat Ioan Achim, despre estetica locului de muncă și două texte de urbanistică scrise de arhitecți, care păstrează în mare tonul tehnocrat al unor prelegeri informative de arhitectură cu minime provocări teoretice. La asta se mai adaugă pesemne cel mai excentric

text din volum, semnat de un alt filozof, Ion Pascadi, „Valoarea estetică a relațiilor sociale”, un text care, în pofda asemănării de titlu, e totuși departe de a prefigura analizele dedicate esteticii sociale ale lui Arnold Berleant.²⁵ Din contră, articolul se mulțumește, pe cea mai mare parte a sa, cu generalități asupra epitetelor de ordin estetic pe care le poți atribui noii orânduiri socialiste (frumusețe și armonie, de pildă), pentru a dedica apoi pagini bune unor analize formale ale festivităților comuniste, fără a intra de pildă de loc în microanaliza estetică a relațiilor de muncă în socialism (care se prefigura a fi pesemne subiectul cel mai promițător aici). Pe scurt: dacă măsuror lucrurile după un standard contemporan, nu poți să nu fii dezamăgit trecând prin aceste texte. Nu vei găsi în ele fenomene noi cucerite pentru analiza estetică, ci dimpotrivă, toate studiile vin practic pe domenii gata constituite, de la design la urbanism, cu excepția ultimului text altminteri destul de confuz. De asemenea, nu vei găsi nici instrumente teoretice noi, noi concepte sau metode de studiu, ceea ce se vede deja din cele două articole introductive ale lui Breazu, care propun niște categorii uzate ale esteticii clasice („stil” și „ornament”) ca singure repere pentru studiul acestui câmp, dar și din analizele aplicative ale volumului, care se mulțumesc doar cu reflecții abstracte, pe alocuri chiar hilare azi, despre coloritul obiectelor de uz sau despre relația de complementaritate dintre funcționalitate și estetică.

În schimb, e cu neputință să valorizezi aceste texte doar pentru sine fără să ai în vedere deopotrivă și contextul lor mai larg și fără a recunoaște cel puțin cât de improbabilă era în realitate emergența acestui câmp de studii în socialismul românesc. De ce? Pe de o parte, fiindcă interesul pentru el nu reflecta nemijlocit poziția partidului, care nu pare să aibă la momentul respectiv nicio preocupare specială pentru estetica ambientală sau a producției. Acest lucru se vede între altele, indirect, și din aceea că, atunci când au nevoie să recurgă în argumentația lor la sprijinul autorității și nu fac asta prin apel la sursele istorice, Marx, Engels și Lenin, care n-au scris desigur nimic despre design, esteticienii români ai cotidianității se luptă să tragă pe tarlaua lor niște citate din hotărârile de partid, care vorbesc de fapt despre cu totul altceva, de pildă despre necesitatea creșterii „calității” producției. Pe scurt, avem de-a face aici cu un proiect care se mișcă evident în marginea mandatului de partid sau care încearcă chiar să pună timid o temă nouă pe agenda acestuia, insinuând pe alocuri chiar recomandări privitoare la felul în care artiștii și arhitecții ar trebui implicați mai profund în procesul producției de bunuri pentru a le putea asigura o formă estetică superioară. Mai mult decât atât, putem vedea cu ușurință cât de excentric e în fond acest proiect și din faptul că el lipsește cu desăvârșire din survolurile principalelor direcții ale esteticii filozofice marxist-leniniste din blocul estic, cum ar fi prelegerile de estetică canonică ale lui Moisei Kagan, traduse și în germană și difuzate chiar și în RFG la începutul anilor 1970, deși Kagan însuși a fost altminteri implicat în dezbaterile asupra problematicei designului din URSS.²⁶ Pe de altă parte – și punctul acesta e poate chiar mai important decât celălalt – esteticienii români care se avântă în asemenea discuții, ca

și celor sovietici, de altfel, le e din capul locului cât se poate de clar că, în ceea ce privește designul utilajelor, bunăoară, sau în egală măsură al obiectelor de uz și de consum, persistă deja un decalaj vizibil între producțiile occidentale și cele ale Estului socialist.

Această discrepanță o descrie, din partea vestică, și Wolfgang Fritz Haug, în lucrarea lui celebră de la începutul anilor 1970, *Kritik der Warenästhetik*, o carte care își propune să dezvolte o teorie critică a funcției economice a esteticului (de la design și ambalaj la publicitate) în Capitalism și expune cu acest prilej următorul contrast între Est și Vest:

„În piețele din Germania de Est, de exemplu, cauți în zadar utilizări ale esteticii mărfii, de la culori la ambalaje care se bat să-ți fure privirile, pentru aceeași clasă de valori de întrebuințare. Asta se întâmplă fiindcă, în Socialism, forma producției de mărfuri este subordonată din start unui plan de ansamblu, în cuprinsul căruia forma produsului e redusă la un element esențialmente insignifiant. Rezultatul este că avem de-a face aici cu o economie concepută să satisfacă nevoi – o economie a valorii de întrebuințare, caracterizată de bunuri standardizate, disponibile în orice magazin. Iar mărfurile sunt standardizate mai precis prin aceea că firmele concurente nu par să se deosebească prin nimic atâta vreme cât e vorba de produse de același tip și de aceeași calitate”.²⁷

Haug vorbește apoi mai departe și despre frustrările pe care le provoacă est-germanilor forma austeră a produselor lor, bunăoară a conservelor care le amintesc de anii de război, când iau contact cu reclamele transmise de televiziunile vest-germane. Cert e pe scurt că, atunci când vorbim despre design și despre fenomenele esteticii cotidiene în genere, avem de-a face mai curând cu un subiect vulnerabil în blocul socialist.

Acest aspect transpare în repetate rânduri și din textele esteticienilor români, chiar dacă ei îl punctează desigur în niște formulări mult mai prudente decât ale lui Haug: „Nu poate fi contestat”, scrie Grigore Smeu în eseuul lui despre estetica mașinilor-unelte, „și nici ignorat faptul că în majoritatea marilor întreprinderi capitaliste contemporane, mașinile-unelte au un aspect estetic deosebit de atrăgător. Formele, culorile, liniile etc. sunt elaborate pe bază de cercetări minuțioase și adeseori constituie – în această privință – modele remarcabile la nivel mondial”.²⁸ Tocmai aici se găsește însă poate și punctul cel mai interesant al dezvoltărilor lor, fiindcă, altfel decât în restul textelor, care dezvoltă analize pozitive destul de cuminti ale fenomenelor estetice amintite prin recurs la un bagaj mărginit de concepte („stil”, „ornament”, „formă”, „colorit” etc.), în acest punct, textele lor devin polemice și încearcă să profileze, cel puțin cu titlul de schiță, în contrast cu o înțelegere capitalistă a designului, atuurile unei teoretizări materialist-dialectice.

În ceea ce privește critica designului capitalist, lucrurile merg în mare măsură deja în linia pe care o va dezvolta și Haug peste câțiva ani în critica sa a esteticii mărfii, fără să se suprapună totuși întocmai cu argumentele lui. Astfel, scrie Smeu, nu putem să discutăm despre superioritatea estetică a utilajelor occidentale fără să ne punem mai întâi problema funcției pe care o îndeplinește de fapt aspectul estetic al

acelor utilaje la locul de muncă, așadar fără a supune relația dintre om și mașină deopotrivă unei *analize sociale*, care să vizeze relația omului cu mijloacele de producție și poziția sa în raport cu ele. Or, dacă privești lucrurile din această perspectivă, remarci numaidecât că, în societatea capitalistă, „aspectul estetic îndeplinește – nu în exclusivitate însă cu precădere – rolul unei condiții care să permită o și mai mare intensificare a exploatării”.²⁹ De ce se întâmplă asta? Evident, fiindcă caracterul estetic al utilajelor urmărește în realitate să sporească randamentul muncitorului, or, din moment ce acest plus intră ca profit în buzunarul capitalistului, eficientizarea muncii e implicit totodată și o intensificare a exploatării. Astfel, scrie Smeu „caracterul estetic atrăgător al mașinilor unelte este dominat de caracterul inestetic al relațiilor de exploatare fiind aservit pe căi complexe și întortocheate acestui caracter. În acest sens, frumosul devine pe nesimțite față de muncitor un mic tiran rafinat și insinuant”.³⁰ De bună seamă, Smeu se străduiește să fie nuanțat aici, când spune, într-unul din citatele de adineaori, că în capitalism esteticul servește „nu în exclusivitate, însă cu precădere” exploatării. El e conștient, mai precis spus, că transformările estetice ale utilajelor industriale nu vin doar dintr-un interes de sporire a productivității, ci și ca urmare a impunerii așa-numitei doctrine a „relațiilor umane”, așadar a eforturilor reformiste de a asigura muncitorilor în contra unui taylorism feroce condiții de muncă demne de o ființă umană prin varii campanii duse pentru a umaniza pe cât se poate munca industrială. Smeu acroșează scurt și aceste argumente și le condece anumite merite. În schimb, spune el, nici această fărâmă de progres nu face până la urmă decât să servească interesele de clasă ale burgheziei, care poate astfel să mascheze cu atât mai bine exploatarea sub chipul grijii pentru cel exploatat.

Argumentul său merge însă chiar mai departe de atât în ceea ce privește designul bunurilor de consum, a căror calitate net superioară în Occident e în egală măsură marcată de necesitățile de comercializare, de concurență și în cele din urmă de goana după profit. Altfel decât în cazul utilajelor industriale, însă, Smeu nu se mai mulțumește aici să susțină doar că superioritatea estetică a obiectelor occidentale e umbrită până la urmă de inesteticul relațiilor sociale care le subîntind, ci el spune în fapt că funcția socială a esteticului în acest context sabotează chiar calitatea produselor.³¹ Asta se întâmplă, pe de o parte, fiindcă, în contextul producției de masă, goana după profit duce la o scădere inevitabilă a calității datorată exigențelor cantitative ale producției – dar asta afectează în genere producția de masă și în socialism. Mai mult decât atât, însă, ea duce în capitalism totodată și la o depreciere voită a acesteia, așadar la o tendință de a asigura produselor o durabilitate scăzută, pentru a face necesară înlocuirea lor prin achiziționarea unui nou produs cu scopul ultim al creșterii vânzărilor. Astfel, după Smeu, producția capitalistă în interes comercial atrage după sine în mod nemijlocit o scădere calitativă asumată a produselor, pe care estetica lor superioară, greu de tăgăduit altminteri, e de fapt întâi de toate chemată s-o mascheze. Or, dacă estetica produselor occidentale e într-adevăr superioară ca rafinament la prima

vedere, ea e în cele din urmă nu doar moralmente inferioară prin faptul că servește în fond unei falsificări – ceea ce reiese, de pildă, din felul în care designul occidental duce la reliefaarea ostentativă a unor elemente fără interes pentru unitatea lor cu caracteristicile tehnic-funcționale ale produsului – ci ea e în cele din urmă, prin asta, și estetic inferioară față de ceea ce ar putea fi estetica de produs în blocul socialist. În vreme ce hipertrofierea esteticului vine în Capitalism pur și simplu să fure ochii de la calitățile sale funcționale (adesea voit deficitare), o teorie a designului eliberat de servituțile sale economice ar putea pune funcționalitatea și estetica în relația lor legitimă.

Acum, sigur că alternativa pe care o formulează concret aceste texte, vorbind despre situația designului în socialismul de stat e destul de fantezistă. Ele nu pun în joc nici pe departe aceeași acuitate critică pentru a descrie situația de fapt în RSR, așa cum este, ci formulează mai curând niște simple deziderate, care decurg în mod lax din doctrina marxist-leninistă a muncii, și se simt în același timp obligați să le prezinte ca deja realizate (și nu, precum în teoriile sovietice ale designului, ca propuneri pentru o reconfigurare din temelii a esteticii obiectelor tehnice). Astfel, după Smeu, desființarea exploatării în socialism duce nemijlocit la transformarea mașinii într-un colaborator al muncitorului, iar „aspectul estetic atrăgător al uneltelor se conjugă cu frumusețea relațiilor socialiste. Funcția pe care o îndeplinește aspectul estetic al mașinilor se amplifică, devine mai bogată în rezonanțe umane. Potențele spirituale ale muncitorului descătușat de povara exploatării, de apăsarea ei continuă, devin disponibile pentru solicitări multiple. În acest sens, aspectul estetic al uneltei [de care muncitorul din capitalism nu se poate bucura din cauza exploatării] începe să fie apreciat și valorificat nu numai din punct de vedere tehnic funcțional [...], ci și pentru el însuși, pentru capacitatea pe care o are de a intensifica bucuria muncitorului care începe să fie conștient că desfășoară o activitate productivă creatoare”.³² La fel și în discuția despre designul de produs: „Entuziasmul și pasiunea muncitorului descătușat de întregul cortegiu de suferințe și umilințe capătă potențe creatoare noi, care, canalizate și valorificate în mod corespunzător, pot determina – atunci când există preocuparea intensă pentru educarea unui gust estetic autentic – ca frumusețea produselor ce ies din mâinile oamenilor muncii liberi, stăpâni pe soarta lor, să întrecă strălucirea soarelui”.³³ Sigur, te poți întreba cum își exercită muncitorul potențele creatoare și la ce-l ajută entuziasmul și pasiunea în cadrul unei munci mecanizate, cum o pune în joc producția industrială modernă încă și în socialism. Dacă, însă, lipsa de onestitate a discuției privitoare la situația muncii și a relației cu obiectul în condițiile socialismului real este într-o-câtva de înțeles în condițiile controlului strict de partid asupra discursului filozofic, rămâne totuși relevant faptul că, cu câteva decenii bune înainte ca subiectul să se edifice în estetica occidentală, esteticienii RSR ajung să formuleze deja în reflecțiile lor, oricât de rudimentar, niște probleme filozofico-sociale ale designului, cum sunt puse ele azi mai ales în dezbaterile asupra implicațiilor sociale ale deciziilor

de design sau asupra distincției cardinale dintre designului emancipator sau subjugator.³⁴

3.

În cele din urmă, e destul de clar că speranțele pe care le legau esteticienii autohtoni de posibilitățile unui concept socialist al designului nu s-au realizat în RSR, iar asta nu doar în sensul în care eforturile lor teoretice din anii 1960 s-au împotmolit curând fără a cunoaște avansuri remarcabile, ci mai ales în sensul în care nici pledoaria lor pentru a pune preocupările estetice pe agenda producției socialiste nu a prins rod. Parte din vină o poartă fără îndoială, cum sugeram deja, caracterul pur apologetic al considerațiilor lor despre situația muncii, formele colaborării și a relației cu obiectele în socialism. Textul deja pomenit al lui Ion Pascadi despre estetica relațiilor sociale oferă pesemne cele mai grăitoare mostre în acest sens. Găsești aici totul, de la declamații sforăitoare („Valoarea estetică a relațiilor sociale socialiste este caracterizată prin măreție, grandoare, sublim”³⁵ sau „Munca liberă se transformă treptat într-o bucurie și o plăcere”³⁶); la mistificări uneori de o brutalitate cinică precum discuția despre „munca voluntară” în socialism ca element de utopie realizată, sau observațiile despre „democratismul orânduirii noastre socialiste, participarea largă a maselor la conducerea statului, a treburilor obștești”³⁷; și până la considerații ilustrative atât de meschine încât scufundă în ridicol întreaga problematizare. Iată, de pildă, câteva rânduri despre ritualurile ieșirii la pensie: „În același sens au căpătat semnificații etice și estetice și alte momente ale raportului de viață și muncă, cum ar fi ieșirea la pensie. În cuvântul cald de despărțire, în buchetul înmănat tovarășului ce împlinește un număr ‚rotund’ de ani se simte o dată mai mult acea trainică legătură statornică între membrii unui colectiv de muncă socialist. Este vorba aici de o ceremonie nouă, proprie orânduirii socialiste, în ea sunt exprimate într-un mod expresiv și simbolic frumusețea care domnește în relațiile dintre oameni”³⁸.

În fapt, e aproape imposibil să te gândești la o recuperare nemijlocită a acestor texte. Comparate, pe de o parte, cu contribuțiile contemporane ale esteticii cotidianității, ele sunt rudimentare și, în cele din urmă, lipsite de soluții teoretice reale. Comparate, pe de altă parte, cu discursurile unei estetici socialiste radicale, așa cum o dezvoltă avangarda sovietică în interbelic sau pe urmele ei teoria critică timpurie – într-o serie întregă de texte care constată bulversarea totală a domeniului estetic și a reperelor sale cardinale ca urmare a transformării mijloacelor de producție și a formelor sociale – textele de estetică ale socialismului românesc par căldicele, prudente și acomodante, mai conservatoare chiar decât multe

dintre propunerile burgheze din aceeași perioadă. E suficient să te gândești în acest sens, bunăoară, la formularea celebră a lui Benjamin, potrivit căruia, în societatea socialistă, „munca însăși capătă glas, iar expunerea sa în cuvinte reprezintă o parte indispensabilă din competența necesară exercitării ei, drept pentru care, competența [artistică] nu se mai fundamentează într-o pregătire specializată, ci, din contră, într-una politehnică, devenind bun comun”³⁹. Nicăieri la esteticienii socialismului românesc nu vei găsi scrise răspicat asemenea teze, deși consecințe similare răzbat aproape la tot pasul din textele lor.

Astfel, am putut vedea, vorbind despre estetica vieții cotidiene, că în analizele esteticienilor primelor decenii ale socialismului românesc devine tendențial problematică însăși distincția dintre obiectul estetic și sfera largă a vieții de zi cu zi cu totalitatea obiectelor sale, în condițiile în care, pe de o parte, funcționalizarea socială a artei așa cum o implică conceptul „partinității” și, pe de altă parte, investirea estetică a obiectelor de uz cotidian tind să surpe din ambele direcții frontiera tradițională dintre artă și lumea vieții prozaice. Aceeași demantelare tendențială a granițelor se petrece însă deopotrivă și în ceea ce privește relațiile dintre creația artistică propriu-zisă și munca liberă, concepută acum la rândul ei prin filtrul „bucuriei creației”, într-un fel care o apropie până la indistinție de înțelegerea tradițională a activității artistice, pentru a nu mai vorbi despre mutările de accent pe care le aduce cu sine implicit în epocă în relația dintre artist și receptorii săi tratarea artei de amator, de la brigăzile artistice de agitație (valorizate ca un nou gen al creației artistice de masă) și până la cinecluburile muncitorești care înfloresc în această perioadă. În discuția asupra tuturor acestor aspecte, esteticienii RSR frizează constant remarcă radicale, ce pun sub semnul întrebării legitimitatea însăși a esteticii ca domeniu, sau invită la o regândire totală a relațiilor dintre artă și muncă, doar pentru a vira apoi numaidecât, sub masca delimitării de sociologismul vulgar, înspre zona confortabilă a esteticii tradiționale, unde distincțiile dintre artă și non-artă, artist și non-artist, rămân neproblematic în picioare.

În schimb, dacă stringența teoretică nu e atuul acestor expuneri, relevanța lor istorică, pe care am urmărit-o în textul de față, se leagă întâi de toate de însăși posibilitatea emergenței lor din preceptele filozofiei staliniste a artei.

Acknowledgement

This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-0707, within PNCDI III.

Note:

1. Pentru o analiză sintetică a acestei problematici pe cazul RDG, care face vădite similitudinile cu evoluțiile din RSR, vezi de pildă W. Henckmann, G. Schandera (ed.), *Ästhetische Theorie in der DDR 1949 bis 1990: Beiträge zu ihrer Geschichte* (Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag, 2001).
2. De altfel, vezi cum descrie peisajul Alex Cistelean în articolul lui din acest număr. Pentru el, „filozofia marxistă – configurația ei internă, obiectul și mizele ei – s-au aflat într-o continuă schimbare, care reflectă desigur schimbările contextului social-politic imediat, dar trasează totodată și o direcție de evoluție destul de unitară de-a lungul deceniilor; iar această direcție de evoluție generală, contrar celei de-a doua asumptii, a fidelității filozofiei din România comunistă cu spiritul, măcar, al filozofiei lui Marx și Engels, este una de continuă îndepărtare de principiile constitutive ale acesteia din urmă, îndepărtare care merge până la opoziție sau răsturnare”. Vezi Alex Cistelean, „Materialism dialectic și istoric în comunismul românesc (I)”, *Transilvania*, nr. 11-12 (2021).
3. ***: „Sarcini actuale în domeniul filozofiei”, *Cercetări filozofice* III, nr. 1 (1956): 14.
4. Vezi în acest sens și Y. Karpova, *Comradely Objects. Design and Material Culture in Soviet Russia, 1960s-80s*. Manchester: Manchester University Press, 2020), 24-64.
5. A. Băleanu, „Despre caracterul obiectiv al legilor artei”, *Cercetări filozofice* I, nr. 2 (1954): 149.
6. Băleanu, „Despre caracterul obiectiv”, 173.
7. G. Lukács, „Kunst und objektive Wahrheit”, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* II, nr. 1 (1954): 113-148.
8. Karl Marx, „Contribuții la critica economiei politice”, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 13. (București: Editura politică, 1962), 3-175.
9. Vezi, pentru o analiză mai consistentă a fenomenului în Europa de Est, Adela Hîncu, Viktor Karády (eds.), *Social Sciences in the Other Europe since 1945* (Budapesta: Pasts Inc., Central European University, 2018).
10. Băleanu, „Despre caracterul obiectiv”, 150.
11. Vezi, de exemplu, cum discută în acest număr despre „acomodarea” structuralismului Ștefan Baghiu, propunând aceeași variantă pentru acceptarea curentului în mijlocul național comunismului, căci ne aflăm „în zona criticii de pe baze marxiste a structuralismului”, care „începe să fie practică mai ales prin introducerea unor eseuri ample care au și funcția de a populariza sau de a problematiza variante extrem de atomizate ale gândirii structuraliste vestice”. Ștefan Baghiu, „Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere și acomodare (1954-1967)”, *Transilvania*, nr. 11-12 (2021).
12. M. Cernea, „Pentru o interpretare materialist-dialectică a elementului subiectiv în artă”, *Cercetări filozofice* V, nr. 5 (1958): 169-175.
13. G. Smeu, „Despre veridicitate ca element fundamental în arta autentică”, *Cercetări filozofice* VI, nr. 6 (1959): 109-129.
14. Breazu 1958
15. Vezi de exemplu M. Breazu, „Despre obiectivitatea valorii estetice”, *Cercetări filozofice* V, nr. 6 (1958): 29-48.
16. G. Smeu, „Cu privire la interpretarea frumosului și a emoției artistice în opera literară”, *Cercetări filozofice* III, nr. 6 (1956): 26-27.
17. L. Grünberg, I. Pascadi, „Formarea idealului estetic socialist”, *Cercetări filozofice* IX, nr. 3 (1962): 623.
18. Ibid.
19. Ibid., 624.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. G. Smeu, „Caracterul estetic al frumosului realității”, *Cercetări filozofice* V, nr. 1 (1958): 130-131.
23. Vezi în acest sens Karpova, *Comradely Objects* sau E. Rubin, *Synthetic Socialism: Plastics and Dictatorship in the German Democratic Republic* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2009).
24. Pentru o prezentare consistentă a domeniului, vezi Y. Saito, *Aesthetics of the Familiar: Everyday Life and World-Making*. (Oxford: Oxford University Press, 2017), 9-68.
25. Vezi A. Berleant, „Ideas for a Social Aesthetic”, în *The Aesthetics of Everyday Life*, eds. A. Light, J.M. Smith (New York: Columbia University Press, 2005), 23-38.
26. M. Kagan, *Vorlesungen zur marxistisch-leninistischen Ästhetik* (Berlin: Dietz, 1971).
27. W.F. Haug, *Kritik der Warenästhetik* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2009), 178.
28. M. Breazu, A. Moisescu (ed.), *Estetica vieții cotidiene* (București: Editura științifică, 1966), 103.
29. Ibid., 103.
30. Ibid., 104.
31. Ibid., 138-139.
32. Ibid., 105.
33. Ibid., 142.
34. Vezi, de pildă, teoria politică a designului elaborată în Friedrich Von Borries, *Weltentwerfen. Eine politische Designtheorie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016), dar și expoziție sa organizată la Pinakothek der Moderne din München: *Politics of Design, Design of Politics*: <https://www.pinakothek-der-moderne.de/en/exhibitions/friedrich-von-borries-politics-of-design-design-of-politics/>.
35. Breazu și Moisescu *Estetica vieții cotidiene*, 395.
36. Ibid., 389.
37. Ibid., 370.

38. Ibid., 390.

39. Walter Benjamin, *Opera de artă în epoca reproductibilității sale tehnice*, traducere de Christian Ferencz-Flatz (Cluj-Napoca: Tact, 2014), 60.

Bibliography:

- ***. "Sarcini actuale în domeniul filozofiei" [Nowadays Tasks in the Domain of Philosophy]. *Cercetări filozofice* III, no. 1 (1956): 7-16.
- Băleanu, A. "Despre caracterul obiectiv al legilor artei" [On the Objective Character of Laws of Art], *Cercetări filozofice* I, no. 2 (1954): 149-173.
- Baghiu, Ștefan. "Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere și acomodare (1954-1967)" [Structuralism in the Philosophy Journals in Communist Romania: Rejection and Accommodation (1954-1967)]. *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Benjamin, W. *Opera de artă în epoca reproductibilității sale tehnice* [The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction] translated by Christian Ferencz-Flatz. Cluj-Napoca: Tact, 2014.
- Berleant, A. "Ideas for a Social Aesthetic." In *The Aesthetics of Everyday Life*, edited by A. Light and J.M. Smith, 23-38. New York: Columbia University Press, 2005.
- Breazu, M. "Locul și rolul artei în societate" [The Place and Role for Art in Society]. *Cercetări filozofice* III, no. 1 (1956): 75-96.
- Breazu, M. "Despre obiectivitatea valorii estetice" [On the Objectivity of Aesthetic Value]. *Cercetări filozofice* V, no. 6 (1958): 29-48.
- Breazu, M. "Stil și ornament – categorii ale esteticii vieții cotidiene" [Style and Ornament – Categories of Everyday Life Aesthetics]. *Cercetări filozofice* X, no. 6 (1963): 1361-1382.
- Breazu, M. "Specificitatea esteticului vieții cotidiene" [The Specific of Everyday Life Aesthetics]. *Revista de filozofie* I, no. 1 (1964): 35-44.
- Breazu, M., and A. Moisescu, eds. *Estetica vieții cotidiene* [The Everyday Life Aesthetics]. Bucharest: Editura științifică, 1966.
- Cerneană, M. "Pentru o interpretare materialist-dialectică a elementului subiectiv în artă", în: *Cercetări filozofice* V/5, 1958, p. 169-175.
- Cisteleanu, Alex. "Materialism dialectic și istoric în comunismul românesc (I)." *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Grünberg, L. și Pascadi, I. "Formarea idealului estetic socialist", în: *Cercetări filozofice* IX/3, 1962, p. 623-638.
- Haug, W. F. *Kritik der Warenästhetik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2009.
- Henckmann, W., and G. Schandera, eds. *Ästhetische Theorie in der DDR 1949 bis 1990: Beiträge zu ihrer Geschichte*. Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag, 2001.
- Hîncu, Adela, and Viktor Karády, eds. *Social Sciences in the "Other" Europe since 1945*. Budapest: Pasts Inc., Central European University, 2018.
- Kagan, M. *Vorlesungen zur marxistisch-leninistischen Ästhetik*. Berlin: Dietz, 1971.
- Karpova, Y. *Comradely Objects. Design and Material Culture in Soviet Russia, 1960s-80s*. Manchester: Manchester University Press, 2020.
- Lukács, G. "Kunst und objektive Wahrheit." *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* II, no. 1 (1954): 113-148.
- Marx, K. "Contribuții la critica economiei politice" [Contributions to the Critique of Political Economy]. In Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere* [Works] vol. 13, 3-175. Bucharest: Editura politică, 1962.
- Rubin, E. *Synthetic Socialism: Plastics and Dictatorship in the German Democratic Republic*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2009.
- Saito, Y. *Aesthetics of the Familiar: Everyday Life and World-Making*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Smeu, G. "Cu privire la interpretarea frumosului și a emoției artistice în opera literară" [In Respect to Interpreting the Beautiful and Artistic Emotion in Literary Works]. *Cercetări filozofice* III, no. 6 (1956): 19-38.
- Smeu, G. "Caracterul estetic al frumosului realității" [The Aesthetic Character of the Beauty of Reality]. *Cercetări filozofice* V, no. 1 (1958): 127-138.
- Smeu, G. "Despre veridicitate ca element fundamental în arta autentică" [On Veridic as Fundamental Element of Authentic Art]. *Cercetări filozofice* VI, no. 6 (1959): 109-129.
- Von Borries, Fr. *Weltentwerfen. Eine politische Designtheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016.

MATERIALISM DIALECTIC ȘI ISTORIC ÎN COMUNISMUL ROMÂNESC (I)

Alex CISTELECAN

Institutul de filozofie Alexandru Dragomir, București
UMFST, Târgu Mureș
Alexandru Dragomir Institute for Philosophy, Bucharest
University of Medicine, Pharmacy, Science and Technology of Targu Mures
Personal e-mail: altcistelean@gmail.com

DIALECTICAL AND HISTORICAL MATERIALISM IN ROMANIAN COMMUNISM (I)

Abstract: The article (to be published in 2 parts) analyzes the expression and evolution of Marxist philosophy in communist Romania, as seen in the evolution of the official handbooks and courses of dialectical materialism and historical materialism. Its first part looks at the original Marxian foundations (Marx and Engels' views on metaphilosophy and their actual philosophical practice), the Soviet mediations (the institutional and conceptual reconfigurations of Soviet Marxist philosophy until the death of Stalin) and the initial local configuration, as seen in the first two editions of the handbooks, published in the early 50's and early 60's respectively. The second part of the article will follow this evolution further, up to 1989, and will conclude by developing a series of observations on the uses and abuses of Marxist philosophy in communist Romania.

Keywords: Dialectical Materialism, Historical Materialism, Marxism, State Socialism, Romanian Communism

Citation suggestion: Cistelean, Alex. "Materialism dialectic și istoric în comunismul românesc (I)." *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 12-24.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.02>.

Chestiunea obiectului, configurației și evoluției filozofiei marxiste în comunismul românesc este una subcercetată și puțin problematizată, fiind îndeobște presupusă a fi de la sine înțeleasă: da, ideologia comunistă a fost unul din determinantii principali ai acțiunii istorice a fostului regim, și da, această ideologie a fost traducerea politică fidelă – chiar dacă mediată prin Lenin, Stalin – a filozofiei marxiste. Mai mult, pentru că aceste regimuri comuniste, și al nostru cu atât mai mult, s-au dovedit a fi ireformabile, imune la evoluție și schimbare, implicit și filozofia marxistă pe care o profesau și prin care se justificau a rămas substanțial neschimbată, un bloc rigid de idei și principii predefinite care au ghidat și legitimat neobosit practica politică a fostelor state comuniste. Toate acestea sunt teze subînțelese în mai toate nivelele discuției locale despre comunismul românesc și est-european în general – de la cel popular și jurnalistic, până la cel academic sau oficial, cu influența anticomunismului de tip Tismăneanu revărsându-se prin toate aceste paliere.¹ Îmi propun în acest text să aduc o contribuție la această chestiune – a configurației, obiectului și mizelor filozofiei marxiste în comunismul românesc – analizând evoluția manualelor de materialism dialectic și istoric din această perioadă. Acest survol tematic și istoric

al evoluției manualelor oficiale de filozofie marxistă, precum și al discuțiilor pe care acestea le-au generat la vremea lor, ne va permite să chestionăm ambele teze oficializate de exegeza comunismului de la noi, invocate mai sus: nu, departe de a fi un bloc monolitic de idei și principii predefinite, neschimbat peste trecerea decadelor, filozofia marxistă – configurația ei internă, obiectul și mizele ei – s-au aflat într-o continuă schimbare, care reflectă desigur schimbările contextului social-politic imediat, dar trasează totodată și o direcție de evoluție destul de unitară de-a lungul deceniilor; iar această direcție de evoluție generală, contrar celei de-a doua asumptii, a fidelității filozofiei din România comunistă cu spiritul, măcar, al filozofiei lui Marx și Engels, este una de continuă îndepărtare de principiile constitutive ale acesteia din urmă, îndepărtare care merge până la opoziție sau răsturnare, și care pornește în fond de la bun început – din 1948 – de pe niște poziții, fixate în „marxism-leninismul” stalinist, deja destul de modificate față de principiile filozofice originare ale celor doi fondatori².

În investigația de mai jos, două aspecte mă vor interesa cu precădere, dezvăluind evoluția filozofiei marxiste în același timp din exterior și din interior: pe de o parte, cum evoluează, în trecerea de la Marx și Engels la filozofia marxistă din România

comunistă, cu tot cu medierea marxismului sovietic, perspectiva metafizică, filozofia despre filozofie – ce este sau ar trebui să fie aceasta, care sunt obiectul și miza ei în societate? Și pe de altă parte, din interior, cum evoluează configurația tematică și disciplinară internă a acestei filozofii în toată această perioadă, ce concepte, metode, teorii, subdiscipline apar, se dezvoltă și dispar în cursul acestor decade?

Origini marxiste

Perspectiva metafizică a lui Marx și Engels e una destul de clară, chit că infuzată de un anumit utopism – unul fie idealist, hegelianizant, din scrierile de tinerețe ale lui Marx, fie pozitivist, scientist, din scrierile târzii ale lui Engels, locurile sau momentele în care cei doi problematizează chestiunea obiectului și destinului filozofiei.

În Introducerea sa la *Critica filozofiei dreptului a lui Hegel* (1843), Marx trasa o relație de strânsă dependență și împlinire/abolire reciprocă între filozofie și proletariat: „După cum filozofia își găsește armele ei *materiale* în proletariat, tot astfel își găsește și proletariatul armele lui *spirituale* în filozofie... Filozofia nu poate fi împlinită fără desființarea proletariatului, proletariatul nu poate fi desființat fără împlinirea filozofiei”.³ Altfel spus, destinul filozofiei, al principiilor active în idealismul german și în tradițiile progresiste și raționaliste din istoria gândirii occidentale, este de a fi totodată împlinită și absorbită în practica concretă și imediată a societății post-revoluționare sau post-capitaliste, în același timp în care este abolită ca „filozofie”, i.e. în calitate de cunoaștere abstractă și separată, de care se preocupă doar o categorie aparte de lucrători cu spiritul. Acest principiu al unității teoriei cu practica – formulat, la fel de pronunțat, și în ideea că „nu este de ajuns ca gândirea să tindă spre realizare ; trebuie ca realitatea să tindă ea însăși spre gândire”⁴ din același text – a fost, cel puțin declarativ, ridicat la înaltul rang de unul din cele două principii definitorii (alături de cel al „partinității”) ale filozofiei marxist-leniniste în codificarea ei din țările socialismului est-european. Dar, așa cum s-a observat deja în epocă (vezi Wetter, Marcuse, dar și toată critica troțkistă sau anarho-sindicalistă a „substituționismului”), chiar dacă acuza de nerespectare a acestui principiu a provocat căderea în dizgrație a numeroși filozofi, sociologi, sau școli întregi de gândire, distanța față de sensul original marxist era deja considerabilă în aplicarea lui ortodoxă: tensiunea spontană, sau cel puțin inherentă și iminentă, a filozofiei spre realitate și a practicii spre filozofie, din problematizarea lui Marx, presupunea în schimb, de la bun început, adică deja după Lenin, după stabilizarea regimului sovietic și epuizarea valului și bazei revoluționare în Războiul Civil, instanța intermediară necesară a partidului, unic garant și făptuitor al unității teoriei cu practica – i.e. al filozofiei oficiale cu realitatea socialistă, dar și al strategiei politice cu actantul și reprezentantul ei declarat, proletariatul. Dincolo de această aplicare originală a principiului teoriei și practicii, care instituie o disjuncție și o mediere necesară acolo unde Marx vedea o unitate și o atracție reciprocă spontane, e limpede că, tot așa cum proletariatul nu a fost

abolit în societățile socialiste, nici filozofia nu a fost împlinită – absorbită în practică, universalizată și cotidianizată – în cadrul acestor sisteme politice, ci dimpotrivă a fost supusă unui proces contrar, de continuă excrescență disciplinară și specializare suplimentară, atât în interiorul său cât și în raport cu celelalte discipline socio-istorice.

Dar, cum această primă tematizare din partea lui Marx poate fi considerată, pe drept cuvânt, ca fiind prea mesianică și utopizantă și, prin urmare, prea ușor de infirmat de către realitatea socialistă ulterioară, e mai interesant să vedem problematizarea metafizică din scrierile târzii ale lui Engels, acolo unde destinul filozofiei este înscris într-o altă teleologie, de data asta inherentă câmpului însuși al științelor și cunoașterii. Dacă Marx dizolva filozofia în experiența imediată a societății fără clase, la Engels cel din *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane* destinul filozofiei e unul similar de dizolvant, doar că de data asta ca urmare a unui alt tip de revoluție – nu cea socială sau socialistă, ci cea din științele naturii și științele sociale ale epocii sale. În ambele aceste mari domenii ale cunoașterii, soarta filozofiei este de a fi înlocuită de către științele corespunzătoare. Pe de o parte, în domeniul științelor naturii, Engels notează efectul produs de ultimele revoluții științifice:

„Înainte, sarcina de a da un astfel de tablou general revenea așa-numitei filozofii a naturii. Ea putea realiza aceasta numai înlocuind conexiunile reale, necunoscute încă, prin altele ideale și fanteziste, completând faptele care lipseau cu creații ale minții și umplând lacunele reale numai cu ajutorul imaginației. Procedând astfel, ea a avut câte o idee de geniu, a anticipat câte o descoperire ulterioară, dar totodată a produs și destul de multe absurdități, și nici nu putea altfel. Astăzi, când este suficient să concepem rezultatele cercetării naturii în mod dialectic, adică în spiritul propriei lor conexiuni, pentru a obține un „sistem al naturii” satisfăcător pentru vremurile noastre, când caracterul dialectic al acestei conexiuni se impune și savanților de formație metafizică împotriva voinței lor, astăzi, filozofia naturii este definitiv lichidată. Orice încercare de a o reînvia ar fi nu numai superfluă, ci *ar constitui chiar un regres*”⁵

Același lucru este valabil și pentru domeniul omului și societății, acolo unde vechea filozofie a istoriei este înlocuită chiar de „concepția materialistă despre istorie” a lui Marx, i.e. ceea ce, în altă parte și pentru o singură dată⁶, Engels numește „materialismul istoric”.

„ceea ce este valabil pentru natură..., este valabil și pentru istoria societății în toate ramurile, ca și pentru ansamblul tuturor științelor care se ocupă de lucruri umane (și divine). Și aici filozofia istoriei, a dreptului, a religiei etc. a constat în a înlocui conexiunea reală care trebuia pusă în evidență în evenimente printr-una făurită în mintea filozofului, în a concepe istoria în ansamblu, ca și diversele ei părți, ca o realizare treptată a unei idei... [Odată cu articularea, de către Marx, a perspectivei materialiste asupra istoriei]

această concepție pune însă capăt filozofiei în domeniul istoriei, după cum concepția dialectică a naturii face inutilă și totodată imposibilă orice filozofie a naturii. Pretutindeni problema nu mai constă în a născoci conexiuni, ci în a le descoperi în fapte. Filozofiei, izgonită din natură și din istorie, îi mai rămâne doar imperiul gândului pur, în măsura în care acesta subzistă: teoria legilor procesului de gândire, însăși logica și dialectica”⁷

Contrastul dintre, pe de o parte, această perspectivă asupra destinului filozofiei, în care ea este evacuată treptat de către noile științe ale naturii și noua concepție materialistă despre istorie și relegată exclusiv domeniului „legilor procesului de gândire, logica și dialectica”, și, pe de altă parte, întrebuirile și concepțiile sovietice despre filozofie e cum nu se poate mai frapant. După cum observa deja Wetter în lucrarea sa clasică:

„Whereas Engels, having driven philosophy out of Nature and History, had sought to restrict it to the realm of pure thought, «logic and dialectics», Soviet philosophy interprets the dialectic in the sense elsewhere conceded to it by Engels, namely as a «science of the general laws of motion and development of Nature, human society and thought». The result has been that in this way, Nature and history have again been smuggled back into the jurisdiction of philosophy, from which Engels wished to exclude them”⁸

Este adevărat însă că, așa cum sugerează același Wetter, această răstălmăcire și chiar răsturnare a prescripțiilor lui Engels în metafizica regimurilor comuniste exploatează anumite ambiguități prezente deja în tratamentul lui Engels. Astfel, de la bun început, chiar și în pasajul tranșant citat mai sus din Engels, nu e prea limpede alăturarea logicii și a dialecticii în ultimul domeniu rămas pentru filozofie, teoria proceselor de gândire: sunt logica și dialectica de-acum un singur lucru, sau desemnează discipline diferite – dar atunci, ce altceva decât logică, și totodată altceva decât filozofie a naturii sau a istoriei, poate fi această dialectică? Mai mult decât atât, chiar unele din textele târzii ale lui Engels par să contrazică această perspectivă asupra destinului și uzului corect al filozofiei, în care ea ar urma să se dizolve complet în teorie a cunoașterii, abandonând domeniul naturii și istoriei științelor corespunzătoare. În *Anti-Duhring* și în lucrarea, e drept postumă, *Dialectica naturii*, întâlnim aparent pagini, capitole întregi de veritabilă filozofie a naturii, în versiunea sa cea mai tradițional metafizică de ontologie. Wetter vede aici o contradicție. În apărarea lui Engels, trebuie spus însă că, în primul rând, în ce privește structura lui *Anti-Duhring*, cu aparența sa de sistem total, în care filozofiei naturii îi revine locul de cinste obișnuit, alături de „morală și drept” și „dialectică”, această structură reproduce – așa cum precizează și Engels în prefață – pretențiile de sistem ale teoriei celui criticat; iar în al doilea rând, trebuie spus că atât paginile despre filozofia naturii din *Anti-Duhring*, cât și cele din *Dialectica naturii*, în realitate nu contrazic prescripțiile din *Ludwig Feuerbach*, despre dizolvarea inevitabilă a filozofiei

naturii în științele naturii, ci mai degrabă le confirmă spiritul, întrucât aici Engels construiește o aparentă „filozofie a naturii” pornind de la – lărgind, aprofundând și generalizând – ultimele descoperiri din științele naturii. Așadar pe o cale inductivă, mai degrabă, de la legile generale dar totuși încă particulare descoperite de către științele particulare ale naturii, până la legile cele mai generale ale existenței, naturale și istorice deopotrivă, de care se ocupă dialectica, proces opus punctual celui deductiv, specific vechii filozofii a naturii, dar și recuperării sovietice a acesteia ca știință a celor mai generale legi ale existenței, în care legile dialectice sunt cele din care se deduc legile generale ale științelor particulare⁹.

Dar în ciuda acestor precizări, o ambiguitate persistă aici, și ea este legată de această funcție de generalizare pe care o îmbracă dialectica la Engels – și ceea ce va deveni „materialismul dialectic” mai târziu. Este generalizarea rezultatelor științei o activitate inherentă acestor științe – caz în care dialectica s-ar resorbi, ca superfluă, în aceste științe particulare, ceea ce evident nu este, și nu a fost, cazul. Ceea ce înseamnă că generalizarea rezultatelor științelor trebuie să fie altceva decât aceste științe particulare, ceva superior lor – ceva foarte asemănător vechii poziții a filozofiei de „știință a științelor”. Mai mult, dacă dialectica este nu doar o metodă de cunoaștere, așadar o logică, ci și depozitarul celor mai generale legi ale existenței obiective, înseamnă că ea este totodată și o veritabilă ontologie ca filozofie primă, ceva separat și dincolo, chiar primordial față de logică și domeniul restrâns al proceselor de gândire, ceea ce din nou contrazice perspectivele anunțate în *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane*. Toate aceste ambiguități din tratamentul lui Engels vor exploda în practica filozofică și teoria metafizică din țările comuniste, acolo unde, departe de a se restrânge la domeniul exclusiv al proceselor de gândire, filozofia va reînflori în vechea ei structură debordantă clasică, cu tot cu ontologie și filozofie a naturii, precum și psihologie, etică și estetică în cele ale spiritului. Din contră, filonul cel mai autentic de filozofie marxistă – materialismul istoric – va avea, așa cum vom vedea, statutul filozofic cel mai precar în regimurile comuniste, fiind mereu în pericol de a fi strivit de logica superioară a materialismului dialectic (ca simplă aplicație a formulaiciei acestuia) sau absorbit în particularismul științelor sociale (ca simplă generalizare – poate superfluă, poate ilicită – a legilor acestora), pentru a se salva în final doar ca o filozofie spirituală a omului și umanismului, eminentamente anti-istorică și non-materialistă.

Ceea ce ne conduce la cel de-al doilea aspect pe care îl anunțăm: nu atât perspectiva marxistă inițială asupra destinului și obiectului filozofiei, cât configurația internă a acestei filozofii în scrierile fondatorilor săi. Or, în această privință, lucrurile sunt mult mai puțin limpezi. După cum se știe, cele două formule care au fixat configurația și ierarhia internă a filozofiei marxiste în lagărul socialist, „materialismul dialectic” și „materialismul istoric”, nu prea se regăsesc ca atare în corpusul textelor celor doi fondatori: „materialismul istoric” e doar rar și ocazional menționat de către Engels, preferându-i în schimb formula de „concepția materialistă

despre istorie”; iar „materialismul dialectic” a fost invocat ca atare pentru prima dată de către Karl Kautsky, urmând apoi a fi fixat ca disciplină supremă în tratatele filozofice din URSS. Pe lângă acest inconvenient terminologic, care ne pune în imposibilitatea de a verifica fidelitatea „materialismului dialectic și istoric” din statele comuniste cu ceva ce nu poate fi identificat ca atare la Marx și Engels, mai există și un inconvenient de conținut: dacă considerațiile metafizice ale lui Marx și Engels pot fi izolate și comentate punctual, e mult mai greu să izolăm, în ansamblul corpusului scrierilor lor, textele propriu-zis de filozofie. Asta are, fără doar și poate, de-a face cu binecunoscutul melanj disciplinar ce caracterizează textele celor doi fondatori – economie politică, filozofie și socialism¹⁰, „cele trei surse și părți componente ale marxismului”, conform formulei clasicizate a lui Lenin. Or, acest melanj, prezent desigur în concentrații variabile, dar constant în toate textele lor, face foarte dificil de desprins o filozofie marxistă pură din punct de vedere disciplinar – ceea ce, probabil, în spirit marxist, nici n-ar trebui să căutăm sau să ne dorim. În afară de scrierile de tinerețe ale lui Marx, dar care sunt comentarii la Hegel și tinerii hegelieni, și de lucrările de maturitate ale lui Engels, care, așa cum am văzut, sunt mai curând eforturi de generalizare filozofică a progreselor științifice, rămâne foarte puțin material din care să poți reconstrui așa ceva. *Capitalul* este, desigur, mostra supremă de materialism istoric, dar acesta nu e deloc (doar) filozofie – e mult mai mult o critică a economiei politice și o sociologie istorică. În fond, tocmai imposibilitatea de a delimita o filozofie pură, supra-istorică și aflată deasupra științelor particulare, e definitorie pentru marxism – „nu cunoaștem decât o știință, cea a istoriei”, nici o filozofie deci care să poată pretinde a fi mai mult, peste, dincolo de materialismul istoric. Iar materialismul istoric, în uzul său marxist inițial, de concepție materialistă despre istorie, e ceva foarte evaziv în a fi disciplinarizat, încadrat într-o disciplină: așa cum rezultă atât din problematizarea sa în paginile din *Ludwig Feuerbach...*, cât și din punerea sa în practică în *Capitalul*¹¹, rămâne neclar dacă el este, sau poate fi instituit, ca o nouă filozofie, care să aplice la om și societate legile dialecticii materialiste, deduse sau descoperite în prealabil, sau o sociologie, o știință – fie ea și cea mai generală – a legilor de mișcare ale societății, sau, în fine și dacă este posibil, ceva între acestea două.¹² Toate aceste ambiguități de pornire vor lăsa amprente profunde, vor produce direcții divergente, puncte de ruptură și colitură, excluderi și reintegrări disciplinare, în evoluția configurației interne a filozofiei marxiste din lagărul socialist.

Medieri sovietice

Înainte de a fi adoptată în România comunistă ca paradigmă oficială de gândire, filozofia marxistă a trecut prin trei decade de instituire, reconfigurări și transformări în Uniunea Sovietică, filieră pe care a și pătruns la noi, și căreia i-a rămas extrem de fidelă, cel puțin până la începutul anilor 60.¹³ Motiv pentru care merită să zăbovim puțin și asupra acestor evoluții ale filozofiei marxiste sovietice până în anii 50.

Primii douăzeci de ani de existență ai filozofiei sovietice sunt, atât din punct de vedere instituțional cât și din cel al conținutului conceptual și metodologic, extrem de agitați¹⁴. Dacă, în contextul Revoluției Ruse, „materialismul dialectic” proclamat de Lenin și bolșevici a putut funcționa ca o platformă filozofică suficient de elastică și încăpătoare pentru a acomoda și atrage ambele direcții principale ale filozofiei locale, atât gânditorii de tendință empiristă, pozitivistă, atrași de latura materialistă, cât și teoreticienii mai predispuși la speculație și idealism, atrași de versantul dialectic, această armonie se va rupe imediat după moartea lui Lenin, deschizând o serie de bătălii și reconfigurări filozofice și instituționale interne ale câmpului declarat marxist. Primii zece ani, până în 1931, sunt dominați de lupta dintre școala dialectică, condusă de Deborin, și reprezentanții „mecanicismului”; victoria celor dintâi și consacrarea lor oficială sunt însă de scurtă durată, fiind destul de rapid acuzați de către gruparea condusă de Mitin de „formalism”, „hegelianism”, plus obiecția, nelipsită din toate aceste polemici, de nerespectare a principiului partinității și al unității teoriei cu practica. Dar nici consacrarea școlii lui Mitin nu va fi mai ferită de intemperii – în 1936, în contextul în care noua Constituție a Uniunii Sovietice va pune accentul pe umanism, democrație și libertatea persoanei, perspectiva sa asupra filozofiei va fi acuzaată și ea de „formalism” și „scolasticism”, Mitin, la fel ca Deborin înaintea lui, asumându-și imediat criticile și dublându-le cu o autocritică pe măsură. După cum observă Wetter, toate aceste feude și lupte pentru consacrare și succesiune oficială în filozofie, cu răsturnările lor aparente de paradigme și destine, nu afectează însă prea mult conținutul conceptual și metodologic al filozofiei – și nici, de altfel, pozițiile de putere și autoritate instituțională ale reprezentanților lor. Stabilizarea completă a „frontului filozofic” și a perspectivei oficiale asupra filozofiei marxist-leniniste are loc în 1938, odată cu publicarea, în *Cursul scurt al istoriei PCUS* a lui Stalin, a capitolului despre „Materialism dialectic și istoric”, capitol care va constitui baza manualelor și tratatelor de filozofie marxistă până după moartea lui Stalin – constituind, astfel, implicit și tiparul pe care l-au urmat primele manuale și lucrări de materialism dialectic și istoric apărute la noi după 1948.

Materialismul dialectic este definit aici¹⁵ drept „perspectiva asupra lumii a partidului marxist-leninist. Este numit materialism dialectic pentru că abordarea sa a fenomenelor naturii, metoda sa de cercetare și cunoaștere a lor este *dialectică*, în vreme ce interpretarea sa a fenomenelor naturii, concepția sa despre aceste fenomene, teoria sa, e *materialistă*”. Ca atare, materialismul dialectic pare a fi totodată o metodă, o logică a cunoașterii (conform prescripțiilor lui Engels din *Ludwig Feuerbach...*), dar și o teorie generală a existenței care, de data asta în vădit răspăr cu Engels, chiar și ținând cont de ambiguitățile tratării sale, pare a se constitui într-o filozofie primă a naturii din care științele doar derivă prin aplicarea lor la diversele domenii separate ale existenței. Coerent cu această perspectivă, secțiunea despre materialismul dialectic se scindează în două: mai întâi, o „metodă dialectică marxistă”, care cuprinde o trecere în revistă a legilor dialecticii – patru la număr: natura interconectată și determinată; natura ca stare

continuă de mișcare și schimbare; schimbările cantitative care determină salturi calitative; și contradicțiile inerente în natură; și în al doilea rând, un „materialism filozofic marxist”, în care se stabilește că lumea există în mod obiectiv și poate fi cunoscută în legile ei determinante. Dacă secțiunea despre metoda dialectică se poate spune că preia dar și modifică lista celor trei legi ale dialecticii pe care Engels a lăsat-o în manuscrisul său nepublicat *Dialectica naturii*, decartând însă legea negării negației (poate cea mai dialectică dintre ele) și dublând în patru teze celelalte două rămase, axiomelor „materialismului filozofic marxist” cu greu le putem identifica locul de origine în gândirea lui Marx și Engels, altfel decât într-un fel de simț comun ce susține, în fond, orice teorie care presupune că există într-adevăr o lume reală, pe care o poate cunoaște și explica, măcar într-o oarecare măsură de relevanță.

Deesubtul acestor două paliere de metodă și filozofie ale materialismului dialectic, stă, așa cum am văzut, materialismul istoric ca o aplicație a acestor principii la lumea vieții sociale. Pornind de la întrebarea care este factorul determinant în stabilirea condițiilor materiale ale vieții sociale, textul identifică acest factor determinant în modul de producție, și mai ales în evoluția forțelor de producție, iar din acestea în special în evoluția instrumentelor de producție – ceea ce constituie deja o deviație de determinism tehnologic și tehnocrație de la istorismul social marxist. De pe aceste poziții, textul derivă apoi trei trăsături principale: a) producția este într-o continuă schimbare și dezvoltare – ceea ce nu e deloc scontat în perspectiva inițială a lui Marx și Engels, unde este recunoscută existența unor vaste perioade de stagnare relativă a forțelor și relațiilor de producție (evul mediu, antichitatea târzie) și unde această tendință de revoluționare constantă a producției este specifică numai capitalismului; b) cel mai important factor determinant în evoluția producției este dezvoltarea instrumentelor de producție – ceea ce, cum observam, sună a determinism tehnologic destul de străin marxismului; c) și în fine, apariția unor noi forțe de producție și a relațiilor de producție corespunzătoare lor nu se produce în mod separat de vechiul sistem, după dispariția sa, ci în interiorul lui; și ea era loc în mod spontan, inconștient și independent de voința oamenilor – teză care, oarecum în acord cu nevoile de stabilizare ale regimului sovietic, pare să incline balanța în dilema inerentă marxismului în mod tradițional (voluntarism și ruptură vs. schimbare obiectivă, spontană, graduală) înspre perspectiva mai realistă și sobră, gradualistă a celor din urmă.

Dacă principiile fondatoare ale filozofiei marxiste ies deja destul de zdruncinate din această primă încercare de instituționalizare și oficializare a lor de pe cele mai înalte culmi ale autorității politice, ultimele scrieri ale lui Stalin vor duce și mai departe acest proces. În 1950, Stalin publică textul „Cu privire la marxism în lingvistică”,¹⁶ text amplu dezbătut și comentat în epoca sa, și care, sub aparența unor considerații inofensive despre lingvistică, aduce o modificare majoră a structurii conceptuale de bază a materialismului marxist. Nu întâmplător, ținta explicită a argumentelor lui Stalin este aici teoria lingvistică a lui Nicolai Iakovlevici Marr, care până atunci

trecuse drept lingvistica oficială a Uniunii Sovietice, tocmai pentru că, recunoscând istoricitatea și determinarea socială a limbii, părea o aplicare fidelă a marxismului în lingvistică.

Limba, susține Stalin în acest text salutat imediat ca mostră de „marxism creator”, nu este un element al suprastructurii; prin urmare, ea nu este o reflecție a bazei economice, nu depinde de aceasta și implicit nu e supusă revoluțiilor; limba este, în schimb, creația și expresia spontană, organică a întregului popor, care evoluează doar lent, armonios și continuu. Această reconsiderare a statutului limbii deschidea automat două lanțuri de consecințe, nu doar în structura conceptuală a lingvisticii, ci mai ales în cea a materialismului marxist: mai întâi, ea stabilea existența unui domeniu al spiritualului care scapă determinismului socio-istoric și e dincolo de cleștele bazei și suprastructurii – ceea ce invalidează unul din principiile fundamentale, de nu chiar esența materialismului istoric: în al doilea rând, ea institua existența unui domeniu care e totodată și natură și istorie – expresie spontană și naturală a întregii societăți – dar care scapă de incidența legilor dialecticii privind unitatea contrariilor, salturile calitative prin schimbări cantitative și, mai ales, principiului negării negației (ceea ce explică încă o dată omiterea acestuia din urmă din sistematizarea „Materialismului dialectic și istoric” din 1938). Pe scurt, contribuția la marxism pe care o aducea lucrarea din 1950 era într-adevăr una „creatoare”, în măsura în care suspenda atât principiul de bază al materialismului (prin postularea unei instanțe spirituale transistorice), cât și fundamentele dialecticii (prin postularea continuității, identității, supra-istoricității devenirii istorice). Evident, aceste modificări în structura conceptuală a marxismului nu erau doar rodul unei creativități libere și dezinteresate, ci ele reflectau necesitățile și imperativele politice ale momentului: odată condițiile de înfăptuire a socialismului bifate, sau cel puțin declarate ca atare, politica sovietică nu mai putea fi o politică a unei singure clase, ci – în măsura în care, în esență, nu mai existau clase și contradicții antagonice – expresia naturală și armonioasă a întregului popor, care evoluează, prin urmare, nu se mai realizează în salturi și rupturi revoluționare, ci în mod lin, continuu, și armonios, sub îngrijirea atotștiutoare a partidului. Într-un gest repetat de atâtea ori în filozofia declarat marxistă a estului comunist, Stalin părea să consacre aici autoritatea marxismului restrângându-i însă aplicabilitatea doar la istoria de până la apariția regimurilor socialiste. Tot așa cum Marx ironiza burghezia pentru convingerea ei spontană că a existat odinioară istorie, dar acum nu mai e, la fel și filozofia sovietică de după Stalin părea a considera că a existat odată o istorie marxistă a luptelor de clasă și răsturnărilor dialectice, dar că aceasta a dispărut în istoria comunistă a dezvoltării line și organice a întregii societăți și a expresiei ei politice și spirituale.

Ultima lucrare importantă a lui Stalin, *Probleme economice ale dezvoltării socialismului în Uniunea Sovietică* (1952),¹⁷ și-a adus și ea o contribuție originală la istoria filozofiei marxiste. Printre numeroasele teme abordate aici, două sunt ideile cele mai pline de consecințe pentru ce ne interesează. Mai întâi, argumentul – pe care Stalin îl formulează tot sub aparența unei polemici cu tovarășii care au păcătuțit, din nou, de un exces de marxism

– că legile economice și forța lor constrângătoare nu dispar după abolirea capitalismului și instaurarea socialismului. Ceea ce automat restrânge valabilitatea sau măcar amploarea acelor prefigurări marxiste ale depășirii imperiului necesității în societatea producătorilor liber asociați, în care economia și producția materială nu se vor mai manifesta ca niște forțe autonome și legi naturale constrângând societatea la rigoarea lor – adică tocmai ceea ce, dimpotrivă, reinstituie textul lui Stalin, în care economia socialistă își are propriile ei legile obiective, la fel de constrângătoare precum legile naturii. În al doilea rând, le fel de încărcată în consecințe e și tematizarea de către Stalin a celor trei condiții de trecere de la capitalism la socialism, printre care, alături de dezvoltarea producției și colectivizarea agriculturii, la fel de crucial se dovedește a fi și progresul cultural al societății, care să facă posibilă dezvoltarea deplină a personalității tuturor cetățenilor ei. Astfel, turnura tot mai demarxizantă spre estetică și filozofia culturii, psihologie și axiologie din filozofia comunistă de după Stalin, turnură foarte accentuată și în problematizările umanismului și conștiinței socialiste din anii 70–80 de la noi, pare a fi nu atât rodul destalinizării hrușciovite, dezghețului brejnevite, sau liberalizării ceaușiste, cât un ecou mediat, îndepărtat, dar nu mai puțin preanunțat, al aceluiași Stalin.

Traietorii autohtone

Toate aceste transformări ale filozofiei marxiste din spațiul sovietic s-au revărsat cât se poate de direct în articularile ei locale după 1948. De fapt, primele manuale de materialism dialectic și istoric apărute în România¹⁸ sunt traduceri după manualele sovietice realizate, sub conducerea lui Constantinov și Aleksandrov, de către Institutul de filozofie al Academiei de științe din URSS. Constituind prima codificare oficială a filozofiei marxiste în nou instalatul regim comunist, aceste prime ediții ale celor două manuale merită să zăbovim ceva mai mult asupra lor.

Manualul de *Materialism istoric* din 1952¹⁹ (1951 pentru ediția sovietică), apărut înaintea cursului de *Materialism dialectic* (1954), reproduce foarte fidel secțiunea dedicată acestei teme în textul lui Stalin din 1938, dar totodată, fiind și cel mai consistent volum (720 de pagini) din seriile succesive ale acestor manuale, e nevoit să și improvizeze masiv, să riște propunând un conținut încă neomologat pentru a umple toate aceste pagini – risc dovedit în chiar faptul că manualul a apărut la noi însoțit de un *insert* cu traducerea recenziei din *Bolșevic*, deosebit de critică la adresa deficiențelor de structură și concepție ale manualului.

După un prim capitol dedicat apariției și genezei „materialismului istoric ca știință”, în care acesta este, printre altele, opus sociologiei burgheze contemporane care nu are decât rolul de a ascunde contradicțiile capitalismului și a împăca astfel masele cu condiția lor de exploatați, următoarele două capitole reproduc exact tiparului textului din 1938 al lui Stalin: mai întâi un capitol (2) care stabilește că modul de producție, și nu factorul geografic sau evoluția demografică, este factorul determinant al condițiilor materiale ale societății;

urmat de un capitol (3) care declină cele trei particularități ale producției, deja discutate, și care se încheie grăitor cu „trecerea de la procesul spontan de dezvoltare la creația istorică conștientă”.

Următoarele două capitole constituie o incursiune istorică în evoluția modurilor de producție, de la comuna primitivă la capitalism (cap. 4), până la societatea socialistă (cap. 5), în care istoria se sfârșește, sau continuă doar ca dezvoltare lină, în condițiile în care „deosebirea fundamentală dintre modul de producție socialist și cel capitalist” este „deplina concordanță dintre relațiile de producție și forțele de producție” în cel dintâi, ceea ce epuizează motorul revoluționar al celui din urmă – contradicțiile sale inerente – făcând astfel necesară, în socialism, intervenția animatoare din exterior. Resorturile de urnire a istoriei și progresului în socialism sunt, astfel, decantate în ultima secțiune a capitolului și plasate la diferite nivele: de la dirijismul de sus și „rolul hotărâtor al statului socialist... în dezvoltarea forțelor de producție”, la voluntarismul de jos și „întrecerea socialistă”, susținute deopotrivă economic, prin „modul socialist de repartitie, puternic stimulent de dezvoltare a forțelor de producție”, cât și cultural, prin încurajarea științei și a funcției sale de dezvoltare a forțelor de producție.

După aceste prime 200 de pagini cu o structură relativ sistematică sau logică, de-aici înainte structura manualului pare să se dezvolte prin simplă aglutinare a temelor, ceea ce face ca reproșul de lipsă de coerență și logică a structurii, formulat în recenzia din *Bolșevic*, să fie destul de întemeiat: capitolul 6 tratează despre „teoria marxist-leninistă a claselor și a luptei de clasă”, urmărind geneza și evoluția structurii de clasă de la societatea sclavagistă la capitalism, pentru a dizolva apoi această istorie de clasă în societatea comunistă fără clase, „scop final al partidului proletariatului”. Capitolul 7 e dedicat temei „statul și dreptul”, restrânsă însă la evoluția formelor și funcțiilor statului și dreptului până la statul burghez și imperialist; Capitolul 8, „teoria marxist-leninistă a revoluției”, distinge mai întâi între revoluțiile burgheze și cele socialiste și stabilește condițiile obiective și subiective (insurecția armată condusă de partidul leninist) ale revoluției, pentru a consfinți apoi doctrina stalinistă despre „posibilitatea victoriei socialismului la început într-o singură țară”, lăsând însă poarta posibilității deschisă și „revoluției mondiale”, care se va realiza nu atât prin intervenția activă a Uniunii Sovietice, cât prin influența sa simbolică și forța ei de exemplu. Capitolul 9 reia firul întrerupt în capitolul 7, discutând despre „statul sovietic socialist”, și periodizând evoluția acestuia în două faze principale de dezvoltare: cea dintâi, postrevoluționară, în care „funcția de reprimare a claselor exploatoare” este accentuată, și coexistă cu „funcția de apărare a țării împotriva agresiunii din afară” și „funcția economico-organizatorică și cultural-educativă”; și o fază a doua, în care funcția de „reprimare militară în interiorul țării” dispăre, dar e înlocuită de „funcția de apărare a proprietății socialiste”; în vreme ce celelalte două funcții (apărare externă și economico-educativă) rămân neschimbate; dar, în ciuda faptului că funcțiile statului rămân neschimbate, sau își schimbă cel mult

denumirea, forma sa e fundamental schimbată în a doua fază de dezvoltare, pentru că, „după ce clasele exploatoare... au fost lichidate, a dispărut și necesitatea unei îngrădiri a democrației”, iar „democrația sovietică, fiind o democrație pentru cei care muncesc, s-a transformat dintr-o democrație pentru majoritatea populației într-o democrație *pentru toți*”. Capitolul 10 continuă să fie dedicat exclusiv experienței sovietice, tratând despre „lichidarea claselor exploatoare și căile de desființare a deosebirilor de clasă în URSS”, încheind cu „ștergerea hotarului dintre clasa muncitoare, țărâșime și intelectualitate”, dar și cu necesitatea continuă a „luptei împotriva rămășițelor capitalismului din conștiința oamenilor”. Următorul segment discută despre „problema național-colonială”, consacrand doctrina și practica stalinistă a rezolvării chestiunii naționale (lichidarea inegalității dintre națiuni, crearea și susținerea unei „culturi naționale în formă și socialistă în conținut”), și garantând, în final, sprijinul (mai curând afectiv și ideologic) pe care Uniunea Sovietică îl oferă tuturor luptelor pentru autodeterminare și eliberare colonială. Capitolul 12 prezintă concepția marxist-leninistă despre război, declinand o tipologie a formelor de războaie în funcție de evoluția modurilor de producție, și încheindu-se cu o apologie a „artei militare sovietice” și a „superiorității ei asupra artei militare burgheze”, dovedită în Războiul pentru Apărarea Patriei. Capitolul următor e dedicat „rolului maselor și al personalității în istorie”, în care însă trebuie spus că cele două roluri sunt cât se poate de inegal distribuite, „masele” revenindu-le 10 pagini din problematizare, în comparație cu cele 40 dedicate rolului personalităților. Capitolul 14, cel mai lung, „conștiința socială și formele ei”, tratează pe rând despre ideologie, morală, artă, filozofie și știință; în vreme ce capitolul 15 tematizează „rolul conștiinței socialiste în dezvoltarea societății sovietice”, identificând „fizionomia morală a omului sovietic” în colectivism, eroism în muncă, patriotism sovietic, internaționalism socialist, umanism, democratism și optimism. Capitolul 16 vorbește despre „socialism și comunism”, „treccrea treptată” de la primul la al doilea și statul sovietic, ca „principal instrument” al acestei treceri. Penultima secțiune analizează „forțele motrice ale dezvoltării societății socialiste”, i.e. sistemul economic socialist, suprastructura politică, dar și „unitatea moral-politică, prietenia popoarelor URSS, patriotismul sovietic, critica și autocritica”, drept tot atâtea „forțe motrice ale societății socialiste”. Și, în fine, capitolul 18 e dedicat „partidului lui Lenin și Stalin, forță conducătoare și îndrumătoare a societății sovietice”.

Ce s-ar putea spune despre structura și conținutul acestui manual? Aspectul cel mai frapant, așa cum bine observau și recenzenții din *Bolșevic*, e legat de structura sa haotică, dezlnată, cu multe suprapuneri, repetiții, dar și salturi în ordinea firească a temelor.²⁰ Cât privește conținutul său marxist, sau fidelitatea sa față de filozofia fondatorilor, lucrurile sunt ceva mai complicate – nu în ultimul rând pentru că, așa cum am văzut, e deja destul de complicat de fixat statutul și conținutul filosofic al „concepției materialiste despre istorie” a lui Marx și Engels. Dacă ne referim strict la conținutul manualului, și lăsând deoparte numeroasele pagini și capitole

dedicate experienței revoluționare și postrevoluționare sovietice, sau referințele, la fel de numeroase, la actualitatea politică internațională a zilei, există destul de puține pasaje care pot fi derivate sau ancorate direct în Marx și Engels: cele 10 pagini despre rolul determinant al modului de producție, cele 30 de pagini de istorie a formațiunilor sociale pre-socialiste din punctul de vedere al evoluției relației dintre raporturi și forțe de producție; cele 30 de pagini despre dinamica de clasă, tot până la apariția socialismului; câte ceva (5-6 pagini) din capitolele despre stat, drept și revoluție, 8 pagini despre esența de clasă a ideologiei – și cam atât: sub 100 de pagini din peste 700. În rest, cele mai multe capitole și subsecțiuni dezvoltă și generalizează, dar dincolo de limitele de plauzibilitate și concretețe istorică pe care le-ar fi îngăduit fondatorii, unele principii (dependența suprastructurii de bază, distincția între revoluții burgheze și sociale etc.) ale lui Marx și Engels în adevărate minitratate (cum ar fi cele peste 100 de pagini despre formele conștiinței sociale); după cum, nu în ultimul rând, cele mai multe problematizări deformează sau chiar suspendă de fapt aplicabilitatea principiilor marxiste de bază (istoricitatea structurii de clasă, tensiunea dintre relații și forțe de producție) la prezentul și viitorul societății socialiste, sau le răstoarnă dialectica originară – în locul forțelor de producție care, în dezvoltarea lor, rup piedicile puse de relațiile existente de producție, având în socialism o situație în care relațiile de producție concordă cu forțele de producție, ba chiar sunt atât de înaintate (prin colectivizare, naționalizare și tehnologizare) încât le trag după ele pe acestea din urmă, sub ghidajul omniscient al partidului.

Cât privește manualul *Materialismul dialectic*²¹, care este traducerea volumului apărut în același an (1954) în URSS sub conducerea lui Aleksandrov, el este încă și mai fidel – în chiar structura sa, de astă dată – paginilor dedicate acestui subiect de către Stalin în textul său din 1938. După un prim capitol care fixează materialismul dialectic drept „concepția științifică și revoluționară despre lume a partidului comunist”, volumul porcede pe urmă, conform planului, la expunerea metodei dialectice marxiste, care este „o metodă universală de cunoaștere, deopotrivă de obligatorie pentru toate științele”, fiind „atât teorie a cunoașterii, cât și logică”. Să remarcăm deducerea sau plierea obligatorie a științelor pe metoda prestabilită a dialecticii, dar totodată și restrângerea – declarativă măcar, pentru că infirmată de restul manualului – a acestei metode la domeniul exclusiv al gândului, la logică și epistemologie. Următoarele patru capitole dezvoltă fiecare câte un principiu din cele stabilite de către Stalin drept principii ale dialecticii: legătura și condiționarea reciprocă a obiectelor și fenomenelor (cap. 3), „mișcarea și dezvoltarea” ca „lege universală a naturii și a societății” (4), garantând „invincibilitatea a ceea ce este nou, progresist”; „dezvoltarea ca trecere de la schimbări cantitative la schimbări calitative, radicale” (5); încheind cu „dezvoltarea ca luptă a contrariilor” (6), capitol care, deși aparent recunoaște însemnătatea majoră a acestui principiu („legea luptei contrariilor este cea mai importantă trăsătură a dialecticii marxiste”), îi restrânge și el, sau deformează masiv, aplicabilitatea la societatea socialistă: în

condițiile în care aici contradicțiile de clasă antagonice dispar, principiul luptei contrariilor ca resort al progresului e recalibrat pe gestiunea contradicțiilor neantagonice (singurele rămase) dar și pe dialectica formei și a conținutului, i.e. tensiunea dintre conținutul nou, socialist și forma veche. În toate aceste capitole dedicate principiilor metodei dialectice, și care par a o reduce la dezvoltare – continuă și de neoprit, atât în lumea naturală cât și în societatea sovietică –, adversarul principal al textului, opusul dialecticii este metafizica, înțeleasă drept toată acea filozofie care nu recunoaște procesualitatea, transformarea și dezvoltarea continuă ale lumii naturale și sociale deopotrivă, și care are tendința de a le fixa și ipostazia pe acestea în categorii supra-istorice. E, totodată, de la sine înțeles că toată această problematizare, la rândul său oarecum metafizică, căci supra-istorică și predeterminată, despre dezvoltare ca principiu unic și inamovibil al lumii nu doar că respectă la literă ordonarea principiilor metodei dialectice din textul lui Stalin, dar și conferă o acoperire filozofică hipermobilizării dezvoltationiste staliniste din URSS, ca și din România acelor ani.

După această primă jumătate a volumului care a tratat și lărgit considerațiile despre metoda dialectică marxistă din textul lui Stalin, cealaltă jumătate a volumului e dedicată, la fel de fidel aceluiași prescripții, filozofiei materialiste marxiste (cap. 7) și principiilor sale: materialitatea lumii și caracterul obiectiv al legilor sale (8), prioritatea materiei asupra conștiinței (9) și cognoscibilitatea lumii și a legilor ei (10). În final, așadar, materialismul dialectic reînchide cercul într-o epistemologie, dar doar după un lung detur de filozofie primă a existenței, ontologie *hardcore*. Dacă în prima secțiune, inamicul erau metafizica și imobilismul ei, în cea de-a doua adversarul declarat e idealismul, care păcătuiește atât din punct de vedere ontologic (admițând existența ideilor și spiritului, alături de materie) cât și epistemologic (acordând întâietate conștiinței cunoscătoare, în detrimentul suportului ei material (senzații, gânduri, limbă) și al lumii obiective exterioare).

Manualul de materialism dialectic, apărut la puțin timp după moartea lui Stalin, dar rod al unei îndelungate gestații în umbra și sub influența directă a acestuia – respectând, așa cum am văzut, cu maximă strictețe structura secțiunii de materialism dialectic din textul său din 1938 – va fi criticat în Uniunea Sovietică la apariția sa pentru această fidelitate nechestionată. Principalul reproș ce îi va fi adresat este că păstrează o ordine nefirească a secțiunilor, în care expunerea despre metoda dialectică precede problematizarea materialismului filozofic, ceea ce dă impresia că această metodă n-ar fi determinată tocmai de natura și specificul obiectului filozofiei, ci ar fi o formulă prestabilă pe care materialismul filozofic doar o aplică și confirmă apoi în cercetările sale²². De-stalinizarea din Uniunea Sovietică va avea, deci, aici, în chestiunea statutului și conținutului filozofiei marxiste, efectul de a reancora dialectica în materialism, și deci de a deplasa centrul atenției și importanței – chiar dacă tacit – dinspre materialismul dialectic înspre cel istoric. În România, în schimb, cele două manuale nu prea produc dezbateri. Până la publicarea următoarei generații de manuale de materialism, apar în schimb o serie de articole care problematizează natura și

statutul acestor două discipline. În ce privește materialismul dialectic, două perspective opuse par să se creioneze, chiar dacă între ele încă nu se stabilește o dezbatere: o perspectivă care restrânge materialismul dialectic, fidel prescripției lui Engels, la domeniul gândului, la o logică și teorie a cunoașterii –, în textul „Dialectica materialistă, ca logică” al lui Henri Wald²³, dar și într-o recenzie din 1948 a lui Barbu Zaharescu²⁴ la manualul de istoria filozofiei pentru liceu, pe care acesta îl critică din mai multe motive, dar mai ales pentru că nu a explicat și înțeles obiectul filozofiei, care, conform lui Engels, odată cu autonomizarea științelor particulare, devine doar teoria cunoașterii, relația dintre gândire și realitate. De cealaltă parte, avem o direcție care înțelege materialismul dialectic drept logică și ontologie totodată, sau tocmai drept suprapunere perfectă a celor două sfere – de pildă în textul lui Erno Gáll²⁵ despre importanța categoriilor materialismului dialectic, în care vorbește despre „unitatea legilor existenței și gândirii” și „coinciderea logicului cu istoricul”, sau în textul lui Tugarinov, tradus în 1958 în *Cercetări filozofice*, și care anunță din chiar titlul său „unitatea dintre ontologie, gnoseologie, logică și metodologie în materialismul dialectic”.²⁶ Dar aceste două perspective asupra materialismului dialectic încă nu articulează între ele o veritabilă opoziție și confruntare, și nici nu o vor prea face, așa cum vor articula în schimb în Uniunea Sovietică în anii 70 tabăra „epistemologistă” (concentrată la Leningrad) și cea „ontologistă”²⁷ (cu reprezentanți mai degrabă la Moscova și în centrele de provincie).

Cât privește materialismul istoric, discuțiile din această perioadă încep, chiar în finalul ei, să problematizeze tot mai mult statutul incert al acestei discipline și plasarea sa adecvată pe coordonatele filozofie-sociologie, materialism dialectic-socialism științific – vezi, de pildă, darea de seamă despre conferința internațională a catedrelor de materialism dialectic și istoric din *Cercetări filozofice* (nr 1/1958)²⁸ sau, în aceeași revistă și în același an, textul lui Mihail Frunză de „contribuții la precizarea obiectului și metodei materialismului istoric”²⁹. Aceste discuții vor continua și vor lua amploare în articolele care vor însoți apariția celei de-a doua generații de manuale de materialism, primele cu autori români, și care vor începe să apară în anul imediat următor – 1959 manualul de materialism dialectic, 1961 volumul 2, cursul de materialism istoric.

Contextul politic în care apar aceste două manuale e unul încărcat cu tensiuni și presiuni divergente: pe de o parte, destalinizarea anunțată de Hrușciiov la al XX-lea congres al PCUS, care – vrând, nevrând – lăsa totuși urme și la noi; pe de altă parte, intensificarea luptei cu revizionismul marxist, cerută după Budapesta de aceleași autorități politice din URSS ca și din România, prin care revizionism se înțelegeau atât devierile de la ortodoxia sovietică din lagărul comunist (trădarea titoistă, încercările maghiare), cât și tendințele revizioniste din sociologia și filozofia marxistă sau marxizantă din Occident, dar și din politicile reformiste și retorica anticomunistă ale partidelor și publicațiilor centru-stângii europene; nu în ultimul rând, această perioadă (1959–61) marchează totodată și începutul politicii de relativă autonomie a României față de URSS, care, e drept, va deveni explicită și

coerentă abia de pe la mijlocul anilor 60.

Ce modificări impune acest context complicat în structura și configurația celor două manuale? Volumul I al cursului, comun de astă dată, de *Materialism dialectic și istoric* (1959)³⁰ – „ediție de probă”, după cum mărturisește colectivul de autori condus de Tudor Bugnariu³¹ – prezintă o structură răsturnată față de ediția precedentă: începe cu 4 capitole despre filozofie (o introducere care-i stabilește obiectul, metoda, și caracterul partinic, de clasă (cap. 1); o istorie a materialismului premarxist (2), „revoluția în filozofie” care e apariția marxismului și etapa leninistă (dispare contribuția lui Stalin) (3) și un capitol (4) despre materialitatea lumii și formele ei de existență. Secțiunea despre metoda dialectică este abordată abia în capitolul 5, care o stabilește ca „știință a conexiunilor universale”, în vreme ce următoarele trei capitole sunt dedicate fiecare câte unei legi a dialecticii, reajustate după clasificarea și ordinea inițiale stabilite de Engels: legea unității și luptei contrariilor (cap. 6), legea trecerii schimbărilor cantitative în schimbări calitative (cap. 7) și legea negării negației (cap. 8). În toate aceste pagini, e mult redimensionată importanța acordată „dezvoltării”, drept esență a dialecticii – dacă în ediția din 1954 categoria de dezvoltare trona și umbrea întreaga problematizare a dialecticii, în ediția din 1959 ea nu se bucură decât de 10 pagini de atenție. Ultimele patru capitole sunt dedicate teoriei cunoașterii – stabilind, mai întâi, primordialitatea materiei față de conștiință, precum și a existenței sociale față de conștiința socială (cap. 9); „teoria marxist-leninistă a cunoașterii” (cap. 10); „categoriile materialismului dialectic” – esență și fenomen, conținut și formă, cauză și efect, necesitate și întâmplare, legea, necesitate și libertate, posibilitate și libertate³² (cap. 11); și, în fine, relația dintre materialismul dialectic și științele naturii (cap. 12), în ultimele pagini ale cărui fiind criticat idealismul neopozitivist dominant în filozofia științelor occidentale. Pe tot parcursul manualului, revizionismul marxist al unor autori ca Lukács, Lefebvre, Merleau-Ponty sau Kolakowski este criticat în mai multe ocazii, în principal pentru neînțelegerea importanței practicii ca bază a cunoașterii și adevărului, și implicit pentru pretenția lor de a desprinde un marxism reînnoit, autentic și filozofic de practica socialismului real din Est. Lupta cu acest revizionism detronează astfel din importanța lor prealabilă lupta cu idealismul și cu metafizica, foarte prezente în ediția precedentă, dar mult redimensionate (mai ales cea de-a doua) în ediția de față.

Dacă manualul de *Materialism dialectic* din 1959 răstoarnă practic structura și accentele ediției precedente din 1954, cu materialismul filozofic devansând și întemeind metoda dialectică, ediția din 1961 a cursului de *Materialism istoric*³³, apărută ca volum al II-lea al cursului comun, stabilește o formulă mai de compromis sau cel puțin mai complicată cu ediția precedentă din 1952: altfel spus, deosebirile se văd mai degrabă în conținut, decât în structură. Ca și precedenta ediție – și, în fond, într-o logică firească a oricărui curs introductiv – și această ediție începe cu un capitol despre obiectul și statutul materialismului istoric. Doar că din acest capitol lipsesc de-acum secțiunea despre contribuția lui Lenin și Stalin la dezvoltarea materialismului istoric, în vreme ce alte trei secțiuni – propriu-zis teoria materialismului dialectic,

decantarea legilor dezvoltării sociale – sunt redistribuite în capitolele următoare. În ce privește definirea statutului și obiectului materialismului istoric, ediția din 1961 este – sau încearcă cel puțin să fie – mai explicită decât ediția precedentă, care doar repeta formula din 1938 a lui Stalin cu „extinderea principiilor materialismului dialectic la studiul vieții sociale”. Dar poate tocmai această explicitare suplimentară a problemei a fost cea care a generat sau contribuit la dezbaterile ce vor avea loc în anii 60, după apariția manualului, privitor la relația dintre filozofie, sociologie, materialism istoric și socialism științific. Pentru că, oricât de clar ar încerca să fie manualul în instituirile sale disciplinare, anumite tensiuni, suprapuneri sau ambiguități persistă. Mai întâi, pe versantul filozofic al relației cu materialismul dialectic, noua ediție pare să susțină două tipuri de raporturi disciplinare altfel cât se poate de contradictorii: pe de o parte, materialismul istoric este văzut drept „o continuare și o concretizare a tezelor fundamentale ale materialismului dialectic”, o aplicare a „legilor universale ale realității obiective, oglindite în legile dialecticii materialiste”, ceea ce presupune un clar raport de subordonare față de principiile materialismului dialectic; pe de altă parte însă, manualul stipulează la fel de tranșant că materialismul istoric nu este nicidecum „rodul deducerii speculative a legilor dezvoltării sociale din legile generale ale materialismului dialectic”, întrucât „concepția materialistă a istoriei... este prima și unica învățătură complet eliberată de orice apriorism..., [fiind] pe deplin bazată pe istoria reală”. În al doilea rând, instituirile disciplinare ale manualului sunt la fel de aporetice și pe versantul relației cu științele social-istorice: aici, pe de o parte, „materialismul istoric este sociologia marxist-leninistă, adică știința filozofică despre societate” – ceea ce pare a include sociologia în filozofie, ca știință filozofică despre societate; pe de altă parte, materialismul istoric, care studiază societatea din punctul de vedere „al problemei ei fundamentale și sub aspectul ei cel mai general”, este deosebit de științele sociale particulare – economia politică, socialismul științific, științele juridice, etica, estetica, lingvistica și mai ales știința istoriei, cu care riscă să fie confundat, dar care este relegată aici la studiul a ceea ce Braudel ar numi istoria evenimentială, cronologia efemerului și accidentalului, în vreme ce legile dezvoltării istorice și esențialul ei sunt de competența exclusivă a materialismului istoric. Ceea ce pare să tranșeze dilema statutului disciplinar al materialismului istoric (filozofie sau știință a societății?) tăind chiar câmpul științelor sociale, asimilând sociologia în filozofia materialismului istoric și separând apoi această știință generală a societății de toate celelalte științe doar particulare ale lumii social-istorice.

Restul capitolelor prezintă o structură ceva mai compactă decât a ediției precedente, fie și doar pentru că au fost eliminate toate secțiunile despre experiența revoluționară și post-revoluționară a comunismului sovietic. Capitolul 2 tratează despre „producția materială – temelia vieții sociale”, păstrând dezvoltările lui Stalin (altfel destul de fidel marxiste) despre rolul hotărâtor al modului de producție, și nu al factorului geografic și demografic, dar renunțând

în același timp la secțiunile despre cele trei proprietăți ale producției; în locul lor apar două secțiuni despre dialectica forțelor și relațiilor de producție, altfel destul de grăitoare pentru dificultățile destalinizării chiar și la acest nivel înalt ideologic: mai întâi, se arată aici, „legea concordanței relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție” (o lege, din nou, deloc scontată pentru Marx și Engels, la care ea rămâne cel mult o tensiune sau tendință, ce poate rămâne ca atare – o tendință încă neîmplinită – vreme de secole³⁴) și „rolul determinant [care le] revine forțelor de producție” în această dialectică explică necesitatea comunismului ca depășire a anacronismului tot mai acut al capitalismului. Dar după depășirea firească a capitalismului întru socialism³⁵, dialectica pare din nou să se răstoarne, întrucât „în socialism, relațiile de producție constituie motorul principal al dezvoltării forțelor de producție” – altfel spus, odată saltul istoric îndeplinit, relațiile de producție – și în principal constituirea bazei tehnico-materiale (industrializare, colectivizare, tehnologizare) – sunt cele care trag și modelează forțele de producție după ele.

Capitolul 3 tematizează conceptele de bază și suprastructură socială – concepte centrale dar pe care tematizarea precedentă (a lui Stalin din 1938, dar și a cursului din 1954) le trata doar pasager într-o scurtă secțiune din primul capitol. Capitolul 4 tratează despre „rolul maselor populare și al personalității în istorie” – un capitol care, iată, capătă, în contextul destalinizării, o importanță mult sporită (ediția precedentă îl plasa undeva în a doua jumătate a volumului) și o configurație radical schimbată, masele bucurându-se acum de o atenție mult mai mare decât personalitățile (24 pagini vs. 8). Apoi, în locul problematizării istoriei formațiunilor sociale din perspectiva modurilor de producție, de la comuna primitivă la capitalism și apoi la socialism, ediția din 1961 trece direct la discuția despre clase sociale și lupta de clasă (cap. 5), dar în cadrul căreia rămâne oarecum la pozițiile deja instituite: odată socialismul instaurat și dizolvarea antagonismelor sociale îndeplinită, lupta de clasă se mai manifestă doar, în exterior, ca acutizare a luptei de clasă în interiorul statelor capitaliste, ca relație de „coexistență pașnică” între cele două blocuri (i.e. luptă ideologică, întrecere economică, dar fără noi conflicte militare) și în fine, în interiorul sistemului socialist, ca luptă între vechi și nou, în special în sfera ideologiei. Pe scurt, din lupta de clasă a rămas doar vigilența ideologică și dezvoltarea economică de-acasă, plus răbdarea și speranța pentru perspectivele postcapitaliste din lumea largă.

Urmează apoi câte un capitol despre teoria marxist-leninistă a revoluției și despre stat, după care capitolele 8-13 decantează, din nou, pe larg, chestiunea conștiinței sociale și a formelor ei (ideologia politică și juridică, morala, arta, știința, religia – înșiruire din care, după cum vedem, dispăre filozofia). Ultimul capitol, în schimb, este cu totul nou și e dedicat criticii sociologiei burgheze, „reformiste și revizioniste” contemporane, în diferitele ei curente (biologic, geopolitic, psihologic, existențialist, pragmatist, neotomist și personalist) – ceea ce reflectă noua emfază pe vigilența ideologică și lupta cu ideologia occidentală, pe care doctrina „coexistenței pașnice” a lui Hrușciov, dar și reacția sovietică

la evenimentele din Ungaria 1956 le-au impus ca obiective principale ale „frontului filozofic”.

Așa cum spuneam, cele două manuale s-au bucurat de un ecou mult mai larg în presa filozofică a vremii, prilejuind ample și lungi dezbateri care s-au concentrat, în privința ambelor manuale și discipline, pe relația lor cu științele particulare. În ce privește materialismul dialectic, chestiunea relației sale cu științele este abordată și reproblematică sub diverse forme și nu doar în spațiul românesc, de la anchete (precum cea intitulată „Oameni de știință despre însemnătatea materialismului dialectic pentru avântul cercetărilor științifice” din numerele 4 și 5/1960 ale *Cercetărilor filozofice*), la conferințe și simpozioane (precum reuniunea de la Moscova, din 1966, dedicată tocmai chestiunii „Materialismul dialectic și științele naturii”) până la colecții impresionante de volume colective, cum ar fi cele 19 apărute la editura Politică între 1959 și 1982 despre *Materialismul dialectic și științele naturii*. Două aspecte se desprind din toate aceste discuții: mai întâi, diversitatea considerabilă și, implicit, libertatea relativă a poziționărilor. Într-o recenzie la câteva din volumele din seria de la editura Politică, Călina Mare și Bogdan Stugren fac o distincție grăitoare în acest sens, între „disputele cu caracter filozofic, care reflectă lupta de clasă pe plan ideologic”, și în care pozițiile corecte sunt astfel destul de fixate de la bun început; și, de cealaltă parte, „lupta de opinii”, deschisă și liberă, care se stabilește între diversele „ipoteze științifice” susținute de către autori. Această distincție, între fixitatea și predeterminarea luptei de clasă filozofice și libertatea luptei de opinii științifice conduce la un al doilea aspect important, care devine treptat tot mai limpede în aceste texte, deși nu îndrăznește încă să se anunțe în mod explicit – și anume autonomizarea treptată a metodologiilor și teoriilor științifice ale naturii de chingile principiilor materialismului dialectic. Această autonomizare pornește de obicei de la observația caracterului perimat al clasificării clasice a formelor de mișcare și a disciplinelor corespunzătoare lor transmisă de către Engels. Desigur însă că această autonomizare treptată a științelor exacte de principiile și metodologia materialismului dialectic conduce și la o chestionare a statutului și specificului cunoașterii filozofice în general, și a materialismului dialectic în special, care încep la rândul lor să se elibereze de prezumția de științificitate la care erau obligate până acum, în același timp în care sunt nevoite să negocieze tot mai atent raportul lor cu acele discipline filozofice (sau deja extra-filozofice) precum etica și estetica, care apar și sunt recunoscute ca legitime deja din anii 50 alături de filonul principal (materialism dialectic și istoric) al filozofiei marxiste.

Acknowledgement

This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-0707, within PNCDI III.

Note:

1. Am discutat acest aspect pe larg în capitolul "Virtuți publice și vicii de procedură" din Alex Cistelean, *De la stânga la stânga* (Cluj-Napoca: Tact, 2019).
2. Desigur, problema ar putea fi rezolvată direct prin excludere sau eliminarea ei, dacă în postura de fondator al marxismului filozofic ne-am referi doar la Marx, fără Engels, sau chiar doar la Marx-ul cel filozofic, de tinerețe, nepervertit încă de sociologismul scrierilor de maturitate. Implicit, toată filozofia țărilor comuniste, care a mers, după cum se știe, pe o direcție sistematizantă și supra-istoricizantă a categoriilor marxiste, deschisă deja de Engels, ar putea fi decartată din start ca trădare a spiritului fondatorului ei. În ciuda tuturor acestor avantaje de economie a textului și argumentului, vom rămâne totuși la ecuația tradițională care înțelege prin filozofie marxistă acel corpus de texte care își are originea în textele lui Marx și Engels deopotrivă.
3. Karl Marx, „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere”, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 1 (București: Editura de stat pentru literatură politică, 1957), 426.
4. *Ibid.*, 422.
5. Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 21 (București: Editura Politică, 1965), 294.
6. În introducerea sa la ediția engleză a lucrării „Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”.
7. *Ibid.*, pp. 294, 304.
8. Gustav A. Wetter, *Dialectical Materialism. A Historical and Systematic Survey of Philosophy in the Soviet Union*, Routledge & Keegan Paul, Londra, 1958, p. 255.
9. Să ne amintim că toată afacerea Lîsenko – care n-a fost decât cea mai faimoasă dintr-un șir de incidente produse în numeroase ramuri științifice – condamna genetica drept reacționară pentru că nu era compatibilă cu principiile materialismului dialectic, după cum, în schimb, teoria lui Miciurîn și Lîsenko a fost oficializată în ultimul cincinal al lui Stalin pentru că părea a fi tocmai traducerea fidelă a acestuia în biologie. Pentru o foarte bună problematizare a dimensiunilor filozofice, politice dar și științifice ale afacerii Lîsenko, vezi Dominique Lecourt, *Proletarian Science. The Case of Lysenko* (Londra: Verso, 1977).
10. Această formulă clasică nu este lipsită de ambiguități sau dificultăți în ce privește stabilirea conținutului, obiectului și statutului specific al celor trei perspective, și cu atât mai mult al filozofiei. Altfel spus, tot așa cum se poate obiecta că cele două platforme ale materialismului dialectic și istoric sunt ceva mai mult, o pălărie prea largă pentru „filozofia” marxistă, ele putând fi văzute atât drept o supra-filozofie (logică generală și principiu unic al lumii, în ce privește materialismul dialectic) cât și drept o subfilozofie (ceva între filozofie și științe sociale, o aplicație a celei dintâi la lumea socială, în cazul materialismului istoric), la fel de bine se poate spune că izolarea doar a segmentului denumit explicit „filozofie” pentru tematizarea filozofiei marxiste e prea restrictiv: în fond, „economia politică” a lui Marx este o critică a economiei politice clasice de pe poziții istorice și filozofice deopotrivă (o expunere atât a istorialității constitutive a capitalismului, cât și a abstracției reale a categoriilor sale), fiind astfel profund contaminată cu filozofie. Cu atât mai mult cel de-al treilea filon – socialismul – care va fi instituit ca socialism științific în țările din Est, ca știință a guvernării socialiste care se pretinde a fi o filozofie practică, o sistematizare și conceptualizare a strategiei de revoluționare a societății întru socialism, este și el profund îmbibat de filozofie și poate fi așadar văzut ca o ramură deloc îndepărtată a filozofiei marxiste originare. În ciuda validității acestor observații, estimăm că evoluția conținutului și configurației celor două discipline – materialismul dialectic și istoric – este deja suficient de interesantă și relevantă ca problematizare a utilizărilor filozofiei marxiste în comunismul românesc, încât să merite un tratament separat, chiar dacă, desigur, această analiză restrânsă la cele două direcții de materialism oficial nu epuizează deloc această problematică.
11. Dar și din pasajul în care Engels folosește pentru prima dată această expresie, prin care, spune el, înțelege „acea concepție despre istoria omenirii care vede cauza ultimă și forța motrice hotărâtoare a tuturor evenimentelor istorice importante în dezvoltarea economică a societății, în schimbările modului de producție și de schimb, în împărțirea societății în diferite clase, care decurge de aici, și în luptele dintre aceste clase”. Marx, Engels, *Opere* 22, 291.
12. Aceste ambiguități în ce privește statutul disciplinar al materialismului istoric nu au scăpat nici tradiției occidentale a filozofiei marxiste. În expunerea sa din *Locul marxismului în istorie*, Ernest Mandel rezolvă ambiguitatea știință socială sau filozofie a istoriei prin formula convenabilă, dar vagă de „teorie”, în același timp în care recunoaște impuritatea disciplinară constitutivă a acestei teorii: „fuziunea dialecticii materialiste cu principalele descoperiri ale istoriografiei sociologice franceze, îmbogățite cu principalele intuiții ale economiei politice engleze le-au permis lui Marx și Engels să elaboreze teoria lor a evoluției sociale a umanității într-o manieră coerentă. Astfel a apărut teoria *materialismului istoric*, de asemenea numită „interpretarea materialistă a istoriei”. Ernest Mandel, *The Place of Marxism in History* (New Jersey, NY: Humanities Press, 1994), 17-18.
13. Vezi Adela Hîncu, Viktor Karády (eds.), *Social Sciences in the Other Europe since 1945* (Budapesta: Pasts Inc., Central European University, 2018).
14. În această secțiune mă bazez în principal pe lucrarea deja citată a lui Gustav A. Wetter și J. M. Bochenski, *Soviet Russian Dialectical Materialism* (Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1963).
15. I.V. Stalin, *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric* (București: Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951).
16. I.V. Stalin, „Cu privire la marxism în lingvistică”, *Lufta de clasă*, nr. 6 (1950): 3-22. Pentru discutarea perspectivelor filozofice din RSR cu privire la *lingvistică* și problemele structuralismului vezi Ștefan Baghiu, „Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere

- și acomodare (1954-1967)", *Transilvania*, nr. 11-12 (2021). Vezi și Adriana Stan, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România* (București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2017), subcapitolul „Stalin și structuralismul. Despre buna întrebuințare a gramaticii”.
17. I.V. Stalin, „Probleme economice ale dezvoltării socialismului în Uniunea Sovietică”, *Lupta de clasă*, nr. 9 (1952): 3-64.
 18. Înaintea lor, primele texte de popularizare a acestor discipline apar deja în 1948 – două broșuri scoase de ARLUS.
 19. F.V. Constantinov (ed.), *Materialismul istoric* (București: Editura pentru literatură politică, 1952).
 20. Cât privește factura definitorie a acestor texte, sunt perfect valabile observațiile lui Christian Ferencz-Flatz de la începutul articolului său despre estetica vieții cotidiene. Vezi Christian Ferencz-Flatz, „Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR”, *Transilvania*, nr. 11-12 (2021).
 21. G. F. Aleksandrov (ed.), *Materialismul dialectic* (București: Editura de stat pentru literatură politică, 1954).
 22. Cf. Gustav A. Wetter, *Dialectical Materialism. A Historical and Systematic Survey of Philosophy in the Soviet Union* (London: Routledge & Keegan Paul, 1958), 237.
 23. Henri Wald, „Dialectica materialistă, ca logică”, *Cercetări filozofice*, nr. 4 (1957): 97-119.
 24. Barbu Zaharescu, „Despre manualul unic de istorie a filozofiei”, *Lupta de clasă*, nr. 1 (1948): 68-75.
 25. Erno Gáll, „Despre importanța studierii categoriilor materialismului dialectic”, *Cercetări filozofice*, nr. 4 (1955): 283-303.
 26. V. T. Tugarinov, „Unitatea dintre ontologie, gnoseologie, logică și metodologie în materialismul dialectic”, *Cercetări filozofice* nr. 2 (1958): 105-118.
 27. Cf. Loren Graham, *Science, Philosophy, and Human Behavior in the Soviet Union* (New York: Columbia University Press, 1987), 58-61.
 28. Pavel Apostol, „Conferința internațională a catedrelor de materialism dialectic și istoric”, *Cercetări filozofice*, nr. 1 (1958): 167-169.
 29. Mihail Frunză, „Contribuții la precizarea obiectului și metodei materialismului istoric”, *Cercetări filozofice*, nr. 4 (1958): 111-135.
 30. *Curs de materialism dialectic și istoric*, vol. 1, *Materialism dialectic* (București: Universitatea C. I. Parhon, 1959).
 31. Și din care au mai făcut parte Constanța Alexe, Constantin Borgeanu, Florin Georgescu, Ștefan Georgescu, Nicolae Melinescu, Ion Rebedeu, Radu Tomoiagă, Henri Uschersohn, Andrei Roth și Gheorghe Fischer.
 32. Importanța strategică a categoriilor materialismului dialectic, pe care abordarea lui Stalin din 1938 o neglija, poate fi văzută și în faptul că, fiind configurate ca o serie de opoziții conceptuale, ele salvează acel resort necesar al mișcării istorice (contradicția) pe care, altfel, rezolvarea contradicțiilor antagonice din societatea socialistă riscă să îl evacueze.
 33. *Curs de materialism dialectic și istoric*, vol. II, *Materialism istoric* (București: Universitatea C.I. Parhon, Editura de stat didactică și pedagogică, 1961). Colectivul de autori este format din Octavian Băncilă, Alexandru Borgeanu, Marcel Breazu, Gáll Ernő, Călina Mare, Andrei Roth, Magda Stroe, Constantin Vlad, coordonați de un colectiv de redacție alcătuit din Tudor Bugnariu, Paul Popovici, Ion Drăgan, Ludwig Grünberg și Ovidiu Trăsnea.
 34. Dar și manualul recunoaște printre rânduri că această lege a concordanței relațiilor cu forțele de producție nu e ceva atât de constrângător ca o veritabilă lege de dezvoltare istorică: „în România burghezo-moșierească, legea concordanței relațiilor cu caracterul forțelor de producție n-a putut căpăta câmp liber de acțiune din cauza împotrivirii burgheziei și moșierimii, care erau interesate în menținerea vechilor relații de producție” – ceea ce înseamnă că legea concordanței e o lege care se aplică doar atunci când clasa dominantă binevoiește să concorde cu ea.
 35. Această tendință este vizibilă și în interiorul lagărului capitalist, sub forma „capitalismului monopolist de stat” care devine dominantă în țările occidentale: o formă de compromis, între necesitatea socializării relațiilor de producție, dictată de dezvoltarea forțelor de producție, și, de cealaltă parte, imperatiile de acumulare privată pe care le impune cadrul capitalist, și care fac ca această socializare a producției să nu meargă mai departe de instituirea unui monopolism de stat care „subordonează statul voinței monopolurilor, unește forța monopolurilor cu forța statului într-un singur mecanism pentru sporirea maximă a profiturilor monopolurilor imperialiste”. Această teorie a capitalismului monopolist de stat, articulată inițial de Eugen Varga, și care a constituit, în anii 50-60, teoria oficială a blocului comunist despre perspectivele capitalismului mondial, pentru a fi apoi marginalizată, ar merita să fie revizitată și retestată astăzi, în lumina noilor dezvoltări ale capitalismului mondial.

Bibliography:

- ***. *Curs de materialism dialectic și istoric* [Textbook for Historical and Dialectical Materialism] vol. 1, *Materialism dialectic* [Dialectic Materialism] Bucharest: Universitatea C.I. Parhon, 1959.
- ***. *Curs de materialism dialectic și istoric* [Textbook for Historical and Dialectical Materialism] vol. II, *Materialism istoric* [Historical Materialism]. Bucharest: Universitatea C.I. Parhon, Editura de stat didactică și pedagogică, 1961.
- Apostol, Pavel. “Conferința internațională a catedrelor de materialism dialectic și istoric” [The International Conference of Departments of Historical and Dialectical Materialism]. *Cercetări filozofice*, no. 1 (1958): 167-169.
- Baghiu, Ștefan. “Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere și acomodare (1954-1967)” [Structuralism in the Philosophy Journals in Communist Romania: Rejection and Accomodation (1954-1967)]. *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Bochenski, J. M. *Soviet Russian Dialectical Materialism*. Dordrecht: D. Reidel Publishing, 1963.
- Cistelean, Alex. *De la stânga la stânga. Lecturi critice în câmpul progresist* [From Left to Left: Critical Readings of the Progressive Field]. Cluj-

- Napoca: Tact, 2019.
- Engels, Friedrich. *Dialectica naturii* [The Dialectics of Nature]. Bucharest: Editura de stat pentru literatură politică, 1954.
- Engels, Friedrich. *Domnul Eugen Dühring revoluționează știința* [Anti-Dühring]. Bucharest: Editura Politică, 1966.
- Engels, Friedrich. *Ludwig Feuerbach și sfârșitul filozofiei clasice germane* [Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy]. In Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere* [Works] vol. 21. Bucharest: Editura Politică, 1965.
- Ferencz-Flatz, Christian. "Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR" [The Aesthetics of Everyday Life in Socialist Romanian Philosophy]. *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Gáll, Ernő. "Despre importanța studierii categoriilor materialismului dialectic" [On the Importance of Studying the Categories of Dialectical Materialism]. *Cercetări filozofice*, no. 4 (1955): 283-303.
- Hîncu, Adela, and Viktor Karády, eds. *Social Sciences in the "Other" Europe since 1945*. Budapest: Pasts Inc., Central European University, 2018.
- Lecourt, Dominique. *Proletarian Science. The Case of Lysenko*. London: Verso, 1977.
- Mandel, Ernest. *The Place of Marxism in History*. New Jersey, NY: Humanities Press, 1994.
- Marx, Karl. "Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere" [A Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Right]. In Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere* [Works] vol. 1. Bucharest: Editura de stat pentru literatură politică, 1957.
- Aleksandrov, G. F., ed. *Materialismul dialectic*. Bucharest: Editura de stat pentru literatură politică, 1954.
- Constantinov, F. V., ed. *Materialismul istoric*. Bucharest: Editura pentru literatură politică, 1952.
- Stan, Adriana. *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România*. București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2017.
- Stalin, I. V. "Cu privire la marxism în lingvistică" [About Marxism in Linguistics]. *Lupta de clasă*, nr. 6 (1950): 3-22.
- Stalin, I. V. "Probleme economice ale dezvoltării socialismului în Uniunea Sovietică" [Economic Problems of the Development of Socialism in the Soviet Union]. *Lupta de clasă* no. 9 (1952): 3-64.
- Stalin, I.V. *Despre materialismul dialectic și materialismul istoric* [About Dialectical Materialism and Historical Materialism]. Bucharest: Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.
- Tugarinov, V. T. "Unitatea dintre ontologie, gnoseologie, logică și metodologie în materialismul dialectic" [The Unity Between Ontology, Gnoseology, Logic, and Methodology in Dialectical Materialism]. *Cercetări filozofice*, no. 2 (1958): 105-118.
- Wald, Henri. "Dialectica materialistă, ca logică" [Materialistic Dialectics as Logics]. *Cercetări filozofice*, nr. 4/1957, pp. 97-119.
- Wetter, Gustav A. *Dialectical Materialism. A Historical and Systematic Survey of Philosophy in the Soviet Union*. London: Routledge & Keegan Paul, 1958.
- Zaharescu, Barbu. "Despre manualul unic de istorie a filozofiei" [About the Unique Textbook of History of Philosophy]. *Lupta de clasă*, no. 1 (1948): 68-75.

STRUCTURALISMUL ÎN REVISTELE DE FILOZOFIE DIN ROMÂNIA COMUNISTĂ: RESPINGERE ȘI ACOMODARE (1954-1967)

Ștefan BAGHIU

Institutul de filozofie Alexandru Dragomir, București
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Alexandru Dragomir Institute for Philosophy, Bucharest
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: stefan.baghiu@ulbsibiu.ro

STRUCTURALISM IN THE PHILOSOPHY JOURNALS IN COMMUNIST ROMANIA:
REJECTION AND ACCOMODATION (1954-1967)

Abstract: This article presents the reception of structuralism in linguistics, psychology, social sciences, anthropology, and literature as viewed from the perspective of the most important philosophical journals in Romanian communism, *Cercetări filozofice* [Philosophical Research] and *Revista de filozofie* [The Philosophy Magazine] during the period between 1953 and 1967. Following François Dosse's delineation between two phases of the development of structuralism (before and after 1967), Baghiu argues that in Romania – and possibly in Eastern Europe – structuralism was only taken serious as a methodology after the debate on Roland Barthes and Michel Foucault during 1967. Before that, every structuralist figure was criticized as bourgeois and idealistic. While Barthes becomes one of the most important references of French structuralism, Foucault becomes a sort of a public enemy in 1967, after his *Les mots et les choses*, which is viewed in socialist countries as anti-humanistic thought and thus rejected. This allows Baghiu to describe 1967 as a benchmark in which both structuralism and poststructuralism gain preeminence in philosophical debates in Romania, yet in different manners.

Keywords: structuralism, communist Romania, philosophy, poststructuralism, linguistics, Foucault, Barthes.

Citation suggestion: Baghiu, Ștefan. “Structuralismul în revistele de filozofie din România comunistă: respingere și acomodare (1954-1967).” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 25-34.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.03>.

Plecând de la cele două volume ale istoriei structuralismului propuse de François Dosse în 1997, *History of Structuralism*, volumul I (The Rising Sign, 1945-1966) și volumul II (The Sign Sets, 1967-Present),¹ David Herman afirmă că structuralismul – ca circulație continentală și globală – este definit de două perioade majore care au decis istoria intelectuală recentă. Tocmai de aceea, „moartea” acestui curent este unul din fenomenele majore ale teoriei literare contemporane: „after revolutionizing philosophy, psychoanalysis, literary theory and the social sciences, structuralism died a spectacular death, and no disciplinary tradition will ever be the same”.² Dosse insistă asupra felului în care structuralismul a avut două perioade majore de existență, delimitate de anul 1967 în dezvoltare: ascensiunea și decăderea. Dosse vede această

decădere ca apărând imediat după „apex”-ul din 1966, când Althusser și Foucault „were trying to bring together the most modern social science research around an effort at philosophical renewal that came to be known as structuralist”.³ „Fisurile” apărute în circulația conceptului vin – spune Dosse – mai ales prin renunțarea la eticheta structuralistă a reprezentanților centrali și că, odată cu 1968, cuceririle teoriei structuraliste s-au *naturalizat* ca formă de gândire politică a spațiului de dezbateră din antropologie și științe umaniste. În spațiul românesc problema este mai complicată. În mod neașteptat, această bornă stabilită în cea mai importantă panoramă a fenomenului structuralist, după cum voi arăta în acest articol, coincide cu primul moment de intrare timidă a figurilor structuraliste în discursul filozofic din R.S.R. fără

acuzele de deviaționism sau de idealism: 1967 este anul în care *Revista de filozofie* menționează structuralismul fără a-l critica. Mai mult, după cum voi discuta mai departe, acest prim articol semnat de Niculae Bellu (plus comentariul lui Gabriel Liiceanu) propune utilitatea *structuralismului* ca metodă. Asta nu înseamnă neapărat că vorbim de o dislocuire a structuralismului la apariția poststructuralismului, ci înseamnă că periodizarea dezbaterii despre structuralism în România comunistă vorbește de la sine despre situația complicată a fenomenului. Adriana Stan observă cum

„[p]e de o parte, începând cu anii '60, cercetarea literară de aici a fost predominant influențată de modelul structuralist francez, prelungind o tradiție intelectuală francofilă veche de mai bine de un secol. Pe de altă parte, evoluția locală a structuralismului (atâta câtă a fost) s-a desfășurat pe unele coordonate similare și altor state aflate sub dominație comunistă: spre deosebire de cazul teoriei occidentale, concepută de pe poziții iconoclaste și subversive (la adresa establishment-ului intelectual, a centralității literaturii etc.), în România, ca și în Polonia sau Cehoslovacia, structuralismul postbelic a avut funcții mai curând protectoare, servind la evitarea expresă a problematizărilor ideologice ale limbajului, la reconfirmarea analitică a textelor literare din canon etc.”⁴

Stan analizează imposibilitatea unui formalism interbelic în teoria literară și pune primele încercări structuraliste (*fără structuralism*) pe seama realismului socialist, unde lingvistica a reprezentat un refugiu pentru studiile literare în fața standardizărilor deterministe. În *Bastionul lingvistic* cercetătoarea explică felul în care circulația structuralismului în cultura critică locală s-a făcut mai ales pornind de la Jakobson:

„Receptarea românească a lui Roman Jakobson ne demonstrează elocvent cum poate fi împlântată lingvistica structuralistă la măsurile analizei literare. Pe ansamblu, lingvistul rus e cel mai prizat autor structuralist în țara noastră. Îi conduce detașat în topul citărilor pe Barthes, Genette sau Todorov, ba chiar servește adeseori ca bun contraexemplu față de tehnicismul care-i amenință de obicei pe teoreticienii francezi. Celebritatea lui Jakobson are unele accente locale, dar bineînțeles că ea este departe de a se reduce la cazul românesc.”

Pentru cercetătoare însă, nici măcar în anii 1960 și 1970, când remarcăm o deschidere către metoda structuralistă în studiile literare, „partea cea mai substanțială – și potențial insurecțională a structuralismului francez nu trece, astfel, dincolo de Cortina de Fier”⁵ Adriana Stan se referă mai ales la „structuralismul cu ieșiri speculative – din antropologie, psihanaliză, istoria ideilor sau teoria politică” (p. 129), deci la ceea ce, după schisma din a doua jumătate a anilor '60 numim, în genere, *poststructuralism*.⁶ Ce aș dori însă acum să arăt este *aventura* structuralismului în revistele de filozofie centrale din România comunistă, mai ales pentru că, în urma unor

căutări bibliografice computaționale, am identificat un *câmp* de dezbateri mai extins și mai complex decât s-ar crede plecând de la încercările criticii literare din anii 50 și 60. Chiar înainte de apariția dezbaterilor entuziaste (sau măcar neutre) despre structuralism din teorialiterară – inaugurate sau, oricum, marcate de apariția în 1967 a cărții *Structuralismul* de Virgil Nemoianu⁷ și a numărului revistei *Secolul XX* dedicat structuralismului (nr. 5 din 1967) care, chiar dacă are o introducere pe alocuri destul de critică la adresa curentului, popularizează eseuri de „Bernard Pignaud, Claude Lévi-Strauss, V. Şklovski, J. Tănianov, Roman Jakobson, Michael Foucault, Jacques Lacan, Jean Paul Sartre”⁸ Ne aflăm, iată, cu doi ani înainte de publicarea monografiei *William Faulkner* a lui Sorin Alexandrescu – considerată în cercetarea literară prima recuperare consistentă a metodelor structuraliste în critica literară de la noi.

Voi încerca o sinteză scurtă a ceea ce urmează să prezint în acest articol și în continuare într-un alt articol, dedicat perioadei 1968-1989. Structuralismul este văzut mai ales ca metodă idealistă până în a doua jumătate a anilor 1960 în revistele de filozofie și respins de pe bazele marxismului / materialismului dialectic – ceva ce se va întâmpla și cu existențialismul în epocă.⁹ Apoi, începând cu 1967 – an pe care îl pot fixa după o căutare a termenului în masa de text a *Cercetărilor filozofice* și a *Revistei de filozofie* drept primul an în care revistele centrale de filozofie încep să *reevalueze* mai timid sau mai plenar structuralismul¹⁰ – și în prima jumătate a anilor 70 există o adevărată explozie a dezbaterilor, care însă se va topi ușor în anii 80, când – așa cum arată și Adriana Stan în cazul dezbaterilor literare – structuralismul se infiltrază metodologic în orice direcție semiotică, diminuându-i-se teoretizările explicite. Avem, așadar, o perioadă de respingere complexă pe baze marxist-leniniste a conceptelor structuraliste care acoperă un realism socialist prelungit până în 1967. Iar din 1967 în 1972 avem o perioadă de acomodare cu teoriile structuraliste, în care li se testează compatibilitatea cu marxismul și aplicabilitatea în varii domenii (sociologie, etică, literatură etc.). După 1972 (momentul de glorie al structuralismului în *Revista de filozofie*), structuralismul se *naturalizează* în dezbaterile filozofice, iar intervențiile devin mai puțin dialectice, anunțând, într-un fel, trecerea în regimul de *apus* anunțat de Dosse.

Structuralismul ca idealism burghez: Cercetări filozofice (1954-1963)

În ceea ce privește formarea unui *cerc* structuralist românesc în critica literară, Stan observă că în anii 1960 există deja premisele propice desprinderilor de interpretări *deterministe* și pentru pledoaria constantă pentru forme cât mai autonom-formaliste:

„Structuralismul pătrunsese deja în lingvistică, o disciplină cu statut instituțional stabil, relativ protejată de vântul ideologic. Pe de altă parte, determinismul literar își pierduse orice credibilitate metodologică, devenit, în caricatura grotescă a realismului socialist, un inamic mult mai reprehensibil decât s-ar fi putut profila vreodată doar

din ideile lui Gherea. E de înțeles, așadar, dorința noilor generații de filologi de a căuta zone de argumentație cât mai străine determinismului, ca și dorința de a readuce studiile literare în matca lor, după toate cutremurele produse de-a lungul decadei a șasea” (p. 80).

E de menționat însă de la început că structuralismul are cu totul altă traiectorie în revistele de filosofie. Până la finalul anilor '50, structuralismul nici nu intră în vocabularul filozofic, tocmai pentru că, odată cu apariția faimosului text al lui Stalin, „Cu privire la marxism în lingvistică”,¹¹ discuțiile despre structuralism au vizat mai ales negarea acestuia ca metodă de lucru chiar și pentru gândirea structurală a limbajului. Așa cum arată Alex Cistelean în contribuția lui din acest număr, „sub aparența unor considerații inofensive despre lingvistică, aduce o modificare majoră a structurii conceptuale de bază a materialismului marxist”.¹² Deși problematică, teza lui Stalin creează noi realități în întreaga Uniune Sovietică și atinge inevitabil și sateliții ei, unde, așa cum arată Adriana Stan, „generația cincizecistă de lingviști se formează direct în spiritul disocierii sofistice – dar girată de regim – între metodele practice de cercetare și fundamentele lor teoretice”.¹³ Într-o intervenție din 1951, academicianul Emil Petrovici sare, direct, de la discuția lui Stalin despre lingvistică la acuzarea structuralismului ca „antiistorism”:

„pentru a extrage un cât mai mult folos din aceste opere ale lui I.V. Stalin, lingviștii din R.P.R. trebuie să-și însușească pe deplin învățătura marxist-leninistă. Ei trebuie să integreze exemplul lingviștilor sovietici de a discuta pe baze materialist-dialectice și de a supune criticii și autocriticii principale toată activitatea din domeniul lingvisticii, atât teoretică cât și practică desfășurată în patria noastră. Tot de la lingvistica sovietică trebuie însușită lupta împotriva tendințelor cosmopolite în știință, caracterizate îndeosebi prin antiistorism, ca de exemplu saussure-anismul și structuralismul”.¹⁴

Ceea ce arată că, aproape pe întreg parcursul anilor 1950, în științele limbii se practică un structuralism nerecunoscut ca atare. Ceea ce voi descrie mai departe este însă *atacul* la adresa structuralismului venit pe filiera unor domenii diferite: psihologia și filozofia. De la finalul anilor 1950, structuralismul intră în discuție în *Cercetări filozofice* (revista premergătoare *Revistei de filozofie* în perioada 1953-1963)¹⁵ mai ales printr-o recenzie din 1958 care combate *structuralismul psihologic*, printr-un studiu din 1959 care explică felul în care tehnicile *structuralismului psihologic* sunt, de fapt, „încercări de fugă din fața realității a unei clase pe care legile obiective ale istoriei o condamnă la pieire”¹⁶ și prin intervenții din 1960 în care *structuralismul lingvistic* este descris mai ales ca metodă incompletă în faza de „lingvistică matematică”¹⁷. Mai mult, într-o recenzie la volumul *Studii de materialism dialectic* (Editura Academiei, 1960), I. Mărculescu-Hurduc (semnând I.M.H.) enumeră *structuralismul* între „cele mai importante devieri idealiste în biologia și medicina teoretică: genetica formală, psihosomatismul (freudismul), structuralismul etc.”¹⁸

Premisele acestor intervenții sunt stabilite însă de la mijlocul deceniului al șaselea în *Cercetări filozofice* prin intervenția amplă a lui C. I. Gulian despre concepția materialistă a lui Gheorghe Marinescu din 1954¹⁹ și prin intervenția lui despre *teoria reflexă* a lui Pavlov, în combaterea căreia s-au afirmat mai ales „diversele forme ale gestaltismului (structuralismului) (...) admitând-o numai pentru forme inferioare de activitate nervoasă, socotind-o prea simplă, neîndestulătoare pentru formele superioare ale activității psihice”.²⁰ Pentru Gulian, teoriile lui Marinescu nu trădează o „evoluție asemănătoare ca proporții cu grandioasa învățătură pavlovistă”, dar gândirea lui „are meritul (...) de a fi fost străină și ostilă concepțiilor idealiste în biologie și psihologie și de a se fi situat pe poziția materialistă”, în timp ce structuralismul se face vinovat, alături de behaviorism și pragmatism, de răspândirea psihologiei reacționare:

„După cum burghezia și moșierimea aserveau țara și bogățiile ei imperialiștilor americani, englezi, francezi și germani, tot astfel psihologii și pedagogii adoptau și prelucrau teoriile psihologilor reacționari din Franța, Statele Unite sau Germania (teoriile idealiste din psihologia franceză, structuralismul german, behaviorismul și pragmatismul american). Tezele principale ce se pot desprinde din aceste curente relevă caracterul net reacționar al psihologiei puse în slujba claselor exploatatoare”.²¹

Văzut ca filozofie reacționară în *Cercetări filozofice* pe întreg parcursul perioadei realist-socialiste, mai ales din perspectiva studiilor de psihologie, structuralismul este neutralizat doar odată cu reflecțiile recurente care pleacă de la teoria literară. În 1959, structuralismul este încă văzut de Marcel Breazu în *Cercetări filozofice* ca „filozofie burgheză”, invocat mai ales în legătură cu filozofia lui Merleau-Ponty, ajungându-se de la „reacționarismul” plasării acestuia deasupra materialismului la ipostazele reacționare ale lui Emil Cioran, „care se declara recent «amicul tiranilor» într-un articol ale cărui butade nu pot să mascheze poziția revoltătoare a transfugului legionar”.²²

„Prin urmare, și la structuraliști realitatea obiectivă își pierde «substanța», devine «formă», cam în același mod în care la «energetismul» lui Ostwald materia devenea energie, sau așa cum ea se «materializa» pentru tovarășii de arme ai empiricitiștilor. Ca și machiștii, Merleau Ponty are pretenția să se ridice mai sus decât «materialismul» sau «idealismul», depășind «învechita» concepție a «substanțialismului», iar întreaga demonstrație se străduiește să aibă un caracter «pur academic»” (Breazu, p. 20).

Structuralismul ca instrument: *Revista de filozofie* (1964-1967)

Intrarea structuralismului în *Revista de filozofie* reprezintă un fenomen profund îndatorat teoriei literare și etnologiei. Pașii timizi pe care îi face cercetarea literară pentru reabilitarea curentului țin de reorganizarea canonului literar. Pentru prima dată în revistă, curentul (sau, în fine, metodologia)

apare descrisă neutru din 1965, în contextul discuției despre interpretările poemului eminescian *Lucașfăru*²³. Căci următoarele referințe, truvabile abia în 1966, revin la pozițiile inițiale ale criticii marxiste din perioada 1948-1964, unde, plecând de la „revizionistul Henri Lefebvre” care „consideră că între structural și istoric există un conflict «care se agravează»” și care „arată că apare «o nouă filozofie, o nouă concepție asupra lumii și omului» – structuralismul”, Ion Florea declară că „structuralismul nu este în sine o nouă filozofie” și că „această tendință a gândirii științifice moderne își realizează în sociologie adevărata valoare științifică numai în cadrul sociologiei marxiste, care a făcut o clasificare a diferiților factori sociali pe baza rolului determinant, în ultimă instanță, al producției marxiste”.²⁴ La fel, în următoarea intervenție despre structuralism din 1966, Stela Cernea publică articolul „Talcott Parsons și coordonatele structuralismului funcționalist”, în care sunt prezentate „atât unele aspecte pozitive, cât și altele cu caracter subiectivist, formalist, care denaturează mobilurile reale și condițiile realizării acțiunii sociale a indivizilor și sistemelor sociale”.²⁵ Ne aflăm încă în zona criticii de pe baze marxiste a structuralismului, cu toate că ea începe să fie practică mai ales prin introducerea unor eseuri ample care au și funcția de a populariza sau de a problematiza variante extrem de atomizate ale gândirii structuraliste vestice. Tendința e continuată de Henri Wald în „Vorbire, animism, magie, totem și mit”²⁶, unde *Gândirea sălbatică* a lui Claude Lévi-Strauss²⁷ este criticată pe măsură ce este atent explicată. Sigur, orice critică presupune explicarea subiectului, dar în cazul structuralismului, aceștia par primii pași cu adevărat importanți în reevaluarea importanței/utilității metodologice a acestuia până la intrarea referințelor structuraliste în 1967. Însă textul cu adevărat important în desfășurarea cronologică a *Revistei de filozofie* pentru reevaluarea structuralismului este „Valoarea de metodă a concepției structurale în cercetarea etică” de Nicolae Bellu, care afirmă chiar că prin Claude Lévi-Strauss poate fi reevaluată întreagă gândire kantiană și care – chiar dacă nu își duce la capăt proiectul – produce o serie de reconsiderări ale utilității metodei structuraliste:

„În lumina cercetărilor lui Cl. Lévi-Strauss, se pare că îl putem înțelege mai bine până și pe aparent enigmaticul mare teoretician al moralei care este Kant, că putem să-i descifrăm mai bine obscuritățile, ipotezele, și soluțiile pe care el le socotea definitive – și ca atare de respins –, dar cu totul altfel abordabile și inteligibile dacă le vedem sub specia lor de practică teoretică și evident în consecință *pro tempore*, ca o platformă teoretică aptă să constituie fundamentul unor noi investigații și să faciliteze rezultate viitoare superioare. S-ar putea astfel observa că noțiunea de structură nu este un simplu cuvânt cu rezonanță de profunzime, nici problematica analizei structurale aplicate la domeniul spiritului o oarecare modă a epocii”²⁸.

Cronica întâlnirilor din care face parte intervenția lui Bellu este recenzată, tot în numărul 6 din 1967 al *Revistei de filozofie*, de Gabriel Liiceanu, care consemnează importanța reevaluării

structuralismului din perspectiva eticii. De altfel, așa cum a arătat și Adriana Stan, filozoful este responsabil și de una din primele aplecări cât de cât notabile (căci printre singurele) asupra lui Michel Foucault în 1970, în care însă îl „domesticește” pe teoreticianul francez²⁹. Dacă în articolul despre Foucault din 1970 Liiceanu va aprecia mai ales „ruptura” de Kant, aici apreciază chiar „încercarea lui Kant de a structura datorita de virtute”:

„Cercetând valoarea de metodă a concepției structurale în domeniul eticii, Nicolae Bellu a realizat, în comunicarea sa *Valoarea de metodă a structuralismului în cercetarea etică*, un prim pas spre aplicarea unor principii metodologice ale structuralismului contemporan în investigarea moralității. După cunoștințele noastre, este prima încercare de acest fel, întreprinsă de un etician. Și dificultățile temei nu sunt de loc neglijabile. De aceea, probabil și logica expunerii urmărește, în principal, desprinderea unor puncte de sprijin teoretice, menite să justifice perspectiva enunțată. Comunicarea nu demonstrează de fapt valoarea de metodă a structuralismului în cercetarea etică, ci mai ales unele tradiții de cercetare structurală în cadrul marxismului și al istoriei eticii. Astfel sunt schițate câteva din implicațiile structurale ale metodei istorice utilizată de Marx în *Capitalul* și este menționată încercarea lui Kant de a structura datorita de virtute. Ipoteza metodologică a autorului, potrivit căreia conștiința morală ar constitui structura elementară a moralității, rămâne nedezvoltată în sumara argumentare a comunicării, al cărei text nu depășește enunțarea acestui posibil principiu metodologic de inspirație structuralistă. Ineditul temei transcende însă aceste inegalități ale comunicării și invită, în continuare, la reluări și dezbateri pasionante”³⁰.

Tot în numărul 6 din 1967 este tradus articolul lui Jean Cazeneuve, „Orientări în etnologia contemporană”, în care autorul francez descrie în detaliu metodele culturaliste și structuraliste în analiza etnologică, plecând de la Claude Lévi-Strauss și *Le cru et le cuit* [Crudul și gătitul] din 1964.³¹ Apoi, în numărul 9 al revistei, găsim o amplă analiză a fenomenului structuralist în Honoria Cazacu, „Concepția despre structura fenomenului social”.³² La fel, la finalul anului, Ștefan Voicu, în „Revoluția din octombrie și dezvoltarea gândirii și practicii revoluționare” argumentează în favoarea unei posibile conjuncții a marxismului cu structuralismul:

„Dezbaterele în jurul structuralismului, care stârnesc astăzi un atât de mare interes în publicistica internațională, inclusiv în publicistica românească, sunt puternic influențate de presiunea ideilor marxiste. Atât structuraliștii, cât și antistructuraliștii se reclamă de la Marx, la care coexistă într-o sinteză ideea genezei istorice a orânduirilor sociale cu cea a structurii acestora, ca sisteme integrale”³³.

În ceea ce privește afirmația de la începutul acestei secțiuni a articolului meu, că aclimatizarea structuralismului în R.S.R. este un fenomen îndatorat teoriei literare, trebuie menționate

câteva dezbateri care îl au în centru pe Roland Barthes, chiar înainte de revizuirea metodei structuraliste ca metodă viabilă în științele sociale și umaniste. Roland Barthes începe să fie discutat în *Revista de Filosofie* din 1967, printr-o notă a lui D. Mureșanu care trimite la „recenta dispută de răsunet internațional dintre Raymond Picard și Roland Barthes”:

„Poate că morții nu au altă viață decât aceea pe care le-o dăruiesc viii», reflectează Panait Cerna pe marginea operei lui Mihai Eminescu. Această reflecție ni se pare a fi de mare actualitate în perioada noastră când școli literare, estetice etc. construiesc teorii subtile, inițiază sisteme, angajează dispute contradictorii de răsunet internațional despre drepturile «viilor» asupra operelor trecutului, despre drepturile criticii în a reestima sau recrea operele literare etc.”³⁴

Mureșanu se referă la articolul din 1965 al lui Picard, intitulat „Nouvelle critique ou nouvelle imposture?” și la răspunsul lui Barthes, *Critique et Vérité*.³⁵ Discuția este, astfel, ghidată și la noi de revizuirile canonice ale autorilor clasici – nu atât în sensul clasicismului, cum a fost cazul în dezbaterile dintre Picard și Barthes, care a pornit de la *Sur Racine*, ci de la romanticul Eminescu. Intrarea lui Barthes în cultura filozofică românească se face printr-o discuție despre *canon literar*, în care se cere (sau oricum se legitimează) reconsiderarea locului autorilor canonici în cultura locală.³⁶ E drept, acest lucru se petrece mai ales în contextul în care critica literară deja revizuiuse, după anii dogmatici ai realismului socialist, locul unor critici literari importanți ai tradiției autonomiste (Măiorescu și Lovinescu) sau a unor autori puși la index sau nerecunoscuți decât pentru textele cu tentă socialistă.³⁷ Următoarele referințe vin prin textele lui Henri Wald, care pleacă de la premisa că „marxismul demonstrează [...] că esența lucrurilor nu poate fi descoperită altfel decât prin invențiile teoretice ale științei”.³⁸ Wald îl invocă pe Barthes atunci când, discutând două categorii ale „construirii adevărului” ca formă științifică de cunoaștere a realității (*mito-logică și logică*) apelează la ideea din *Mythologies* conform căreia „mitul are efectiv o dublă funcție: desemnează și notifică, face să se înțeleagă și impune”³⁹.

Discuția explicită despre structuralism la Barthes apare însă doar în 1967 în *Revista de filozofie*, la Silviu Iosifescu, în „Oral și vizual în receptarea literaturii”,⁴⁰ unde rolul teoreticianului francez este nici mai mult nici mai puțin decât acela de a *puncta* ceva ce spuseseră deja Titu Măiorescu sau Tudor Vianu.⁴¹ Dacă pentru Barthes, în *Essais critiques*, „[e]xistă un statut propriu literaturii, datorită faptului că ea e făurită dintr-o materie deja semnificativă, în clipa în care literatura o folosește”, aceste teorii amintesc autorilor articolelor de tradiția autohtonă autonomistă.⁴² Textul este interesant mai ales pentru că, odată cu prima discuție despre *structuralismul* barthesian apare și o discuție despre proza modernistă și tehnicile ei. Pentru Iosifescu, tehnicile lui Joyce, Dos Passos sau Michel Butor devin studii de caz pentru felul în care „comunicarea vizuală poate comporta nuanțe specifice, fără corespondențe orale” și că „proza ultimelor decenii a nuanțat grafic sondajele în straturile felurit luminate ale vieții interioare”.⁴³ Astfel, a

treia referință la Barthes – și prima care îi atribuie explicit caracterul structuralist – vine mai ales din necesitatea de a analiza la finalul anilor '60 caracterul intermedial al literaturii și comunicarea acesteia cu filmul și muzica. Tot din discuția modernismului (Proust, Kafka, Joyce, Faulkner, Beckett) vine și următoarea intervenție din 1968 a lui Marcel Breazu, care în „Direcții în estetica contemporană”, atunci când Breazu anunță, alături de apariția tendințelor de *antiteatru* (dându-l exemplu pe E. Ionescu), *antiroman* (prin N. Sarraute) și *antipictură* (prin Dubuffet), faptul că „s-a putut vorbi, în ultimele decenii, de un «punct zero» al artelor plastice (Rene Huyghe) sau al literaturii (R. Barthes)”. Intervenția lui Breazu este a doua din seriile revistei care discută *structuralismul* lui Barthes și, mai ales, *tezele structuralismului estetic*:

„Vom insista ceva mai mult asupra lui Roland Barthes, ale cărui lucrări sunt semnificative pentru întreaga orientare. În studiile reunite în volumele *Le degré zéro de l'écriture* (1964) și *Critique et vérité* (1966), criticul francez, unul dintre teoreticienii a ceea ce a fost denumit «noul roman» (ilustrat de Alain Robbe-Grillet, Michel Butor și Nathalie Sarraute), expune cu deosebită claritate tezele structuralismului estetic”.⁴⁴

Breazu explică orientarea structuralistă a lui Barthes printr-un pasaj din *Le degré zéro de l'écriture*, în care teoreticianul anunță faptul că baza structuralismului este „de a reconstitui funcționarea sistemelor de semnificații, altele decât limba, după însuși proiectul oricărei activități *structuraliste*, care este de a construi un *simulacru* de obiecte observate”.⁴⁵ În receptarea lui Breazu, Barthes arată extrem de impresionist și în baza selecției pasajelor despre structuralism, prin urmare, este destul de des amendat în intervenția din *Revista de filozofie* pentru aceste *discriminări* în atenția către obiectul artistic:

„Se impune deci o metodă care, de la bun început, adoptă pozițiile structuralismului sincron. E adevărat că Barthes, ca și alți structuraliști, nu neagă necesitatea de a ne interesa și de alte elemente ale operei de artă, considerată în diacronia creației artistice, dar aplecarea asupra pertinentei despre care vorbește este atât de accentuată, încât tot restul este neglijat. În felul acesta, valoarea estetică a operei pare să se reducă doar la calitățile ei structurale, formale. Semnificațiile afective, ideatice, sociale – cu un cuvânt umane – par să nu mai aibă vreo importanță”.⁴⁶

Un alt moment cheie în *Revista de filozofie* pentru dezbaterile despre Barthes și structuralism poate fi găsită în Honorina Cazacu, „Concepția despre structura fenomenului social” tot din 1967, unde autoarea pleacă de la răspândirea „noțiunii de structură” în „științele naturii, medicale și tehnice cu înțelesuri destul de variate”.⁴⁷ Cazacu pune apariția structuralismului („dincolo de accidentul prilejuit de imitație și modă”⁴⁸) pe umerii unei emulații comune interdisciplinare și încearcă să definească „concepția despre structura obiectivă a fenomenului social”. Barthes este implicat aici în discuție via Lucien Goldman, care consideră „structuralismul nongenetic”

un fenomen amplu, reprezentat atât de școlile husserliene sau gestaltiste, cât și de linia Lévi-Strauss-Barthes: „A te limita să cauți în exteriorul unui fenomen social răspunsul la întrebările care se nasc cu privire la modul său de a fi înseamnă să rezolvi parțial sarcinile, deoarece, deși fenomenul dat nu există rupt de restul unei serii de alte fenomene, el nu poate fi înțeles nici fără propriile sale resurse, forțe motrice și mecanisme interne”.

Post/antiumanismul lui Foucault și dilemele marxismului românesc

În *Revista de filozofie* din 1967, ultima intervenție notabilă în discuția despre structuralism îi aparține lui Adam Schaff (R.P. Polonă) printr-un articol tradus în revistă, care admite în „Alienarea și acțiunea socială” că pentru analiza conceptului de „autoalienare” se poate utiliza „limbajul teoriei structuralismului, analizând-o potrivit structurii raporturilor sociale (care deci pot să se reproducă) care determină existența individuală a oamenilor”.⁴⁹ Din 1968 viața structuralismului în R.S.R. devine relativ mai simplă, exegeții conchizând, începând cu Henri Wald că structuralismul poate fi acceptat, dacă nu ca doctrină, măcar ca metodă.⁵⁰ Însă ceea ce reproșează Wald structuralismului – și asta s-a văzut în 1967 deja în analizele teoriilor lui Michel Foucault mai ales – este de fapt antiiumanismul poststructuralist (pe care l-am numi, în fapt, precedentul postumanismului):

„Ajunghând la concluzia că nu oamenii acționează într-o anumită societate, ci o anumită societate acționează prin oameni, că nu oamenii vorbesc o anumită limbă, ci o anumită limbă vorbește prin oameni, că nu oamenii gândesc prin intermediul unor structuri logice, ci anumite structuri logice gândesc prin intermediul oamenilor, structuralismul dizolvă personalitatea umană în structura socială din care s-a ivit și prin care se manifestă” (p. 1468).

Tot Henri Wald propusese în 1967 o discuție despre „ideea de om” analizând și câteva considerații ale lui Barthes asupra automitologizării burgheziei. Wald începe eseu plecând însă și de la *Les mots et les choses*⁵¹ a lui Michel Foucault, pe care o numește o carte „bizară” datorită prefigurărilor perspectivelor postantropocen din textele acestuia. Dacă pentru Foucault „omul se va șterge așa cum pe malul mării se șterge o figură de

nisip”, „omul este o invenție căreia arheologia gândirii noastre îi arată lesne data recentă” și „înainte de sfârșitul secolului XVIII omul nu exista”,⁵² pentru Wald acestea sunt rezultatul felului în care „excesul de formalism al neopozitivismului și excesul de subiectivism al existențialismului s-au răsturnat, în concepția lui Michel Foucault, într-un obiectivism mecanicist”⁵³. Pe scurt, odată cu recuperarea *metodei structuraliste*, prin acomodarea lui Roland Barthes, se produce – exact în același an în cazul publicației centrale filozofice a comunismului românesc – și respingerea *perspectivei poststructuraliste*, prin anularea lui Michel Foucault, mai ales pentru „antiumanism”. Acest „obiectivism mecanicist” este legat de Wald de mecanizarea gândirii odată cu apariția ciberneticii:

„Pierzând orice contact cu lucrurile, cuvintele devin ele însele niște lucruri, iar subiectul, nimicindu-i-se din față orice obiect, revine el însuși printre celelalte obiecte. Cibernetica n-a izbutit încă să pună în funcțiune un mecanism gânditor, dar a reușit deja să mecanizeze gândirea. Este mai ușor să automatizezi un om decât să umanizezi un automat. Istoria a progresat însă prin umanizarea naturii, nu prin dezumanizarea culturii”.⁵⁴

Aspectul este extrem de interesant, tocmai pentru cât de important va fi ulterior precedentul Foucault în curentele postumaniste, care au cucerit teoria continentală mai ales în contextul dezvoltării structurilor digitale. Așadar, conexiunile lui Wald nu sunt de ignorat: reproșul adus de Henri Wald lui Foucault anticipează, într-o anumită măsură, o conexiune care va deveni până astăzi tot mai evidentă: aceea dintre postumanism și dezvoltarea digitală și cibernetică. Ulterior, în 1969, o abordare similară găsim la Marcel Breazu, care în „Ontic și axiologic în opera de artă”⁵⁵ pornește de la „tendința de eliminare a Omului din cultura contemporană, evidentă la un Michel Foucault”.

Acknowledgement

This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-0707, within PNCDI III.

Note:

1. François Dosse, *History of Structuralism*, vol. I (*The Rising Sign, 1945–1966*), vol. II (*The Sign Sets, 1967–Present*). (Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1997).
2. David Herman, „Structuralism’s Fortunate Fall”, *Postmodern Culture* 8, nr. 1 (1997) doi:10.1353/pmc.1997.0039.
3. Dosse, *History of Structuralism* vol. II, xiii.
4. Adriana Stan, *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România* (București: Muzeul Național al Literaturii Române, 2017).
5. Stan, *Bastionul*, 129. Următoarele referințe vor fi trecute în text.
6. Conștient de problemele pe care le ridică acest termen aș alege totuși să lucrez cu *poststructuralism* atunci când mă refer la

- French Theory* așa cum a fost exportată în SUA, datorită apropierii și acomodării cu descentrările *postmodernismului* (Foucault, Derrida) și cu *structuralism* atunci când mă refer la varianta europeană (Barthes, Genette), plecând de la Johannes Angermuller, *Why There Is No Poststructuralism in France. The Making of an Intellectual Generation*, translated by Walter Allmand and Johannes Angermuller (London/New-York: Bloomsbury Academic, 2015). Vezi și David Morariu, „French Theory și dezbaterile culturale ale poststructuralismului. O revizitare din perspectiva lui François Cusset și Johannes Angermuller”, *Transilvania*, nr. 6 (2020): 53–62.
7. Vezi, pentru contextualizare, Alexandru Matei, *Roland Barthes and the Reception of French Structuralism in Socialist Romania, Ekphrasis. Images, Cinema, Theory, Media*, no. 1 (2018): 66–80.
 8. Enumerarea cuprinsului este făcută via Eugen Simion (ed.), *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică XIII (1967 ianuarie–iunie)* (București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2011), 439. În introducere se menționează faptul că „Aplicat în alte domenii decât cel de baștină, structuralismul începe să ia aspectul unei științe a științelor, propune implicit sau chiar explicit o viziune asupra lumii. Această pretenție întru nimic justificată nu putea rămâne fără replică. Ca atâtea alte încercări de a submina marxismul și de a-l înlocui cu o viziune antiistorică asupra lumii, și aceasta este sortită eșecului” (438–439).
 9. Vezi Adela Hîncu, Viktor Karády (eds.), *Social Sciences in the Other Europe since 1945* (Budapesta: Pasts Inc., Central European University, 2018).
 10. De altfel, deși nenotat ca bornă, el apare în majoritatea intervențiilor despre structuralism propuse de Alex Goldiș atunci când analizează resurecția autonomiei esteticului după realismul socialist. Goldiș discută articolul lui G. Munteanu, „Condiția actuală a criticii și istoriei literare” din *Contemporanul* (1967) și articolul lui Nicolae Balotă, „Direcția nouă în critica literară” din *Familia* (1967). În cazul lui Munteanu, Goldiș afirmă că acesta prezintă „deja în 1967 cele două orientări distincte ale tinerei critici românești, cea «stilistică» și cea «a primatului subiectului receptor»”, unde critica contemporană „ar oscila între autonomia obiectului și acceptarea unor discipline «neinvitate» precum psihologia, psihanaliza, fenomenologia, structuralismul sau sociologia” (165), iar în cazul lui Balotă se observă cum Maiorescu este invocat „tocmai în numele diversificării și a modernizării limbajului critic”, plecând de la metodele de lucru ale unor curente vestice, printre care „existențialismul, structuralismul, psihanaliza și marxismul” (153). Vezi Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului* (București: Cartea Românească, 2011).
 11. I.V. Stalin, „Cu privire la marxism în lingvistică”, *Lupta de clasă*, nr. 6 (1950): 3–22.
 12. Vezi Alex Cistelean, „Materialism dialectic și istoric în comunismul românesc (I)”, *Transilvania*, nr. 11–12 (2021).
 13. Vezi subcapitolul „Stalin și structuralismul. Despre buna întrebuințare a gramaticii” în Stan, *Bastionul*, 40–48.
 14. Acad. Emil Petrovici, directorul institutului de lingvistică din Cluj, text apărut în *Gazeta învățământului*, an III, nr. 104. În Eugen Simion (ed.), *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică V (1951–1953)* (București: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2011), 30.
 15. „Aceasta era, după cum se știe, revista institutului de filozofie de la București din 1954 până în 1963. Înainte de asta, singura publicație periodică de filozofie din țară traducea doar, articol cu articol, revista omoloagă din Uniunea Sovietică, *Voprosy filosofii*; după aceea, s-a revenit la denumirea din interbelic, aflată în uz și astăzi, anume *Revista de filozofie*”. Christian Ferencz-Flatz, „Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR”, *Transilvania*, nr. 11–12 (2021).
 16. Marcel Breazu, „Însemnătatea istorică a lucrării lui V. I. Lenin *Materialism și empiriocriticism*”, *Cercetări filozofice*, nr. 3 (1959): 9–26.
 17. Al. Rosetti, răspuns la ancheta „Oameni de știință despre însemnătatea materialismului dialectic și istoric pentru avântul cercetărilor științifice (în lumina sarcinilor trasate de Congresul al III-lea al P.M.R.)”, *Cercetări filozofice*, nr. 5 (1960): 135–139.
 18. I. Mărculescu-Hurduc, „Un nou volum de materialism dialectic”, *Cercetări filozofice*, nr. 6 (1960): 186–192.
 19. C. I. Gulian, „Asupra concepției filozofice materialiste a doctorului Gheorghe Marinescu”, *Cercetări filozofice*, nr. 1 (1954): 39–86.
 20. Corneliu Giurea, „Aspecte filozofice în opera lui I. P. Pavlov”, *Cercetări filozofice*, nr. 3 (1955): 169–190. Autorul semnează Conf. Univ. Corneliu Giurea, candidat în științele medicale.
 21. Gulian continuă prin devoalarea acestor teorii vehiculate de „psihologii reacționari din Franța, Statele Unite sau Germania”: „teza «inegalității firești» dintre rase și clase; teza «inferiorității» native a copiilor «nedotați» (adică a fiilor de muncitori și țărani săraci) ; teza «superiorității» „elitelor” (adică a copiilor de origine burgheză) ; explicarea înapoierii intelectuale a acestor copii ca ceva ereditar; teza inegalității psihice a femeii față de bărbat și a inferiorității ei «naturale»; teza despre «neputința de adaptare» la viața de oraș a copiilor de țărani; explicarea crizei economice din 1929–1933 ca o «criză a civilizației» și înfățișarea ei ca un fenomen pur moral; justificarea agresiunii și expansiunii statelor imperialiste, prin pretextul că acestea au «vocația pentru organizare și civilizare» sau că sunt «însuflețite de dinamism» etc. Acestea sunt numai o parte din teoriile obscurantiste, dușmănoase poporului, pe care le răspândeau psihologii burghezi ca I. Petrovici, I. Zamfirescu, Dr. C. Vlad, Liviu Rusu, I. Nisipeanu și mulți alții. Pentru a lumina și mai bine valoarea poziției materialiste pe care s-a situat Gh. Marinescu în psihologie, este suficient să arătăm câteva din tezele de bază pe care le expuneau acești psihologi reacționari în unele manuale școlare”. Gulian, „Asupra concepției”, 81.
 22. Breazu, „Însemnătatea istorică a lucrării lui V. I. Lenin”, 21.

23. Vezi Mihai Ciurdariu, „Reflecții pe marginea interpretărilor «Luceafărului»”, *Revista de filozofie*, nr. 7 (1965): 909-924.
24. Ion Florea, „Cu privire la metoda logică de analiză a fenomenelor sociale”, *Revista de filozofie*, nr. 1 (1966): 35-45. Florea face trimitere la Henri Lefebvre, „Reflexions sur le structuralisme et l'histoire”, *Cahiers internationaux de sociologie* XXXV (1963): 6.
25. Stela Cernea, „Talcott Parsons și coordonatele structuralismului funcționalist”, *Revista de filozofie*, nr. 3 (1966): 389-464. 398. Stela Cernea însă îl critică pe Parsons prin propriile cuvinte: „însuși Parsons recunoștea șubrezenia construcției sale teoretice, scriind că pe baza structuralismului funcționalist nu se pot trage până la urmă concluzii logice despre existența sistemelor sociale reale” (404).
26. Henri Wald, „Vorbire, animism, magie, totem și mit”, *Revista de filozofie*, nr. 5 (1967): 638-647.
27. Este citată ediția Plon din 1962. Vezi Claude Lévi-Strauss, *La pensée sauvage* (Paris: Plon, 1962).
28. Niculae Bellu, „Valoarea de metodă a concepției structurale în cercetarea etică”, *Revista de filozofie*, nr. 6 (1967): 637-645. 644.
29. Adriana Stan citează Gabriel Liiceanu, „Cunoașterea în științele despre om. Structuralism și umanism”, *Filozofie, logică, sociologie, psihologie. Revista de referate și recenzii VII*, nr. 5 (1970): 776-786. „Îl regăsim și pe Gabriel Liiceanu domesticindu-l pe Foucault în recenzia dedicată *Arheologiei cunoașterii*: autorul ei marșează pe ruptura de Kant, epitom al filozofiei burgheze, și apreciază, în consecință, sensul anti-idealism și științific al întreprinderii teoreticianului francez: «De la această imagine a istoriei care face ca orice enunț să-și găsească locul într-o sinteză, [...] care grupează orice eveniment în jurul unui centru unic numit «principiu, semnificație, spirit sau viziune a lumii» trebuie noi să ne luăm rămas-bun; locul acestei imagini fiind unul al iubirii de sine, al răsfațului și copilăriei, trebuie acum să-l ocupe pozitivitatea unei cunoașteri mature și oneste, care a lăsat deoparte dezagreabilele stări timide ale conștiinței și toate parțialitățile sale” (130).
30. Gabriel Liiceanu, „Cronica vieții științifice: Sesiunea sectorului de etică a Institutului de filozofie”, *Revista de filozofie*, nr. 6 (1967): 669-673.
31. Jean Cazeneuve, „Orientări în etnologia contemporană”, *Revista de filozofie*, nr. 6 (1967): 849-861.
32. Honorina Cazacu, „Concepția despre structura fenomenului social”, *Revista de filozofie*, nr. 9 (1967): 1017-1030.
33. Ștefan Voicu, „Revoluția din octombrie și dezvoltarea gândirii și practicii revoluționare”, *Revista de filozofie*, nr. 11 (1967): 1191-1198. Voicu detaliază chiar aplicațiile posibile ale structuralismului în funcție de domenii: „În antropologie, punctul de vedere care încearcă să sintetizeze abordarea istorică cu cea structuralistă se inspiră puternic din marxism. În estetică, au recunoaștere mondială lucrări teoretice de pe poziții marxiste, cum sunt cele ale lui Ernest Fischer, Adorno ș.a.; numeroși esteticieni burghezi care cercetează de pe poziții fenomenologice, ca Mikel Dufrenne, sau de pe poziții cibernetist-structuraliste, ca Max Bense, sunt în mod evident influențați de marxism. În epistemologie, un întreg nou curent, neoraționalismul contemporan, cu G. Bachelard, F. Gonseth și Jean Piaget, grupați în jurul revistei *Dialectica de la Zurich*, apără și demonstrează prin lucrări teoretice, logico-matematice și experimentale, psihologice, poziții foarte apropiate de tezele materialist-dialectice în teoria cunoașterii” (p. 1197).
34. D. Mureșanu, „Panait Cerna și estetica liricii filozofice”, *Revista de filozofie*, nr. 1 (1967): 39-50. Nota apare la p. 49.
35. Roland Barthes, *Critique et Vérité* (Paris: Éditions du Seuil, 1966). Pentru detalii cu privire la felul în care această dispută a amplificat dezbaterile despre teoria franceză în spațiul american vezi Bonner Mitchell, „The French Quarrel over Structuralism and a Parallel of Sixty Years Ago”, *Books Abroad* 49, no. 2 (1975): 199-204.
36. Vezi, în acest sens,
37. De altfel, cum observă și Christian Ferencz-Flatz, revista în sine se bazează pe o reevaluare a conexiunilor cu producția culturală precomunistă, căci schimbarea numelui din *Cercetări filozofice* în *Revista de filozofie* „n-a fost o chestiune cu totul irelevantă și e ușor de văzut că ea marchează cel puțin o schimbare de accent în legătură cu trecutul pre-comunist, punând sugestia unei continuități în locul rupturii drastice, pe care căuta s-o proiecteze faza anterioară”. Christian Ferencz-Flatz, „Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR”, *Transilvania*, nr. 11-12 (2021).
38. Henri Wald, „Construirea adevărului”, *Revista de filozofie*, nr. 5 (1967): 495-509.
39. Roland Barthes, *Mythologies* (Paris: Éditions du Seuil, 1957), 224. În Wald, „Construirea adevărului”, 500.
40. Silvian Iosifescu, „Oral și vizual în receptarea literaturii”, *Revista de filozofie*, nr. 7 (1967): 773-785.
41. Iosifescu afirmă că distincția lui Vianu între „sensul transitiv și cel reflexiv” (sau „expresiv și noțional”) și afirmația lui Maioreșcu conform căreia „numai poezia (...) nu află în lumea fizică un material gata pentru scopurile ei” ar fi precedente pentru afirmația lui Barthes care doar „formulează în termeni structuraliști această situație specifică”.
42. De altfel, vezi cum explică Alexandru Matei recent depolitizarea lui Barthes în Est: „La réception de Roland Barthes dans les pays de l'Est de l'Europe a dû rapidement choisir entre ces deux approches: la dialectique intérieure de l'œuvre de Barthes a pris ainsi le pas sur la dialectique de son œuvre dans l'histoire, du fait que la première pouvait être plus facilement intégrée à un récit apolitique et soluble dans celui de la critique littéraire qui y avait la faveur des autorités politiques”. Alexandru Matei, „Pour une réception politique de Roland Barthes en Europe de l'Est”, *Transilvania*, no. 3 (2021): 1-6. Vezi și Alexandru Matei, „Roland Barthes à l'Est : moralités de l'Histoire”, *Littérature*, 2, no. 186 (2017): 5-9. DOI: 10.3917/litt.186.0005. URL: <https://www.cairn.info/revue-litterature-2017-2-page-5.htm>.
43. Iosifescu, „Oral și vizual”, 781.
44. Marcel Breazu, „Direcții în estetica contemporană”, *Revista de filozofie*, nr. 4 (1968): 471-487.

45. Roland Barthes, *Le degré zéro de l'écriture* (Paris: Seuil, 1964). Vezi Breazu, „Direcții”, 484.
46. Breazu, „Direcții”, 484.
47. Cazacu, „Concepția despre structura fenomenului social”.
48. Cazacu, „Concepția”, 1917.
49. Adam Schaff, „Alienarea și acțiunea socială”, *Revista de filozofie*, nr. 12 (1967): 1359-1372. Schaff continuă cu oarecare rețineri în fața structuralismului, dar conchide că rezultatele structuralismului lingvistic sunt frecventabile: „Dar aceasta se poate face de asemenea în alt mod, utilizând, de exemplu, limbajul tradițional al teoriei social-istorice a marxismului. Personal, gândesc că această soluție este mai bună, căci mă tem că aplicarea prea universală a teoriei și a metodei structuralismului – care până aici a adus rezultate durabile și a dobândit pe deplin locul numai în lingvistică – nu ar fi fundată și ar proveni mai degrabă dintr-o modă decât din nevoile reale ale cercetării (la fel cum în al treilea deceniu al acestui secol, sub influența neopozitivismului, am cunoscut moda limbajului formalizat). Aceasta constituie însă o problemă minoră, care va trebui verificată prin practică în cursul cercetării” (p. 1367).
50. Vezi Henri Wald, „Structuralismul în concepția lui Jean Piaget”, *Revista de filozofie*, nr. 12 (1968): 1467-1470.
51. Michel Foucault, *Les mots et les choses* (Paris: Gallimard, 1966).
52. Foucault, *Les mots*, 398, 319.
53. Henri Wald, „Se destramă oare ideea de om?”, *Revista de filozofie*, nr. 8 (1967): 903-912.
54. Wald, „Se destramă ideea de om?”, 908.
55. Marcel Breazu, „Ontic și axiologic în opera de artă”, *Revista de filozofie* nr. 1 (1969): 99-102.

Bibliography:

- Angermuller, Johannes. *Why There Is No Poststructuralism in France. The Making of an Intellectual Generation*, translated by Walter Allmand and Johannes Angermuller. London/New-York: Bloomsbury Academic, 2015.
- Barthes, Roland. *Critique et Vérité*. Paris: Éditions du Seuil, 1966.
- Barthes, Roland. *Le degré zéro de l'écriture*. Paris: Seuil, 1964.
- Barthes, Roland. *Mythologies*. Paris: Éditions du Seuil, 1957.
- Bellu, Nicolae. “Valoarea de metodă a concepției structurale în cercetarea etică” [The Method Value of the Structural Conception in Ethical Research]. *Revista de filozofie*, no. 6 (1967): 637-645. 644.
- Breazu, Marcel. “Direcții în estetica contemporană” [Directions in Contemporary Aesthetics]. *Revista de filozofie*, no. 4 (1968): 471-487.
- Breazu, Marcel. “Însemnătatea istorică a lucrării lui V. I. Lenin *Materialism și empiriocriticism*” [The Historical Meaning of V.I. Lenin's *Materialism and Empiriocriticism*]. *Cercetări filozofice*, no. 3 (1959): 9-26.
- Breazu, Marcel. “Ontic și axiologic în opera de artă” [Otologic and Axiological in the Work of Art]. *Revista de filozofie* nr. 1 (1969): 99-102.
- Cazacu, Honorina. “Concepția despre structura fenomenului social” [The Conception of the Structure of the Social Phenomenon]. *Revista de filozofie*, no. 9 (1967): 1017-1030.
- Cazeneuve, Jean. “Orientări în etnologia contemporană” [Orientations in Contemporary Ethnology]. *Revista de filozofie*, no. 6 (1967): 849-861.
- Cernea, Stela. “Talcott Parsons și coordonatele structuralismului funcționalist” [Talcott Parsons and the Coordinates of Functionalist Structuralism]. *Revista de filozofie*, no. 3 (1966): 389-464.
- Cistelecan, Alex. “Materialism dialectic și istoric în comunismul românesc (I)” [Dialectical and Historical Materialism in Romanian Communism (I)]. *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Dosse, François. *History of Structuralism*, vol. I (*The Rising Sign, 1945-1966*), vol. II (*The Sign Sets, 1967-Present*). Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1997.
- Ferencz-Flatz, Christian. “Estetica vieții cotidiene în filozofia RSR” [The Aesthetics of Everyday Life in Socialist Romanian Philosophy]. *Transilvania*, no. 11-12 (2021).
- Florea, Ion. “Cu privire la metoda logică de analiză a fenomenelor sociale” [On the Logic Method of Analysis of Social Phenomena]. *Revista de filozofie*, no. 1 (1966): 35-45.
- Foucault, Michel. *Les mots et les choses*. Paris: Gallimard, 1966.
- Giurea, Corneliu. “Aspecte filozofice în opera lui I. P. Pavlov.” *Cercetări filozofice*, no. 3 (1955): 169-190. Ciurdariu, Mihai. “Reflecții pe marginea interpretărilor «Luceafărului»” [Reflections on the Interpretations of the Luceafărul Poem]. *Revista de filozofie*, no. 7 (1965): 909-924.
- Goldiș, Alex. *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului* [Criticism in Tranches. From Socialist Realism to the Autonomy of the Aesthetics]. Bucharest: Cartea Românească, 2011.
- Gulian, C. I. “Asupra concepției filozofice materialiste a doctorului Gheorghe Marinescu” [On Dr. Gheorghe Marinescu's Conception of Materialist Philosophy]. *Cercetări filozofice*, no. 1 (1954): 39-86.
- Herman, David. “Structuralism's Fortunate Fall.” *Postmodern Culture* 8, no. 1 (1997).
- Hîncu, Adela, and Viktor Karády, eds. *Social Sciences in the “Other” Europe since 1945*. Budapest: Pasts Inc., Central European University, 2018.
- Iosifescu, Silvan. “Oral și vizual în receptarea literaturii” [Oral and Visual in Literary Reception]. *Revista de filozofie*, no. 7 (1967): 773-785.
- Lefebvre, Henri. “Reflexions sur le structuralisme et l'histoire.” *Cahiers internationaux de sociologie* XXXV (1963): 6.

- Lévi-Strauss, Claude. *La pensée sauvage*. Paris: Plon, 1962.
- Liiceanu, Gabriel. "Cronica vieții științifice: Sesiunea sectorului de etică a Institutului de filozofie" [The Chronicle of Scientific Life: The Session of the Ethics Department of the Institute of Philosophy]. *Revista de filozofie*, no. 6 (1967): 669-673.
- Liiceanu, Gabriel. "Cunoașterea în științele despre om. Structuralism și umanism" [Knowledge in Sciences Related to Human. Structuralism and Humanism]. *Filozofie, logică, sociologie, psihologie. Revista de referate și recenzii VII*, no. 5 (1970): 776-786.
- Matei, Alexandru. "Pour une réception politique de Roland Barthes en Europe de l'Est". *Transilvania*, no. 3 (2021): 1-6.
- Matei, Alexandru. "Roland Barthes à l'Est: moralités de l'Histoire." *Littérature 2*, no. 186 (2017): 5-9.
- Matei, Alexandru. "Roland Barthes and the Reception of French Structuralism in Socialist Romania." *Ekphrasis. Images, Cinema, Theory, Media*, no. 1 (2018): 66-80.
- Mărculescu-Hurduc, I. "Un nou volum de materialism dialectic" [A New Volume of Dialectical Materialism]. *Cercetări filozofice*, nr. 6 (1960): 186-192.
- Mitchell, Bonner. "The French Quarrel over Structuralism and a Parallel of Sixty Years Ago." *Books Abroad* 49, no. 2 (1975): 199-204.
- Morariu, David. "French Theory și dezbaterile culturale ale poststructuralismului. O revizitare din perspectiva lui François Cusset și Johannes Angermüller" [French Theory and the Cultural Debates of Poststructuralism. A Revisitation from the perspective of François Cusset and Johannes Angermüller]. *Transilvania*, no. 6 (2020): 53-62.
- Mureșanu, D. "Panait Cerna și estetica liricii filozofice" [Panait Cerna and the Aesthetic of Philosophical Verse]. *Revista de filozofie*, no. 1 (1967): 39-50.
- Rosetti, Al. "Oameni de știință despre însemnătatea materialismului dialectic și istoric pentru avântul cercetărilor științifice (în lumina sarcinilor trasate de Congresul al III-lea al P.M.R.)" [Researchers on the Meaning of Dialectical and Historical Materialism]. *Cercetări filozofice*, nr. 5 (1960): 135-139.
- Schaff, Adam. "Alienarea și acțiunea socială" [Alienation and Social Action]. *Revista de filozofie*, no. 12 (1967): 1359-1372.
- Simion, Eugen, ed. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică XIII (1967 ianuarie-iunie)* [The Chronology of the Romanian Literary Life]. Bucharest: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2011.
- Simion, Eugen, ed. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică V (1951-1953)* [The Chronology of the Romanian Literary Life]. Bucharest: Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2011.
- Stalin, IV. "Cu privire la marxism în lingvistică" [On Marxism in Linguistics]. *Lupta de clasă*, no. 6 (1950): 3-22.
- Stan, Adriana. *Bastionul lingvistic. O istorie comparată a structuralismului în România* [The Linguistic Bastion: A Comparative History of Structuralism in Romania]. Bucharest: Muzeul Național al Literaturii Române, 2017.
- Stan, Adriana. "Linguistics and Literature. A Survey of their Interplay in Romanian Post-War Research." *Lingua. Language and Culture* 15, no. 1 (2016): 147-154.
- Voicu, Ștefan. "Revoluția din octombrie și dezvoltarea gândirii și practicii revoluționare" [The October Revolution and the Development of Revolutionary Thought and Practice]. *Revista de filozofie*, no. 11 (1967): 1191-1198.
- Wald, Henri. "Construirea adevărului" [Building Truth]. *Revista de filozofie*, no. 5 (1967): 495-509.
- Wald, Henri. "Se destramă oare ideea de om?" [Is the Idea of Man Decomposing?]. *Revista de filozofie*, no. 8 (1967): 903-912.
- Wald, Henri. "Structuralismul în concepția lui Jean Piaget" [Structuralism in Jean Piaget's Conception]. *Revista de filozofie*, no. 12 (1968): 1467-1470.
- Wald, Henri. "Vorbire, animism, magie, totem și mit" [Speaking, Animism, Magic, Totem, and Myth]. *Revista de filozofie*, no. 5 (1967): 638-647.

CĂLDURĂ MARE. TEMPERATURA PASIUNILOR ÎN *ION* DE LIVIU REBREANU

Andrei TERIAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: andrei.terian@ulbsibiu.ro

BIG HEAT: THE TEMPERATURE OF PASSIONS IN LIVIU REBREANU'S ION

Abstract: This article aims to explore the meanings and functions of temperature in Liviu Rebreanu's novel *Ion*. The conclusions of my research are paradoxical from at least two points of view: first, the Romanian writer uses a language that is at once rudimentary and subtle, encoding a small number of meanings, but in a discreet manner; then, Rebreanu creates a genuine scale of passions arranged on the axis cold (death) – warmth (life), but at the same time he regards the boiling passions as forebodings of death.

Keywords: Liviu Rebreanu, scale, temperature, affect, cold – warm – cool.

Citation suggestion: Terian, Andrei. “Căldură mare. Temperatura pasiunilor în *Ion* de Liviu Rebreanu.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 35-44.

<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.04>.

“There is something tropical in the higher life. Spiritually as physically, man is a warm-blooded animal. Cold things are dead things. A low pulse indicates feeble life. To find someone always complaining of the cold is a bad symptom.” (Rev. Jenkin Lloyd Jones, “Thought Side of Religion.” *Official Report of the Proceedings of the Fourteenth Meeting of the National Conference of Unitarian and Other Christian Churches*, Saratoga Springs, N.Y., Sept. 21–25, 1891, p. 62)

O opoziție asimetrică

„Omul e un animal cu sânge cald”... Iată o definiție care, oricât de naivă sau de contestabilă ni s-ar părea azi, a ghidat adesea reflecția asupra speciei umane în epoca modernă. Și nu e de mirare: ne-ar fi greu, dacă nu chiar imposibil, să ne imaginăm existența omului în absența căldurii, fie că ne referim aici la căldura „naturală” a stelelor, care face posibilă viața însăși, ori la căldura „artificială” a focului, care a făcut posibilă apariția speciei ca atare. De altfel, căldura – și, prin extensie, opoziția cald *vs.* rece – reprezintă o coordonată antropologică ce a impregnat religia, filosofia, medicina și modul de alimentație în numeroase culturi premoderne, atât de difuze sub raport geografic (America Latină, Europa, China etc.) încât acest fenomen ar putea să-și revendice un caracter de „universalitate”. Dacă, totuși, ne limităm observația la câmpul

medicinii și al alimentației, atunci ar merita amintit măcar că, pe de o parte, opoziția cald *vs.* rece – reglată, ce-i drept, de încă un dublet categorial: umed *vs.* uscat – a constituit coloana vertebrală a *umoralismului*, teorie ce a servit până în pragul modernității nu doar la clasificarea „tipurilor” umane, ci și (prin Hipocrate) la explicarea cauzelor bolilor¹. Pe de altă parte, fără a putea fi suspectată de vreo influență europeană, opoziția fierbinte *vs.* rece – ponderată, de această dată, de subcategoriile „cald” și „răcoros”, care generează astfel cele patru „naturi” sau *xing* – a alcătuit încă de acum câteva milenii baza conceptuală a medicinei tradiționale chineze². Ar fi, însă, eronat să ne închipuim că, odată cu intrarea în epoca modernă a diverselor culturi, acestea ar fi lăsat în urmă opoziția cald *vs.* rece, ca pe o relicvă nedorită a unei vârste primitive. Dimpotrivă, studii psihologice mai vechi³ sau mai noi⁴ arată că acest binom s-a cristalizat sub forma unor stereotipuri adânc înrădăcinate în mentalitățile societăților moderne – „rece, dar inteligent” *vs.* „cald, dar prostuț”, „sărac, dar călduros” *vs.* „bogat, dar rece” etc. –, uneori atât de autoritare încât au ajuns să guverneze tacit o mare parte a opțiunilor subiecților, fie că e vorba despre angajarea unei persoane, alegerea unui partener sexual ori cumpărarea unui produs. Mai mult, există chiar și în clipa de față câteva sisteme legale care recunosc explicit această temperatură a pasiunilor, opunând, de pildă, crimele

comise „cu sânge rece” – cum ar fi acelea descrise de către Truman Capote în celebrul său roman *In Cold Blood* (1966) – așa-ziselor „omori pasionale”, comise *in the heat-of-passion*, conform unei sintagme uzuale din jurisprudența SUA⁵.

Și totuși, în ciuda datelor prezentate mai sus, nu e greu de constatat că, în general, relevanța cultural-artistică a opoziției *cald vs. rece* a fost ignorată în studiile de specialitate – și din România, și de aiurea. Ajunge să reamintesc în acest sens că nu există încă un studiu detaliat asupra funcționării acestui binom în opera lui Ion Luca Caragiale, scriitorul care a inventat poate cea mai populară expresie termică din literatura română: „căldură mare”, care dă titlul unei schițe publicate în 1899. O excepție pare să fie Mircea Eliade, cu nuvela *La Țigănci* (1959), însă în acest caz comentarii textului s-au mulțumit, de regulă, să noteze ceea ce e vizibil cu ochiul liber, și anume că protagonistul e obsedat/sufocat de căldură. Nici în ceea ce privește critica literară occidentală lucrurile nu par a sta cu mult diferit. Desigur, nu aș putea emite vreodată pretenția absurdă că aș cunoaște toată bibliografia consacrată căldurii pe plan internațional. Ceea ce vreau să spun este doar că, după știința mea, nu există până acum vreo exegeză consacrată căldurii care să se apropie cât de cât de prestigiul pe care l-au dobândit cărți precum acelea consacrate binomului *crud vs. gătit*⁶ sau *rural vs. urban*⁷. De fapt, poate că cel mai important eseu consacrat până acum opoziției în cauză este „L'Echelle des températures. Lecture du corps dans *Madame Bovary*” (1980) al lui Jean Starobinski, un monument de subtilitate care, însă, nu pare să fi făcut prea mulți adepți. Cum se explică această ignorare? În mod paradoxal, un răspuns oblic la o asemenea întrebare ni-l oferă tocmai un autor care perpetuează mecanismul amintit: căci, în celebrele sale *Structures anthropologiques de l'imaginaire* (1960), Gilbert Durand ignoră și el polarizarea categorială *cald vs. rece*. De altfel, s-ar putea spune că opoziția în cauză constituie principala omisiune a cărții. Cel puțin la nivel conceptual. Căci, în plan empiric, autorul nu are cum să nu acroșeze măcar unele dintre manifestările empirice ale celor doi termeni. Și tocmai atunci lucrurile încep să devină interesante: dacă, de pildă, *recele* e menționat în fugă, o singură dată, ca atribut al Yin-ului, atunci când autorul explorează imaginarul ciclic, în schimb *caldul* traversează, sub diverse instanțieri, toate cele trei tipuri de structuri ale imaginarului: schizoide, mistice și sintetice⁸. Prin urmare, *cald vs. rece* pare a fi o opoziție asimetrică, în care stereotipia ultimului termen contrastează frapant cu polisemia primului. În imaginarul cultural, *recele* e clișeic, șablonard, „sărac” – și tocmai acest lucru pare să-i fi îndepărtat pe antropologi și pe analiștii imaginarului de explorarea aprofundată a binomului.

Dar în literatură? Se verifică și aici schema asimetrică a lui Durand? În studiul de față îmi propun să ofer un răspuns parțial la această întrebare analizând funcțiile și semnificațiile căldurii – și, prin extensie, ale opoziției *cald vs. rece* – în romanul *Ion* (1920) al lui Liviu Rebreanu. De ce în această operă? În principiu, pentru că, deși importanța căldurii a fost evidențiată de autor încă din primul capitol și confirmată constant de-a lungul cărții sale, relevanța ei

a fost rareori remarcată de către exegeți. S-a spus, nu fără anume îndreptățire, despre drumul care leagă Pripasul de Armadia că ar fi „un personaj, cel dintâi din roman”⁹. Ar trebui să recunoaștem, atunci, că și căldura e primul locuitor al satului; sau, cel puțin, prima „entitate” pe care o întâlnim în cale: [i] „Satul parcă e mort. Zăpușeala ce plutește în văzduh țese o tăcere năbușitoare.” (12)¹⁰ În plus, pregnanța ei, cu nimic inferioară celei a drumului, e confirmată și de faptul că Rebreanu recurge, ca și în descrierea drumului ([ii] „La marginea satului *te* întâmpină...” – 11), la persoana a doua singular: [iii] „Căldura picură mereu din cer, îți usucă podul gurii, *te* sugrumă.” (13) Drumul și căldura par a fi, așadar, cele mai eficiente portaluri rebreniene prin care realitatea să fie basculată în ficțiune. Curios este, apoi, că, deși căldura se profilează mai degrabă ca o ființă decât ca o stare atmosferică, efectul său asupra viului tinde să fie unul paradoxal – moartea („*te* sugrumă”). Și totuși, la doar câteva rânduri după ultima sintagmă menționată, cititorul observă că, departe de a fi improprie vieții, căldura e, de fapt, cel mai eficient catalizator al acesteia: [iv] „Hora e în toi... Locul geme de oameni... [...] *Zăduful atâta sângele lumii.*” (14) Cum rămâne, deci? Are căldura lui Rebreanu o funcție bine determinată, este ea o prezență pur decorativ-aleatorie sau se caracterizează printr-o ambiguitate programatică?

Răceala ca moarte (a pasiunii)

Cred că întrebările anterioare își primesc un răspuns mai convingător dacă facem un mic ocol – sau, mai exact, dacă sărim la celălalt pol al opoziției: răceala. Aici, nu prea e loc de ambiguitate, deoarece în romanul lui Rebreanu lipsa căldurii evocă, aproape invariabil, absența vieții. Cu alte cuvinte, răceala e moarte. Și nu doar în sensul că răceala „sugerează” moartea, ci și în acela că răceala devine un *semm obligatoriu* pentru a marca prezența morții. În definitiv, răceala, și nu paloarea sau imobilitatea, este principalul indiciu care confirmă decesul cuiva. Astfel, [v] țipătului isteric al Trifon Tătaru („Încă nu-i mort!...”), care încă mai spera că se poate face ceva pentru viața lui Avrum, comunitatea îi răspunde aducându-i argumentul suprem: „Ia taci, omule, că-i *rece!* răsunară câteva glasuri ostoitoare.” (377) Apoi, precis ca un ceasornic, Dumitru Moarcăș nu doar că își presimte moartea, dar are grijă să nu-i lase să aștepte prea mult pe cei din jurul lui: [vi] „Găsiră pe Dumitru *rece*, rostogolit jos de pe laviță.” (398) La fel se întâmplă și cu [vii] Petrișor, care plânge și se „topește” de la o zi la alta; chiar dacă Ion îl aduce în cele din urmă de la Armadia pe doctorul Filipoiu, e prea târziu: „Când sosi însă cu doctorul, găsi copilul *rece*.” (478)

Dar răceala nu certifică doar prezența („efectivitatea”) morții, ci și proximitatea ei. Căci, ori de câte ori se află în situații de pericol extrem, personajele din *Ion* simt fiori de răceală. Așa se întâmplă cu [viii] Titu, aflat în patul Rozei Lang, când soțul acesteia îi ciocănește în geam: în ciuda șoaptelor tandre ale femeii („Stai frumos!... Nu mișca!... N-avea frică!”), „[i]n șira spinării, Titu simțea totuși o *furnicare rece*” (189). Nu cu mult diferită e scena erotică dintre Ion și Ana, când

libidoul flăcăului e din greu pus la încercare: [ix] „Auzea din pat sforăitul înecăcios al lui Baciut atât de aproape că i se părea prefăcut. *Un junghi rece* îi cutremura inima. Știa că, de s-ar trezi bătrânul și l-ar simți aici, ar fi în stare să-i crape capul fără vorbă cu securea de sub pat al cărei tăiș parcă-l zărea lucind amenințător.” (193) În ambele situații, transgresorul erotic evită dintr-un noroc orb confruntarea cu stăpânul casei (și, în logica vremii, al femeii¹⁴). Situația nu se mai repetă, însă, în scena finală a romanului, atunci când George îl întâlnește și îl omoară pe Ion. Și în acest caz, [x] moartea e prevestită de răceală, în condițiile în care întrebările neliniștite ale soțului („Cine-i?... Cine-i?”) generează în curte o tensiune care nu se va mai risipi decât prin crimă: „*Un vânt rece* se porni deodată, deșteptat parcă de glasul omului, fășăind trist prin frunzele pomilor și trântind poarta ogrăzii, care rămăsese crăpată.” (539)

Sunt, totuși, situații în care personajele sunt avertizate mai din timp, nu doar cu câteva momente înainte de moarte. Așa se întâmplă, de pildă, în cea de-a doua scenă a sărutării pământului de către Ion, când flăcăul este pus în gardă de două ori cu privire la „răceala” (i.e., caracterul funebru) a obiectului pasiunii sale:

[xi] „Se aplecă, luă în mâini un bulgăre și-l sfărâmă între degete cu o plăcere înfricoșată. Măinile îi rămaseră unse cu lutul cleios *ca niște mânuși de doliu*. Sorbi mirosul, frecându-și palmele./ Apoi încet, cucernic, fără să-și dea seama, se lăsă în genunchi, își coborî fruntea și-și lipi buzele cu voluptate de pământul ud și-n sărutarea aceasta grăbită simți *un fior rece*, amețitor.../ Se ridică deodată rușinat și se uită împrejur să nu-l fi văzut cineva. Fața însă îi zâmbea de o plăcere nesfârșită./ Își încrucișă brațele pe piept și-și linse buzele simțind neîncetat *atingerea rece* și dulceața amară a pământului. Satul, în vale, departe, părea un cuib de păsări ascuns în văgăună de frica uliului./ Se vedea acum mare și puternic ca un uriaș din basme care a biruit, în lupte grele, o ceată de balauri îngrozitori./ Își înfipse mai bine picioarele în pământ, ca și când ar fi vrut să potolească cele din urmă zvârcoliri ale unui dușman doborât. Și pământul parcă se clătina, se închina în fața lui...” (430)

Puternica încărcătură simbolică a scenei nu a scăpat comentatorilor cărții. De pildă, Nicolae Balotă vedea aici „unul din punctele nodale ale romanului” și, totodată, „un loc în care arta lui Rebreanu ni se revelează în câteva din *elementele ei*”, care sunt „de ordinul (firește nu psihologic, ci artistic) al imaginarului”. Criticul remarcă just că nu doar „insistența naratorului asupra lutului negru”, ci și „plăcerea însăși pe care o savurează tânărul”, străbătut de un „*rece fior*”, sunt sugestii convergente ale thanaticului¹². La rândul lui, Ion Simuț observa că, în această scenă, „erosul și thanatosul se întâlnesc”, deoarece „sentimentul luminos, biruitor, anteic, al regenerării este subtil contracarat de presimțirea neguroasă, thanatică, a înfrângerii”¹³. E de remarcat, însă, că prozatorul a supradeterminat întrucâtva simbolismul scenei: în condițiile în care semantica recelui se configurase deja îndeajuns de proeminent până în acest punct al acțiunii, nu mai era necesar

ca Rebreanu să insereze comparația „ca niște mânuși de doliu” pentru a sugera caracterul vinovat (și, în consecință, sancționabil) al pasiunii lui Ion. Așa, insertul respectiv se configurează ca un element strident sau chiar tezist în corpul textului.

În altă ordine de idei, se poate observa că răceala nu anunță doar moartea fizică. După cum reiese dintr-un pasaj introspectiv care îl are în centrul său pe Titu, ea poate indica și absența unui scop determinat, a unui ideal, vidul existențial:

[xii] „Își dădea seama că trebuie să aibă o țintă hotărâtă în viață și se îngrozea neputând descoperi nici un sprijin în jurul lui. Se uita în urmă și nu vedea nimic, iar înaintea lui se înfățișa același *nimic rece și înflorător*. «Așa să mi se depene oare toată viața?... Atunci ce rost mai am în lume?» își zicea deznădăjduit, seara mai ales, în patul din salon, unde se mutase el de când s-a măritat Laura, fiindcă Ghighi se temea să doarmă singură.” (319)

Totuși, în cele mai multe cazuri, răceala indică lipsa – sau, cel puțin, reprimarea – emoțiilor, indiferent de raporturile dintre personajele aflate în interacțiune. Cum exemplele de acest fel sunt mult prea numeroase, ofer în cele ce urmează o selecție aleatorie: [xiii] când Pinteia vine să-i sărute mâna doamnei Herdelea, viitoarea sa soacră, aceasta, ca să nu-i dea prea multe speranțe, afișează o „înfațisare *rece*” (156); [xiv] când tânăra Laura Herdelea își revede prima sa dragoste, pe Aurel Ungureanu, ea „i-a răspuns foarte *rece*, ascunzându-și cu dibăcie emoția” (172); [xv] „[c]ând a dat cu ochii de tatăl său, Ana s-a oprit încremenită de privirea lui *rece*, stăruitoare și sălbatică ce-i străbătea în inimă ca un pumnal” (231); în schimb, [xvi] când același tată își interpelează viitorul ginere, care nu voia să o ceară în căsătorie pe Ana, Ion se oprește „*rece și sfidător*” (239); [xvii] când învățătorul Herdelea îl salută politicos pe judecătorul pe care-l reclamase la minister, acesta „nu răspunde, ci-l măsură cu aceeași căutătură *rece*” (283); [xviii] deși preotul Belciug și învățătorul Herdelea reîncep să vorbească unul cu celălalt, „glasul amândurora suna atât de *rece*, că nu se puteau privi în ochi” (309); [xix] tânărul Titu Herdelea îi „repetă [...] *rece*” unui jandarm că nu are nici „dreptul”, nici „competența” să-și aroge calitatea de judecător (418); [xx] Ion își avertizează „*rece*” socrul că, deși i-a murit nevasta, nu are de gând să-i restituie nicio proprietate (479); [xxi] atunci când Titu vrea să-l consoleze pentru pierderea soției și a copilului, același Ion îi răspunde „*rece*” că „așa a vrut Dumnezeu” (517); nu în ultimul rând, când căpitanul Pinteia îi declară lui Titu loialitatea nedezmințită față de împărat, [xxii] „[v]orbea foarte liniștit, având în voce energia omului care, după frământări grele, și-a stabilit o linie de conduită în viață și o apără cu o convingere *rece*, hotărâtă.” (529)

Câteva lucruri merită observate aici. Înainte de toate, „nivelul” la care se manifestă răceala. Într-o demonstrație amplă, înțesată de numeroase paralele cu scriitori străini realști și existențialiști, Aurel Sasu sugera că privirea e principala modalitate de comunicare transversală din opera lui Rebreanu, „element al narațiunii și limbaj gramatical [sic]

al raționalității gestului de apărare”¹⁴. Și totuși, exemplele de mai sus ne arată altceva. Chiar dacă ele nu reprezintă un corpus exhaustiv, e de reținut că, din cele 10 exemple [xiii-xxii], doar 2 se referă la privire, 5 la modulațiile vocii, iar 3 la atitudinea generală a individului. Acest raport mi se pare suficient pentru a susține că, în romanul *Ion*, subînțelesurile comunicării se transmit mai mult prin mijloace *paraverbale* (modulații ale vocii) decât *nonverbale* (privire, postură etc.)¹⁵. Putem vorbi, așadar, la Rebreanu despre un *paradiscurs al răcelii*. Dar care este sensul acestuia? Comportamentul Laurei, care prin răceală își „ascunde cu dibăcie emoția”, rămâne semnificativ pentru toate personajele din *Ion*: într-adevăr, răceala (= lipsa căldurii) semnifică lipsa emoțiilor. Însă, în mod paradoxal, prin acest comportament răceala își reifică nu atât sursa, cât ținta; ea tinde să justifice apatia reacțiilor subiectului tocmai prin lipsa de viață a obiectului. În logica paradiscursului răcelii, personajele lui Rebreanu sunt lipsite de empatie nu pentru că le-ar lipsi cu totul această facultate, ci pentru că ea nu se poate declanșa în absența unui stimul corespunzător: după cum o piatră nu te emoționează, nici cei față de care eroii simt răceală nu ar trebui să se aștepte la mai mult. Mergând mai departe pe acest fir, nu e greu de observat că între răceală ca lipsă a vieții și răceală ca absență a emoțiilor nu este doar o similitudine, ci și o continuitate. Căci, pentru Rebreanu, viața înseamnă tocmai asta: emoție, pasiune, dorință sau chiar instinct. Astfel încât nu e de mirare că atât moartea „definitivă”, cât și moartea pasiunilor se exprimă la Rebreanu prin același semnificat: răceala.

Căldură la mai multe grade

Cum rămâne, însă, cu căldura? După cum era de așteptat, imaginile căldurii se întâlnesc în text într-un număr aproape dublu față de imaginile răcelii. În definitiv, *Ion* rămâne un roman al vieții (cu toate condiționările pasiunilor ei), și nu unul al morții. Și totuși, constatăm aici un aspect interesant: deși mai puțin „emotivă” (uneori deloc), răceala afișată de către personaje este mult mai sinceră decât căldura – în general, convențională – pe care acestea o expun în societate. Să luăm, ca și în cazul anterior, un eșantion de exemple:

[xxiii] „Aproape toate domnișoarele erau în costume naționale, ca și Laura, dând o înfățișare mai *caldă* și pitorească seratei.” (171)

[xxiv] „În atmosfera *caldă* George, cu ochii înflăcărați, plimbându-se prin casă cu mâinile la spate, începu să-și desfășoare planurile de viitor, despre apostolatul ce-l are de îndeplinit în satul de la marginea românismului, unde primejdiile sunt mai mari, datoriile mai multe, munca mai grea...” (205)

[xxv] „Notarul din Gargalău, jidov ca mai toți notarii comunali din Ardeal, primi pe Titu foarte *călduros*, deoarece auzise că e poet și nu voia să se creadă că el nu știe să aprecieze poezia, mai cu seamă fiind dintre notarii cei de modă veche care nu prea știau multă carte.” (241)

[xxvi] „Acuma toate mesele erau ocupate. În aerul *cald*

se ciocneau crâmpie de convorbiri, râsete zgomotoase, strigăte flămânde și zângăniri de farfurii și de tacâmuri...” (285)

[xxvii] „— Ce-a fost a trecut, vorbi flăcăul iarăși mai *cald*. A trecut... Toate au trecut... Câte-am pățit și-am pățimit eu, numai Dumnezeu le știe... Am greșit, văd bine, dar...” (290)

În traducere liberă: în [xxiii], serata are o căldură „pitorească”, adică pur decorativă; în [xxiv], George întreține „căldura” atmosferei cu discursuri găunoase; în [xxv], notarul din Gargalău este „cald” cu Titu doar ca „să nu se creadă” prin sat că nu prețuiește îndeajuns poezia; „căldura” din fragmentul [xxvi] e una factice, de crâșmă; iar glasul lui Ion e „cald” în [xxvii] doar pentru că flăcăul cel viclean vrea să reintre în grațiile Herdelenilor. Prin urmare, *apatia* afișată prin răceală de către personajele din *Ion* e mult mai autentică – măcar pentru că ascunde o *antipatie*, fie ea conjuncturală – decât *simpatia* pe care o sugerează căldura comportamentelor cotidiene. Iar lucrul acesta se confirmă prin importanța diferită a celor două atitudini termice în economia narațiunii: dacă răceala afișată de personaje jalonează câteva puncte de cotitură în intriga romanului, căldura nu indică nicio modificare semnificativă a destinului, condiției sau comportamentului personajelor. Vizita lui Titu la Gargalău e o pierdere de timp; la fel, împăcarea dintre Ion și Herdeleni nu are nicio consecință notabilă asupra desfășurării evenimentelor. În schimb, „răceala” pe care și-o transmit alternativ Ion și Vasile Baciuc – și, permanent, amândoi Anei – jalonează etapele unei tocmeli a cărei evoluție coincide, în definitiv, cu unul dintre principalele fire narrative ale romanului. Tot astfel, răceala pare să ritmeze două dintre șirurile de evenimente definitorii pentru planul intelectualității rurale: căutarea unui soț pentru Laura și relația lui Herdelea cu Belciug și cu autoritățile maghiare. Prin urmare, căldura pare să conserve ordinea narativă, pe când răceala o (între)rupe.

E vorba aici, să ne înțelegem, de căldura generică, de căldura „pur și simplu” (fără alte determinații): ea constituie partea cea mai superficială a interacțiunii umane din opera lui Rebreanu. Căci, atunci când căldura e autentică, reală, particularitatea ei este tocmai aceea că nu poate rămâne mult timp „doar” căldură (indeterminată). Așa se întâmplă, în mod prototipic, cu căldura sexuală, care, fie că vorbim de țărani sau de „domnișori”, se metamorfozează rapid în superlativul său. Iată două scene care, în ciuda diferențelor dintre ele, par concepute în oglindă:

[xxviii] „— Tu ești, Ionică? șopti ea foarte domol, fără mirare în glas. / — Eu, eu, mormăi Ion. Fata se ghemui pe prispă. Răcoarea nopții îi cutremura carnea. Se lipi de flăcău, murmurând *cald*: / — Presimțeam că ai să vii... Te-am așteptat... / Lui Ion vorbele acestea i se păreau prefăcute. Cum a știut ea că are să vie, când nici el însuși n-a știut? Totuși se pomeni cuprinzându-i mijlocul și sărutându-i obrazii. *Căldura* trupului ei îl *îmbăta*. Simțea că începe să-i *clocotească* sângele, o strânse năvalnic în brațe și-i zise deodată, cu glas răgușit, ca și când o mână dușmană i s-ar fi

încleștat în beregată:/ – Florico, ascultă, să știi că te iau de nevastă măcar de-ar fi orice!...” (95-96)

[xxix] „– Ai venit, micule?... Mi-ești drag... te.../ Titu îi închise repede buzele, apoi îi acoperi obraji cu sărutări, iar ea îi cuprinse gâtul cu brațele care parcă-l *frigeau*. Tânărul o săruta neîncetat, bâlâind vorbe fără șir, și doar ca prin vis vedea privirile moi ale femeii, buzele ei roșii și umede ce se întindeau spre gura lui, mereu însetate. Corpul Rozei se răsuci și se lipi de Titu care, simțindu-i *căldura*, îl încolăci cu amândouă brațele și-l strânse sălbatic parcă să-i sfărâme oasele. Sâni plini, cu sfârcurile roze, îi *ardeau* pieptul. În îmbrățișarea *aprinșă* femeia se zvârcolea gemând cu ochii închiși...” (187-188)

Reciprocitatea pasiunii celor doi amănți, modul de manifestare a impulsului sexual (printr-o strângere „năvalnică”/„sălbatică”, menită să afirme posesiunea absolută asupra partenerului), dar, mai ales, felul în care „căldura” se transformă, prin stimuli continui, în superlativul ei („clocotire”, în [xxviii], respectiv „ardere”, în [xxix]), acestea sunt elementele care îngemănează cele două scene. Mai mult, dintre ele, ultima indică o veritabilă „lege” a universului din *Ion*: atunci când e autentică, emoția se manifestă, universul rebrenian, exclusiv la intensitate maximă, ca pasiune devoratoare atât pentru cel/cea care o resimte, cât și pentru cel/cea căreia îi este destinată. Și nu mă refer aici doar la acea „pasiune fundamentală”, la acel „*altceva* care dă sens vieții”¹⁶ pentru un protagonist sau altul (pământul, pentru Ion, „datoria”, pentru Apostol Bologa ș.a.m.d.). Am în vedere *toate* acțiunile pe care personajele le desfășoară mâinate de emoții. Și care sunt, aproape fără excepție, pasionale. Acesta e un fel de a spune că, în *Ion*, nu există emoții „la foc mic”, ci doar trăiri decisive, ultimative, rezolute: cu minime excepții (întâlnite mai ales în relația dintre bătrânii Herdeleni), blândețea, tandrețea, compasiunea, solidaritatea, camaraderia, ajutorarea dezinteresată a aproapelui nu prea au ce căuta în lumea lui Rebreanu.

În schimb, întâlnim o bogată – cel puțin ca exemple, dacă nu neapărat și ca tipuri de manifestare – scară a pasiunilor, gradată aproape invariabil prin superlative termice. Aceste superlative ar fi, pe scurt, patru la număr (*a arde* – *a frige* – *a fierbe* – *a clocoti*) și ele se dispun sub forma unor simetrii care le recomandă ca grade de intensitate. Astfel, ar trebui să distingem mai întâi dubletul *a arde* – *a frige* de binomul *a fierbe* – *a clocoti*: dacă primele două verbe își reprezintă subiectul pasional sub forma unui obiect solid, bine definit, celelalte și-l imaginează sub forma unui lichid (sau, cel puțin, a unei mase vâscoase). Mai exact, în cazul ultimelor două verbe, gradul de (con)topire este atât de mare, încât nu mai putem diferenția „agentul” de „pacientul” încălzirii¹⁷. O simetrie se constată și înăuntrul celor două dublete: dacă *a arde* și *a fierbe* sunt verbe generice, cu un caracter durativ, *a frige* și *a clocoti* au un caracter punctual, discontinuu. Putem „arde” sau „fierbe” ceva timp îndelungat; însă nu putem să „frigem” sau să facem să „clocotească” la nesfârșit un obiect sau o substanță – în primul caz, pentru că obiectul își pierde rapid consistența sau

sensibilitatea termică, în celălalt, pentru că lichidul dă rapid peste marginile recipientului sau se evaporă. Însă, dincolo de semantica internă a componentelor acestui microsistem termic, mai important este modul în care el este „specializat” sau „funcționalizat” pentru reprezentarea anumitor emoții ale personajelor.

Astfel, *a arde* indică în principal acțiuni de durată în care subiectul joacă un rol pasiv, în sensul că, în ciuda înclinației sale naturale, el nu pare să acționeze prea eficient pentru a înlătura agentul „arderii” și pentru a-și modifica astfel starea în care se află. Caracterul durativ al emoției e marcat îndeosebi de folosirea imperfectului verbului în cauză sau de transformarea sa într-un substantiv atașat altui verb la imperfect. Din punct de vedere psihologic, *a arde* denotă în primul rând o frustrare, imposibilitatea de a ieși dintr-o situație concretă, din cauză că situația respectivă are rădăcini adânc înfipte în condiția personajelor, cum se întâmplă în următoarele exemple, care focalizează vechi uri, frustrări, pasiuni sau complexe:

[xxx] „Ion, parcă nici nu l-ar fi auzit, repetă mai aspru:/ – Hai!/ În ochii lui *ardea* atâta mânie că Briceag strânse din umeri spre George, puse vioara la obraz și începu îndată un cântec de veselie.” (36)

[xxxi] „Totuși în fundul inimii lui rodea ca un cariu părerea de rău că din atâta hotar el nu stăpânește decât două-trei crâmpie, pe când toată ființa lui *arde* de dorul de a avea pământ mult, cât mai mult...” (61)

[xxxii] „Dojana preotului îl sfichiua ca un bici de foc. Numai ticăloșii sunt astfel loviți în fața lumii întregi. Dar el de ce e ticălos? Pentru că nu se lasă călcat în picioare, pentru că vrea să fie în rândul oamenilor? Îi *ardeau* obraji și tot sufletul de rușine și de necaz...” (92)

[xxxiii] „Toată vremea însă Laura *ardea* de nerăbdare. Aurel nu mai venea. Ce-o fi pățit? S-o fi supărat poate? Fel de fel de întrebări o chinuiau.” (116)

[xxxiv] „Herdelea simți o moliciune mare în tot corpul, iar vederea i se tulbură încât i se păru că e apucat într-un vârtej amețitor din care zadarnic se zbate să se desprindă. [...] Clătina mereu din cap cu o înfățișare desperată și cu niște ochi *arși* de întrebarea: «Ce vreți cu mine? Ce vreți? Ce vreți?» Vârtejul însă vuia neîncetat în creierii lui.” (284-285)

O treaptă superioară a intensității emoției este *a frige*. Și aici personajul este tot captivul unei conjuncturi, însă condiționările acesteia sunt atât de puternice încât el nici măcar nu-și mai pune problema eliberării. Aceasta nu înseamnă, totuși, că eroii s-ar fi împăcat cu situația, câtă vreme însuși verbul *a frige* induce ideea unei urme, a unei cicatrice de nevindecat. Însă manifestarea aproape exclusivă a verbului sub forma participiului arată că pricina rănii e deja „clasată”, iar singura atitudine terapeutică în fața ei rămâne resemnarea:

[xxxv] „Vasile Baciș îi primi nepăsător, știind bine de ce vine Ion. Îl lăsă să vorbească și numai când Ion pomeni de intabulare, sări *fript*, se înfurie, scuipă și apoi strigă:/

– Cum, ginere, apoi tu vrei înadins să mă lași pe mine pe drumuri?” (317)

[xxxvi] „De altfel gândurile lui erau atât de *fripte* de grija pământurilor, încât tot restul lumii i se părea că nu face un ban găurit.” (337)

[xxxvii] „Femeia răbda, supusă și *friptă*. Îi trecea uneori prin creieri gândul că Ion n-o fi iubind-o, dar îl alunga înfricoșată, ca o primejdie ucigătoare.” (363)

[xxxviii] „– Ei, băbucă, băbucă, tot noi bătrâni... Un ciocănit aspru în ușă făcu pe Herdelea să sară *fript*, ca un îndrăgostit surprins de mama iubitei...” (393)

Emoția atinge un nou prag odată cu *a fierbe*. Dincolo de particularitatea deja semnalată, și anume că verbul respectiv figurează emoția într-o formă fluidă, care presupune fuziunea dintre subiect și obiect, ceea ce distinge acest grad al căldurii este că el indică în mod predilect emoțiile colective, care implică familii, grupuri sau sate întregi. Și în cazul acestui verb, timpul privilegiat de manifestare este imperfectul, în alternanță cu construcțiile substantivale. E de notat, însă, că, spre deosebire de *Răscoala*, în *Ion* gloatele care fierb nu „își iau vânt să facă ceva”¹⁸, ci se cumintesc în cele din urmă:

[xxxix] „Satul *fierbea*. Cearta de la horă și mai ales bătaia de la cârciumă treceau din casă în casă, din ce în ce mai umflate.” (69)

[xl] „George se chinuia că, pe când satul *fierbea* că merge la Ana, el era nevoit să petreacă toate serile ascultând palavrele lui Vasile despre războiul din Bosnia unde povestea c-ar fi făcut atâtea vitejii de l-a pupat însuși împăratul.” (137)

[xli] „În Armadia *fierberea* creștea zi cu zi. La berăria Rahova discuțiile și pronosticurile nu se mai sfârșeau.” (322)

[xlii] „În curând sașii plecară cu boii, ceea ce în Lușca stârni o *fierbere* mare. Și, peste câteva zile, primăria primi știrea că cineva a împușcat un bou săsesc pe imașul cu pricina.” (418)

[xliii] „Rudele din țară *fierbeau* de indignare. Chiar și Gogu se încălzi și, când Herdelea spuse că, de-ar fi mai tânăr, s-ar duce și el în România ca Titu, numai să scape de urgia stăpânirii ungurești – se repezi însuflețit la Titu și-i strânse mâna.” (496)

[xliv] „În Pripas nu se pomenise omucidere de când se ținea minte. Acum oamenii *fierbeau* și se cruceau. Vestea a alergat degrabă în Jidovița, în Armadia, în toate împrejurimile.” (548)

În schimb, *a fierbe* are un sens cu totul diferit atunci când se referă la un subiect individualizat. În aceste cazuri, prezența verbului anunță de fiecare dată o acțiune consecutivă, chiar dacă acea acțiune constă în a nu face practic nimic, așa cum se întâmplă cu George în exemplul [xlv] de mai jos. În general, necesitatea reacției e dictată de faptul că, indiferent dacă ea are la bază ura, îngrijorarea sau bucuria – v. exemple [xlvi], [xlix] și [l] –, *fierberea* constituie o stare insuportabilă pentru subiectul care o resimte. Și totuși, comportamentul personajelor lui Rebreanu ca răspuns la *a fierbe* se caracterizează tocmai prin faptul că „reacțiunea” subiectului nu rezolvă prin nimic „acțiunea” care a cauzat-o; în cel mai

bun caz, ea doar lasă impresia că o rezolvă – sau, cel puțin, că o atenuează. În acest sens, prezența lui *a fierbe* anunță un *mecanism al diversiunii*. Vasile Baciu care o bate pe Ana pentru că nu are cum să se răzbune pe Ion, Ion care intră în vorbă cu Herdelea în loc să se zbată pentru vindecarea copilului, Savista care, în loc să-l demaște pe Ion, stă la pândă ca să adune probe suplimentare – toate acestea nu sunt decât ipostazieri ale mecanismului amintit:

[xlv] „*Fierbea*. Se gândea mereu să-și croiască drum până în grădină, s-o vadă cum șade ochi în ochi cu Ion. Dar mereu își lua seama, zicându-și că poate mai mult ar strica decât ar folosi, dacă cumva nu s-ar isca și o bătaie, căci Ion e arțăgos ca un lup nemâncat. De va ști fata că el știe, mai rău se va înrași. Mai bine să-i lase în pace. O lingură de istețime face uneori mai mult decât un car de putere.” (29)

[xlvi] „În Ion simțea un vrăjmaș. Cum a fost dânsul în tinerețe, așa e feciorul Glanetașului azi. Îi vrea averea. De aceea *fierbea* de ură chiar numai văzându-l. Și ura i se revărsa asupra Anei mai aprigă, pentru că ea era mai aproape de sufletul lui...” (67)

[xlvii] „Vorbiră, firește, despre bătaia de azi-noapte care aprinsese tot satul. Preotul *fierbea* de indignare./ – De mult tot aud că feciorul Glanetașului s-a făcut un becisnic, dar tot n-am crezut. Isprava de acum însă le-a pus vârf la toate. Trebuie să se isprăvească odată în sat cu bătaușii, altminteri mâine-poimâine ne-om pomeni că au început să omoare oamenii...” (83)

[xlviii] „Până după-prânz Laura și Ghighi *fierbeau* de emoție. Mereu așezau câte ceva, ba în salon, ba în celelalte două odăi, și Laura întreba din când în când, îngrijorată, pe Ghighi...” (113)

[xlix] „Ion rămase nemișcat pe laviță cu cotul pe masă și nici nu se atinse de mâncarea ce i-o puse dinainte mamă-sa. Capul îi *fierbea* de gânduri negre...” (476)

[l] „Savista *fierbea* de bucurie. Era sigură că Ion venise la Florica, înadins pentru că o știa singură.” (505)

Nivelul maxim al pasiunilor din universul rebrenian îl marchează, însă, *a clocoti*, care constituie superlativul absolut pe scara pasiunilor. Căci, spre deosebire de simpla „fierbere”, „clocotul” nu doar că reclamă o consecuție, dar el marchează în egală măsură urgența și caracterul ultimativ al unei asemenea reacțiuni. Nu numai că clocotul necesită o intervenție grabnică, dar această intervenție nu poate fi decât una decisivă, atât în ordine narativă, cât și existențială. După cum o arată exemplele de mai jos, doar acțiuni precum bătaia, descătușarea sexuală, sinuciderea sau militantismul politic, adică fapte implicând un grad oarecare de violență, latentă sau manifestă, ar putea să curme „clocotirea”. Prin urmare, clocotul indică deopotrivă gradul suprem pe care îl pot atinge pasiunile în lumea lui Rebreanu, dar și o limită a duranței personajelor în fața afectelor, o situație extremă din care singura cale de ieșire este, așa cum ne-o confirmă exemplul [lvii], tocmai anularea emoțiilor care au provocat-o:

[li] „Îi *clocotea* tot sângele și parcă aștepta înadins să-l atingă barem cu un deget, ca să-l poată apoi sfârteca în bucățele, mai ales că la spatele lui văzuse pe George care privea disprețuitor și mulțumit.” (34)

[lii] „— Te faci de râsul lumii ca s-o iei pe ea... Flăcăul tăcu. Apoi oftă. *Clocotea*. Fără să mai scoată o vorbă, o luă în brațe, o strânse s-o înăbușe și o sărută pe gură cu o patimă sălbatică.” (65)

[liii] „— Presimțeam că ai să vii... Te-am așteptat... Lui Ion vorbele acestea i se păreau prefăcute. Cum a știut ea că are să vie, când nici el însuși n-a știut? Totuși se pomeni cuprinzându-i mijlocul și sărutându-i obrăjii. Căldura trupului ei îl îmbăta. Simțea că începe să-i *clocotească* sângele, o strânse năvalnic în brațe și-i zise deodată, cu glas răgușit, ca și când o mână dușmană i s-ar fi înclăștat în beregată...” (95-96)

[liv] „Titu privi zăpăcit corpul femeii și ochii i se opriră pe șoldurile care parcă-l îndemnau să le îmbrățișeze. Nu mai știa ce să facă. Carnea i se înfățișa în toată ademenirea ei, tulburându-i simțurile. Goliciunea îl chema și în același timp îl și înspăimânta. Mai mult în neștire își lepădă paltonul. Își simțea sângele *clocotind*. Inima îi bătea în piept ca un ciocan vrăjmaș, încât se temea ca nu cumva bătăile acestea s-o deștepte pe Roza din somn.” (187)

[lv] „Vasile Baciuc plecase în faptul zilei, brusc, după o noapte întregă chinuită de șovăiri și chibzuiuri. Mîntea lui, neobișnuită cu frământarea gândurilor, *clocotise* neîncetat ca o oală plină și descoperită, uitată pe un jărătic mare. O rușine amețitoare îi strângea inima, nu pentru că fata a rămas însărcinată, ci pentru că George nu vine s-o ia... dacă a pângărit-o.” (226)

[lvi] „Ana tăcea fără să știe ce așteaptă și se minuna de nepăsarea lui neînțeleasă, atunci când în sufletul ei *clocotesc* durerile numai și numai pentru că l-a iubit pe el mai adânc decât orice în lume.” (237)

[lvii] „Visurile care până ieri *clocoteau* într-însul, căutând să izbucnească neapărat și să schimbe realitatea, să cucerească pe toți și să-i facă să tresalte la fel, acum stăteau sfoase în colțul cel mai cald al inimii lui, ca astâmpărate de un farmec atotputernic.” (445)

La răcoare

Dar cum se iese din cercul (vicios) al afectelor? Cum ar putea fi anulată „căldura” pasiunilor, dacă tocmai acesta este indicatorul cel mai clar al vieții? Un răspuns posibil este, așa cum am văzut deja, răceala morții, adeseori cauzată de sinucidere. Însă moartea nu este singura cale; există și alte soluții, chiar dacă efectul lor este unul provizoriu. În orice caz, important este că ele conduc la *răcorire*, adică la calmarea violenței pasiunilor. Cazul paradigmatic este aici acela al bătăii de la cârciumă dintre Ion și George, unde ideea de „răcorire” e subliniată de trei ori de-a lungul a zece pagini:

[lviii] „Ion se simțea atât de amărât că nici rachiul nu-i ticnea. Rușinea ce i-o făcuse Vasile Baciuc i se așezase pe

inimă ca o piatră de moară. Se silea să nu se mai gândească la ce-a pățit și totuși mîntea îi era otrăvită numai de ocară. O dorință grozavă îl cuprindea din ce în ce mai stăruitor în mrejele ei: să lovească, să spargă, să se descarce ca să se *răcorească*.” (41)

[lix] „— Aesta-i ucigaș, oameni buni, aesta-i hoț!... Ion era mulțumit acuma și *răcorit*, și nu se mai sinchisea de nimic. Stătea sprijinit în par, ciobănește, privind triumfător și amenințător, dacă cumva ar mai îndrăzni cineva să-l supere.” (47-48)

[lx] „— Ei, ce-a fost, Ioane? Întrebă dânsul frecându-și mîntea. — Nimic, murmură flăcăul liniștit. *M-am răcorit* oleacă... Mai mult nu putu smulge dintr-însul Titu, oricât îl descusu.” (50)

E drept că răcorirea nu presupune anularea pasiunilor, ci doar amortizarea lor. Iar cea mai clară dovadă în acest sens este chiar aceea că, în ultimă instanță, „clocotul” dintre Ion și George nu se rezolvă prin bătaie (= răcorire), ci doar prin crimă (= răcoare). Însă, până acolo, răcorirea constituie o soluție acceptabilă de anesteziere, chiar dacă una intermitentă. O confirmă, între altele, nu numai comportamentul lui Ion, ci și al lui Vasile Baciuc – și nu doar față de Ana (obiectul favorit de „răcorire” violentă a bărbaților din jurul ei), ci, la o adică, chiar față de Zenobia, găsită vinovată de moartea lui Petrișor:

[lxi] „Deoarece însă strigătele fetei nu slăbeau, ci se îngroșau ca și când ar izvorî acum din pantece, ochii lui umflați de mîntea zăriră din nou burta batjocoritoare și îndată începu să o lovească cu piciorul, icnind mai mulțumit, parcă prin fiecare izbitoră și-*ar fi răcorit* sufletul.” (222)

[lxii] „Vasile Baciuc, simțindu-se gătit, plesnea de mîntea și, ca să se *răcorească*, găsi un clenci Anei și o bătu iar până când o umplu de sânge...” (269)

[lxiii] „Ion scuipe spre ea, *răcorit*, și intră în casă, căci de peste drum venea într-un suflet nevasta lui Macedon, pe când în pridvor la Herdelea parcă ieșise cineva să vadă ce se întâmplă.” (330)

[lxiv] „Neputându-se potoli altfel, bătea deseori pe Ana. Acuma o ura. Era convins că e înțeleasă cu tatăl ei ca să-l tragă pe sfoară. Numai când o vedea plângând, se mai *răcorea*.” (363)

[lxv] „Își potrivi năframa pe cap și apoi se întoarse iar în casă, blestemând vajnic pe Ion care, *răcorit*, se așezase la masă, cu ochii la copil, fără să audă altceva, afară de plânsul neputincios ce-l sfășia ca niște împunsături de pumnal.” (475)

Să nu ne închipuim, însă, că în universul lui Rebreanu doar țărani „se răcoresc” prin defulare. La fel stau lucrurile și la casele mai cu pretenții, chiar dacă acolo tacticile sunt puțin diferite, iar bătaia este înlocuită de bîrfe, înjurături și, *faute de mieux*, lacrimi. Niciunul dintre Herdeleni, de la tată la fete, nu pare mai domnos în asemenea practici, din moment ce până și doamna, cât e ea de doamnă, se răcorește drăcuindu-l pe Belciug:

[lxvi] „Atunci Laura o chema să mai bocească puțin

împreună, să-și bată joc de scrisorile lui Pinteau și apoi să se răcorească vorbind despre Aurel...” (102)

[lxvii] „Cu aceștia împreună Titu ocăra în fiecare seară pe Friedman și astfel se mai răcorea și-și uita aleaul.” (244)

[lxviii] „— Să se bage dracu-n pielea lui de hoț! zise dăscălița cu ochii roșii de mânie, dar totuși mai răcorită.” (314)

[lxix] „Se mângâia numai că nu sunt acasă copiii, care desigur s-ar topi de rușine. Herdelea, ca s-o liniștească, minți că chiar mâine, dacă vrea, poate să ia o slujbă la un avocat sau oriunde. Apoi se răcoriră ocărând pe Zăgreanu, parcă numai el ar fi pricina nenorocirii lor.” (408)

[lxx] „După ce se răcori cu lacrimile, Herdelea trecu la doamna Grofșoru, locuința avocatului fiind în aceeași casă. Doamna Grofșoru, încercând să râdă, se pomeni de asemenea plângând de bucurie.” (463)

Prin urmare, în vârtejul pasiunilor, fiecare dintre personajele lui Rebreanu se răcorește cum și când poate. Nu e obligatoriu ca metoda să fie una violentă. De exemplu, s-ar putea să fie ceva adevăr și în ipoteza lui Herdelea cum că [lxxi] lui Ion nu-i prea pasă că stă „la răcoare”, pentru că „astfel are prilejul să-și odihnească puțin ciolanele” (460). În orice caz, dialectica dintre „căldură” și „răcoare” se observă cel mai bine într-o scenă care ar putea fi considerată *anagnorisis*-ul romanului. Aici, într-o conversație aparent banală, Florica se declară „topită” de căldură și trage la „răcoare” sub un păr pădureț. Și Ion tânjește către „răcoare”, numai că folosirea acestui cuvânt de către fosta lui iubită îl face să conștientizeze, în mod paradoxal, că doar satisfacerea deplină a instinctului sexual îi va putea calma pasiunile care îl macină. De unde și tragedia care se va declanșa nu peste mult timp:

[lxxii] „— Ehei, Florico... — Uf, ce cald mi-e... m-a topit căldura, zise femeia dând mai la o parte desagii cu pere. Dar aici e bine că-i răcoare... zău așa... răcoare... — Răcoare, bălbâi Ion în neștire peste câteva clipe. Apoi tăcură, ascultându-și bătăile inimii. Apoi Ion, brusc ca o fiară, o cuprinse de subsuori și-i mușcă buzele. Apoi Florica se lăsă pe spate, moale, gemând...” (502)

Desigur, destinul lui Ion nu poate fi redus la interpretarea greșită a unei vorbe. Într-un fel, el pare înscris în logica implacabilă a universului rebrenian, unde violența pasiunilor pare a ritma nu numai viețile oamenilor, ci fluxurile naturii înseși. Aici, întregul cosmos pare traversat de călduri chinuitoare și tocmai din acest motiv firea lasă impresia că prețuiește chiar ea momentele de răcoare pe care i le oferă diminețile sau amurgurile. De altfel, una dintre numeroasele (di)simetrii ale romanului vizează chiar contrastul dintre drumul care plonjează în căldura sufocantă a satului la începutul romanului și același drum care se pierde în amurgul „răcoros” din final (v. exemplul [lxxvii]):

[lxxiii] „I se părea mai frumos, pentru că era al lui. Jarba

deasă, grasă, presărată cu trifoi, unduia ostentiv de răcoarea dimineții. Nu se putu stăpâni. Rupse un smoc de fire și le mototoli pățimaș în palme.” (58)

[lxxiv] „Când ajunse la marginea delniței, se opri să mai netezească coasa cu gresia. Acuma stătea cu fața spre satul care, sub o ceață străvezie, tremura ușor, se întindea și se strângea, ca și când s-ar feri de îmbrățișarea răcoroasă a dimineții.” (59)

[lxxv] „În răcoarea dimineții nemărginirea firii se înfățișa mai copleșitoare și pătrundea adânc în sufletul învățătorului. În fața lumii mari ce se întindea în ochii lui, se simți atât de mic, că-l cuprinse o neliniște dureroasă.” (383)

[lxxvi] „Pe bolta vânăta stelele se aprindeau pe rând ca niște luminițe fricoase. Peste sat se cobora o ceață plâpândă, alburie, care parcă subția bezna și o răcoare.” (536)

[lxxvii] „Apoi șoseaua cotește, apoi se îndoaie, apoi se întinde iar dreaptă ca o panglică cenușie în amurgul răcoros.” (573)

Concluzie

Să conchidem, la capătul acestei analize, că *Ion* de Liviu Rebreanu codifică o scară a temperaturilor care ajută la explicarea comportamentului personajelor e ceva de ordinul evidenței. Mai importante mi se par alte două aspecte colaterale. Pe de o parte, e vorba despre viziunea profund pesimistă a prozatorului asupra condiției umane. Ce-i drept, nu neapărat violența pasiunilor surprinde în *Ion*, ci lipsa de opțiuni, care vizează atât repertoriul pasiunilor, cât și finalitatea lor. Dacă, în ceea ce privește primul aspect, am arătat deja că din lumea lui Rebreanu lipsesc sentimentele care țin de spectrul tandreții și al prieteniei, e de remarcat că înscrierea oricărui individ în spirala pasiunilor conduce invariabil la un deznodământ tragic: atâta timp cât viața omului este o continuă „ardere” la temperaturi mai mici sau mai mari, întreruptă de puține și iluzorii momente de „răcorire”, e evident că singurul moment adevărat de liniște a indivizilor este, de fapt, cel din urmă, adică răceala absolută. Pe de altă parte, merită subliniat că reducția afectivă din roman nu e doar un rezultatul unei vieți interioare monotone, ci și efectul unei retorici elementare. Problema nu e atât că eroii lui Rebreanu nu experimentează tandrețea sau compasiunea, cât că sentimentele, așa cum sunt ele, se exprimă cel mai nuanțat pe o scară a temperaturilor cu doar patru mărimi. Este aceasta o carență sau mai degrabă o probă de virtuozitate a scriitorului? Am fi tentați să-i reproșăm lui Rebreanu, în spirit lovinescian, caracterul rudimentar al „analizei” sale psihologice – dacă nu ne-am reaminti că, iată, i-a luat criticii mai bine de un secol până să scoată la iveală acest procedeu.

Acknowledgement: „This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-2690, within PNCDI III.”

Note:

1. Mark J. Schiefsky, "Introduction", în Hippocrates, *On Ancient Medicine*, translated with introduction and commentary by Mark J. Schiefsky (Leiden-Boston: Brill, 2005), 56-59.
2. Huaixue Kuang, "Introductory Chapter", în Huaixue Kuang, *Recent Advances in Theories and Practice of Chinese Medicine* (Rijeka: InTech, 2010), 2.
3. Harold H. Kelley, "The Warm-Cold Variable in First Impressions on Persons", *Journal of Personality* 18, nr. 4 (1950): 431-439.
4. Jens Agerström et al. "Warm and Competent Hassan = Cold and Incompetent Eric: A Harsh Equation of Real-life Hiring Discrimination", *Basic and Applied Social Psychology* 34, nr. 4 (2012): 359-366; Susan T. Fiske, "Managing ambivalent prejudices: smart-but-cold and warm-but-dumb stereotypes", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 639 (2012): 33-48; Bram Spruyt, Toon Kuppens, "Warm, Cold, Competent or Incompetent? An Empirical Assessment of Public Perceptions of the Higher and Less Educated", *Current Sociology* 63, nr. 7 (2015): 1058-1077; Federica Durante, Courtney Bearns Tablante, and Susan T. Fiske, "Poor but Warm, Rich but Cold (and Competent): Social Classes in the Stereotype Content Model", *Journal of Social Issues* 73, nr. 1 (2017): 138-157.
5. Joshua Dressler, "Rethinking Heat of Passion: A Defense in Search of a Rationale", *Journal of Criminal Law and Criminology* 73, nr. 2 (1982): 421-470.
6. Claude Lévi-Strauss, *Mitologie I. Crud și gătit*, traducere și prefață de Ioan Pânzaru (București: Editura Babel, 1995).
7. Raymond Williams, *The Country and the City* (New York: Oxford University Press, 1975).
8. Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarii. Introducere în arhetipologia generală*, traducere de Marcel Aderca, postfață de Cornel Mihai Ionescu (București: Univers Enciclopedic, 1998).
9. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc* (București: Gramar, 1999), 137.
10. Liviu Rebreanu, *Opere*, vol. 4 (*Ion*), text ales și stabilit, note, comentarii și variante editoriale de Nicolae Gheran, addenda și variante manuscrise de Valeria Dumitrescu (București: Minerva, 1970), 12. De-a lungul acestui articol, cifrele din paranteze lipsite de alte precizări trimit la această ediție.
11. Pentru condiția femeii în circuitul economic din *Ion*, v. Anca Parvulescu, Manuela Boatcă, "The Inter-Imperial Dowry Plot: Modernist Naturalism in the Periphery of European Empires", *Interventions. International Journal of Postcolonial Studies* 23, nr. 4 (2021): 570-595.
12. Nicolae Balotă, *De la Ion la Ioanide. Prozatori români ai secolului XX* (București: Editura Eminescu, 1974) 8-9.
13. Ion Simuț, *Liviu Rebreanu și contradicțiile realismului*, ediția a II-a (Cluj-Napoca: Dacia XXI, 2010), 125.
14. Aurel Sasu, *Liviu Rebreanu – sărbătoarea operei* (București: Albatros, 1978), 104.
15. Pentru o analiză a dialogurilor propriu-zise din roman, v. Vlad Pojoga, Laurentiu-Marian Neagu, Mihai Dascalu. "The Character Network in Liviu Rebreanu's *Ion*: A Quantitative Analysis of Dialogue", *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, nr. 2 (2020): 23-47.
16. Balotă, *De la Ion la Ioanide*, 20.
17. Această particularitate explică de ce astfel de verbe sunt preferate, în limba română, pentru exprimarea emoțiilor negative, care anulează capacitatea de autodeterminare a subiectului - v. Simina Terian-Dan, "Câmpul idiomatice al furiei în limba română. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale", *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica* 13, nr. 1 (2012): 447-456.
18. Liviu Rebreanu, *Opere*, vol. 8 (*Răscoala*), ediție critică de Nicolae Gheran, variantele în colaborare cu Valeria Dumitrescu (București: Minerva, 1975), 341.

Bibliography:

- Agerström, Jens, et al. "Warm and Competent Hassan = Cold and incompetent Eric: A Harsh Equation of Real-life Hiring Discrimination." *Basic and Applied Social Psychology* 34, no. 4 (2012): 359-366.
- Balotă, Nicolae. *De la Ion la Ioanide. Prozatori români ai secolului XX*. Bucharest: Editura Eminescu, 1974.
- Dressler, Joshua. "Rethinking Heat of Passion: A Defense in Search of a Rationale." *Journal of Criminal Law and Criminology* 73, no. 2 (1982): 421-470.
- Durand, Gilbert. *Structurile antropologice ale imaginarii. Introducere în arhetipologia generală* [The Anthropological Structures of the Imaginary], translated by Marcel Aderca, afterword by Cornel Mihai Ionescu. Bucharest: Univers Enciclopedic, 1998.
- Durante, Federica, Courtney Bearns Tablante, and Susan T. Fiske. "Poor but Warm, Rich but Cold (and Competent): Social Classes in the Stereotype Content Model." *Journal of Social Issues* 73, no. 1 (2017): 138-157.
- Fiske, Susan T. "Managing ambivalent prejudices: smart-but-cold and warm-but-dumb stereotypes." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 639 (2012): 33-48.
- Kuang, Huaixue. *Recent Advances in Theories and Practice of Chinese Medicine*. Rijeka: InTech, 2010.
- Kelley, Harold H. "The Warm-Cold Variable in First Impressions on Persons." *Journal of Personality* 18, no. 4 (1950): 431-439.
- Lévi-Strauss, Claude. *Mitologie I. Crud și gătit* [The Raw and the Cooked], translated by Ioan Pânzaru. Bucharest: Editura Babel, 1995.
- Manolescu, Nicolae. *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc* [Noah's Ark]. Bucharest: Gramar, 1999.
- Parvulescu, Anca, and Manuela Boatcă. "The Inter-Imperial Dowry Plot: Modernist Naturalism in the Periphery of European Empires."

- Interventions. International Journal of Postcolonial Studies* 23, no. 4 (2021): 570–595.
- Pojoga, Vlad, Laurentiu-Marian Neagu, and Mihai Dascalu. “The Character Network in Liviu Rebreanu’s *Ion*: A Quantitative Analysis of Dialogue.” *Meta-critic Journal for Comparative Studies and Theory* 6, no. 2 (2020): 23–47.
- Rebreanu, Liviu. *Opere*, vol. 4 (*Ion*), vol. 8 (*Răscoala*), edited by Niculae Gheran and Valeria Dumitrescu. Bucharest: Minerva, 1970–1975.
- Sasu, Aurel. *Liviu Rebreanu – sărbătoarea operei* [Liviu Rebreanu – The Celebration of the Works]. Bucharest: Albatros, 1978.
- Hippocrates. *On Ancient Medicine*, translated with introduction and commentary by Mark J. Schiefsky. Leiden–Boston: Brill, 2005.
- Simuț, Ion. *Liviu Rebreanu și contradicțiile realismului* [Liviu Rebreanu and the Contradictions of Realism], 2nd edition. Cluj-Napoca: Dacia XXI, 2010.
- Spruyt, Bram, and Toon Kuppens. “Warm, Cold, Competent or Incompetent? An Empirical Assessment of Public Perceptions of the Higher and Less Educated.” *Current Sociology* 63, no. 7 (2015): 1058–1077.
- Starobinski, Jean. “Scara temperaturilor.” In: *Textul și interpretul* [Text and Interpreter], translated by Ion Pop, 398–442. Bucharest: Univers, 1985.
- Terian-Dan, Simina. “Câmpul idiomatice al furiei în limba română. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale” [The Idiomatic Field of Fury in Romanian]. *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica* 13, no. 1 (2012): 447–456.
- Williams, Raymond. *The Country and the City*. New York: Oxford University Press, 1975.

THE PRESSURE OF EUROCHRONOLOGY AND THE ROMANIAN RURAL PROSE

Alex GOLDIȘ

Sextil Puscariu Institute of Linguistics and Literary History, Cluj-Napoca
Personal e-mail: alexandru.goldis@ubbcluj.ro

THE PRESSURE OF EUROCHRONOLOGY AND THE ROMANIAN RURAL PROSE

Abstract: The paper looks at the Romanian relationship between modernism and rural imagination in the Romanian 20th century debates. As in other cases of semi-peripheral or emergent literatures (the general framework builds on contributions from Frederic Jameson, Pascale Casanova and Wai Chee Dimock), the hegemonical pressure of the Eurochronology has put an embargo on rural prose, excluding it from the projects of modernist literature. The study asserts that far from being a collateral symptom of modernity, rural imaginary is essential for understanding its contradictory mechanisms.

Keywords: Romanian rural prose, World Republic of Letters, Eurochronology, emergent literatures, New Modernist Studies.

Citation suggestion: Goldiș, Alex. "The Pressure of Eurochronology and the Romanian Rural Prose." *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 45-48.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.05>.

Until recently, the power structures undergirding concepts of periodization have been disregarded in most literary studies. If the traditional territorial metaphors have been denounced as ways of building barriers between the inhabitants of the so-called civilized world and those living across its borders (and perhaps Edward Said's *Orientalism*¹ is one of the first convincing examples in this respect), the concepts drawn from temporal semantics seem to have been presumed more neutral in their implicit violence. Even though Immanuel Wallerstein had signalled the political biases lying at the core of the distribution of disciplines within social sciences – with anthropology as a field of studying what we call remote civilizations² –, in the field of literary studies the acknowledgement of the fact that temporal concepts carry with them presumptions that reproduce a hierarchical disposition of cultures have been inconsistent. Only recently, with the works of Wai Chee Dimock³, Pascale Casanova⁴ or Emily Apter⁵, the recognition that there has always been, across the XXth century, an Euro or American zone where periodizations were developed has become a point largely agreed upon. As Emily Apter put it in her famous *Against World Literature*, "literary history needs to open up to radical re-sequencing, through anachronic timelines, non-Eurochronic descriptions of duration, and a proliferation of names for periods as yet unnamed, or which become discernible only as untranslatables of periodicity"⁶.

Until these untranslatables of periodicity will develop into temporal frameworks capable of setting aside the hegemonical

terminology of Eurochronology (a bold enterprise, one of the boldest of recent literary theory), there is a lot of work to do in excavating the divergent, multilayered experiences of literary time unregistered by its official metanarrative. My presentation looks at the relationship between modernism and ruralism in the Romanian culture of the XXth century, while putting forward the idea that peripheral or semi-peripheral cultures can become privileged sites of reflection upon the ideological assumptions embedded in time concepts. I will argue that, far from being a neutral or descriptive term, in Romanian literature "modernism" represents a point of turmoil and anguish that delineates the pressures of the developmental project inscribed in the Eurochronology. The largely debated problem of rural imaginary, considered incompatible with modern literature, is seen as a case in point that whatever feature does not fit the urgency of adjusting to the Eurozone "mechanical clock,"⁷ as Wai Chee Dimock coins it, is either sublimated or expelled from the confines of the accepted literature. Of course, the use of the distinction core-periphery in our essay should not be mistakenly understood as a stand for a rigid, hierarchical map of literary cultures. The positions are interchangeable, the world literary map is constantly redrawn. However, I consider these distinctions still necessary as they signal "the unequal distribution of economic power and authority across the globe."⁸ The relationship between cultures was, until recently, imagined as a utopian space, in which nations are invited to share their products on the world literary market. This idealistic stance obliterated

the problem of uneven development, that made cultures with important economic and literary capital constantly increase their power and visibility on worldwide scale, to the detriment of nations or regions where economic, linguistic or cultural possibilities stood in the way of global recognition. In David Damrosch's terms (but the process has been acknowledged by an important number of critics), the world literary system roughly replicates the capitalist economy, where "the rich get richer, and the poor get poorer."⁹

As I will try to show in the following lines, these inequalities have not only affected the world canon, where the peripheral or semi-peripheral cultures are rather absent, but have exerted pressures on their internal dynamics as well. The expansion of the world market of ideas, already initiated in Europe's 18th century, has produced towards the end of the 19th century an unprecedented standardization of literary values. Such important was the pressure of alignment of less fortunate cultures to the values of evolution or progress, that their internal literary systems tried to replicate by a 1:1 scale the systems of powerful cultures. In have tried to describe, in a series of studies¹⁰, the process of 'structural correspondences', by which in semi-peripheral cultures all the currents, movements, techniques or even distribution of writers within national canons had to replicate their counterparts in more endowed cultures.

In Romanian literature, the anguish of underdevelopment or belatedness has been constant since its institutional birth, in the mid-19th century. Moreover, the problem of setting the internal clock to the time coordinates of Western Europe has been a main concern in all its modernizing projects of the 20th century. In fact, even the term "modernism", perhaps one of the most debated concepts in literary history, has not only high temporal resonances, but also hints at a politics of incongruous temporalities. One of the first to have noticed its strong identity bias is Frederic Jameson, who advanced in his 2002 book *A Singular Modernity* the rather curious and counterintuitive idea that theories about modernism "tend to emerge from the peripheral regions of modernity" and that "modernism is essentially a by-product of incomplete modernization"¹¹. Although this statement cannot pass as a law of literary dynamics, the Romanian case seems to fit Jameson's hypothesis. The pressure of putting Romania on the Greenwich meridian of literary values – to use Pascale Casanova's terms – has materialized in a strong concept of modernism and in recurrent projects of synchronization.

These powerful projects of alignment to Western European values have shaped literature's physiognomy in the peripheral or semi-peripheral contexts. A closer look at the issue of rural literature is revelatory for understanding the pressures felt by national systems in this race for catching up on presumed standards of literary contemporaneity. In the Romanian context, the interwar period – a time of rapid change at all levels of society – saw the emergence of the modernist project of the critic Eugen Lovinescu¹². He tried to reshape Romanian literature under the guidelines of the synchronizing principle, which overtly postulated the need of rethinking the whole

field of autochthonous theories and to orient production according to Western principles. An important section of this project referred to the emancipation of prose writing from the rural imagination, which Lovinescu saw as the cornerstone for developing a modernist view of literature. In his account, as long as the novel places its subject in rural setting, it is doomed to preserve the almost epistemological distance from the European standards. The rural character's predisposition for the world of instincts, Lovinescu claims, his primitive thinking, alienates Romanian literature from psychologically refined experiments. On the other hand, it is interesting to notice that the critic is capable of partially leaving aside this discriminatory judgement when confronted to works of great value. In his *History of Romanian Contemporary Literature*, Lovinescu admits that Rebreanu's novel *Ion* is such a work but explains its importance by insisting on its literary techniques: the distant, objective gaze of the narrator makes the novel an important piece of modernist literature. Thus, Rebreanu's *Ion* is a masterpiece in spite of its rural imaginary. The expulsion of the rural from the modernist literary framework was professed by most of the critics or writers preoccupied with the legitimacy of Romanian literature on an international scale. Mihail Ralea's famous 1927 article *De ce nu avem roman*¹³, while not overtly addressing rural imagination, builds on the interdependence between modern novel and the urban bourgeoisie. In the same vein, Camil Petrescu's high end theory of the novel excludes from the outset the idea that its technical evolution could find resources to revive the anachronistic realist novel¹⁴. Even those who make a case for defending ruralism in literature, like G. Călinescu, reads *Ion* as the work of an epic poet, not as a realistic novel that reflects the conflicts of the early 20th century peasantry¹⁵. The sublimation of the rural imaginary has been excellently pointed out recently by Cosmin Borza¹⁶, who writes that the critics tend to overwhelm exceptional rural characters with noble titles: for Paleologu, the peasants of Sadoveanu's *Baltagul* are *princes-paysans*, while for Manolescu Vitoria Lipan is an outstanding figure inasmuch as she is a representative of the bourgeoisie – thus, exceeding her class limits.

The postwar contexts of Romanian literature, while not so lively committed to debates on the urban-rural trajectories of writing, have partially reduced this antagonism. Under the socialist realist poetics, the rural setting was emancipated under the harsh propaganda of the Stalinist regime. The avalanche of rural works produced after 1948, even if it responded to the state mission of the collectivization of agriculture, seemed to have shattered the contradiction between ruralism and modernism, but only with the price of the latter. It is still debatable whether the poetics of socialist realism can be defined in opposition or as a symptom of global modernisms – and it's not the concern of our paper.

Instead, perhaps it is more interesting to investigate what happened to ruralism in the post 1965 era, when Romanian literature regained its relative autonomy from political power.¹⁷ When looking at the most important novels or short stories of the period, it is easy to observe that rural imaginary

was rendered some of the most experimental expressions of postwar literature. Ștefan Bănuțescu's *Iarna Bărbăților*, D. R. Popescu's *F* cycle, Sorin Titel's 'Banat Series' are all products of a formalist poetics, ranging from the joycean compression of time narrative to the faulknerian estrangement of narrator voices or even to Nouveau Roman's reified narrative gaze. In Eugen Negrici's terms, Titel's novels build on an impossible mission: that of rendering an archaic world in an ultramodern expression¹⁸. These works seemed to be a demonstration on "how rural areas could be the sites and sources of innovation and experimentation rather than just expressing social tragedies."¹⁹ Perhaps William Faulkner has been the most fertile model of these writers, as his work perfectly engendered the contradiction between a so-called traditional subject matter and innovative formal approaches. In Jay Watson's account, "What Faulkner offers to disadvantaged writers along the rural peripheries of the world republic of letters is above all access, via formal inventiveness, to total, literary and aesthetic autonomy for their works". I would only add that this obstinate choice for up-to-date literary devices bespeaks of internalizing the belatedness complex of rural literature in Romanian context. In order to surpass the prejudice of practicing a type of literature condemned to remain outside global modernity, these writers have used literary form as a global ID card that could make them citizens of contemporary literary republic.

Yet, it would be an overstatement to claim that the modernist potential of rural imagination has been disconsidered only in semiperipheral cultures. The recent new modernist studies, committed to dismantle the univocal definitions of modernity by historicizing its divergent projects, has already signaled what Jolene Hubbs diagnoses as "the city-centric master narrative of global modernism"²⁰. This line of inquiry has convincingly proved that "rural areas cannot be viewed only as retreats from modernity, but must also be seen as modern spaces inviting us to consider the diverse effects of new ways of moving, communicating, producing and perceiving"²¹. On closer inspection, most rural works of the 20th century, Glen Cavaliero has pointed out, do not deal with the contemplating

of a static society, but with actors involved in changing it²². Romanian literature is not to be excluded from this reframing of modernist studies under more democratic assumptions: most of the Romanian novels that critics refrain from labeling as modernist deal with exposing some of the major contradictions derived from the conflict of the new world with the dying tradition. In Dominic Head's words, these modernist rural works represent a "telling response to modernity (...), all the more powerful because of its obliquity."²³

Consequently, rural literature does not disconnect cultures from an international dialogue, being mere depositaries of local tradition, nor they represent anachronistic forms incompatible with modernism, but are constitutive parts of it. Neither is the experience of modernity in peripheral or semi-peripheral contexts reducible to its response to the values consecrated by core cultures. The syntagm of 'alternate modernities,' very frequented in the last decades, is itself problematic in the sense that it implicitly claims the derivative nature of local phenomena. Building on Harry Harootian's syntagm of 'coeval modernities'²⁴, Neil Lazarus observes that the notion of a European origin inevitably presupposes the fact that modernity elsewhere is "belated" or imitative: "the specific modes of appearance of modernity in different times and places—St. Petersburg in the 1870s, say, Dublin in 1904, Cairo in the 1950s, a village on a bend in the Nile in the Sudan in the 1960s—ought to be thought about not as 'alternative' but as 'coeval...modernities (...)' in which all societies shared a common reference provided by global capital and its requirements"²⁵. I think the experience of 'peripheral modernities' should finally benefit from non-hierarchical approaches, capable of restoring the plurality of local experiences and of encompassing heterogeneous notions of time.

Acknowledgement: This article was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.1-TE-2019-1378, within PNCDI III.

Notes:

1. Edward Said, *Orientalism* (New York: Pantheon Books, 1978).
2. Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis. An Introduction* (Durham: Duke University Press, 2004).
3. Wai Chee Dimock, *Through Other Continents: American Literature across Deep Time* (New Jersey: Princeton University Press, 2008).
4. Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, translated by M.B. DeBevoise (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004).
5. Emily Apter, *Against World Literature. On the Politics of Untranslatability* (London and New York: Verso, 2013).
6. *Ibid.*, 56.
7. Wai Chee Dimock, *Through Other Continents: American Literature across Deep Time* (New Jersey: Princeton University Press, 2008), 2.
8. Mark Wollaeger, "Introduction," in Mark Wollaeger, Matt Eatough, *The Oxford Handbook of Global Modernisms* (Oxford: Oxford University Press), 8.
9. David Damrosch, "World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age," in *Comparative Literature in an Age of Globalization*, ed. Haun Saussy (Johns Hopkins U.P., 2006), 43-53.
10. See Alex Goldiș, "Strategies of Globalisation in Romanian Literary Histories", *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 1, no. 1 (2015): 71-79; Alex Goldiș, "Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation", in *Romanian Literature as World*

- Literature*, eds. Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian (New York: Bloomsbury Publishing, 2018), 95-115.
11. Fredric Jameson, *A Singular Modernity. Essay on the Ontology of the Present* (London-New York: Verso, 2002), 103.
 12. E. Lovinescu, *Scieri 4. Istoria literaturii române contemporane*, ed. Eugen Simion (Bucharest: Minerva, 1973).
 13. Mihai D. Ralea, "De ce nu avem roman," *Viața românească* XIX, no. 4 (1927): 82
 14. Camil Petrescu, *Teze și antiteze*, ed. Aurel Petrescu (Bucharest: Minerva, 1971).
 15. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, 2nd edition, ed. Al. Piru (Bucharest: Minerva, 1982).
 16. Cosmin Borza, "Literatura rurală," in *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. I. Imaginar literar, ed. Corin Braga (Iași: Polirom, 2020), 191-211, 197.
 17. See also Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga, and Maria Sass (eds.), *Ruralism and Literature in Romania* (Berlin: Peter Lang, 2019).
 18. Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza* (Bucharest: Editura Fundației Pro, 2006), 324.
 19. Kristin Bluemel and Michael McCluskey, "Introduction," in *Rural Modernity in Britain. A Critical Intervention*, eds. Kristin Bluemel and Michael McCluskey (Edinburgh University Press, 2018), 1-19, 8.
 20. Jolene Hubbs, "William Faulkner's Rural Modernism," *Mississippi Quarterly* 61, no. 3 (2008): 461-475.
 21. Bluemel and McCluskey, "Introduction", 15.
 22. Glen Cavaliero, *The Rural Tradition in the English Novel 1900-1939* (London: Palgrave Macmillan, 1977).
 23. Dominic Head, *Modernity and the English Rural Novel* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 2.
 24. Harry Harootunian, *History's Disquiet: Modernity, Cultural Practice, and the Question of Everyday Life* (New York: Columbia University Press, 2000), 62-63.
 25. Neil Lazarus, "Modernism and African Literature," in *The Oxford Handbook of Global Modernisms*, eds. Mark Wollaeger and Matt Eatough (Oxford: Oxford University Press), 228-245, 233.

Bibliography:

- Apter, Emily. *Against World Literature. On the Politics of Untranslatability*. New York: Verso, 2013.
- Baghiu, Ștefan, Vlad Pojoga, and Maria Sass, eds. *Ruralism and Literature in Romania*. Berlin: Peter Lang, 2019.
- Bluemel, Kristin, and Michael McCluskey, eds. *Rural Modernity in Britain. A Critical Intervention*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018.
- Borza, Cosmin. "Literatura rurală" [Rural Literature]. In *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. I. Imaginar literar, edited by Corin Braga, 191-211. Iași: Polirom, 2020.
- Călinescu, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [The History of Romanian Literature from its Origins to Present], 2nd edition, edited by Al. Piru. Bucharest: Minerva, 1982.
- Casanova, Pascale. *The World Republic of Letters*. Translated by M. B. DeBevoise. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.
- Cavaliero, Glen. *The Rural Tradition in the English Novel 1900-1939*. London: Palgrave Macmillan, 1977.
- Damrosch, David. "World Literature in a Postcanonical, Hypercanonical Age." In *Comparative Literature in an Age of Globalization*, edited by Haun Saussy, 43-53. Baltimore: Johns Hopkins U.P., 2006.
- Dimock, Wai Chee. *Through Other Continents: American Literature across Deep Time*. New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- Goldiș, Alex. "Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation." In *Romanian Literature as World Literature*, edited by Mircea Martin, Christian Moraru, and Andrei Terian, 95-115. New York: Bloomsbury, 2018.
- Goldiș, Alex. "Strategies of Globalisation in Romanian Literary Histories." *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 1, no. 1 (2015): 71-79.
- Harootunian, Harry. *History's Disquiet: Modernity, Cultural Practice, and the Question of Everyday Life*. New York: Columbia University Press, 2000.
- Head, Dominic. *Modernity and the English Rural Novel*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Hubbs, Jolene. *William Faulkner's Rural Modernism*. *Mississippi Quarterly* 61, no. 3 (2008): 461-475.
- Jameson, Fredric. *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present*. London-New York: Verso, 2002.
- Lazarus, Neil. "Modernism and African Literature." In *The Oxford Handbook of Global Modernisms*, edited by Mark Wollaeger and Matt Eatough, 228-245. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Lovinescu, E. *Scieri 4. Istoria literaturii române contemporane* [The History of Contemporary Romanian Literature], edited by Eugen Simion. Bucharest: Minerva, 1973.
- Negrici, Eugen. *Literatura română sub comunism. Proza* [Romanian Literature Under Communism. Prose], 2nd edition. Bucharest: Editura Fundației Pro, 2006.
- Petrescu, Camil. *Teze și antiteze* [Theses and Antitheses], edited by Aurel Petrescu. Bucharest: Minerva, 1971.
- Ralea, Mihai D. "De ce nu avem roman." *Viața românească* XIX, no. 4 (1927): 82
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.
- Wallerstein, Immanuel. *World-Systems Analysis. An Introduction*. Durham: Duke University Press, 2004.
- Wollaeger, Mark, and Matt Eatough, eds. *The Oxford Handbook of Global Modernisms*. Oxford University Press.

THE WINNING FORMULA. CONVENȚII ȘI STEREOTIPURI ALE ROMANULUI HAIDUCESC ÎN *MINA HAIDUCEASA*. *FATA CODRILOR* DE GEORGE BARONZI

Dragoș VARGA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: dragos.varga@ulbsibiu.ro

THE WINNING FORMULA: CONVENTIONS AND STEREOTYPES OF THE HAJDUK NOVEL
IN *MINA HAIDUCEASA. FATA CODRILOR* BY GEORGE BARONZI

Abstract: The article aims to identify some of the peculiarities of the XIXth century outlaw novel in relation to the conventions and the stereotypes of the adventure novel, focusing on George Baronzi's novel, *Mina the Outlaw. The Girl of the Forests*, an agreeable novel in spite of several narrative clumsiness. The novelty comes from the fact that the novel proposes a female character in the role of the hero, somehow accumulating the conventions and some narrative invariants specific to the outlaw novel, but also to the sentimental novel, the plot having as a starting point a love story. The novel is, therefore, characterized by a certain naivety specific to the subgenre and to the literary period to which it belongs, but the author cannot be blamed for the lack of a certain sense of suspense and proliferation of adventures, by moving from one conflict to another, by changing the setting of the action thus activating its narrative potential.

Keywords: genre theory, 19th century literature, Romanian literature, Romanian novel, novel subgenres, George Baronzi, adventure.

Citation suggestion: Varga, Dragoș. “The Winning Formula. Convenții și stereotipuri ale romanului haiducesc în *Mina haiduceasa. Fata codrilor* de George Baronzi.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 49-52.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.06>.

Că istoria literară românească, prin cele mai importante voci ale ei și prin tomurile cele mai reprezentative, se constituie într-o istorie a „capodoperelor” este un fapt îndeobște cunoscut. Pare că s-a făcut tot posibilul pentru a lăsa în umbră cantități importante de scrieri și autori, cei mai mulți minori, ușor asimilabili literaturii de consum sau zonei mai puțin agreate de către critica literară a ficțiunii populare, a imitațiilor. Disprețul afișat pentru „consumul” literar, pentru subgenurile populare ale romanului, este imediat vizibil în modul în care au fost ignorate, de-a lungul timpului, scrieri aparținând acestora, de la cele foiletonistice până la romane de senzație, polițiste, „criminale”, haiducești, sociale etc. Preocuparea pentru identificarea unor urme de literaritate în cronică sau în documente istorice a fost, în general, mai

importantă decât semnalarea literaturii acolo unde ea chiar exista și încă în cantitate semnificativă. Tratarea în paranteză a romanului de secol XIX sau calificarea romanului popular strict ca „primitiv și rudimentar”¹, doar pentru a nu deranja „canonul”, în care, în general, sunt incluse scrieri aparținând prozei romantice remarcate prin „alexandrinismul ei, faptul de a fi de la început bătrână ca mentalitate și sofisticată ca stil”².

Ignorarea acestor producții care răspund, în mod evident, unor necesități ideologice și sociale și mai puțin unora estetice, reprezintă în același timp, ignorarea a ceea ce Clive Bloom numește „the winning formula”³ (formula câștigătoare), cea a romanului istoric și a subgenurilor derivate din el. Toate trăsăturile, convențiile, simplificarea narațiunii⁴ sunt, cum s-a spus deja, articulații funcționale ale unor necesități ideologice,

psihologice, sociale care au asigurat, cumva, supraviețuirea formulei de la o generație la alta, prin transplantarea ei în varii subgenuri. Aceasta este, în fond, caracteristica cea mai importantă a romanului istoric, capabil, după cum notează Jerome de Groot, să ia forme variate: romance, roman polițist, thriller, horror, gotic, postmodern, epos, fantasy, roman de mister, western, cărți pentru copii și tineret etc:

„Indeed, the intergeneric hybridity and flexibility of historical fiction have long been one of its defining characteristics. A historical novel might consider the articulation of nationhood via the past, highlight the subjectivism of narratives of History, underline the importance of the realistic mode of writing to notions of authenticity, question writing itself, and attack historiographical conventions. The form manages to hold within itself conservatism, dissidence, complication and simplicity. [...] historical fiction is written by a variety of authors, within an evolving set of sub-genres, for a multiplicity of audiences”⁵

Astfel încât, oportunitatea demersului recuperator al implementării proiectului *Astra Data Mining. Muzeul digital al romanului românesc din secolul al XIX-lea* este de la sine înțeleasă, având și darul de schimba percepția asupra unei perioade literare discutată, în general, doar prin prisma referințelor canonice și mai deloc din perspectiva consumului, a subgenurilor populare care au reprezentat un eșantion important în literatura epocii. Dincolo de datele și metadatele extrase în urma analizelor cantitative ale echipei de proiect, efectuate pe cele 157 de romane digitizate care alcătuiesc corpul proiectului, credem că se pot formula și o serie de observații privind, punctual, calitatea narativă a unora dintre romane raportat la convențiile cunoscute ale romanului istoric, de senzație, haiducesc etc. Cum deja s-a subliniat și demonstrat⁶, romanul haiducesc, cel mai compact subgen produs în secolul al XIX-lea în spațiul românesc, considerat și cel mai bine reprezentat cantitativ în epocă, nu depășește, în fond 14% din totalul romanelor, proiectul înregistrând 22 de romane ale căror protagoniști sunt haiduci⁷. Se poate discuta, în acest context de o anumită popularitate a subgenului explicată prin: „1. legătura strânsă pe care o are, prin seriile tematice și motivele angrenate, cu tradiția folclorică românească („înfrățirea cu natura”, spiritul justițiar, lupta împotriva boierilor sau a ciocoilor asupritori etc.) și 2. rezonanța pe care o provoacă atât în publicul matur, cât și în cel tânăr”⁸. Articolul citat consemnează, printre altele, faptul că romanul haiducesc beneficia și de o prejudecată utilă, cea a „originalității” genului în spațiul românesc, „fiind raportat mereu la «maculatura» imitatorilor care îmbinau colportajul literar cu senzaționalul ieftin (crime violente, erotism vulgar)”, precum și opinia, relevantă a lui A.D. Xenopol care, într-o analiză timpurie extrem de intuitivă, constata că romanul haiducesc vine să satisfacă, în plan cultural, o întreagă suită de imperative identitare, fiind singura literatură cu adevărat căutată, chiar dacă „sunt mai pe jos de mediocre”, preferate fiind altor *noveau* „de altminteri bine alcătuite și frumos stilizate”. E adevărat că

aceste valențe identitare corespund cumva contextului socio-istoric, totuși, succesul de public vine din faptul că autorii, mai mult sau mai puțin inspirați, mai mult sau mai puțin talentați, adoptă formula câștigătoare a romanului de aventură, carcasa narativă pe care agață aceste subiecte și povești cu parfum autohton. În acest sens, mi se pare extrem de pertinentă perspectiva oferită de Dinu Pillat⁹ într-una dintre puținele abordări critice românești ale romanului de aventuri, plecând de la analiza „romanului de senzație” din literatura română a celei de-a doua jumătăți a secolului XIX. Acesta consideră că meritul principal al acestei literaturi de împrumut, suplind absența produselor autohtone, consta în excitarea imaginației cititorilor. Criticul subliniază mutarea imprezvizibilă a acțiunii dintr-un loc în altul, construirea unor complicate labirinturi de intrigi, reluarea la nesfârșit a aceluiași efecte de scenă, mult gustate de marele public (dueluri, otrăviri, răpiri etc.), un vizibil schematism, fizic și psihologic, al personajelor, întotdeauna plasate, în mod exclusiv, fie de partea binelui, fie de partea răului.

Unul dintre performerii literari ai perioadei este George Baronzi, autor prolific în cam toate genurile literare, cu câteva zeci de volume publicate, în calitate de poet, prozator, dramaturg, traducător și publicist, desconsiderat de majoritatea criticilor și istoricilor literari relevanți care îi remarcă productivitatea, dar îi impută lipsa „frânei estetice” (Eugen Simion), a talentului (N. Manolescu), sau a originalității (G. Călinescu). G. Călinescu nuantează mai mult neajunsurile artistice ale scriitorului punând decisiv amprenta asupra receptării sale critice:

„G. A. Baronzi (*1828 – 1896) a fost un vulgarizator productiv ca o uzină, un nou Barac, traducător și prelucrător de romane populare cunoscute ori obscure mai ales pentru «Museum Literar» al editorilor Christ. Ioannin și Romanov și «Biblioteca literară» a lui G. Ioanid: *Quei patruzeci și cinci* de Al. Dumas, *Contele de Monte-Cristo*, *Isac Lachedem*, *Marquisa de Brinwilliers* de același, *Dama cu mărgăritari* de Al. Dumas-fiul, *Richard inimă-de-leu sau Talismanul* de Walter Scott, apoi din Eugène Sue, din G. Sand, până și *Istoria civilizației în Europa* de Guizot. Autor de drame, comedii, nuvele, poezii, al unor *Nopturne* în special, el este cu totul ridicul de câte ori încearcă a-și da aere culte și poze de artist. (...) Proza lui Baronzi nu poate azi interesa. *Misterele Bucureștilor* nu seamănă de loc a fi roman original”¹⁰

Cam în aceeași linie sunt receptate și alte creații ale lui Baronzi, subliniindu-se constant lipsa lui de originalitate, influențele vizibile, chiar imitații din literatura timpului, aspecte, în fond, justificabile ținând cont de stadiul prozei românești la acel moment, de numărul traducerilor realizate de Baronzi, de necesitatea de a acoperi o zonă destul de puțin exploatată. Departate de noi gândul de a considera că numărul producțiilor, cantitatea așadar, ar putea, de la un punct încolo, să se transforme în calitate, totuși nu putem neglija obstinarea cu care autorul încearcă să răspundă unor așteptări ale unui public în formare și care, în final, va marca și semnele unei

evoluții în plan narativ. Și, dacă nu ai cum să negi influențele evidente, flagrante, din cărțile lui Paul Féval, de exemplu, în cazul celor trei volume din *Misterele Bucureștilui*, e de remarcat că autorul conștientizează și își însușește destul de bine rețeta romanului de aventuri concentrându-se pe elementele care dau greutate genului, și anume menținerea suspansului, trecerea dintr-o peripeție în alta, preocupat mai puțin de adecvarea limbajului la profilul personajelor sau de credibilizarea naratorului.

Un caz interesant în acest sens îmi pare a fi romanul publicat spre finalul vieții, *Mina haiduceasa. Fata codrilor* (1894), roman agreabil în ciuda mai multor stângăcii de natură narativă. Noutatea vine și din faptul că romanul propune un personaj feminin în rolul eroului cumulând cumva convenții și invariante narative specifice romanului haiducesc, dar și romanului sentimental, intriga având ca punct de plecare o poveste de dragoste, după cum și deznodământul e realizat tot în cheia romanului sentimental. Pe bună dreptate, Roxana Patraș¹¹ consideră că cele două romane „haiducești” ale lui Baronzi, propunând un „tip eroic de gen feminin” (*Mina haiduceasa. Fata codrilor* – 1894 și *Fontana zânelor* – 1896) ar trebui să fie suficiente „pentru a contura o agendă privind emanciparea femeii, dacă nu chiar «feministă»”. E evident semnul unei emancipări ideologice modul în care este prezentat personajul feminin din *Mina haiduceasa*, apreciată pentru frumusețea, inteligența, spiritul justițiar și puterea de a ierta, de a se adapta la orice condiții survenite, transformându-se, din delicata zână a pădurilor ce trăiește singură, retrasă, în compania unei capre roșii, a câtorva găini și a unui dulău, din negoțul cu lapte și ouă, într-o temută căpitană a unei cete de haiduci. Intriga e totuși destul de alambicată implicând aspecte de injustiție socială (tânăra fată de douăzeci de ani e acuzată, alături de iubitul ei, Orodol, pe nedrept, pentru un furt făcut de prietenul lui Orodol, Călin, căpitanul cetei de haiduci, el însuși amoretat de Mina, cuplul fiind aruncat în închisoare), o poveste de dragoste zdruncinată de întâmplări nefericite, trădări, lupte, omoruri, schimbări de roluri (căpitanul de haiduci Călin devine poteraș, spre final aflăm că și Orodol este însărcinat cu prinderea Minei), deziluzii sentimentale, totul culminând cu sinuciderea eroinei, dezamăgite de căsătoria lui Orodol. Modelul narativ este, folosind termenii lui Jerome de Groot, ficțiunea istorică pentru bărbați („the historical fiction marketed at men”) ce implică genul aventurii, eroismul, toate formele de evidențiere a masculinității, situațiile explorate în general fiind legate de războaie și de conflicte armate, prezentând un set de posibile modele masculine într-o narațiune naționalistă relativ conservatoare și o evoluție a acțiunii în care personajul central este, în mod repetat, testat înainte de a-și atinge scopul¹². Modelul este însă completat de comportamentul eroinei în raport cu cei pe care ar fi de așteptat să se răzbune, ea alegând să-i ierte, precum și cu acțiunile pe care căpitană le impune cetei de haiduci:

„Trecură aprópe doi ani de când Mina îmbrățișese viața haiducească, trăind, precum văzurăm, prin munți și prin codri fără nici un scop d'a se înavuți și fără a cugeta încă

să se întorcă în societatea ómenilor din lume de care ea se despărțise póte pentru tot-d'eauna. Haiducii ei nu prădau, ci, după cum spune Boilă, luau cu împrumutare, uă împrumutare forțată, ce e drept dar fără chinuri și mai ales fără ucideri, ei nu ucideau de cât numai când se vedeau atacați și nu puteau face într'alt chip. Ast-fel numele Minei haiducesei se lăți în totă țara... Nimeni nu mai vorbea de cât de dânsa, de faptele ei, de purtarea ei care nu se asemenase cu a nici unui dinhai ducii cari au trăit înaintea ei”.

La fel, ieșirea din scenă a eroinei, după ce-și afișează dezamăgirea în fața iubitului, într-un discurs patetic, are ceva din efectele melodramatice ale romanului sentimental: „Însurat! strigă Mina ca eșita din minți; tu Orodol, însurat cu alta!... și eu care am suferit, care am părăsit lumea pentru tine, care te am asceptat un timp îndelungat desmerdân-du-te în visele mele și puindu' mi totă fericirea în tine; care ' mi am jucat capul de atâtea ori pentru tine, te găsesc acum însurat! Oh! Fii blestemat de ceruri și blestemat de toți omenii, cobe rea a vieții mele!”. Roxana Patraș consideră că Baronzi înfățișează de fapt aici un gest fatal, care o proiectează pe eroină în afara tiparelor melodramei, menținându-i astfel aura eroică, „haiducească”, legată de un topos al „încumetării”, interpretare oarecum forțată dată fiind deznădejdea din cuvintele ei ultime, dar nu de ocolit dacă s-ar dori sublinierea perspectivei feministe asupra destinului eroinei.

Romanul este, așadar, plin de naivitățile specifice subgenului și perioadei literare căreia îi aparține, dar autorului nu i se poate reproșa lipsa unui anumit simț al construirii suspansului și al proliferării aventurilor, prin trecerea de la un conflict la altul, prin schimbarea locului de derulare a acțiunii (în pădure, într-o mănăstire, în munți, în jurul Ploieștiului, în București), activându-i astfel potențialul narativ. Instinctiv, beneficiind și de lecturile numeroase din romanele de aventuri, inclusiv cele traduse, Baronzi se pliază pe aceste reguli prin care Franco Moretti explică succesul romanelor de aventuri, istorice, de senzație etc:

„Adventures make novels long because they make them wide; they are the great explorers of the fictional world: battlefields, oceans, castles, sewers, prairies, islands, slums, jungles, galaxies ... Practically all great popular chronotopes have arisen when the adventure plot has moved into a new geography, and activated its narrative potential. Just as prose multiplies styles, then, adventure multiplies stories”¹³

Iar Baronzi, așa de stângaci, de ridicol pe alocuri, de netaalentat cum îl văd criticii noștri importanți, este foarte atent la multiplicarea povestirilor, chiar dacă unele dintre ele mai diluează din substanța romanescă, nefiind întotdeauna duse până la capăt sau abătându-se alteori de la formula romanului haiducesc pentru a ataca și alte rețete, precum în cazul călătoriei lui Orodol la București.

Această incursiune prin universul romanului haiducesc al lui George Baronzi nu are nicidecum intenția de a modifica ierarhii ale istoriei literare românești, nu cred că ar mai interesa pe cineva, cât de a mai relaxa percepția asupra unui

destul de mare număr de producții românești, naive poate, dar agreabile, în ton cu gustul unui public pe care critica literară tinde să îl ignore.

Acknowledgement: This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-2690, within PNCI III.

Note:

1. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române: 5 secole de literatură* (Pitești: Paralela 45, 2008), 252.
2. Ibid.
3. Clive Bloom, *Bestsellers. Popular Fiction Since 1900* (London: Palgrave Macmillan, 2008), 108.
4. Franco Moretti explică și el modul în care formele populare mizează pe eficiența narațiunii, prin simplificare, prin „mutilarea complexității, țintind direct așteptările unui public larg „popular forms, for their part, mutilating complexity wherever they find it – word, sentence, paragraph, dialogue, everywhere” – Franco Moretti, *Distant Reading* (London: Verso, 2013), 163-164.
5. Jerome de Groot, *The Historical Novel* (London and New York: Routledge, 2010), 3.
6. Andrei Terian, et al., „Genurile romanului românesc în secolul al XIX-lea. O analiză cantitativă”, *Transilvania*, nr. 10 (2019): 17-28.
7. C. Boerescu, *Aldo și Aminta sau Bandiții* (1855), N. D. Popescu, *Iancu Țianu, căpitan de haiduci* (1873), N. D. Popescu, *Miul Haiducul* (1881), N. D. Popescu, *Tunsul haiducu* (1881), D. D. P., *Grozeav, mare haiduc național* (1882), N. D. Popescu, *Bujor haiducul* (1882), Panait Macri, *Ioan Tunsu, căpitan de haiduci* (1887), N. D. Popescu, *Iancu Țianu, zăpciu de plasă* (1887), Ilie Ighel, *Banditul Simion Licinski* (1890), Ilie Ighel, *Moartea banditului Simion Licinski* (1891), N. D. Popescu, *Boierii haiduci* (1892), Ilie Ighel, *Tâlharul Fulger* (1892), N. D. Popescu, *Codreanu haiducu* (1892), Ilie Ighel, *Dragoș, hoțul Țecucilor* (1892), N. D. Popescu, *Radu Anghel* (1893), Th. M. Stoenescu, *Corbea* (1893), N. D. Popescu, *Tâlhariile banditului Mihale Bunea* (1894), G. Baronzi, *Mina Haiduceasa, fata codrilor* (1894), Simeon Bălănescu, *Blestemul I-II* (1894), Panait Macri, *Haiducul Țandură* (1894), C. P., *Tâlharii Țecuciului, Tutovei, Putnei, Bacăului și Covurluiului* (1895), Panait Macri, *Bostan, haiduc de peste Milcov* (1899).
8. Terian et al., „Geografia”, 18.
9. Dinu Pillat, „Cum se deschide la noi gustul pentru romanul senzațional”, *Mozaic istorico-literar. Secolul XX* (București: Humanitas, 2013), 130-142.
10. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (Onești: Aristarc, 1998): 295-297.
11. Roxana Patraș, „George Baronzi și literatura haiducească”, *Convorbiri literare*, 11 (2019): 117-120.
12. de Groot, *The Historical Novel*, 79.
13. Franco Moretti, *Idem*, 166.

Bibliography:

- Baghiu, Ștefan, Vlad Pojoga, Cosmin Borza, Andreea Coroian Goldiș, Daiana Gârdan, Emanuel Modoc, David Morariu, Teodora Susarenco, Radu Vancu, and Dragoș Varga. *Muzeul Digital al Romanului Românesc: secolul al XIX-lea* [The Digital Museum of the Romanian Novel: The 19th Century]. Sibiu: Complexul Național Muzeal ASTRA, 2019. <https://revistatransilvania.ro/mdrr>.
- Bloom, Clive. *Bestsellers. Popular Fiction Since 1900*. London: Palgrave Macmillan, 2008.
- Călinescu, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [The History of Romanian Literature from Origins to the Present]. Onești: Editura Aristarc, 1998.
- De Groot, Jerome. *The Historical Novel*. London/New York: Routledge, 2010.
- Goldiș, Alex, Cosmin Borza, Daiana Gârdan, Emanuel Modoc, Dragoș Varga, and David Morariu. “Poli de producție ai romanului românesc (1901-1932)” [Production Centers of the Romanian Novel (1901-1932): Editorial Networks and Canonization Process]. *Transilvania*, no. 10 (2020): 45-52.
- Hughes, Helen. *The Historical Romance*. London / New York: Routledge, 2005.
- Manolescu, Nicolae. *Istoria critică a literaturii române: 5 secole de literatură* [The Critical History of Romanian Literature]. Pitești: Editura Paralela 45, 2008.
- Maxwell, Richard. *The Historical Novel in Europe, 1650- 1950*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Moretti, Franco. *Distant Reading*. London: Verso, 2013.
- Patraș, Roxana. “George Baronzi și literatura haiducească.” *Convorbiri literare*, no. 11 (2019): 117-120.
- Pillat, Dinu. *Mozaic istorico-literar. Secolul XX* [An Historical-Literary Mosaic. The XXth Century]. Bucharest: Humanitas, 2013: 130-142.
- Terian, Andrei, Daiana Gârdan, Cosmin Borza, David Morariu, and Dragoș Varga. “Genurile romanului românesc în secolul al XIX-lea. O analiză cantitativă.” [The Genres of the 19th Century Romanian Novel. A Quantitative Analysis]. *Transilvania*, no. 10 (2019): 17-28.
- Varga, Dragoș. “Consumerism și propagandă în romanul istoric românesc din perioada comunistă (I)” [Consumerism and Propaganda in Romanian Historical Novel under Communism]. *Transilvania*, no. 11 (2016): 82-85.
- Varga, Dragoș. “Consumerism și propagandă în romanul istoric românesc din perioada comunistă (II)” [Consumerism and Propaganda in Romanian Historical Novel under Communism]. *Transilvania*, no. 12 (2016): 16-18.
- Varga, Dragoș. *În căutarea naratorului perfect* [In Search of the Perfect Narrator]. Iași: Institutul European, 2011.

NARAȚIUNE ȘI INTERACȚIUNE: PRELIMINARII TEORETICE COMPARATE

Vlad POJOGA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: vlad.pojoga@ulbsibiu.ro

NARRATIVE AND INTERACTION: COMPARATIVE THEORETICAL PRELIMINARIES

Abstract: The present study aims to put forward a state of the art regarding interaction in narratives, providing a blueprint for further analysis of the phenomenon in Romania. It starts by taking into account in a comparative manner the “popular” definitions of narrative and how these might affect the general reception of narratives in various cultural spaces, comparing the Anglo-American tradition to the Romanian one. It then proceeds to identify and correlate different theories of interaction in narrative, focusing on models by Janet Murray, Jan van Dijk and Eric Zimmerman.

Keywords: narrative, narrative theory, narrative and interaction, interactive narrative, comparative theory.

Citation suggestion: Pojoga, Vlad. “Narațiune și interacțiune: preliminarii teoretice comparate.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 53-58.

<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.07>

Narațiune

Narațiunea face parte din categoria conceptelor care sunt extrem de rar definite în momentul utilizării, presupunându-se un fel de cunoaștere comună a acestora care implică și aduce cu sine o lipsă a nevoii de explicitare. Însă, în realitate, nuanțele din definiția narațiunii, a componentelor acesteia, a trăsăturilor pe care le poartă cu sine sunt numeroase și depind, în mare măsură, de poziția epistemologică din care sunt descrise. Punctul de plecare este esențial în studiile teoriei narațiunii, o disciplină relativ nouă, dar care își poate fără prea mari dubii căuta originile în antichitatea greacă, mai cu seamă la Aristotel¹. Mai mult decât atât, termenul a fost preluat și adaptat în ultimele decenii în domenii variate, de la medicină până la științe politice și studii culturale, după cum atrage atenția încă din 2007 Marie-Laure Ryan, în articolul său care încearcă o conceptualizare a narațiunii chiar în *The Cambridge Companion to Narrative*:

„In the past fifteen years, as the “narrative turn in the humanities” gave way to the narrative turn everywhere (politics, science studies, law, medicine, and last, but not least, cognitive science), few words have enjoyed so much use and suffered so much abuse as *narrative* and its partial

synonym, *story*. The French theorist Jean-François Lyotard invokes the “Grand Narratives” of a capitalized History; the psychologist Jerome Bruner speaks of narratives of identity; the philosopher Daniel Dennett describes mental activity on the neural level as the continuous emergence and decay of narrative drafts; the political strategist James Carville attributes the loss of John Kerry in the 2004 presidential election to the lack of a convincing narrative; and “narratives of race, class and gender” have become a mantra of cultural studies.”²

Dar tocmai pentru că în cadrul definițiilor și modelelor din teoria narațiunii și celelalte domenii științifice dezbaterile sunt complexe, iar nuanțele necesită în sine un studiu separat, ele nefăcând obiectul acestuia, am ales să inventariez câteva din definițiile existente la ora actuală în dicționarele generaliste și în dicționarele de termeni și teorie literară. Această alegere se bazează pe faptul că, în general, aceste definiții au atât o aplicabilitate mai mare, cât și o popularitate mult mai ridicată decât definițiile specializate din teoria narațiunii. Cu alte cuvinte, ele ajung concret la o audiență mult mai mare, sunt folosite în studiul textelor în școli și licee, în vreme ce conceptualizările naratologiei clasice și postclasice³ sunt termeni avansați, care reflectă dezbaterile academice, în vreme ce definițiile dicționarelor reflectă impresia

generală asupra a ceea ce *înseamnă* (sau nu) o narațiune. M-am îndreptat, astfel, spre două categorii de documente referențiale, împărțite la rândul lor în două alte categorii: dicționarele de limbă engleză și limbă română. A doua nu mai necesită explicitări, însă am selectat limba engleză ca referință externă din următoarele motive: în primul rând, o proporție covârșitoare din conceptualizările narațiunilor în mediul digital sunt formulate în limba engleză, iar în al doilea rând, o proporție poate nu atât de mare, dar oricum majoritară a artefactelor narrative⁴ create în și pentru mediul digital sunt în limba engleză. Astfel, în ceea ce privește dicționarele, am încercat să le selectez pe cele mai populare în mediul online, care pot fi accesate gratuit: Cambridge, Oxford, Macmillan, Merriam-Webster, Dictionary.com, American Heritage Dictionary, Collins, Random House (ultimele trei indexate în TheFreeDictionary.com), pentru limba engleză și dicționarele indexate de DexOnline.ro pentru limba română. În ceea ce privește dicționarele de termeni literari, am ținut să existe minimum 5 pentru fiecare limbă și am introdus ca criteriu suplimentar o acoperire cronologică cât mai largă, așadar cele în limba engleză sunt publicate în 1965, 2001, 2006 (2) și 2013, iar cele în română în 1970 (2), 1975, 1979 (2), 1995, 2001, 2003⁵.

Limba engleză:

1. Dicționarele generaliste din limba engleză definesc în general narațiunea ca poveste (story). Toate, în afară de dicționarul Oxford, au acest înțeles pe primul loc. Collins îl are chiar ca singurul înțeles. Al doilea ca apariție este acela de „artă sau proces al narării”, prezent în 5 din cele 8 dicționare, în diferite variații. Însă „excepțiile” sunt mult mai interesante în cazul dicționarelor în limba engleză decât „regulile”. Merriam-Webster include în lista sa de definiții, ca extensie la primul sens, acela de poveste, a următoarei explicații: „a way of presenting or understanding a situation or series of events that reflects and promotes a particular point of view or set of values” (adică „o modalitate de a prezenta sau înțelege o situație sau serie de evenimente care reflectă și promovează un anumit punct de vedere sau set de valori”). Este vorba aici de „narrative” folosit cu sens socio-politic, care în limba română nu a fost preluat ca „narațiune”, ci, într-un mod cel puțin straniu, ca „narativ/narativul”⁶. Am numit această diferențiere formală între narațiune și narativ în limba română stranie, pentru că, în general, așa cum vom vedea la secțiunea următoare, în limba română există numeroase suprapuneri de sensuri în cazul termenului. Această a doua valență a lui „narrative” în Merriam-Webster se referă strict la procese din lumea reală, neavând mari legături cu lumile ficționale ale literaturii, chiar dacă de cele mai multe ori are părți ficționale (cu sensul de neadevurate) în componență, și mai apare, sub o altă formulare, și în Dictionary.com. O altă excepție interesantă este definiția de „book containing a story” (carte care conține o poveste), tot din Dictionary.com. Aceasta este, într-adevăr, singulară, și este neclar dacă termenul „carte” face referire la obiectul fizic sau la entitatea abstractă. În cazul în care este vorba de obiectul fizic, excepția este cu atât mai

interesantă și inexplicabilă, pentru că narațiunile sunt văzute într-o proporție covârșitoare ca niște constructe abstracte, nu ca niște obiecte concrete. De asemenea, dicționarul Oxford menționează și definiția „part of a novel that tells a story, other than the dialogue” („parte a unui roman care spune o poveste, alta decât dialogul”), oferind aici o prefigurare laxă a unuia dintre felurile principale în care este folosit cuvântul în limba română. De obicei, însă, conceptul rămâne definit fie ca artefact care îndeplinește criteriul de a conține evenimente, fie ca proces al narării acelor evenimente.

2. În ceea ce privește culegerile de termeni literari în limba engleză, două dintre ele (A.F. Scott și Cuddon) nu conțin deloc termenul de „narrative”, în singurele intrări unde acesta apare fiind folosit adjectival, lângă „verse”, iar „narrative verse” este explicat ca versuri care spun o poveste (A. F. Scott) și ca „poem narativ care spune o poveste” (Cuddon). Definiția lui Cuddon este, bineînțeles, pleonastică, având în vedere faptul că un caracter narativ al unui artefact include implicit și „povestea”. Baldick și Quinn definesc narațiunea în termenii evenimentelor și succesiunii acestora, oferind posibilitatea ca acele evenimente să fie reale sau imaginare (neîngrădind astfel aplicabilitatea narațiunii ficționalului sau non-ficționalului). Childs și Fowler urmează exemplul, însă menționează că narațiunea este „în mod obișnuit restricționată la ficțiune”, deci chiar dacă nu exclud posibilitatea existenței narațiunilor în artefacte non-ficționale, le retrogradează pe acestea (cel puțin numeric). Baldick și Quinn merg mai departe și prezintă succint și elementele narațiunii, în viziunea lor: „events, discourse, plot” (în cazul primului), „story, plot” (în cazul celui de al doilea). Însă concluzia intermediară aici este aceea că accentul se mută de pe înțelesul uzual de „poveste” pe „eveniment” și pe înlănțuirea dintre aceste evenimente (care sunt părți ale poveștii, termen însă atât de reformulat și modificat în teoria narațiunii încât nu mai poate fi folosit cu acest sens în limbajul specializat).

Limba română:

1. Dicționarele generaliste de limbă română indexate de DexOnline.ro conțin trei direcții de definire a narațiunii: aceea de „expunere” sau „relatare” a unui „fapt” sau a „faptelor” (1929, 1955, 1998, 2009, 2010) – cel din 1939 menționează „acțiunea de a nara”; aceea de „povestire” și uneori „istorisire” (1955, 1986, 1998, 2009, 2010); și aceea de „parte a discursului” în care sunt expuse „fapte” (1929, 1939, 1986, 2010). „Povestire” din a doua categorie nu se referă în niciun caz la specia epicului, ci pur și simplu este substantivarea verbului, adică se referă la „acțiunea de a povesti”. Așadar, atât definițiile din prima categorie, cât și cele din cea de a doua, se pot oricând suprapune într-o mare măsură, pentru că se referă, practic, la același lucru, și anume la *acțiunea de a nara*. Cea de a treia categorie introduce vocabula discursului, una pe cât de facilă de explicat aparent, pe atât de complicată în realitate, care ar necesita la rândul ei investigații complexe. Nu se specifică, în niciunul din aceste cazuri, cu excepția dicționarului din 1986,

care menționează oratorul, despre ce discurs este vorba sau care este forma luată de acest discurs. Dar luând în calcul că și discursul este o acțiune, iar narațiunea explicată astfel doar o parte a acelei acțiuni, ne apropiem și în acest caz, chiar dacă avem de a face cu o ambiguitate mult mai mare decât în cazul primelor două, de același sens procesual. Pentru că vorbim tot de expunere sau relatare, dar în cadrul unui discurs, disociind astfel mai degrabă în sensul disocierii propuse de dicționarul Oxford. O singură excepție există în aceste dicționare, în care narațiunea este definită ca „lucru narat” (1939), care poate face referire la artefact în sine, mai degrabă decât la proces. În comparație cu dicționarele de limbă engleză, dicționarele românești se concentrează în proporție covârșitoare pe proces, nu pe artefact, pe acțiune, nu pe obiect, iar acest lucru este destul de ușor explicabil prin importul pe filieră franceză a termenului. În Larousse narration este definită ca „1. Action de raconter, d'exposer une suite d'événements sous une forme littéraire. 2. Exercice scolaire consistant à développer par écrit un récit, à décrire une situation, etc”⁷.

Așadar, în dicționarele românești și, prin extensie, în limba română, cuvântul „narațiune” preia valențele semantice ale substantivării verbului a nara, „narare”, iar sensul de obiect este deklasat în favoarea acestuia, fiind cvasi-inexistent.

2. În aproape toate dicționarele de termeni literari sau teorie literară analizate și scrise în limba română, narațiunea apare ca un mod de expunere (uneori cu adăugirea al genului epic): în Boldan 1970 este o „modalitate literară”, în Ghiță și Fierăscu 1975, Fierăscu și Ghiță 1979, Angheliescu et al. 1995 și Toșa 2003 este „mod de expunere”, iar în Tatomiurescu 2001 este „categorie estetico-literară specifică epicului”. Cu toate că însăși categoria de mod de expunere este una failibilă, neclară și care nu își are fundamentul în teoria literară sau narativă globală, nici măcar în tradiția retorică, nevorbindu-se niciunde de „clasicele” moduri de expunere folosite până recent în programele școlare din România⁸, narațiunea, descrierea și dialogul, ideea de „categorie estetico-literară” este chiar mai vagă și imprecisă de atât. Dacă trecem peste această lipsă de claritate inițială, definițiile prezentate sunt în mare parte standard și se raportează tot la evenimente și succesiunea acestora – două dintre ele chiar vorbesc despre temporalitate sau caracterul temporal al narațiunii, Boldan 1970 și Angheliescu et al. 1995. Cu toate acestea, descrierile ulterioare și exemplificările aproape că anulează caracterul pretins științific al acestor dicționare. De exemplu, Săndulescu, în 1970, urmând opoziția la fel de vagă și ușor de deconstruit subiectiv-obiectiv, susține că narațiunea subiectivă (adică narațiunea la persoana I) este „utilizată mai ales în povestire” și narațiunea obiectivă (adică cea la persoana a III-a) este utilizată „mai ales în nuvelă, schiță, roman”. Cu toate că singura analiză cantitativă realizată pe persoana narării în romanul românesc arată că persoana a treia este cel mai utilizată în cazul romanelor⁹, ea a fost realizată la 50 de ani după apariția dicționarului, astfel că afirmația lui Al. Săndulescu poate foarte ușor să fie considerată pură speculație. Boldan susține și el, în 1970, că „principala trăsătură a narațiunii” este „caracterul ei cuprinzător”, fără a

explica exact a ce este cuprinzător caracterul narațiunii. Tot Boldan proclamă și că „între narațiune și viață trebuie să fie întotdeauna o legătură”. Fierăscu și Ghiță în 1979 susțin că două din „cerințele esențiale” ale narațiunii sunt „claritatea” și „verosimilitatea”, fără a detalia în raport cu ce sau a ce.

Lucrarea de față nu operează cu procese, ci cu artefacte, așa că încă din start majoritatea definițiilor prezentate aici, mai ales cele din limba română, care sunt *process-oriented*, nu pot fi aplicate. De asemenea, confuziile și lipsa de fundament teoretic a definițiilor din dicționarele literare românești le scade și acestora gradul de utilitate. Această privire asupra a modului în care este privită narațiunea în mijloacele explicative cele mai consultate aduce cu sine mai degrabă ideea că narațiunea, definită astfel, nu este un concept operaționalizabil în mediul digital, pentru că este, într-un fel sau altul, închistată în ideea de discurs, de comunicare, de relatare, de povestire, într-o acțiune care implică un element pasiv – cititorul sau instanțe interne precum naratarul. În mediul digital, astfel de definiții pur și simplu nu sunt destul de, pentru a folosi un termen al lui Boldan, „cuprinzătoare”. Artefactele narative din era digitală sunt mult mai volatile și permit mult mai multe decât cele care au stat la baza compilării definițiilor prezentate succint mai sus și care pot fi găsite în integralitate în Anexa 1. Principalul motiv pentru care aceste explicații sunt datate sunt proprietățile noului mediu, mai ales aglutinarea multi-media din cadrul acestuia și posibilitatea participării active a cititorului/utilizatorului, definită în cele mai multe rânduri ca *interacțiune*, pe care o voi aborda în continuare.

Interacțiune

Interacțiunea este caracteristica mediei digitale care a fost cel mai des menționată și teoretizată ca modificând fundamental posibilitățile literare în noul mediu. Explicația este simplă, pentru prima dată, nu mai avem o reprezentare fixă sau cvasifixă (ca în cazul unor rare experimente precum *Composition no. 1* a lui Marc Saporta sau *Cent Mille Miliardes des Poemes* a lui Raymond Queneau), ci artefactul devine unul virtual, dinamic, care se poate modifica atât în funcție de indicațiile „autoarei”, cât și în funcție de feedback-ul „cititoarei”. „Din punct de vedere istoric, ‘interactiv’ a fost folosit cu precizie pentru a distinge procesele computerului care răspund la indicațiile utilizatorului în timpul execuției (așa cum face ficțiunea interactivă) de procesele pe loturi (ca tipăritul sau programele complet automate care creează povești), care sunt configurate complet dinainte și rulează fără nicio intervenție a utilizatorului”¹⁰. Interactivitatea nu se întâmplă, astfel, în orice circumstanțe, deși s-ar putea susține, dintr-un anumit punct de vedere, că și atunci când e tipărit un document, computerul răspunde tot la o comandă a unui utilizator, nicidecum nu realizează acel proces cu de la sine putere, însă comanda este doar inițială, este o comandă de punere în aplicare a procesului, care nu mai poate fi influențat după ce comanda a fost dată, ci cel mult oprit. Dacă dăm computerului comanda de a tipări un document și vrem să modificăm acel document în procesul de tipărire, acest lucru

este imposibil, iar singurele două variante sunt fie oprirea procesului și refacerea comenzii, fie finalizarea procesului și refacerea comenzii. În cazul în care ar fi cu adevărat un proces „interactiv”, acesta ar putea fi schimbat în timpul execuției sale. Interactivitatea este menționată, teoretizată și discutată aproape de fiecare dată când subiectul este mediul virtual sau era digitală. De exemplu, modelul de societate-rețea al lui van Dijk, prezentat în secțiunea anterioară, are, bineînțeles, în componența sa digitalul, și subsecvent conține ideea de interactivitate, căreia cercetătorul olandez îi propune patru nivele, din punctul de vedere al comunicării în rețea: primul, dimensiunea *spațială*, este „posibilitatea de a stabili o comunicare bi- sau multilaterală”¹¹; al doilea, dimensiunea temporală, este „gradul de sincronicitate” (interacțiunea poate avea loc concomitent sau, în cazul unor anumite funcții, aplicații, modalități de comunicare, defazat – van Dijk dă exemplul e-mailului, dar, în general, acesta poate fi extrapolat la orice mesaj scris din mediul digital; al treilea, dimensiunea comportamentală, este considerat un nivel mai înalt și apare numai când „este posibilă comunicarea multilaterală și sincronă”¹² și se definește ca „abilitatea emițătorului și receptorului de a-și schimba în orice moment rolurile”¹³; al patrulea, dimensiunea mentală, este „acțiunea și reacțiunea cu înțelegere a sensurilor și contextelor de către toți interactorii implicați”¹⁴, care apare în modelul lui van Dijk ca fiind posibilă numai între oameni și animale cu conștiință. Conceptul lui van Dijk nu se referă, cu toate acestea, la tipul de interactivitate menționat de Montfort la început, ci la o interactivitate între agenți umani care comunică prin mediul digital. Practic, van Dijk abordează modul în care se modifică procesul de comunicare din punctul de vedere al interactivității în raport cu viața reală și posibilitățile pe care le oferă noul mediu pentru comunicare interactivă. Folosindu-se de categoriile de timp și spațiu, limitează interactivitatea la un proces între persoanele existente din viața reală, care pot sau nu să interacționeze unele cu altele și nu discută cu adevărat posibilitățile mediului în ceea ce o privește pe aceasta. Bineînțeles, piramida interactivității de la van Dijk este util ca punct de plecare, pentru a încerca să înțelegem ce se modifică la nivelul interfeței de comunicare, însă pentru o explorare a interacțiunii în cadrul sistemului, care se realizează la nivel individual, este necesar un alt model.

În una din cele mai citate și comentate apariții editoriale care analizează narațiunea și modificările posibile ale acesteia în mediul digital, subintitulată chiar „viitorul narațiunii în ciber spațiu”, Janet H. Murray identifică ceea ce ea numește „cele patru proprietăți esențiale ale mediilor digitale”¹⁵, care sunt procedurale, participative, spațiale și enciclopedice. Imediat apoi, le integrează pe primele două în supracategoria *interacțiunii* și pe ultimele două în supracategoria *imersiunii*. Să ne oprim asupra fiecăreia dintre ele și să le explicăm puțin mai pe larg, pentru că sunt fundamentale în înțelegerea modurilor în care funcționează mediul digital. El este procedural pentru că funcționează după reguli, pentru că este un „motor”¹⁶. Nimic nu funcționează în mediul digital fără a fi programat dinainte, fără a avea un set de indicații și

posibilități predefinite, computerul nu acționează singur și nu creează singur (până și aplicațiile de inteligență artificială au la bază tot coduri scrise de oameni). Din acest motiv, „computerul poate fi un mediu propice pentru a spune povești, dacă putem scrie reguli pentru el care sunt recognoscibile ca o interpretare a lumii. Provocarea viitorului este cum să faci acest scris de reguli la fel de disponibil pentru scriitori cum sunt notele muzicale pentru compozitori”¹⁷. Murray mizează aici pe accesibilizarea mediului pentru scriitori și nu neapărat pe familiarizarea acestora cu noul mediu îndeajuns de mult pentru a fi capabili să se folosească singuri de capacitățile acestuia, ci pe crearea unor instrumente intermediare care să faciliteze această folosire. Cu alte cuvinte, degeaba există mediul, dacă autoarele nu își pot canaliza abilitățile și creativitatea pentru a opera în el. Digitalul este participativ (termen la care vom reveni în acest studiu), pentru că:

„procedural environments are appealing to us not just because they exhibit rule-generated behavior but because we can induce the behavior. They are responsive to our input. Just as the primary representational property of the movie camera and projector is the photographic rendering of action over time, the primary representational property of the computer is the codified rendering of responsive behaviors. This is what is most often meant when we say that computers are interactive”¹⁸

Pentru ca orice sistem digital să funcționeze, și implicit orice narațiune digitală să fie operațională, este necesară participarea utilizatoarei, care să genereze din partea computerului un „comportament ca răspuns”. Ideea este similară celei prezentate de Scott Rettberg când descrie doar interacțiunea, însă pentru Murray este esențială această structură diadică a interacțiunii, de participare într-un mediu procedural, nu participare propriu-zisă. Noul mediu este spațial nu doar pentru că poate reprezenta spațiul, ci pentru că poate reprezenta un „spațiu navigabil”. Altfel spus, un spațiu în care utilizatoarea poate să se miște. Bineînțeles, nu fizic, ci în care poate să își miște extensia virtuală, chiar dacă e vorba de săgeata unui mouse sau de un personaj din pixeli care imită un personaj din realitate sau un animal sau o mașină sau orice alt avatar sau obiect de pixeli care poate fi operaționalizat în mediul virtual, într-un „proces interactiv de navigație”¹⁹. Și, în final, pentru Murray mediul digital este enciclopedic, prin cantitatea uriașă de date pe care o stochează și posibilitatea legării acestora unele de altele, dar și pentru „așteptările enciclopedice pe care le induce”²⁰, adică pentru potențialul nelimitat de stocare a întregii culturi umane de până acum, prin digitizare, și al întregii culturi care va fi produsă de acum. În actualizarea din 2016 a volumului său, Murray leagă interactivitatea și imersiunea de conceptul de *agency* (care poate fi tradus ca putere/control asupra propriului drum, asupra propriilor acțiuni), susținând că „interactivitatea e cuvântul vag pe care îl folosim pentru două posibilități – aceea de a modela comportamentul interactorului și aceea de a modela comportamentul computerului – care atunci când

se potrivesc bine împreună duc la plăcerea caracteristică a *agency*-ului²¹. Iar imersiunea este descrisă tot atunci ca un proces de captare în trepte, prin atragerea în procese succesive din ce în ce mai imersive, numit „Active Creation of Belief”²².

Însă modelul lui Murray, chiar dacă probabil cel mai influent, având în vedere cât de discutată a fost *Hamlet on the Holodeck*, nu este nici pe departe singurul. Eric Zimmerman propune în încercarea sa de a fixa definițiile unor concepte pe care le consideră denaturate de dezbaterile academice de la începutul anilor 2000 patru moduri de interactivitate narativă, puțin recalibrate conceptual (dar nu și la nivel explicativ) față de taxonomia avansată într-un articol anterior²³. Primul este denumit „interactivitate cognitivă sau participarea interpretativă la text”²⁴ și se referă la „interacțiunea pe care un participant o poate avea cu așa-numitul ‘conținut’ al unui text”, adică efectele estetice, intelectuale, emoționale pe care un artefact textual le poate avea asupra celui care îl experimentează, fie că vorbim despre reacții fizice sau interpretări critice. Al doilea este „interactivitatea funcțională sau participarea utilitară la text”²⁵, desemnează cealaltă componentă „clasică” a interactivității cu un artefact textual, interactivitatea fizică și practică dintre artefact și cititor/

utilizator și variază de la datul paginilor unei cărți până la poziții de lectură, click-uri ale mouse-ului, tastarea de cuvinte, saltul de la o pagină la notele finale ale unui text, în cazul în care acestea există, reverificarea cuprinsului și altele asemenea. Al treilea, „interactivitatea explicită sau participarea cu alegeri posibile și proceduri la text”²⁶ are în vedere ceea ce mulți naratologi și teoreticieni timpurii ai mediului digital consideră a fi specific noilor artefacte ce pot fi produse odată cu apariția cibertextului, adică abilitatea de a alege (căi, trăsături, direcții, acțiuni etc.) și de a participa în lumi ficționale dinamice. Al patrulea, cel denumit „meta-interactivitate sau participare culturală la text”²⁷ este una dintre cele mai interesante extensii ale interactivității propriu-zise, pe care Zimmerman o numește „în afara experienței unui singur text”, făcând referire, fără a dezvolta, la modurile în care fanii-cititori „apropiază, deconstruiesc și reconstruiesc media liniară, participând în și propagând lumi narrative masive, comune”.

Acknowledgement: „This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-2690, within PNCDI III”

Note:

1. pentru o lectură cronologică teoreticienilor narațiunii, vezi Genevieve Lively, *Narratology* (Oxford: Oxford University Press, 2019).
2. Marie-Laure Ryan, „Toward a Definition of Narrative”, în *The Cambridge Companion to Narrative*, ed. David Herman (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 22, 22-35.
3. vezi Monika Fludernik, „Histories of Narrative Theory (II): From Structuralism to the Present”, în *A Companion to Narrative Theory*, ed. James Phelan și Peter J. Rabinowitz (Chichester: Blackwell, 2005), 36-59.
4. folosesc conceptul de artefact narativ în siajul utilizării sale de către Mieke Bal: „Here, ‘text’ refers to narratives in any medium. I use this word with an emphasis on the finite nature and structuredness of narratives, not the linguistic nature of it; to keep this in mind I will use it interchangeably with ‘artifact’”. Mieke Bal, *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative* (Toronto: University of Toronto Press, 2009), 6.
5. De acum, voi face referire la ele după cum urmează: pentru dicționarele generaliste în limba engleză, voi menționa denumirea; pentru cele generaliste în limba română anul; pentru dicționarele literare voi menționa, de fiecare dată, atât anul, cât și autorul.
6. vezi, printre altele, articole ca Nicolae Bian, „Europarlamentar maghiar de opoziție: Trianonul nu are relevanță în prezent, este narativul naționalist al FIDESZ pentru a stârni animozități cu țările vecine”, *G4Media* (4 iunie 2020); Alina Neagu, „Cât de pregătiți suntem de valul 4 al pandemiei”, *Hotnews* (4 august 2021); Mihnea Lazăr, „Epidemia de fake news. Cum îi virusează Rusia pe români cu minciuni periculoase”, *Digi24.ro* (13.04.2020).
7. vezi <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/narration/53812>.
8. ca să ofer un singur exemplu, Carlota Smith identifică cinci astfel de moduri, dar nu de expunere, ci de discurs (care sunt echivalente dacă presupunem că modurile de expunere sunt ale discursului – scris sau oral): narrative, description, report, information, and argument (narațiune, descriere, raportare, informare și argumentare). Vezi Carlota S. Smith, *Modes of Discourse* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 8.
9. vezi Vlad Pojoga et al., „Diversitate identitară în romanul românesc (1844-1932)”, *Transilvania* nr. 10 (2020): 39.
10. în original „Historically, „interactive” has been used with precision to distinguish computer processes that respond to user input during execution (as interactive fiction does) from batch processes (such as print jobs or fully automatic programs to create stories) that are completely configured beforehand and run without any user intervention”. Montfort, *Twisty Little Passages*, „The Terms ‘Text Adventure’ and ‘Interactive Fiction’”.
11. van Dijk, *The Network Society*, 8.
12. Ibid., 9.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Murray, *Hamlet on the Holodeck*, 87.

16. Ibid., 88.
17. în original „the computer can be a compelling medium for storytelling if we can write rules for it that are recognizable as an interpretation of the world. The challenge for the future is how to make such rule writing as available to writers as musical notations is to composers”. Murray, *Hamlet on the Holodeck*, 90.
18. Murray, *Hamlet on the Holodeck*, 90.
19. Ibid., 97.
20. Ibid., 101.
21. în original „Interactivity is the vague word we use for two affordances – the shaping of the interactor’s behavior and the shaping of the computer’s behavior – which when well fit together lead to the characteristic pleasure of agency”. Murray, *Hamlet on the Holodeck*, 113.
22. Murray, *Hamlet on the Holodeck*, 114.
23. Zimmerman, „Narrative, Interactivity, Play, and Games”, 158. Aceste patru moduri sunt propuse pentru prima dată în Eric Zimmerman, „Against Hypertext”, *American Letters & Commentary* 12 (2000), accesat pe site-ul autorului, la 15.05.2021, https://static1.squarespace.com/static/579b8aa26b8f5b8f49605c96/t/59925c2f37c581f4bdfa7649/1502764079951/Against_Hypertext.pdf.
24. *interactivitate interpretativă (interpretive interaction)* în „Against Hypertext”.
25. *interactivitate utilitară (utilitarian interaction)* în „Against Hypertext”.
26. *alegeri proiectate (designed choices)* în „Against Hypertext”.
27. *macro-interactivitate* în „Against Hypertext”.

Bibliography:

- Bal, Mieke. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press, 2009.
- Fludernik, Monika. “Histories of Narrative Theory (II): From Structuralism to the Present.” In *A Companion to Narrative Theory*, edited by James Phelan and Peter J. Rabinowitz, 36-59. Chichester: Blackwell, 2005.
- Lively, Genevieve. *Narratology*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Montfort, Nick. *Twisty Little Passages*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2005.
- Murray, Janet. *Hamlet on the Holodeck*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2017.
- Pojoga, Vlad et al. “Diversitate identitară în romanul românesc (1844-1932).” *Transilvania*, no. 10 (2020).
- Ryan, Marie-Laure. “Toward a Definition of Narrative.” In *The Cambridge Companion to Narrative*, edited by David Herman, 22-35. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Smith, Carlota S. *Modes of Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- van Dijk, Jan. *The Network Society*. London: Sage, 2012.
- Zimmerman, Eric. “Against Hypertext.” *American Letters & Commentary* 12 (2000).

WHY IS THE HISTORY OF UKRAINIAN LITERATURE SILENT ABOUT THE WOMEN WRITERS OF THE SECOND AND THIRD DECADES OF THE 20TH CENTURY?

Snizhana ZHYGUN

Institute of Philology of Borys Grinchenko Kyiv University
T. Shevchenko Institute of Literature, the National Academy of Sciences of Ukraine
Personal e-mail: s.zhyhun@kubg.edu.ua

WHY IS THE HISTORY OF UKRAINIAN LITERATURE SILENT ABOUT THE WOMEN WRITERS OF THE SECOND AND THIRD DECADES OF THE 20TH CENTURY?

Abstract: The article deals with the problem of avoiding women's literature of the 1920s and 1930s in the narrative of the history of Ukrainian literature. This period is called the Executed Renaissance and is the key to the nation-making narrative. It is seen as the time of the modern nation formation and the time of the greatest sacrifice in the name of the nation. Women's literature of that time is selectively discussed in this context, but the bulk of female literature of that period remains out of the attention of researchers, despite the fact that both the previous stage of development of women's literature and subsequent ones are present in the narrative of the history of Ukrainian literature. The article hypothesizes that the period of the 1920s and 1930s "fell out" because the women's literature of that time did not meet the needs of the nation-making narrative that dominates the Ukrainian humanities. The aim of the study is to show this discrepancy by analyzing the representation of gender practices in women's texts of that period. The theoretical basis of the work was the ideas by Anne McClintock, Yuval-Davis, Joane Nagel, Robert Connell, Martha Bohachevsky-Chomiak. As a result of the study, it has been revealed that women's literature of the time has different topics and problems, which is due to different experiences. Describing the Bolshevik reforms, women attach equal importance to changes in management and forms of ownership, as well as to the new norms of family and maternal law. The women writers remind of the importance of women's work in enterprises and in agriculture, especially in the absence of men involved in the war. The literature reflects the rapid expansion of the range of characters' professions, but at the same time shows the complexity of self-realization, especially when it is necessary to combine profession and motherhood. At this time, women speak more openly about cathexis, challenging patriarchal norms. The image of a woman, in particular of a mother, created by the woman writers did not correspond to the symbolic image of the nation's reproducer, so the return of women's literature of the 1920s and 1930s did not meet the needs of the nation-making narrative in the post-Soviet conditions.

Key words: women's literature, nation-making narrative, Ukrainian literature, gender practices.

Citation suggestion: Zhygun, Snizhana. "Why Is the History of Ukrainian Literature Silent About the Women Writers of the Second and Third Decades of the 20th Century?" *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 59-66.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.08>.

The history of Ukrainian literature of the 1920s and 1930s is dramatic. According to the estimation of the diaspora literary association "Slovo" (Word), only 36 writers out of 259 writers who were publishing in 1930, continued to publish after 1938; the rest were repressed or were ousted from literature by the Soviet government. Some of those who were repressed

have been shot, others have not survived the cruel camp conditions; just a minority have returned to the literature (22 according to Bohdan Kravtsiv's calculations²). The works of the "disappeared" writers were restricted from publication, from lending in libraries, and from being kept privately. A large array of literature was removed from the cultural field in this

way. The rehabilitation of writers began only after 1956, but even then their works were sometimes censored. This period in Ukrainian literary criticism is often called the Executed Renaissance, after the title of Yuri Lavrinenko's anthology, edited in Paris by the Polish publishing house "Kultura" [Culture] in 1959. Ukrainian emigrants from the USSR wanted to preserve the works of their friends or teachers for the further future and distributed them from their preserved sources, and poems sometimes merely from memory. Lavrinenko has instead declared a value-based selection of texts for his anthology, he was concerned not about the completeness of the presentation of that extremely diverse time, but about showing the national modernism version. This anthology formed a thoroughly androcentric canon of the period: it includes the works of 26 poets, 7 prose writers and 2 playwrights to be accompanied by essays of 8 authors, but it does not feature a single woman. This canon became the basis for the curricula of school and university courses when Ukraine became independent.

Simultaneously, since the 1990s the expansion of scientific knowledge about this period and the publication of works of that time have taken place. Since 1999, 15 editions have been published in the "Rozstrilyane Vidrodzhennya" [Executed Renaissance] series of "Smoloskyp" Publishing House, which expanded and reevaluated the canon established by Yu. Lavrinenko in the anthology of the same name (for example, the series included works by Serhiy Pylypenko, whom Lavrinenko excluded and gave a negative characterization). However, neither was any woman writer published in this series, nor in the anthology. Another series, «Nashi 20-ies» (Our Twenties), proclaimed an orientation towards popular genres, appealing to the completeness of the literature. Since 2016, 7 anthologies (detective stories, love novels, fiction, reporting prose) and 3 author's collections have been published in the series. In this line, women's prose is presented by a separate anthology (12 stories and a novel) by 4 authoress of *Moya karyera* [My Career] (2017). In addition to the series, anthologies of works of that period are published, the most notable of which is the anthology *Nevidome Rozstrilyane Vidrodzhennya* [Unknown Executed Renaissance], edited by Yu. Vynnychuk. It presents the works of 6 repressed authoress (a total of 52 authors in the book, selected according to the archival principle). Thus, about 120 male authors and only 10 female writers returned to the Ukrainian cultural space together with these publications.

However, Ukrainian women's literature of the 1920s and 1930s counts considerably more authoress. The only ones who published at least 1 book were 20 persons, another 23 were frequently published in literary journals. Thus Natalia Zabyla was the author of 7 books, Varvara Cherednychenko – 6, Oleksandra Svekla – 5, Halyna Orlivna – 5, Maria Romanivska – 4, Margaryta Sengalevych – 4. In total, there are at least 14 novels and stories, 19 collections of short stories, 12 collections of poetry. Some of these writers were repressed (for example, Orlivna, Svekla, Nina Yavolovska, Ladia Mohylyanska, Maryana Khmarka, Olena Zhurlyva, Myroslava Sopilka, Mariyka Dyka, Zinaida Tulub), a number of them were emigrated

(such as Tetyana Kardynalovska, Dokia Humenna, Lyudmyla Kovalenko), a few are focused on the children's literature (for example, Natalia Zabyla, Oksana Ivanenko, Maria Prygara), certain authors have adapted to the demands of social realism (such as Maria Romanivska, Agata Turchynska), some of them were no longer in print (Maria Halych, Lisa Kardynalovska).

From the beginning of the 1990s, poems by Olena Zhurlyva (1998) and Raisa Troyanker (2009) have been published in regional publishing houses, the works by Tetiana Kardynalovska (1992, 2005) have been republished with the diaspora assistance, and selected works by Varvara Cherednychenko (1971), Zinaida Tulub (1964, 1986, 1991), Myroslava Sopilka (1973) and Olena Zhurlyva (1966, 1974) were published in Soviet times, mostly in censored form (works by the last three writers were edited after rehabilitation). In the scientific discourse there are single studies devoted to Maria Halych in the context of the literary organization "Lanka-MARS", Raisa Troyanker referring to the self-identification of Jews in Ukraine, biographical prose by Oksana Ivanenko, late prose by Dokia Humenna, historical novels by Zinaida Tulub, children's, historical and biographical works by Varvara Cherednychenko, as well as some articles. Most of these studies either bypass the works of the 1920s and 1930s or consider them in the context of a nation-making narrative. But today almost nothing is known about many authoresses.

There is no information about the female writers and their works of this period in the survey works *Istoriya ukraïnskoyi literatury XX st.* [History of Ukrainian Literature of the Twentieth Century] edited by Vitaliy Donchuk (1993), *Modernisty, marksysty i natsiya: ukraïnska literaturna dyskusiya 1920–kh rokiv* [Modernists, Marxists and the Nation: Ukrainian Literary Discussion of the 1920s] by Myroslav Shkandriy (1992, 2013), *Dyskurs modernizmu v ukraïnskiy literaturi* [The Discourse of Modernism in Ukrainian Literature] by Solomiya Pavlychko (1999) (although this work emphasizes women's literature at the turn of the 19th and 20th centuries, the discourse of the 1920s and 1930s in it is entirely male). There are no Ukrainian women's texts in the works on the formation of the socialist realist canon in Ukrainian literature that have appeared since the late 2000s (by Valentyna Kharkhun, Ulyana Fedoriv, Natalia Ksiondzky).

This period is ignored even in studies on the history of Ukrainian women's literature. For example, Vira Ageeva, the author of the monograph *Zhinochyy prostir* [Women's Space] (2002) focuses on women's literature of the 19th and early 20th centuries, and then immediately turns to the texts of the late 20th century. In the new book of essays *Buntarky: Novi zhinky i moderna natsiya* [Rebels: New Women and the Modern Nation] (2020), only two authoress out of 12 writers, Natalia Romanovych-Tkachenko and Nadezhda Surovtseva formally relate to this period, but both belong to the older generation, their activities were connected with the Ukrainian People's Republic (1917–1920), and Surovtseva was not yet a writer, but a journalist and scientist.

At the same time, women's literature of the 19th and early 20th centuries, despite the fact that it is inferior in the number of authors, is presented in several conceptual studies (by Ageeva, Myroslava Krupka, Lyubov Tomchuk) and is studied

in educational courses. Also, the works of women writers of Western Ukraine (which was then divided between Poland, Romania and Czechoslovakia) of that period – Iryna Wilde, Olena Teliha, Natalia Livytska-Kholodna, Oksana Lyaturynska, although are not comprehended as a whole, but presented in the *Istoriya ukrayinskoyi literatury* [The History of Ukrainian Literature] (1993), and in educational courses. That is, the period of the 1920s–1930s in the sub-Soviet Ukraine is a blank spot in the history of Ukrainian women’s literature.

The following question naturally arises: why did almost 40 authors of the Executed Renaissance literature remain forgotten, while many authors, not only of the first, but also of the second or third magnitude, of high and mass literature returned from oblivion? The potential answer that their aesthetic quality was lower is denied by the facts of publications (at that time the publications were undergoing editorial evaluation) and by reviews. Women’s works were also represented in the survey publications of that time, such as the *Antolohiya ukrayinskoyi poeziyi* [Anthology of Ukrainian Poetry] (1930) or the representative bibliographic work *Desyat roktiv ukrayinskoyi literatury (1917–1927)* [Ten Years of Ukrainian Literature (1917–1927)]. Therefore, the selective representation of the period is associated with the post-esthetical factor.

Representative practices of the past are associated with the formation of national identity. Anthony Smith emphasized the role of memory in this process: “[O]ne might almost say: no memory, no identity; no identity, no nation”³. Benedict Anderson regarded nations as a system of cultural representations where people start to imagine a shared experience of identification with an extended community⁴. But Anne McClintock, Yuval-Davis, Joane Nagel argue that the “shared experience” may not be. Describing nationalism⁵ as an ideology of belief in a single nation, Anne McClintock states: “Nationalism is thus constituted from the very beginning as a gendered discourse, and cannot be understood without a theory of gender power”⁶. Nira Yuval-Davis believes that the boundaries of nations aim at dividing people into “us’ and “them”, and this division not only divides nations, but also occurs within it. Yuval-Davis claims that “gendered bodies and sexuality play pivotal roles, as territories, markers and reproducers of the narratives of nations and other collectivities. Gender relations are at the heart of cultural constructions of social identities and collectivities as well as in most cultural conflicts and contestations”⁷. The main function of women in the discourse of nationalism is to take care of the nation’s reproduction. Therefore, women are mostly in the private sphere, which makes them politically irrelevant. This does not mean that women do not participate in public life at all, but they are subordinated to men who dominate the public domain. Joane Nagel believes that state power, citizenship, nationalism, militarism, revolution, political violence, dictatorship and democracy “are all best understood as masculinist projects, involving masculine institutions, masculine processes and masculine activities”⁸. It is not that women do not participate in the creation or destruction of states, but the scenarios in which they operate are determined

by men. Cynthia Enloe draws attention to the symbolic roles of women in nationalism: they become either valuable images that need protection and exaltation or trophies and booty that are disgraced and despised⁹. But one way or another, the main acting persons are men.

Martha Bohachevsky-Chomiak in *Feminists despite Themselves. Women in Ukrainian Community Life, 1884–1939* (Ukrainian edition *Bilym po bilomu* [White on White]) offers a different perspective on the relationship between nationalism and women in Eastern Europe in the 19th and early 20th centuries, in particular in Ukraine. She argues that in colonized agrarian societies, the women’s movement correlates its tasks with the tasks of nation-making, aiming to contribute to the emancipation of the individual, the development of the economy and the modernization of society¹⁰. Analyzing the activities of women’s organizations, she discovers that they emphasized the family, which was a favorite symbol of the aspirations of the nation and women in particular, and called for heroic asceticism in the name of independence. To take a more significant place in society, women relied on recognized social values – family, nation, the educational role of the mother, philanthropic activity and conscientious work. Their motto was to serve the people. Bohachevsky-Chomiak attaches great importance to women’s organizations, arguing that they have played a crucial role in preserving Ukrainian society¹¹.

Maksym Tarnavsky, considering Ukrainian women’s literature of the late 19th and early 20th centuries, also points to the following paradox: the representatives of the feminist movement emphasize their national identity, the nation is more important for them than class and international women’s solidarity¹². Tarnavsky notes that “Feminism in Ukrainian literature at the turn of the century found its strongest advocates in men”¹³. This becomes clear when you consider that men writers and women writers were imbued with the task of serving the people. The women writers of that time were primarily concerned with the promotion of education among women and defended the right of a girl to choose her husband. Olena Pchilka’s story *Tovaryshky* [Comrades] (1887) is notable. Her character Lyuba from the Poltava region travels to Switzerland to study as a doctor, in Vienna she also masters a course in obstetrics so that, returning home, she will treat peasants, and at the end of the story she marries a like-minded doctor. Lyuba sees her vocation and self-realization in serving for the benefit of the real people, she does not strive for career growth or recognition, and the narrator values this highly. But her friend, who did not return to Ukraine, but went to work in the capital Petersburg and had scientific ambitions, is characterized by the narrator negatively. Olena Pchilka’s daughter, the most famous Ukrainian writer Lesya Ukrainka, called by Ivan Franko “the only man in Ukrainian literature”, repeatedly portrayed her characters as symbolic representatives of nations (Oksana from the drama *Boyarynya* [The boyard’s wife], Cassandra from the drama of the same name, Nerisa from *Orhiya* [Orgy]).

The national struggle of the late 19th and early 20th centuries resulted in the Ukrainian People’s Republic (1917–1920) and

even the unification of Dnieper and West Ukrainian lands (1919). But after the defeat in the Ukrainian-Bolshevik war, the Ukrainian lands took shape in the quasi-state formation of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. And the literature of the 1920s and 1930s is viewed precisely in this context.

“Gradually, there was some agreement among writers of various literary movements... It arose on the basis of a common experience – the Ukrainian revolution, the common desire for national completeness and the desire to express national identity. This desire to define and affirm a sense of new identity was the thread that bound almost the entire creative intelligentsia. No matter how different Ukrainian intellectuals were, they were deeply influenced by the experience of statehood in 1917–1920: everyone perceived the new republican status of Ukraine as a result of not only a social, but also a national revolution.”¹⁴

Both the liberation movement and the assertion of a new power are considered masculine practices. And although women were also involved in these processes (for example, Svekla participated in hostilities, Cherednychenko was twice sentenced to death for public and political activities, Kardynalovska was married to the Prime Minister of the Ukrainian People's Republic, and after his arrest followed him to prison), nevertheless the women's experience of those times has significant differences. The fact is that the Bolsheviks adopted a number of regulations destroying the patriarchal system in the first decade of their power. The decrees *On Marriage Abolition, On Civil Marriage, Children and on Entering into the Acts of Civil Status* (1917), *The Decree on Childcare and Motherhood* (1918) abolished the rights of men to dependent family members and approved a woman's right to economic, social and sexual self-determination. A woman was allowed the right to choose her place of residence, a family name and a citizenship. Both children born in and out of wedlock were equal in rights and women received the four months paid holiday in connection with pregnancy, and the right to paid breaks for the feeding of a newborn. In 1920, abortion in a hospital setting was legalized, and in 1927 a civil marriage was recognized. However, the measures that would have ensured the adequate implementation of these norms were paltry.

A female worker had to fulfill the standard as well as the men, assume the public duties, perform the household chores and take care of her children. Under these circumstances, children often became social orphans, which fueled the already difficult situation with homelessness and juvenile delinquency. Inadequate perception of the introduced norms also caused an increase in the number of sexual crimes and, in general, the sexual exploitation of women. These consequences and Stalin's focus on strengthening the state, which began to be presented as a large family (Katerina Clarke)¹⁵, led to a sharp rejection of the women's emancipation in the second half of the 1930s¹⁶. The experience of the 1920s could only be remembered with condemnation. Later a woman in the Soviet Union was also perceived as responsible

for the reproduction and education of future generations and a symbol of the motherland.

Robert Connell considers gender as a method to streamline social practices, in particular, power, production and cathexis (practices that form and embody desires)¹⁷. According to these aspects, we will consider also the female literature of the 1920s and 30s to demonstrate its distinctiveness in the representation of women's images. The issue about power relations is primarily related to the comprehension of the military actions of 1914–1920, but also to the power in household or collective farms. The female works about the war are stories about women's participation in it (primarily the works by Margaryta Sengalevych, Luciana Piontek). Sengalevych's story *Nepomitna* [*Imperceptible*] tells about a woman who saved a surrounded Red Army detachment, having brought them bullets in a basket. The enemy did not pay attention to her, did not prevent her from passing and did not search her, because she was a woman. But she died in a shootout on her way back. The soldiers whom she saved were not interested in her fate and only a few days later they entered her house and found a dead child in the cradle. And the character of Nina Yavolovska's story *Maty* [*Mother*] pays the same price for participation in the struggle for power. Her son, injured while fleeing from Denikin soldiers, has died in hospital, and she freezes in this grief, unable to focus on the present. In the most famous text of the Executed Renaissance about the participation of a woman in the hostilities of 1917–20–ies *Kit u chobotyakh* [*Cat in Boots*] by Mykola Khvylovy, the death of a child is mentioned only in one sentence, but all attention is focused on the achievements and post-war status of the woman. Instead, these female texts take a problematic view of women's participation in the wartime and their emphasis is not on accomplishments, but rather on losses. Victory in hostilities does not make a woman a winner.

Female texts also contain some other perspective that is absent in male texts: hard work of women in enterprises and in agriculture in the absence of men participating in hostilities (in the works by Sengalevych, Cherednychenko). So, the character of Cherednichenko's novel *Za pluhom* (*Behind the Plow*) claims: “We, women, pulled the war on our shoulders, and they harnessed us to pull also the revolution”¹⁸.

Another aspect of power relations is represented by texts on the Soviet development of local governments and collective farms. Sengalevych's stories *Maryana vyryshyla* (*Maryana has decided*) and *Ne poshchastylo* (*No luck*) are agitations for a women's initiative: the organization of nurseries and kindergartens, entrepreneurship. Her not-so-fictional stories offer options for possible earning alternatives and show how achieving financial independence leads to the destruction of the power of the rich over the poor and men over women. Recent distinguishes these texts from the men's socialist realist texts (for example, *Yiyi karyera* (*Her Career*) by Ivan Le), where women do not assert themselves, but prove their loyalty to the Soviet regime.

Male authority in the private households is strongly presented in Cherednychenko's novel *Za pluhom* (*Behind the Plow*). It is worth emphasizing that Ukrainian classical

literature mainly depicted economic oppression. The miserable fate of a woman was connected either with the exploitation and coercion of masters, or with the loss of her husband (death or conscription). The dependence of a woman on a man in marriage was out of the plot, couples were often portrayed in an idealized way, and the representations of unhappy marriages was limited as a rule to verbal confrontations. Horpyna, the main character of the novel *Za pluhom* (*Behind the Plow*), is the wife of a lazy drunkard. Three children, himself and his old father are being maintained by the woman. She works hard for hire and in her own household, and her husband takes away what she earned, drinks it away, and violently beats her. Struggling with the future of her children, she appeals to the community for a divorce, but they deny her, even while knowing the details of the real situation. Husband's power in the family is unconditional, even if it is based only on tradition. Cherednychenko vividly depicts the powerlessness of women not only in the lord's yard, but also in her own family. Therefore, describing the changes in the countryside caused by the new system, Cherednychenko does not limit herself to showing the destruction of manors and the organization of collective farms (as is usually the case in men's texts), but includes episodes of explaining new laws on family relations. However, these episodes show that maternity leave was extended only to female employees of state enterprises, and the labor of rural women (whose farms produced food) remained unpaid.

Women's literature of that time marks a significant expansion in the range of the characters' professions. If earlier they were mostly teachers, artists, and singers, less often seamstresses or laundresses, now the professions of female characters are represented in the range from a miner (Sengalevych's *Odnoho zimovoho vechora* [*One Winter Evening*]) to an engineer (*Traktorobud* [*Tractor plant*] by Zabila). However, these texts are far from glorification, they focus on problematic issues. The disorientation of a young woman who was persistently acquiring a profession, but did not receive satisfaction from self-affirmation, because labor as well as uninteresting social work became forced in the new conditions is shown in Maria Halych's story *Drukarka* [*The Typist*]. Her desire to manage her life herself (embodied in the motive "I must certainly think about my life") is not realized, she lives in an amorphous time, in which the days "are so alike that you cannot understand which of them are past and which are future"¹⁹. The writer shows that the new social conditions, the proclaimed emancipation of women do not give the main thing, that is, the freedom to choose a life path.

Zabila's novel *Traktorobud* tells about the participation of a woman engineer in the construction of a utopia plant. Halyna Klynko is one of the 5 engineers entrusted with the most important calculations, so she works from morning till night, even though her son is ill. But the child has died and the mother, who restrained the expression of her emotions, makes a mistake in the calculations, which barely have time to correct. This sad story casts doubt on the possibility of a woman's simultaneous self-realization as a mother and a

specialist in conditions when women are left alone with their problems. (Similar motifs are present in the poems, in particular, by Raisa Troyanker). Zabila optimistically solves the problem of the state's careless attitude towards working mothers in the second part of the story: the characters working at the construction site of the plant on their own organize a nursery for their children. (The importance of this problem is evidenced by the data given in the publication *Zhinky u hornyli modernizatsiyi* (*Women in the Crucible of Modernization*): "As of April 1, 1931, there were 43 kindergartens with 1400 children, and 83 kindergartens were needed for 5400 children in Dnepropetrovsk; in Kryvyi Rih there were 7 kindergartens for 400 children, and 22 kindergartens were needed for 1,900 children"²⁰, a similar situation was in all industrial regions, but this situation is not mentioned in the men's texts). Ukrainian women's literature of this period for the first time depicts practices that form and embody desires. Some of these texts recorded the reception of the ideas of free Eros, discussed by the Bolsheviks in the first decade of their power. For example, the character of the etude *Berezovyy sik* (*Birch sap*), Gafiyka (the form of the name Agafya, which is related to the Greek word "love") convinces:

"Will I become worse when other guys love me? ... It is sometimes difficult, but we are the builders of communism... We don't recognize property... Aren't feelings a proprietary feeling? Human proprietary! Love must be free and pure... When I don't want to... When I don't need it, then it's good to have one or no one... is need."²¹

However, the text indicates that this conviction is formed as a result of trauma to the heroine – she had experienced a rape during her adolescence. In a patriarchal society, this would have condemned her to lifelong marginalization, while the Bolshevik way of life gave her more opportunities.

The theme of violence against women is presented in a completely different way in women's texts. In the men's texts of that time, women are mostly victims of rape by enemy forces (*Narechena* [*The Bride*] by Mykola Khvylovy, *Tretya revolyutsiya* [*The Third Revolution*] by Valerian Pidmohylny), which had a symbolic meaning. The women writers instead tell about the characters' forced relations with "their" men. There are episodes of sexual abuse (up to beating) in wed lock in the stories *Emihranty* [*Emigrants*], *Ilshva* by Orlyvna, the novel *Za pluhom* [*Behind the Plow*] by Cherednychenko, and harassment in an orphanage is described in the story *Manivtsyamy* [*Roundabout Ways*] by Oksana Ivanenko (but in men's works the orphanage is portrayed sublimely: as the place of a new person formation, for example, *Prybluda* [*Newcomer*] by Stepan Vasylychenko, *Divchynka z shlyakhu* [*The Girl from the Path*] and *Inzheneri* [*Engineers*] by Andriy Holovko, *Vurkahany* [*Bandits*] by Ivan Mykytenko, *Zemlya obitovana* [*The Promised Land*] by Leonid Pervomaisky).

But depicting of the habitual relationship has its own specifics. The "conquest" of a woman in men's literature of that time had a symbolic meaning. Traditionally, the woman

went to the winner, because it gave him the opportunity to establish himself in the future: the next generations. However, such a prospect is rare in women's literature. For example, the characters of the novel *Traktorobud* Halyna Klynko and Leta Azarova do not find new husbands and they focus on self-realization in work. The character of Orlyna's story *Ilishva*, crippled by her husband, unable to be united with her comrade-in-love, Komsomol member, so the new order does not win either in her life or in her community of Syrian migrants: the husband for the abuse of his wife is not punished in any way.

The story of Horpyna from the novel *Za pluhom* is indicative: when her husband died in the war, she couples with her first love, Karpo, despite the fact that she was a Bolshevik activist and he was the ataman of the detachment of irregular troops of the Ukrainian People's Republic. Her state is expressed by the words: "despair, passion and remorse"²², but, as she explained to her friend earlier, she distinguished between personal female happiness, politics (revolution) and motherhood, and refused to sacrifice love for the sake of the revolution or for the sake of children (however, as well as vice versa). Karpo has been shot by the Bolsheviks right in front of her, and she avoids arrest because of a severe nervous illness. In the end of the novel, the German Karl, who worked for Horpyna as a prisoner of war during the First World War, returns to her and joins the commune. This international unity is quite uncharacteristic: mixed marriages between the peoples of the Soviet Union, often with Russians, were promoted in Soviet times, which was due to the policy of assimilation. And marriages with foreigners became the reason for arrest and concentration camp in Stalin's times. Therefore, a symbolic victory could not belong to foreigners in literature. But Karl does not defeat the warring parties, and Horpyna's feelings are caused by his care and kindness, qualities uncharacteristic for the then understanding of masculinity.

The portrayal of women's protest against oppression and the humiliating position of women in the new state became the reasons why these works or authoresses were removed from the history of Ukrainian literature by the Soviet regime. These texts undermined the idea of the significant achievements of the Soviet government in the issue of gender equality, as it was officially proclaimed. But this anti-Soviet component did not help to return these texts to cultural circulation in the post-Soviet period, because it also contradicted the national narrative, in particular, in terms of portraying a woman as responsible for the reproduction of the nation. In the men's texts of that time (Khylyovy, Ulas Samchuk, Stepan Tudor), there is often a character Maria, who represents the Mother of God and Ukraine at the same time. The birth of children symbolizes the reproduction of the nation or the creation (birth) of a new society. Women's texts are less inclined to give a symbolic meaning to motherhood,²³ but they significantly problematize it, in particular, women raise the issue of conscious motherhood. The characters of the analyzed works want to decide for themselves whether to give birth to a child or not. Zably's character Halyna Klynko [*Traktorobud*] plans

her life herself: having married during her student years, she terminated her pregnancy to complete her studies. But having decided to give birth, she even breaks up with her husband, who wanted to focus on work and have no children. The trauma from the child's death destroys her desire to have any children and she tries to find solace in her work in the Far East. The paradox of the situation is that the character's motherhood was a deliberate choice, not a coercion of circumstances, but at the same time she neglected self-realization in the role of a mother, shifting the care of the child to her mother, Halyna's motherhood was deprived of emotional experience. Halyna is not given the role of guardian of the cultural and value heritage of tradition and she is outside the nation-making narrative.

The main event of Alexandra Svekla's story *Nadlomleni sertsem* [*Broken by Heart*] is a meaningful rejection of lonely motherhood. The main character Iryna, the "new woman," who is independent of men both financially and emotionally, decides to give birth to a child and bring him up according to her own views. But during pregnancy, she understands that the child cannot be regarded as her private property, especially as a means of self-realization. She understands that she will not be able to raise a child outside of society, which has its own view of children from single-parent families. The fates of familiar women, dependent on patriarchal upbringing, turn pregnancy into a "dull, nagging pain" that, characteristically, went out of the head and spread throughout the body. Unable to withstand the internal conflict between ideology and practice, she terminates pregnancy in a barbaric way, killing an already formed healthy child. The authoress asserts a woman's right to make decisions about her own body and her future in such a wild way. The ending of the story, however, is a happy one: the main character gets married to someone dear to her and gives birth to a child, but pregnancy and motherhood are already out of the plot. Thus, the story criticizes the model of motherhood, promoted by the Bolsheviks, according to which all the care of the child should be taken over by the state (Iryna is not going to give up her role as an educator and considers it to be the main one). It also criticizes the patriarchal model in which a mother and children were dependent on a father and criticizes the national model in which a mother was passing on the cultural and emotional heritage of the community:

"He was singing doina (lullaby – S.Zh.) [...] and it was telling about the eternal humility and longing of the former Moldovan slave, who had worn it for centuries and had still not got rid of it, it was absorbed by him *with his mother's milk*, it entangled his brain with a net, *and to the sounds of the doina-lullaby that his mother had sung, he froze in this obedience to someone* (italics mine. – S.Zh.)"²⁴

The Moldavian doina in the Ukrainian text testifies to the Svekla's understanding of maternal experience as universal. And in other texts of this period, the national experience is inferior to the gender one: motherhood becomes the basis for mutual understanding between the Ukrainian peasant-woman Sekleta, who came to the city in 1905 to profit from the

Jewish pogroms, and the Jewess Beylychka, crippled in those pogroms (Cherednychenko's *Pohromshchysya* [*The participant in pogroms*]). Sympathizing with Beylychka as a mother, Secleta offers to take her and her children to Secleta's home for the winter. And Beylychka, in turn, influences Secleta's decision to send her children to school. Maternal experience also initiates understanding in family conflict in the poem by Troyanker: the traditional Jewish family does not accept a granddaughter who is not like them ("Mene tato prohnay I prokliav" [Dad drove me away and cursed me]): "And Dad cannot forgive that I have a child from a "goy". Well, my mother said: "And you would come someday with 'that'."²⁵

The representation of motherhood by women writers of the 1920s and 1930s outside of ideologies contrasts with the way it is portrayed by women writers in Western Ukraine at the same time. Olena Teliha sharply criticizes the traditional image of a mother focused on interests of the family rather than the nation in her article "Yakymy nas prahnete?" [Which one do you want us to be?] (1935). Instead, the poetess claims that her contemporary woman strives to be "an equal and loyal ally of men in the struggle for life, and most importantly, for the nation"²⁶. The influence of these ideas is tracked in the artistic discourse of Iryna Wilde's trilogy *Metelyky na shpylkakh* [*Butterflies on Pins*] (1935–1939). Its character Darka Popovych participates in the national movement and persistently receives education, but she sees her mission in the birth of children and upbringing of new citizens. She refuses the groom because she does not see him as a partner in raising a "strong race". At the same time, her desire to have a child is conveyed in comparisons with nature (flowers, fruits), and devoid of any hints of desire, which is characterized as sinful or shameful. Thus, motherhood is shown to be subservient to the needs of the nation, and women are made responsible for the upbringing of citizens.

Conclusions

Seeking to distinguish between memory and myth, Duncan S.A. Bell introduces the concept of mythscape – "the temporally and spatially extended discursive realm wherein the struggle for control of people's memories and the formation of nationalist myths is debated, contested and subverted incessantly. The mythscape is the page upon which the multiple and often conflicting nationalist narratives are (re)written; it is the perpetually mutating repository for the

representation of the past for the purposes of the present"²⁷. It seems that the history of Ukrainian literature of the 1920s and 1930s is just such a discursive field that has replaced the reconstruction of the past. The independence of Ukraine made it possible to review the history of literature of the 1920s and 1930s, and determined the principle of its reevaluation. In the conditions of state creation, the nation-making narrative was an effective instrument of consolidation, so the main theme of this period was the national liberation struggle and the formation of a modern nation. From this point of view, the literature of the 1920s and 1930s has been considered in educational courses since the 1990s.

Women's literature of those times was actualized partially in accordance with the needs of the national narrative: attention was mainly paid to 1) historical prose; 2) repressed women writers – victims of the Bolshevik regime; and 3) local women writers in the regions. In scientific discourse, episodes in the history of women writers are considered as part of the history of the national struggle or the formation of a modern nation. Of course, women writers also contributed to this, but such representation greatly limits the female experience of those times. An analysis of female literature from the 1920s and 30s reveals quite different topics and issues from male ones, which is determined by the distinct experiences. The women writers problematize the participation of women in hostilities, remind of the importance of women's labor in enterprises and in agriculture in the absence of men involved in the war. Describing the Bolshevik reforms, women attach equal importance to changes in management and forms of ownership as well as to the new norms of family and maternal law. Women's initiative in the organization of nurseries, kindergartens and entrepreneurship is becoming an important topic. The literature reflects the rapid expansion of the range of characters' professions, but at the same time shows the complexity of self-realization, especially when it is necessary to combine profession and motherhood. At this time, women speak more openly about cathexis, challenging patriarchal norms.

The literature of this period undermined the idea of Soviet achievements in the field of gender equality and contradicted the national narrative of women's responsibility for reproducing the nation. This is probably why it fell into double oblivion: first within the Soviet canon, and then within the national one.

Notes:

1. Yuriy Lavrinenko, "Vid uporiadnyka" [From Editor], in *Rozstriliane Vidrozzennia* [Executed Renaissance] (Kyiv: Smoloskyp, 2004), 12.
2. Bohdan Kravtsiv, *Na bahrianomu koni revolutsii* (New York: Prolog, 1960), 30–32.
3. Anthony Smith, "Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism," *Nations and Nationalism* 2, no. 3 (1996): 383.
4. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 2006), 6.
5. I use "nationalism" only as one of the key projects of modernity, not as radical movement.
6. Anne McClintock, "'No Longer in a Future Heaven': Gender, Race, and Nationalism," in *Dangerous liaisons: gender, nation, and postcolonial perspectives*, eds. Anne McClintock, Aamir Mufti, and Ella Shohat (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997), 90.
7. Nira Yuval-Davis, "Nationalist Projects and Gender Relations," *Narodna umjetnost* 40, no. 1 (2003): 16

8. Joane Nagel "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations," *Ethnic and Racial Studies*, 21, no. 2 (1998): 243.
9. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics* (Berkeley: University of California Press, 1990), 45.
10. Marta Bohachevsky-Chomiak, *Bilym po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939* [White on White. Women in Ukrainian Community Life, 1884–1939] (Kyiv: Lybid, 1995), 27.
11. *Ibid.*, 14.
12. Maxim Tarnawsky, "Feminism, Modernism, and Ukrainian Women," *Journal of Ukrainian Studies*, no. 2 (1994): 31–32.
13. *Ibid.*, 32.
14. Myroslav Shkandrij, *Modernisty, marksysty i natsia: ukrainska literaturna dyskusia 1920–h rokiv* [Modernists, Marxists, and the Nation: Ukrainian Literary Discussion of the 1920s] (Kyiv: Nika-Centr, 2013), 256.
15. Katerina Clark, *Sovetskij roman: istoriya kak ritual* [The Soviet Novel: History as a Rite] (Ekaterinburg: Izd-vo Uralskogo un-ta, 2002), 102–103.
16. See Kate Millett, *Seksualna polityka* [Sexual Politics] (Kyiv: Osnovy, 1998), 277–285.
17. Robert Connell, *Masculinities* (Berkeley: University of California Press, 1995), 67–92.
18. Varvara Cherednichenko, "Za Pluhom" in *Chervony Shliah* 10 (1926), 70.
19. Maria Halych, *Drukarka* (Kyiv: Masa, 1927), 54.
20. *Zhinky u hornyli modernizatsiyi* [Women in the Crucible of Modernization], ed. Oksana Kis (Kharkiv: Klub simejnoho dozvilla, 2017), 138.
21. Varvara Cherednichenko, "Berezoyi sik" [Birch Sap], in *Moja karjera: Zhinocha proza 20-h rokiv* [My Career: Women's prose of the 1920s] (Kyiv: Tempora, 2017), 291–292.
22. Varvara Cherednichenko, "Za Pluhom," *Chervony Shliah* 10 (1926): 83.
23. See more in S. Zhygun, "Ребенок – это моя беда и радость, это нерешенный вопрос в моей жизни": материнство в творчестве украинских писательниц 1920-х – первой половины 1930-х годов," *Australian Slavonic and East European Studies* (2020): 27–57.
24. Alexandra Svekla, "Nadlomleni sertsem" [Broken by Heart], in *Moja karjera: Zhinocha proza 20-h rokiv* [My Career: Women's prose of the 1920s] (Kyiv: Tempora, 2017), 386.
25. Raisa Troyanker, *Poesii* [Poems] (Cherkasy: vyd. Chabanenko Y, 2009), 80.
26. Olena Teliha, *Vybrani tvory* [Selected Works] (Kyiv: Smoloskyp., 2006), 101.
27. Duncan S. A. Bell, "Mythscapes: memory, mythology, and national identity" *British Journal of Sociology* 54, no. 1 (2003): 66.

Bibliography:

- Anderson, Benedict. *Imagined. Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 2006.
- Bell, S.A. Duncan. "Mythscapes: Memory, Mythology, and National Identity." *British Journal of Sociology* 54, no. 1 (2003).
- Bohachevsky-Chomiak, Marta. *Bilym po bilomu: Zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy 1884–1939*. Kyiv: Lybid, 1995.
- Cherednichenko, Varvara. "Berezoyi sik" [Birch sap], in *Moja karjera: Zhinocha proza 20-h rokiv* [My Career: Women's prose of the 1920s]. Kyiv: Tempora, 2017.
- Cherednichenko, Varvara. "Za Pluhom." *Chervony Shliah* 4 (P.44–85), 5–6 (P.16–51), 10 (P.68–115) (1926).
- Clark, Katerina. *Sovetskij roman: istoriya kak ritual* [The Soviet Novel: History as Ritual]. Ekaterinburg: Izd-vo Uralskogo un-ta, 2002.
- Connell, Robert. *Masculinities*. Berkeley, University of California press, 1995.
- Enloe, Cynthia. *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*. Berkeley: University of California Press, 1990.
- Halych, Maria. *Drukarka*. Kyiv: Masa, 1927.
- Kis, Oksana, ed. *Zhinky u hornyli modernizatsiyi* [Women in the Crucible of Modernization]. Kharkiv: Klub simejnoho dozvilla, 2017.
- Kravtsiv, Bohdan. *Na bahriani koni revolutsii*. New York: Prolog, 1960.
- Lavrinenko, Yuriy. "Vid uporiadnyka" [From Editor]. In *Rozstriliane Vidrozzennia* [Executed Renaissance]. Kyiv: Smoloskyp, 2004.
- McClintock, Anne. "No Longer in a Future Heaven: Gender, Race, and Nationalism." in *Dangerous Liaisons: Gender, Nation, and Postcolonial Perspectives*, edited by Anne McClintock, Aamir Mufti, and Ella Shohat. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
- Millett, Kate. *Seksualna polityka* [Sexual Politics]. Kyiv: Osnovy, 1998.
- Nagel, Joane. "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations" *Ethnic and Racial Studies* 21, no. 2 (1998).
- Shkandrij, Myroslav. *Modernisty, marksysty i natsia: ukrainska literaturna dyskusia 1920–h rokiv* [Modernists, Marxists and the Nation: Ukrainian Literary Discussion of the 1920s]. Kyiv: Nika-Centr, 2013.
- Smith, Anthony. "Memory and Modernity: Reflections on Ernest Gellner's Theory of Nationalism." *Nations and Nationalism* 2, no. 3 (1996).
- Svekla, Alexandra. "Nadlomleni sertsem" [Broken by Heart], in *Moja karjera: Zhinocha proza 20-h rokiv* [My Career: Women's prose of the 1920s]. Kyiv: Tempora, 2017.
- Tarnawsky, Maxim. "Feminism, Modernism, and Ukrainian Women." *Journal of Ukrainian Studies*, no. 2 (1994).
- Teliha, Olena. *Vybrani tvory* [Selected Works]. Kyiv: Smoloskyp., 2006.
- Troyanker, Raisa. *Poesii* [Poems]. Cherkasy: vyd. Chabanenko Y, 2009.
- Yuval-Davis, Nira. "Nationalist projects and gender relations." *Narodna umjetnost* 40, no. 1 (2003).
- Zhygun, S. "Ребенок – это моя беда и радость, это нерешенный вопрос в моей жизни": материнство в творчестве украинских писательниц 1920-х – первой половины 1930-х годов." *Australian Slavonic and East European Studies* (2020).

POEZIA MODERNĂ ȘI TRADIȚIA

Dumitru CHIOARU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: dumitru.chioaru@gmail.com

MODERN POETRY AND TRADITION

Abstract: The article is a brief revisitation of the relationship between modern poetry and tradition, such as it was understood by poets starting with Charles Baudelaire. The theoretical proposition advanced here postulates the existence of two complementary attitudes in this respect: the first one progressive, characterized by the denial of tradition, represented by the European avant-garde (most of all futurism, dadaism, and surrealism); the second one conservative, illustrated first of all by German expressionism, but also by modernism and Anglo-American postmodernism's attempts to recover or recycle the contents of tradition.

Keywords: tradition, modern /modernism, postmodern/postmodernism, Europea avant-garde, recovery and recycling of tradition

Citation suggestion: Chioaru, Dumitru. „Poezia modernă și tradiția.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 67-68.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.09>.

Atitudinea poetului modern față de tradiție, atunci când nu înseamnă ruptură, este de a o continua reinventând-o, confirmând afirmațiile poetului mexican Octavio Paz din cartea sa *Copiii mlaștinii*: „Ceea ce este modern rupe legătura cu trecutul, îl neagă în totalitate. Modernul este autosuficient: de fiecare dată când apare, el își fondează propria tradiție”¹. Mitul *modernului*, promovat la mijlocul secolului al XIX-lea de poetul francez Charles Baudelaire în eseu *Pictorial vieții moderne*, situează originea „noului” în prezent, negând trecutul ca tradiție și acceptând-o numai în măsura în care înseamnă „cealaltă jumătate” a artei, anume „eternul și imuabilul”, opusă dar complementară cu jumătatea care reprezintă „tranzitoriul, fugitivul, contingentul”², făcându-l pe Harold Rosenberg să afirme că poezia modernă, care începe odată cu autorul *Florilor Răului*, „a fondat vechile elemente ale poeziei cu materia brută ce aparține timpului nostru și le-a transformat”³. În viziunea lui Baudelaire, istoria înseamnă o succesiune de modernități, tradiția dispărând în fața istoricității fenomenelor artistice. A fi modern este pentru Baudelaire o opțiune, dar pentru vizionarul Arthur Rimbaud devine un imperativ: „Trebuie să fii modern cu orice preț”⁴.

Din acest radicalism al lui Rimbaud se naște spiritul de avangardă al futurismului, dadaismului și suprarealismului, definindu-se în primul rând prin *negarea tradiției*. Negarea devine chiar violentă în programul futurismului formulat de italianul Filippo Tommaso Marinetti: „Noi vrem să distrugem muzeele, bibliotecile, academiile de orice fel”⁵, din credința

că un automobil de azi este mai frumos decât statuia antică a *Victoriei de la Samotrace* de la Muzeul Louvre din Paris. Respingerea avangardistă a tradiției se face în scopul *libertății*, al unei „libertăți absolute”. Rezultatul eliberării spiritului creator din constrângerile tradiției sunt „punerea cuvintelor în libertate” și suspendarea punctuației în futurism, hazardul în dadaism, dicteul automat în suprarealism.

Dintre avangarde, numai suprarealismul și-a inventat o tradiție care coboară până la marchizul de Sade, din necesitatea de a se legitima istoric. În acest sens, o poziție mai echilibrată exprimase înainte de suprarealism poetul Guillaume Apollinaire în manifestul său *Spiritul novator și poezii* din 1917, susținând că „abia acum avangarda a devenit conștientă de sine”⁶, după ce a asimilat moștenirea culturală a clasicismului și romantismului. Dar spiritul novator este anti-tradițional în primul rând prin *nonconformismul* său. Astfel, cultivând „surpriza” cu efect de șoc ori scandal, spiritul novator întoarce spatele trecutului și vrea să cucerească viitorul din perspectiva prezentului. Valorile estetice pe care le promovează nu mai sunt cele impuse de autoritatea tradiției, ci *noutățile* aduse de modernitate, în special viața urbană și invențiile tehnicii, reprezentate de Apollinaire în poemul simultaneist *Zonă*. Pentru a corespunde cu dinamica realității, poezia devine *experiment* verbal, dar și încercare de fuziune a artelor ca în *picto-poezia* practică de Apollinaire în volumul *Caligrame*.

La polul opus al acestui spirit progresist, negativ în raport cu tradiția, conservatorismul o reconsideră și redimensionează

în cadrele modernității. Atașamentul necritic față de trecutul unor mișcări culturale de la începutul secolului al XX-lea, ca narodnicismul în Rusia, semănătorismul în România etc., le-a făcut anacronice și sterile. Cu adevărat importante sunt mișcărilor care și-au asumat tradiția ca o formă culturală în configurarea prezentului, determinându-l pe poetul român Ion Pillat să deosebească între o *tradiție vie*, dinamică și creatoare ca o continuare a trecutului în prezent, și o *tradiție moartă*, statică, sterilă și căzută în uitare⁷. Un asemenea curent enumerat de unii istorici literari printre avangarde, chiar dacă se deosebește de acestea prin atitudinea pozitivă față de tradiție și negativă față de modernitate este *expresionismul*. Expresionismul percepe modernitatea ca pe o lume în criză, în pragul apocalipsei, încercând să-i ofere o soluție de regenerare prin reactivarea unui fond arhaic, original, de unde provin miturile ca tradiție fondatoare. În acest sens, poezii germani Rainer Maria Rilke, Georg Trakl, Gottfried Benn și românul Lucian Blaga au scris o poezie de viziune ce transcende realitatea în mit. Expresionismul marchează o actualizare a poeziei orifice, mai evidentă la Rilke și Blaga, prin care lumea în agonie este regenerată verbal/ spiritual.

Din perspectiva conservatorilor anglo-americieni, problema tradiției este gândită în strânsă legătură cu talentul fiecărui poet. Astfel T. S. Eliot, în eseu *Tradiția și talentul personal* din 1917, pornește de la premisa că fiecare popor nu are numai un spirit creator, ci și un critic prin care se raportează la tradiția sa. Pentru Eliot, tradiția nu însumează o moștenire ci o cucerire individuală, prin intermediul căreia poetul ajunge nu

numai să perceapă trecutul ca trecut ci și ca prezent. Așadar, tradiția nu trebuie să fie privită doar diacronic ci și sincron, pentru că fiecare nouă generație o recuperează critic și o redimensionează creator. Tradiția poeziei este mult mai largă/ cuprinzătoare decât văzută în perspectivă etnică, presupunând deschiderea universală. Tocmai de aceea Eliot afirmă că "simțul istoric" trebuie cultivat pentru a crea "nu numai având generația ta în sânge, dar și sentimentul că întreaga literatură europeană de la Homer, și, în cuprinsul ei întreaga literatură a țării tale, au o existență simultană și alcătuiesc o ordine simultană"⁸.

Apariția noului înseamnă o schimbare a ordinii anterioare, provocând revizuirea tuturor valorilor din sistemul în care se integrează. Noul își găsește loc fiind mai întâi judecat după normele trecutului, dar, în același timp, el modifică ceea ce în hermeneutică H.R. Jauss numește *orizontul de așteptare* al cititorului/ publicului, făcând ca – așa cum spune tot Eliot – „prezentul să modifice trecutul în aceeași măsură în care el însuși este călăuzit de trecut"⁹. Un asemenea impact au avut în 1922 poemul *Țara pustie* de T.S. Eliot și romanul *Ulise* de James Joyce, continuate de rescrierea parodică, prin colaj și intertextualitate, prin comentariul ironic, jocul erudit de cuvinte sau texte, a întregii culturi umane de la Homer încoace, în *Cantos*-urile lui Ezra Pound, anticipând postmodernismul, care în a doua jumătate a secolului al XX-lea și-a făcut un program de recuperare ludică, ironică și parodică a tradiției, așa cum a realizat în literatura română contemporană Mircea Cărtărescu în cartea sa, *Levantul*.

Note:

1. Octavio Paz, *Copiii mlaștinii. Poezia modernă de la romantism la avangardă* (Cluj: Casa Cărții de Știință, 2017), 28.
2. Harold Rosenberg, *La tradition du nouveau* (Paris: Les éditions de minuit, 1962), 103.
3. Charles Baudelaire, *Pictorul vieții moderne și alte curiozități* (București: Meridiane, 1992), 390.
4. Arthur Rimbaud, „Scrisoare către Paul Demeny”, în Arthur Rimbaud, *Scrieri alese* (București: Editura pentru Literatură Universală, 1968), 210.
5. Filippo Tommaso Marinetti, „Fundarea și Manifestul futurismului”, în Mario de Micheli, *Avangarda artistică a secolului XX* (secțiunea *Documente*) (București: Meridiane, 1968), 327-332.
6. Guillaume Apollinaire, „Spiritul novator și poezii”, *Secolul 20*, nr. 10 (1968): 71.
7. Ion Pillat, „Tradiție și inovație”, în Ion Pillat, *Opere*, vol. 6 (București: Eminescu, 1994), 5.
8. T.S. Eliot, „Tradiția și talentul personal”, în T.S. Eliot, *Eseuri alese* (București: Art, 2013), 35.
9. *Ibid.*, 36.

Bibliography:

- Apollinaire, Guillaume. "Spiritul novator și poezii" [The Innovating Spirit and the Poets]. *Secolul 20*, no. 10 (1968), 71.
- Baudelaire, Charles. *Pictorul vieții moderne și alte curiozități* [The Painter of Modern Life and Other Curiosities]. Bucharest: Meridiane, 1992.
- Eliot, T.S., "Tradiția și talentul personal" [Tradition and Individual Talent]. In T.S. Eliot, *Eseuri alese* [Selected Essays]. Bucharest: Art, 2013.
- Marinetti, Filippo Tommaso. "Fundarea și Manifestul futurismului" [The Foundation and the Manifesto of Futurism]. In Mario de Micheli, *Avangarda artistică a secolului XX* [The Artistic Avantgarde of the 20th Century], section *Documents*. Bucharest: Meridiane, 1968.
- Paz, Octavio. *Copiii mlaștinii. Poezia modernă de la romantism la avangardă* [Children of the Swamp. Modern Poetry from Romanticism to the Avantgarde]. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2017.
- Pillat, Ion. "Tradiție și inovație" [Tradition and Innovation]. In Ion Pillat, *Opere* [Works], vol. 6. Bucharest: Eminescu, 1994.
- Rimbaud, Arthur. "Scrisoare către Paul Demeny" [Letter to Paul Demeny]. In *Scrieri alese* [Selected Works]. Bucharest: Editura pentru Literatură Universală, 1968.
- Rosenberg, Harold. *La tradition du nouveau* [The Tradition of the New]. Paris: Les éditions de minuit, 1962.

ROMANTIC DISSOLUTION VS. ARTISTIC DISILLUSION IN ROBERT BROWNING'S ANDREA DEL SARTO

Daria PÂRVU

Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: daria.parvu@ulbsibiu.ro

ROMANTIC DISSOLUTION VS. ARTISTIC DISILLUSION IN ROBERT BROWNING'S ANDREA DEL SARTO

Abstract: The present paper sets out to explore Robert Browning's dramatic monologue introducing Andrea del Sarto (1486-1531), a late fifteenth-century Florentine painter who was praised for his technical skills in painting but who lacked a spiritual dimension in his art, compared to the works of his contemporaries, Michelangelo Buonarroti (1475-1564) and Raphael (1483-1520).
Keywords: dramatic monologue, displacement, Neoplatonic, oppressed labour, determinist philosophy

Citation suggestion: Mureşan, Anca. "Translation and Cultural Identity: Romanian Culturemes in the Works of Ion Creangă and Mihail Sadoveanu." *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 69-73.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.10>.

Browning wrote several poems in which he posed questions related to the nature of art, the nature of the artistic creation, the role of the artist, etc. Most of these poems introducing art in all its forms were included in Browning's collection of poems identifying his mature phase of writing under the title *Men and Women*, published in two volumes in 1855. Such poems introduce but are not limited to "Fra Lippo Lippi", "Andrea del Sarto", "Old Pictures in Florence", "Popularity", "Transcendentalism" etc.

Questions on why Browning was obsessed with writing poems about the nature of art and artistic creation have found several answers on the part of the critics. For example, critic Stefan Hawlin in his work *The Complete Critical Guide to Robert Browning* claims that Browning considered poetry a "skill or craft that necessarily involves real work" (Hawlin 84). In order to be complete, the work of art needs to be complemented by "spiritual intensity" (id.).

An equally interesting approach to the work of art being a craft is proposed by Isabel Armstrong, who in her work *Victorian Poetry. Poetry, Poetics and Politics* (1993) considers that all of Browning's poems experience "the phenomenological form of oppressed labour" that results in a "violent sense of limit" which triggers a sense of "longing" (Armstrong 284). The implication here is that what these poems have in common is energy and libido; if these are excessively used or distorted they result in a "displacement from or in work". What is at stake here is that Browning does not "describe alienated labour but

the results of it" (id.). Both ideas related to the work of art seen as a craft, on the one hand, and "the phenomenological form of oppressed labour", on the other hand, are at play in Browning's "single greatest monologue" (Bloom 60), "Andrea del Sarto".

In his *Lives of the Most Eminent Sculptors and Architects* (1913), Giorgio Vasari considers Andrea del Sarto as "the most excellent Andrea del Sarto, in whose single person nature and art demonstrated all that painting can achieve by means of draughtsmanship, colouring, and invention" (Vasari 85). But Vasari continues to explain that if Andrea del Sarto "had possessed a little more fire and boldness of spirit, to correspond to his profound genius and judgment in his art, without a doubt he would have had no equal" (Vasari id.). Born in Florence in 1478, Andrea del Sarto was the son of a tailor. As early as the age of seven Andrea was sent by his father to learn the craft of a goldsmith's but the young child manifested an interest in the art of drawing and therefore he was sent to learn the art of painting with Gian Barile and a few years later he was given in the care of the most famous painter at that time in Florence, namely Piero di Cosimo.

The presentation made by Vasari to Andrea del Sarto is pretty much subjective and the painter's craft falls under the auspices of nature: "...nature, which had created him to be a painter, so wrought in him, that he handled and managed his colours with as much grace as if he had been working for fifty years" (Vasari 86). Vasari offers many details related to Andrea del Sarto including the ones connected to his marriage to a

younger woman which led to him “letting himself be harassed now by jealousy, now by one thing, and now by another (Vasari 94). According to Vasari, Andrea del Sarto was unable to perfect the portraits of women in his paintings as they kept going back to Sarto’s own wife, Lucrezia del Fede: “from his being used to see her continually, and from the circumstance that he had drawn her so often, and, what is more, had her impressed on his mind, it came about that almost all the heads of women that he made resembled her” (Vasari 99).

Browning seems to have been faithful to the story of Andrea del Sarto, as presented by Giorgio Vasari who considered that what Andrea del Sarto’s art lacked was “a little more fire and boldness of spirit” (Vasari 86). Even though Andrea del Sarto’s art was “free from errors, and perfect in every respect”, “he lacked those adornments and that grandeur and abundance of manners which have been seen in many other painters” (id.). The opening lines of Browning’s dramatic monologue identify a quarrel that must have started way before the poem opens as is suggested by the conjunction “but” which implies that the reader is exposed to a fragmented beginning: “But do not let us quarrel anymore/No, my Lucrezia; bear with me for one more:/Sit down and all shall happen as you wish./You turn your face, but does it bring your heart?” (AS, 432, lines 1-4)

The implication here is that Andrea del Sarto is disquieted by the fact that money, which is pivotal in the poem, disrupts a sought-for spiritual harmony, so much needed for the artistic act. The enjambment in the second and third lines announces a resolution on del Sarto’s part: if he, the artist can be once more reunited in spirit with his beloved wife, he will be able to produce the works of art requested by Lucrezia. However, the question raised by Andrea del Sarto remains unanswered: “You turn your face, but does it bring your heart?” (AS, 432, line 4). In other words, we do seem to agree once more on what needs to be done but will I, the artist, be surrounded by your love, your heart, your gentle touches so as to breathe life into my paintings?

In their work entitled *The Dramatic Imagination of Robert Browning. A Literary Life* (2007), Kennedy and Hair argue that in keeping with the suggestions made by Vasari about Andrea del Sarto’s wife, Lucrezia, Browning delineates her dominating, manipulative and money-prone nature in the poem: “Browning developed the character of Lucrezia, who dominates her husband; Andrea sees her for what she is, an unfaithful, manipulative, money-wheedling woman, and while faithfulness in love might, in another context, be admirable, Andrea’s reiterated choice of Lucrezia is clearly a sign of his weakness” (Kennedy and Hair 266).

As he is drained of emotional and psychological energy, Andrea del Sarto pleads for a delay in giving his wife the sum of money that generated the whole conflict between the two. The promise that he makes is that if she agrees to sit down in front of the window and watch the sun setting on Fiesole, her hand in his, like true “married people” (line 16), he “might get up to-morrow to my work/ Cheerful and fresh as ever. Let us try” (lines 18-19).

The repetition of the word “to-morrow” is apparently a far

cry from Macbeth’s famous soliloquy, although not really so:

“To-morrow, and to-morrow, and to-morrow,/ Creeps in this petty pace from day to day/ To the last syllable of recorded time,/ And all our yesterdays have lighted fools/ The way to dusty death./ Out, out, brief candle!/ Life’s but a walking shadow, a poor player/ That struts and frets his hour upon the stage/ And then is heard no more: it is a tale/ Told by an idiot, full of sound and fury,/ Signifying nothing/” (“Macbeth”, Act V, scene v, lines 18-28).

Just like Macbeth, who thinks that man is foolish enough to ponder upon the idea that tomorrow becomes yesterday which brings him closer to the end of his life, so does Andrea del Sarto think that “I might get up to-morrow to my work/ Cheerful and fresh” (lines 18-19). What gives him away in this whole artistic charade is the use of the modal “might” which clearly underscores the very remote possibility for the artist to redeem himself through his paintings. In fact, he has clearly understood by now that he is a failure: “Andrea is a failure, in spite of his reputation (he is, as the ironic subtitle of the poem says, “Called ‘The Faultless Painter’”), and his failure extends from his art to his marriage” (Kennedy and Hair 266).

It becomes absolutely fascinating to the readers to partake of the wonderful words used by the artist himself to describe his own understanding of the man-woman/husband-wife relationship: “Your soft hand is a woman of itself,/And mine the man’s bared breast she curls inside” (AS 432, lines 21-22). Symbolically speaking a painter’s “tool” is represented by his hands which are vital in the artistic process. Therefore, the artist uses a splendid metaphor of the “soft hand” standing for the woman herself which curls for protection inside the man’s hand equating “the man’s bared breast”. The visual imagery in these two lines is pregnant with the powerful image describing the beauty and fragility of the woman who seeks shelter/protection beside the man’s “bared breast”. The repetition of the **b** consonant in the alliteration “**b**ared **b**reast” is only meant to suggest the masculine power which the artist possesses, or so he imagines.

These terms of endearment that come to shape Lucrezia’s gracious allure are continued in the next lines of the poem: she is, in turn, identified as a “serpentine beauty” as well as “my face”, “my moon”, “my everybody’s moon”, with an explicit focus on the possessive adjective “my”: “My serpentine beauty, rounds and rounds!/ —How could you ever prick those perfect ears,/ Even to put the pearl there! oh, so sweet—/ My face, my moon, my everybody’s moon,/ Which everybody looks on and calls his, And, I suppose, is looked on by in turn,/ While she looks—no one’s: very dear, no less/” (AS 432, lines 26-32).

Andrea del Sarto takes phenomenal pride in Lucrezia’s stellar beauty. But just like the heavenly bodies (i.e. the moon) she radiates beauty on the outside which cannot be matched with an inward beauty as this is practically inexistent. She is a soulless beauty and this has repercussion on Andrea del Sarto’s own paintings of Madonnas as they all resemble Lucrezia’s physiognomy but are devoid of any spiritual dimension. They

are technically perfect but lack the energy, the spirit and the soul that should lift them to the level of genius.

According to Stefan Hawlin "The Florentine painter, Andrea del Sarto (1486–1531), the monologist, displays a perfect technical facility but lacks spiritual fire: he cannot 'pour' out his 'soul' onto the canvas, he cannot reach through naturalism to supernaturalism. The monologue implies that the great artist (like Raphael or Michelangelo) is necessarily religious, and that to be such an artist is difficult" (Hawlin 84).

The perspective of perfection/imperfection in art was seriously approached by the Victorian writer and art critic John Ruskin in his work entitled *The Stones of Venice (II). The Sea-Stories (1853)*. In Chapter VI of his work Ruskin states that "no good work whatever can be perfect, and *the demand for perfection is always a sign of a misunderstanding of the ends of art*" (Ruskin 170). In other words, Ruskin suggests that any endeavor to attain perfection in art implies an utter misunderstanding of the "ends" of art. In the same chapter Ruskin vindicates imperfection claiming that

"... in all things that live there are certain irregularities and deficiencies which are not only signs of life, but sources of beauty. No human face is exactly the same in its lines on each side, no leaf perfect in its lobes, no branch in its symmetry. All admit irregularity as they imply change; and to banish imperfection is to destroy expression, to check exertion, to paralyse vitality. All things are literally better, lovelier, and more beloved for the imperfections which have been divinely appointed, that the law of human life may be Effort, and the law of human judgment, Mercy." (Ruskin 171)

By extension, what leads to Andrea del Sarto's artistic fall is his obsession to attain perfection in art. He is fully aware of this hamartia but he would rather go safe in life than simply try to overcome his artistic limitations. It is the exact same feeling that is rendered in the lines describing the way the convent walls across the street enclose the trees and make them feel "huddled more inside" (AS 432, line 43). Andrea del Sarto does not seem to feel regretful for being an underachiever in his life, his work and his marriage. What holds these things together is "a common greyness" which "silvers everything" (line 35).

There is another "hand" called in symbolically to explain Andrea del Sarto's artistic underachievements: God's hand. Apparently, the artist thinks that he cannot go against a certain determinism that rules people's lives. We, as people, are free to make choices in life, although not really so, according to the artist: "Love, we are in God's hand./ How strange now, looks the life he makes us lead; So free we seem, so fettered fast we are! I feel he laid the fetter: let it lie!" (AS 432, lines 49–52). According to Stephen Brennan in his study "Andrea's Twilight Piece: Structure and Meaning in 'Andrea del Sarto'" (1977), this "determinist philosophy" represents "Andrea's attempt to blame his failure on forces outside himself" (Brennan 38).

This spiritual enchainment is even more forcefully expressed by the repetition of the fricative consonant **f** in the alliteration "So free we seem, so fettered fast we are" (line 51). There is also a

surrender of the first person plural "we" (Andrea and Lucrezia) and the first person singular "I" (Andrea) to the all-governing third person singular "he" (God) which comes to round off basically the same idea: there is no point in trying to improve your life, your art, your marriage as this is God's call. All you can do is resign yourself to this already pre-established order/existence. Therefore, "I feel he laid the fetter: let it lie!" (line 52). The next section in the poem starts with some bitter undertones identifying a reproachful artist complaining about his wife's inability to or carelessness in understanding art. The painter takes pride in his paintings and sketches as they are "the thing": they reflect so vividly the realistic details and have been drawn "perfectly" from a technical point of view. This is the way they should be drawn, thinks Andrea del Sarto. His works have been praised even by the Pope himself for their accuracy.

Back in the day, his paintings were highly praised at King Francis's court in France: "I can do with my pencil what I know,/ What I see, what at bottom of my heart/ I wish for, if I ever wish so deep—/ Do easily, too—when I say, perfectly,/ I do not boast, perhaps: yourself are judge,/ Who listened to the Legate's talk last week,/ And just as much they used to say in France. /At any rate 'tis easy, all of it!/" (AS 433, lines 60–67). Lucrezia, his wife, should also know better than anyone how skillful her husband is at drawing Madonnas like no one else. The artist has easiness in drawing sketches and does not need any study or any preparations to draw anything: "At any rate, 'tis easy, all of it!" (line 67). There are so many aspiring artists who have been striving all their lives, who agonize in reaching perfection in their paintings yet "fail in doing" (line 71) and achieve "much less" (line 76). The self-complacent and self-excusing line "Well, less is more, Lucrezia: I am judged" (line 78) targets two possible interpretations: on the one hand, even if his art is not exactly superior, the artist does not feel intimidated to still aspire to higher levels of artistic creation; on the other hand, the latter, and the more plausible interpretation highlights the idea that even if these other artists have done lesser things in their works of art they are very much appreciated as "There burns a truer light of God in them" (line 79).

These technical imperfections of del Sarto's fellow artists are not even considered so important since the paintings as such lift the spirit and take it to Heaven so many times. In contrast, Andrea del Sarto's works are close to touching Heaven but never really reaching it: "My works are nearer heaven, but I sit here" (line 87). There is a higher elevation in these works that Andrea del Sarto does not have in his paintings. What he offers as an excuse is the fact that his hand is that of a craftsman in execution and nothing more.

Harold Bloom claims in his work *Robert Browning* (2001) that Andrea del Sarto is acutely aware of his artistic limitations but that he is not willing to surpass them: "Rather than striving to transcend personal limitations, Andrea accepts them, thus assuring himself that he will experience neither the pain of artistic failure nor the glory of genuine artistic success" (Bloom 61). Del Sarto confesses that "I, painting from myself

and to myself,/Know what I do, am unmoved by men's blame/
Or their praise either/ (lines 90-92). The artist claims to paint "from myself and to myself" (line 90) which precludes any competition with other talented artists and rules out any grand artistic project. All his disquietudes, unhappiness and frustrations will be swept under the dismissive yet puerile question "What of that?" (line 95).

However, the artist knows that "a man's reach should exceed his grasp" (line 97), in other words, the artist should aspire to do better in his work and to challenge his abilities continually. According to Bloom, "Andrea trades the chance for greatness for the certainty of mediocrity, preferring the safety of low expectations to the risk of a rampant ambition" (Bloom 61).

There is an artistic pattern in Andrea del Sarto's work that keeps repeating itself to the point in which "All is silver-grey/Placid and perfect with my art: the worse!/" (lines 98-99). Elizabeth Bieman suggests in her study "An Eros Manqué: Browning's 'Andrea del Sarto'" (1970) that the lines "Had I been two, another and myself/ Our head would have o'erlooked the world! No doubt" (lines 102-103) could be read in a Neo-platonic key focusing on the idea that "men and women are incomplete halves of a once-perfect sphere" (qtd. in Brennan 39). By extension, Andrea del Sarto thinks that if he had found a better suited partner, the other perfect half, he would have exceeded his limits in art and would have reached monumentality.

This train of thought is interrupted by Andrea del Sarto himself who becomes suddenly interested in a copy of a painting that was sent to him by Giorgio Vasari. It is one of the paintings belonging to "The Urbinate who died five years ago" (line 105), namely Rafael. This copy has its imperfections, Andrea del Sarto admits, in the way the arm is drawn, "That arm is wrongly put" (line 111) and there are also certain faults in drawing the lines "A fault to pardon in the drawing lines" (line 112). But beyond all these imperfections that can be easily overlooked, the artist breathed life to the painting through his art. Therefore, "Its body, so to speak: its soul is right,/He means right-that a child may understand/" (lines 113-114).

Andrea del Sarto holds his wife responsible, in part, for his artistic limitations. Lucrezia's perfect half goes back to her physical beauty. However, this half is not complemented by one identifying a beautiful mind and soul, an inner beauty that might have changed the artist's perspective on art and life. Since Lucrezia's other spiritual half is missing, so is del Sarto's other half missing in his art: the perfect technical skills are not complemented in his case by the spiritual dimension and thus the viewers are constantly faced both with beautiful paintings of Madonnas as far as the technical skills are concerned and with mediocre works when it comes to the "soul" of the paintings.

In keeping with the theory of the halves that make up

the whole, Andrea del Sarto ponders on the idea that what prevents people from reaching monumentality goes back to the fact that some are able to reach it but don't have the will to do it and conversely, those who have the will lack the ability. And thus "half-men" like himself struggle all their lives to become a whole made up of both will and power.

Once again the whole discussion returns to God Almighty who "compensates" and "punishes" (line 141) in the afterlife, depending on people's good or bad conduct in their lives. According to Brennan

"Andrea will begin to think of his failings in art and love as part of the price he must pay in order to be better judged by God. He does not merely deny the need for fame; he feels he must suffer, not just to be underrated, but "despised." He feels that if God is really just, 'if the reward is strict', he must suffer a life of degradation." (Brennan 41)

Andrea del Sarto has come to terms with his unfulfilled life and disastrous marriage as he considers these a way of suffering in the physical world. The greater the suffering in life, the higher the "compensation" in the afterlife. After all, this deterministic perspective of a God "over-ruling" (line 133) people's lives, helps the artist accept his own fate, as fatalistic as it may sound.

The next section in the poem transports the artist in the past, at King Francis's court, in France, during that "festal year at Fontainebleau" (line 150) where his work was praised by the king himself and his retinue. He could have reached a higher level in his artistic career if he had stayed longer at King Francis's court. Unfortunately, del Sarto's wife, Lucrezia, "grew restless" (line 166) and the artist had to return to Florence.

At this point in the poem, Andrea del Sarto has finally accepted that "'tis done and past" (line 167). Stephen Brennan has an interesting interpretation of this part in the poem, namely that Lucrezia is considered as God's reward for the artist: "As he previously associated Lucrezia's power with God's, so he now associates God's final compensation with his wife" (Brennan 42).

The poem's final section voices Andrea del Sarto's ardent wish for "one more chance" to redeem his art in heaven by competing with his rivals "Leonard, Rafael and Agnolo" (i.e. Michelangelo) (line 263) in a room watched over by angels playing their pipes. According to Bloom "The images center Andrea's optimism, and like the "four great walls" set forth toward the end of the poem, they represent an alternative past, one in which Andrea enjoys a sympathetic public, financial security, a faithful wife, and a place among the great artists of the time" (Bloom 63).

Bibliography:

Loucks, James F., ed. *A Norton Critical Edition. Robert Browning's Poetry*. New York, London: W. W. Norton & Company, Inc., 1979.

Armstrong, Isobel. *Victorian Poetry: Poetry, Poets and Politics*. London: Routledge, 1993.

Bieman, Elizabeth. "An Eros Manqué: Browning's 'Andrea del Sarto.'" *Studies in English Literature, 1500-1900* 10, no. 4, *Nineteenth Century* (1970): 651-668.

Brennan, C. Stephen. "Andrea's Twilight: Structure and Meaning in 'Andrea del Sarto.'" *Studies in Browning and His Circle* 5, no. 1 (1977): 34-50.

Hawlin, Stefan. *The Complete Critical Guide to Robert Browning*. London and New York: Routledge, 2005.

Ruskin, John. *The Stones of Venice*. Volume the second. *The Sea-Stories*. London: Smith, Elder and Co., 65 Cornhill, 1853.

Browning, Robert. *Bloom's Major Poets*, edited and with an introduction by Harold Bloom. New York: Info Base Publishing, 2001.

Vasari, Giorgio. *Lives of the Most Eminent Painters, Sculptors and Architects*, translated by Gaston Du C. de Vere: with five hundred illustrations in ten volumes. London: Macmillan and Co.Ltd. & The Medici Society, Ltd. 1912-14.

Cook, Tim, ed. *The Works of Robert Browning*, with an Introduction and Bibliography by Dr. Tim Cook. Hertfordshire: Wordsworth Edition Ltd., 1994.

Kennedy, Richard S., and Donald S. Hair. *The Dramatic Imagination of Robert Browning. A Literary Life*. Columbia, Missouri: University of Missouri Press, 2007.

Shakespeare, William. *Complete Works*. London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1969.

Andrea del Sarto, self-portrait (1528), Florence, Uffizi

MEMORY AND FICTION: TRAUMA IN CONTEMPORARY ROMANIAN LITERATURE

Larisa PRODAN

Universitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj, Facultatea de Litere
Babeş-Bolyai University of Cluj, Faculty of Letters
Personal e-mail: prodanlarisa29@gmail.com

MEMORY AND FICTION: TRAUMA IN CONTEMPORARY ROMANIAN LITERATURE

Abstract: The studies of memory (memory studies) have developed a connection to the concept of trauma (trauma studies) and its manifestations. The literary field became a proper medium of evocation and testimony of past traumatic events. Therefore, social manifestations, traumatic measures of political regimes have all been integrated into literary works as a manner of attesting both their physical and psychological implications. Talking about the traumatic events of the Holocaust, James E. Young views such literary works as “documentary narrative” or, more specific, literature of testimony. Literary (and artistic) works related to the Holocaust are also object of Marianne Hirsch’s studies. In her view, evoking and narrating traumatic events implies the usage of postmemory. Past could also be evoked, as Michel Foucault considers, through literature on the basis of counter-memory. Taking into consideration different manifestations of memory in literature, the present study aims to analyse some of the Romanian contemporary works tackling on the remembrance of the traumatic ideological intervention on the female body that the prohibition of abortions represented during the communist regime. Corporal and psychological traumas that the 770 Decree caused are related in Corina Sabău’s novel *And the Crickets Were Heard* and also in the testimonial collective volumes *Comrades of journey. The Feminine Experience in Communism* (edited by Radu Pavel Gheo and Dan Lungu) and Mihaela Miroiu’s (ed.) *The Birth. Lived Stories*. Thus, literary materialisations of memory would be observed, in order for the contemporary reader to understand the severe traumatic implications of an abusive ideological prohibition of abortion.

Keywords: postmemory, counter-memory, literature of testimony, documentary narrative, ideological interventions, communist regime.

Citation suggestion: Prodan, Larisa. “Memory and Fiction: Trauma in Contemporary Romanian Literature.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 74-79.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.11>.

Recollecting past traumatic events through writing represents a form of “literary testimony”. Thus, literature has become in the last decades a proper field for attesting and also for investigating different forms of trauma evoked and transmitted through memory. Memory represents the psychological process standing at the basis of traumatic historical events that are narrated and acknowledged by the contemporary public. For instance, James E. Young considers that “writing from and about the Holocaust” represent nothing less than a confirmation of the “figurative” and also “metonymical” character of the “literary documentation” (Young 403). The author attests the need of continuity that the readers experience when coming to events that produced certain ruptures - “discontinuity and disorientation” (404) - within the collective memory. Reading (and talking about)

literary works tackling on events producing “discontinuities”, people are able to reconfirm themselves a sense of belonging, “a personal link”, and also their “authority as witnesses” (404). It is the sense of an indirect witnessing, in Young’s view, that confers authenticity and only through a “mimetic impulse” of reconstituting an already gone reality. Therefore, literature evoking tragic histories through memory became more than a fiction of an improbable and unknown reality, but an authentic, reliable testimony, perceived as *documentary realism* (406). In this case, the major inquiry would not be to delineate reality from fiction, but to attest “both the need for unmediated facts in this literature and the simultaneous incapacity in narrative to document these facts” (407). And the main purpose, as Young claims, remains to be able “to look beyond”. To be more specific, Young believes that the interconnection between the

historical facts and their literary representations is of extreme importance for an objective analysis of the “consequences” of such events (421). Only through a detached view, would the reader be aware of the produced trauma and all its psychological implications.

Moreover, literary representations of memory are seen, in Marianne Hirsch terms, as manifestations of *postmemory*, a form of memory that is activated when it comes to evoking past traumatic events that seriously affected the course of humanity. “«Second generation» writers and artists have been producing artworks, films, novels, and memoirs, or hybrid «postmemoirs»” (Hirsch 3) claims the author, referring to the position of writers who, through memory, recollect significant events that had a considerable impact on collective memory. The connection to the phenomenon of witnessing mentioned by Young can be also found in Hirsch’s *The Generation of Postmemory*:

“These terms reveal a number of controversial assumptions: that descendants of victim survivors as well as of perpetrators and of bystanders who witnessed massive traumatic events connect so deeply to the previous generation’s remembrances of the past that they identify that connection as a form of memory, and that, in certain extreme circumstances, memory can be transferred to those who were not actually there to live an event (4).”

Thus, the “postgeneration” is perceived as creating on the basis of a link that even in present times connects them to the generation suffering traumatic experiences. By activating mnemonic processes and continuities, their artistic works are meant to express the major psychological impact transmitted across generations. Literary representations of recollected historical events reveal a sort of direct consequences, due to the endless “narrative reconstructions”:

“To grow up with overwhelming inherited memories, to be dominated by narratives that preceded one’s birth or one’s consciousness, is to risk having one’s own life stories displaced, even evacuated, by our ancestors. It is to be shaped, however indirectly, by traumatic fragments of events that still defy narrative reconstruction and exceed comprehension (5).”

Therefore, a *postgeneration* writer evoking past traumatic events would not simply recall facts and events. The narrative connection to the traumatic experience allows them to form an assemblage involving memories and also some extra “imaginative investment, projection, and creation” (5). In addition to this, Michel Foucault speaks about a form of memory related to the literature “manifesting the history of otherness”. Multiple forms of traumatic experiences that are included in works of literature conceive it a character of *counter-memory*: “literature has been transformed, since the nineteenth century, into a counter-memory; and the subjects that naturally evolve from this language manifest the history of our otherness: violence, transgression, madness, sexuality, death, and finitude” (Foucault 8). In Foucault’s view, the

writer is not creating a link between past and present, but one between his writing and death: “This conception of a spoken or written narrative as a protection against death has been transformed by our culture. Writing is now linked to «sacrifice and to the sacrifice of life itself»; it is a voluntary obliteration of the self that does not require representation in books because it takes place in the everyday existence of the writer” (117).

If James Young and Marianne Hirsch inspire their theories from the traumatic events of the Holocaust, the same theoretical concepts could be applied to Romanian literary works evoking the period and the consequences of the 770 *Decree*. 1966 represented the year in the Romanian history when restrictions regarding pregnancy interruption intensified. The communist regime led by Nicolae Ceaușescu established radical measures for increasing the number of the population, in order to raise the economic power of the socialist state. Among these restrictions, the interdiction of abortions was imposed through the normative act. Medical cases allowing a miscarriage were extremely rare, and therefore an increasing number of women were forced to resort to clandestine pregnancy interruptions. Because legislative penalties imposed by the *Decree* were extremely severe, women in those years could not benefit from specialized medical assistance. As a consequence, having the (social and personal) pressure of an unplanned and undesired pregnancy and also the terror of not being convicted, women applied themselves all sort of clandestine measures that could provoke an illegal miscarriage: consumption of prohibited substances, extremely hot baths, jumps from heights and other strategies that could affect their bodies in such a manner as to cause severe haemorrhages leading to abortion. Unfortunately, consequences of this kind of methods were deadly most of the times. An impressive number of women lost their lives in those ages or, at the very least, they suffered hysterectomies that implicitly caused severe psychological traumas.

Thus, in the last decade, there were written different Romanian literary works tackling on the subject. Examples of such tragic individual stories were presented through the lens of the narrative fiction and, what is more, there were also writers who recollected their own personal experiences in autobiographical volumes. All narrated events are evoked through memory and, in this way, such literary works become a form of *documentary realism*, a *counter-memory* created through multiple *postmemorial* processes. To begin with, such a novel that presents the tragic destiny of a mother who dies trying to abort her second child is Corina Sabău’s *And the Crickets Were Heard [Și se auzeau greierii]*. In Mihai Iovănel’s terms, the book represents “a sophisticated mechanism of producing empathy”, due to the fact that it depicts the life of a woman living and experiencing the dictatorship of the regime and the injustices of the *Decree*. Sabău thus becomes a *postgeneration* writer who tells the story of a feminine entity perceived as symbol, as it depicts different traumatic events that women generally lived in Ceaușescu’s years of domination.

And the Crickets Were Heard is a short novel written from the internalized perspective of Ecaterina, the main character

that is also conceived the role of the subjective narrator. The subjective narrative voice retrospectively exposes both her personal and professional course as a feminine entity. Ecaterina, supervisor in charge at the “Adjusting” department of the garment factory “People’s Folk”³, in Bucharest, presents details of the anti-abortion propaganda of the *Decree*. In a series of long continuous phrases that do not have a concrete syntactical finality, there are evoked the very common controls that were made in public institutions in those years. The main character had not only the requirement to supervise the on-going process of the controls, but the undesirable obligation of being subject to such abusive investigations:

“Once a month they were putting us on the table and controlled us, Gubalitu was expecting that I would have already understood which my duties were, without permissions, without sick leaves, with more concern for the country’s birth rate, talking to them like this, from woman to woman, the Party made you people, you have to give something in return”³ (Sabău 19-20).

The supreme desire for a significant raise in the country’s demography leads to breaking female’s intimacy. Such corporal controls represented a form of coercion to reproduction. The drama of the character does not only come from an emotional dissatisfaction regarding the strict physical supervision, but mostly from a sense of injustice that the regime made women subject to. The same injustice and even a sort of disillusionment Ecaterina experiences also because of her unhappy marriage with an abusive husband. Having a careless dominating partner, she feels an amplified fear when she discovers her second pregnancy. Being afraid of the man’s rejection to the newness of having another child, the woman has mixed feelings when coming to revealing it: “If only I had the courage of waking him up and telling him just that, do you know that a child is growing in me, but how could I ever tell him such a thing, there are days when I almost stake out at him to say a few words”⁴ (41).

The story is created through an uninterrupted inner monologue, like a diary, a posthumous one, due to the fact that the narrative voice exposes retroactively, through involuntary memory, the course of events from the perspective of an after-death analysis. When Ecaterina eventually decides to announce her husband, his selfish request was to stop the evolution of the fetus. And the terrifying experience of the miscarriage ended up with the mother’s death. In this point intervenes Foucault’s reference to the experience of death. The demise of Ecaterina as well as all those of the women who died after having an illegal pregnancy interruption become the source of the collective trauma.

When Sabău’s character decides to give up on her pregnancy, she prefers to resort to clandestine methods of causing a haemorrhage. In order to provoke it, Ecaterina plans in detail every single one of the procedures, without anyone knowing. All these experiences, having a significant emotional and psychological impact on her, cause another sequence of memories and recollections from Ecaterina’s extremely

abused childhood. The entity of the husband could be, thus, easily associated with the one of the violent father:

“As a man you can feel any pain, but as a woman a simple pain means that you didn’t behave and since childhood everyone lurks in order to get you, and the father is the one who gets you first and tells you’ll end up like your mum (...) the first that you’re going to embarrass is him, the father, and you believe him, his yellow teeth lend his words credibility and until you get to sober up you justify his beat (...) after he left the belt he stroll his shoe along the crouching body and gave her a few more shots (...) I got close and lied down over her and them started to hit me too”⁵ (66-68).

According to the traditional model of the patriarchal family, the woman is imposed a constant duty towards the country, towards the society, and the main example of behaviour is represented by the paternal figure. Having an abusive violent father causes a severe emotional impact that can be seen not only in the faulty relationship with her husband, but mostly in such a crucial moment as an abortion.

“I’d better do it by myself”⁶ (73), claims the subjective narrative voice, thinking of a possible medical and legislative security she might conceive for herself. Ecaterina constantly remembers in her testimony different tragic cases of women who got mutilated or even deceased because of the malpractice of clandestine doctors or nurses. For fear of severe complications, she resorts to a hot bath that might cause the much desired haemorrhage announcing the pregnancy interruption. Waiting for the hot water to produce its effects over the pregnant body, Ecaterina constantly evokes through memory her husband’s words and complaints pushing her towards abortion: “after I wrote to him I realised that I wrote to a man who doesn’t care, to a man who told me but how can the other women get by”⁷ (75). Despite her worries, the bath has such an impact on her body that an extremely painful bleeding is caused: “I thought that I’ll calm down after the first clots, but no, my body has gone mad (...) what can I do to quench all this blood, I make sounds that I cannot control”⁸ (80).

Unfortunately, her condition worsens in such a way that she is needed to ask for medical help. In spite of the tremendous legal penalties famous in those years for women who tried a pregnancy interruption, Ecaterina decides to go to the hospital in the wish to save her life. Once in the medical institution, her expectations to recovery gradually disappear. Everybody sees her as simply “the woman from whom it constantly leaks” (84)⁹. Her entire professional status and recognition fade when it comes to such cases (“only women of the lowest leave traces of this kind”¹⁰ (84)). The material result of Ecaterina’s act, the abortion left in a bucket, does not represent a choice, an exerted right on the female’s own body, but a crime towards the socialist state’s population number.

The novel ends up with a shift in the narrative voice.

Ecaterina's process of remembrance is interrupted once with her death. Medical care was not permitted to her and therefore, in the end, her daughter Sofia is the one who subjectively observes and analyses the world around her. The trauma suffered by the mother is transmitted to the daughter as an identity label: "From now on I'm the girl whose mother has died"¹¹ (98). More precisely, that moment would forever mark her as being the daughter of a woman who died because of an abortion. The girl attentively analyses gestures and words of those present at her mother's funeral: "Gubalitu sighs deeply and knits his hands onto his pointy belly, such a good element, if only she knew to listen the voice of the Party too"¹² (104). Sofia is aware of the fact that things would not be the same without her mother, she would not be read stories before bedtime anymore simply because she was a "good element" who disappointed by not obeying to the communist state's requirements. In sign of a supreme justice for the system and a punishment to her, the mother committing pregnancy interruption deserved to be left to die.

Thus, *And the Crickets Were Heard* is, overall, a literary product of *postmemory*, a *literary testimony* written through multiple processes of memory and remembrance. Corina Sabău recreates through fiction a collective traumatic history of women in Ceaușescu's era. The story of Ecaterina comes as an example of what an undesired pregnancy represented in those years. Abuses coming from the ideological propaganda were so severe that consequences as those suffered by the main character actually happened to a large number of women in the history. The story in itself is reconstructed through a subjective memory, and the theme of the narrative also confers it the character of *counter-memory*.

"Literature of testimony", using Young's terms, could also be represented by collective volumes of autobiographical confessions that contain testimonies of contemporary writers regarding their own experiences or memories about the traumatic events that the 770 Decree produced. If Corina Sabău creates a mnemonic fiction of the traumas caused by the prohibition of abortions, a similar perspective can be also seen in the autobiographical volumes *Comrades of journey. The Feminine Experience in Communism [Țovarășe de drum. Experiența feminină în comunism]*, coordinated by Radu Pavel Gheo and Dan Lungu, and *The Birth. Lived Histories [Nașterea. Istorii trăite]*, volume coordinated by Mihaela Miroiu and Otilia Dragomir. The two works belong, in Hirsch's view, to the *postgeneration*, being at the same time self-reflective writings created through a sum of collective *postmemories*. The forewords of both collective volumes present the coordinators' reasons in choosing the prohibition of abortions as the main topic. Their intrinsic motivation was to somehow stimulate collective memory that remained "insensitive to gender experience"¹³ (Gheo, Lungu 9) in the last years. All these self-reflective writings do not tackle only on the specific corporal consequences that controlled abortion had, but also on what the entire feminine experience meant during Romanian communism, taking into consideration multiple physical and psychological implications. The ideological

interference in matters of motherhood is perceived by women writers as a personal or a collective experience. Moreover, they see themselves and their social status as "lab rats of a demographic experiment"¹⁴ (12, 13).

A presented testimony is that of Anamaria Beligan who recounts, in *Comrades...*, the controversial situation of the contraceptives. Condoms for instance were extremely hard to find on the market and, moreover, their quality was generally questionable. Their supposed protection regarding contraception was only an apparent one, as they were intended to fail, in order for the number of pregnancies to increase. Known as "little sachets with a butterfly"¹⁵ (Beligan 50), due to the drawings on the packaging, the popular name of condoms could originate from the traditional perception towards the unaccept(ed)able love affairs. What is more, the author ironically presents the famous strategies of "do it yourself". In the top of practices of miscarriage, it was well-known "the application of a pillow on the abdomen, followed by a cascade of punches that, by doing so, they were not leaving marks"¹⁶ (50, 51). Once again, the terror established through legislative speech is more than obvious. In order not to suffer any possible incrimination, women were capable of applying themselves all sort of barbarous methods that might harm the fetus, and Anamaria Beligan is just one of the contemporary writers that reconstruct this traumatic reality through memory. Regarding the efficiency of contraceptive methods in those years, Claudia Miroiu tells in *The Birth...* the story of an illegal abortion, her own, caused mainly because of the lack of appropriate protection: "With the help of the boy's mother, I made a curettage at Giulești Hospital, and the doctor, terrified of the high number of curettages girls were subject to in the spring of 1990, counseled me to have a IUD"¹⁷ (Miroiu 213). Unfortunately, this contraceptive method physiologically affects her when she actually decides to become a mother.

Rodica Binder, another self-reflective voice, talks about a "womb" of a "collective disaster"¹⁸ (83) that were gradually formed once with some individual cases. In her affective memory, Binder describes the case of a newly married young girl who interrupts her pregnancy and – similar to Corina Sabău's character – dies as a consequence of the unsanitary intervention: "The singular, individual and scandalous [...] tragedy evoked only in whispers, with fear and tears"¹⁹ (83). Once with this event, there is not mentioned solely the tragic story of Brigitta, but mostly the censorship of speech existing in the years of communism. The interventionist politics of the socialist state was inclusively dominating the intimate individual space of population. Therefore, from a collective point of view, people did not even have the freedom to mention such tragic cases in their daily talks. Fear of a coercive legislative intervention prevailed tragedies that humans lived because of the abusive political regime and such events remain in the postgenerations's memory.

Furthermore, Sanda Cordoș represents another literary figure taking part into the testimonial project of Radu Pavel Gheo and Dan Lungu. The feminine author evokes her direct recollections regarding "a whole network" of clamour that was

produced when an undesired pregnancy was discovered. At that moment, all kind of clandestine possible solutions were offered by those who knew the subject: “mulled wine and other stews, jumps (preferably from the wardrobe), pills, spindles, procuring miscarriages (some of the girls from Philology weren’t afraid), midwives, doctors, aunts, infections, ambulances, sepsis, prosecutors”²⁰ (Cordoş 137). Such methods of illegal pregnancy interruptions were extremely popular among commoners. In addition to this, the autobiographical narrative voices included in Miroiu’s volume mention a sort of fault, a guilt that an undesired and inappropriate pregnancy might cause for those involved, especially for the mother. Showing off one’s womb carrying a baby represented a shame, a disgrace for the feminine entity, as society stigmatized such behaviour: “At that time pregnancy represented a kind of «embarrassment», a taboo that was talked about more discreetly and with precaution. When I see that young women nowadays are flaunting their bellies with pride and without any restraint I am reminded the way it was unacceptable in my time”²¹ (Bărsan 28, 29).

Regarding political strategies of control and supervision, the feminine writers also invoke the very common gynaecological examinations periodically organised in public institutions such as schools, factories, hospitals etc. Otilia Vieru-Baraboi associates this type of interventionist practices with a supreme desire of demographic and birth control that otherwise could have become “chaotic”, “generally consummated outside the basic cell of society”²² (301), namely traditional marriage. However, the main purpose of those checks remains unclear among female population: there were obviously monitored potential pregnancies or, in a worse scenario, even deflorations of unmarried women (“a sort of pop-quiz of good conduct”²³ (301)). If such gynaecological examinations were mandatory, visiting a gynaecologist’s office was prohibited because there was the chance of committing abortions without any representative of justice to be present, fact that contravened the *Decree*. Thus, Ana Maria Sandi recounts her emotional and psychological implications of an examination made on the dining room table:

“We couldn’t even think about visiting him at the doctor’s office. Gynaecologists were strictly supervised and the consultation of an «outside» person could have seemed suspicious. [...] I went with a heavy heart to my brothers-in-law, I was given space for undressing in the dining room, there has been placed a blanket on the big table and then

I was told to go up. I still cannot forget the sensation of embarrassment and humiliation”²⁴ (Sandi 50).

Trauma comes precisely from such dramatic episodes being extremely humiliating for the feminine entity. The impossibility to appeal to specialised medical service brought into women’s lives dramatic experiences that affected not only those directly concerned, but also the collective unconscious.

Eventually, feminine authors claim that all those attempts of having a pregnancy interruption despite the severe legislative consequences that the *Decree* imposed were also a form of exercising the freedom of their own bodies. Unconsciously perceived as a modality of denial and protest against enforced restrictions regarding human reproduction, illegal abortion became a sort of strategy of affirmation of female authority in matters of corporal processes and evolutions. The communist ideal of an extended economical force achieved through a constant demographic improvement could be sabotaged solely through women’s refusal of following rigours of the law. Unfortunately, instead of being seen as attempts of keeping their own corporal and psychological integrity, miscarriages nearly became a form of suicidal acts. Underground abortion, states Vieru-Baraboi, was basically the rebound of a subdued freedom conceived “with their flesh and blood”²⁵ (301).

The two confessional collective volumes, on short, gather together voices of Romanian feminine authors belonging to the *postgeneration* of writers who expose their most intimate memories regarding the traumatic period and experiences caused by the strictness of the socialist legislative system. Both works become collections of autobiographies offering a realistic and truthful insight of those extremely traumatic years for the feminine collective memory. Together with Corina Sabău’s “postmemorial” novel, all literary works bring into present impressive individual experiences using different mnemonic strategies. They are not only created through memory, as a general confession of the authors, but they actually contain multiple events narrated and evoked through memory. Thus, memory stands as a basis when it comes to the connection between past traumatic events and the somehow affected present. All the tragic experiences are being actualised in memory and further transmitted, in order for the contemporary reader to understand and indirectly experience the severe implications and consequences of a coercive interventionist legislative system.

Note:

1. “un mecanism sofisticat de produs empatie” (All Romanian excerpts appear in my translation).
2. “Mătasea Populară”.
3. “o dată pe lună ne urcau pe masă și ne controlau, că Gubalitu se aștepta ca eu să fi înțeles ce sarcini îmi revin, fără învoire, fără concedii medicale, cu mai multă grijă pentru natalitatea patriei, vorbind cu ele așa, ca de la femeie la femeie, Partidul v-a făcut oameni, trebuie să dați și voi ceva în schimb”.
4. “Dacă așa avea curajul să-l trezesc și să-i spun doar atât, tu știi că un copil crește în mine, dar cum să-i spun așa ceva, sunt zile în care aproape că îl pândesc să-i adresez câteva cuvinte”.
5. “ca bărbat îți permiți orice fel de junghi, dar ca femeie un junghi înseamnă că n-ai fost cuminte și de mică toată lumea te pândeste să te ardă, iar tatăl te arde primul și îți spune o să ajungi ca mă-ta, (...) primul pe care urmează să-l faci de răs este el, tatăl, și îl crezi, dinții lui galbeni

- dau credibilitate cuvintelor și până ajungi să te dezmeticești îi justifici bătaia (...) după ce a lăsat cureaua și-a plimbat gheata pe corpul chircoit și i-a mai tras câteva șuturi (...) m-am apropiat și m-am așezat peste ea și atunci a început să dea și în mine”.
6. “Mai bine o fac cu mâna mea”.
 7. “după ce i-am scris mi-am dat seama că îi scriu unui om căruia nu-i pasă, unui om care mi-a zis da’ celelalte femei cum se descurcă”.
 8. “credeam că după primele cheaguri o să mă liniștesc, dar nu, corpul meu a luat-o razna, (...), ce să fac să potolesc sângele ăsta, scot sunete pe care nu pot să le stăpânesc”.
 9. “femeia din care curge întruna”.
 10. “doar femeile de cea mai proastă factură lasă astfel de urme”.
 11. “De acum sunt fata căreia i-a murit mama”.
 12. “Gubalitu oftează adânc și își împletește mâinile peste burta țuguiată, un element așa bun, dacă ar fi știut să asculte și vocea Partidului”.
 13. “insensibilă la experiența de gen”.
 14. “cobai ai unui experiment demografic”.
 15. “pliculeț cu fluturaș”.
 16. “aplicarea unei perne deasupra abdomenului, urmată de o cascadă de pumni, care, în acest fel, nu lăsau urme”.
 17. “Cu ajutorul mamei băiatului, am făcut un chiuretaj la spitalul Giulești, iar medicul, îngrozit, se pare, de numărul mare de chiuretaje la care erau supuse fetele tinere în primăvara lui 1990, m-a sfătuit să-mi pun un sterilet”.
 18. “matcă” a unui „dezastu colectiv”.
 19. “Tragedia [...] singulară, individuală și scandaloasă, evocată doar în șoaptă, cu spaimă și lacrimi”.
 20. “vin fierț și alte fierturi, sărituri (de preferință de pe dulap), pilule, fuse, provocări de avort (câteva fete de la Filologie nu se dădeau în lături), moașe, doftoroaie, doctori, mătuși, infecții, salvări, septicemii, procurori”.
 21. “Pe vremea aceea sarcina era un fel de «jenă», un fel de tabu despre care se vorbea mai discret și cu precauție. Când văd că azi femeile tinere își etalează cu mândrie și fără pic de reținere burtica, îmi aduc aminte de felul cum pe vremea mea acest lucru era inadmisibil”.
 22. “consumată în afara celulei de bază a societății”.
 23. “un soi de extemporale de bună conduită școlară”.
 24. “Nici nu putea fi vorba de a-l vizita la cabinetul medical. Doctorii ginecologi erau strict supravegheați și un consult al unei persoane «din afară» putea părea suspect. [...] Cu inima strânsă am mers acasă la cumnați, am fost lăsată să mă dezbrac în sufragerie, s-a pus o pătură pe masa cea mare și mi s-a spus să mă urc. Nu uit nici acum senzația de jenă și umilință”.
 25. “cu sânge din sângele lor”.

Bibliography:

- Bârsan, Emilia. “1955. Darul lui Dumnezeu” [1955. The Gift of God]. In *Nașterea. Istorii trăite* [The Birth. Lived Stories], edited by Mihaela Miroiu and Otilia Dragomir. Iași: Polirom, 2010.
- Beligan, Anamaria. “Halatul Veronicăi” [Veronica’s Robe]. In *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism* [Comrades of journey. The Feminine Experience in Communism], edited by Radu Pavel Gheo and Dan Lungu. Iași: Polirom, 2008.
- Binder, Rodica. “Chiar așa?” [Is That So?]. In *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism* [Comrades of journey. The Feminine Experience in Communism], edited by Radu Pavel Gheo and Dan Lungu. Iași: Polirom, 2008.
- Cordoș, Sanda. “Din umbra viitorului luminos” [From the Shadow of the Bright Future]. In Gheo, Radu Pavel and Lungu, Dan (Coord.). *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism* [Comrades of journey. The Feminine Experience in Communism], edited by Radu Pavel Gheo and Dan Lungu. Iași: Polirom, 2008.
- Foucault, Michel. *Language, Counter-Memory, Practice. Selected Essays and Interviews*. Cornell University Press, 1977.
- Gheo, Radu Pavel, and Dan Lungu, eds. *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism* [Comrades of journey. The Feminine Experience in Communism]. Iași: Polirom, 2008.
- Hirsch, Marianne. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012.
- Iovănel Mihai. “Un corp care a pierdut prea mult sânge” [A Body Having Lost Too Much Blood], *scena9.ro*. 4th of February 2020, <https://www.scena9.ro/article/recenzie-corina-sabau-si-se-auzeau-greierii>. Retrieved 10 March 2021.
- Miroiu, Claudia. “1999. Casa cu trei fete” [1999. The House with Three Girls]. In *Nașterea. Istorii trăite* [The Birth. Lived Stories], edited by Mihaela Miroiu and Otilia Dragomir. Iași: Polirom, 2010.
- Miroiu, Mihaela and Otilia Dragomir, eds. *Nașterea. Istorii trăite* [The Birth. Lived Stories]. Iași: Polirom, 2010.
- Sabău, Corina. *Și se auzeau greierii* [And the Crickets Were Heard]. Bucharest: Humanitas, 2019.
- Sandi, Ana Maria. “1971. Un copil ca o portocală” [1971. A Child Like an Orange]. In *Nașterea. Istorii trăite* [The Birth. Lived Stories], edited by Mihaela Miroiu and Otilia Dragomir. Iași: Polirom, 2010.
- Vieru-Baraboi, Otilia. “A-ha” [Uh-huh]. In *Tovarășe de drum. Experiența feminină în comunism* [Comrades of journey. The Feminine Experience in Communism], edited by Radu Pavel Gheo and Dan Lungu. Iași: Polirom, 2008.
- Young, James E. “Interpreting Literary Testimony: A Preface to Rereading Holocaust Diaries and Memoirs.” *New Literary History* 18, no. 2 (1987): 403-423.

PRIMUL MYTHOS DE STÂNGA AL LITERATURII ROMÂNE CONTEMPORANE

Radu VANCU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: rvancu@gmail.com

MAKING THE INVISIBLE VISIBLE: BLACK LESBIANISM IN THE COLOR PURPLE

Abstract: Mihai Iovănel's History of Contemporary Romanian Literature: 1990-2020 is the first leftist major narrative of Romanian literature – and the shockwaves it generated were due even more to this firm ideological option (the first such one in the history of major Romanian literary histories) than to its literary content proper. The present article aims at asserting the main three accomplishments and shortcomings generated by this ideological option – namely that: i) it succeeds in coalescing the first coherent narrative of the last three decades of Romanian literature; ii) it sometimes turns from an ideological option into an ideological bias – and modifies the factuality of Romanian literature, eliminating important writers, exaggerating the qualities of some other ones, searching to distribute merits (to leftist writers) and punishments (to right-wing ones) according with their political option, and not with their literary qualifications; iii) it is an impressive stylistic achievement in itself, even though quite ironically its author disregards the virtues of aestheticism.

Keywords: history of contemporary Romanian literature, Mihai Iovănel, cultural left versus cultural right, cultural wars, Romanian literary histories

Citation suggestion: Vancu, Radu. “Primul mythos de stânga al literaturii române contemporane” Transilvania, no. 11-12 (2021): 80-84.

<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.12>.

Dincolo de observațiile punctuale care se pot face (și care au început deja să se facă, deopotrivă în pozitiv și în negativ) privind natura ideologică a *Istoriei...* lui Mihai Iovănel¹, justețea analizelor de texte și contexte, exactitatea sau plauzibilitatea micro-monografiilor dedicate unui scriitor sau altuia etc., trei mi se par a fi lucrurile care merită spuse despre ea *generaliter*, așa cum o să încerc în scurta privire panoramică subsecventă. Le iau așadar pe rând, în ceea ce consider a fi ordinea crescătoare a importanței lor.

I. *Primo*, ca un enorm agregator de date ce este, *Istoria...* lui face un serviciu remarcabil literaturii române contemporane, a cărei circulație după 1989 a fost pulverizată vreme de aproape două decenii (mai ales după dispariția sistemului de distribuție a cărții și după prăbușirea lanțurilor de librării). N-aș spune, precum alți comentatori, că fie și numai pentru acest fapt s-ar cădea să îi fim recunoscători lui Mihai Iovănel până la a suspenda orice obiecții sau chiar orice rezerve – însă

e cert că *Istoria...* lui reușește să impună o formă de coerență în interiorul unei mase browniene de informații. Ceea ce e în sine un merit major. Și *per se*, fiindcă propune spre discuție comunității academice și literare un *pattern* istoric al literaturii contemporane; dar și din rațiuni extraliterare, fiindcă simpla existență a acestei narațiuni despre literatura română contemporană va interesa în mod natural și comunitatea extraliterară, artiști sau intelectuali al căror obiect de cercetare sau de activitate nu e literatura, însă sunt interesați să poată compara evoluția post-1989 a literaturii cu domeniile lor de expertiză. *Istoria...* lui Iovănel este citită deja de regizori de film sau de teatru, de actori, de artiști vizuali, de muzicieni, de istorici, de cititori venind dinspre zone ale cunoașterii extranee literaturii – dar care găsesc în ea un *mythos* plauzibil despre ce s-a întâmplat în literatura română după 1989. Fie că ne place sau nu, povestea lui Iovănel despre literatura română de azi e cea care trece deja în comunitățile interpretative

extraliterare. E, altfel spus, o decisivă extindere a domeniului luptei pentru cauza literaturii române contemporane.

Fie spus chiar și în trecere, e un merit în sine chiar și faptul că Iovănel reușește performanța asta de unul singur: s-a tot repetat *ad nauseam* că e imposibilă scrierea unei istorii literare de unul singur, că ea e posibilă numai ca muncă de echipă, în care distribuția competențelor pe perioade istorice ar asigura un *end product* superior deopotrivă sub raportul calității și al obiectivității - a fost, în opinia unora, criteriul suficient pentru a decide că *Istoria...* colectivă a lui Cioculescu, Streinu și Vianu² este superioară, pe segmentul istoric discutat, *Istoriei...* lui Călinescu³, scrisă de unul singur și extrem-subiectivă. S-a repetat și înainte de publicarea *Istoriei...* lui Manolescu⁴, va continua să se repete și după publicarea *Istoriei...* lui Iovănel - fiindcă, nu-i așa, e păcat să lăsăm realitatea empirică să strice o teorie atât de frumoasă. După cum tot neglijat va rămâne și faptul că istoriile literare făcute de lupi singuratici continuă să existe și ele bine mersi în Occident, alături de cele colective: de la istoria Oxford a literaturii engleze a lui Andrew Sanders⁵ la panorama critică a poeziei de limbă engleză realizată de Harold Bloom⁶, de la istoria literaturii poloneze a lui Czesław Miłosz⁷ până la cea a literaturii germane datorată lui Marcel Reich-Ranicki⁸, specia „istoriei literare cu autor unic” (sau a „istoriei literare de autor”) supraviețuiește în continuare, uneori cu rezultate mai modeste, alteori de-a dreptul *en beauté*. Dincolo de performanța individuală în sine, faptul că Iovănel a reușit să scrie o astfel de istorie de unul singur e un *statement* în sine: și pentru portanța academică a generației 2000 (care a dat deja câteva sinteze critice impunătoare, prin Iovănel, Andrei Terian, Teodora Dumitru, Bogdan Crețu, Adriana Stan, Antonio Patraș, Simona Sora, Alex Goldiș, Doris Mironescu, Șerban Axinte și destui alții), dar și pentru demonstrația empirică și transgenerațională a posibilității de a lua pe cont propriu proiecte literare monumentale - într-o epocă mai degrabă a minorului și a tranziției, asemănătoare cu ceea ce Hesse numea, în *Jocul cu mărgelile de sticlă*, „epoca foilettonică”. Din nou: fie că ne place sau nu ce a ieșit, Iovănel a demonstrat că *se poate* - și a deschis jocul pentru oricine simte că e nevoie de o narațiune alternativă, care să oglindească mai plauzibil dinamicile interne ale literaturii române contemporane.

Sigur, au mai existat și înainte de *Istoria...* lui Iovănel astfel de tentative de agregare a cioburilor de informație privind literatura română contemporană în oglinzi pe cât posibil mai complete - însă au avut diverse dezavantaje. Unele dintre ele s-au ocupat doar de primul deceniu literar postcomunist, uneori cu un interes limitat la un singur gen, cum a procedat Marin Mincu într-un volum din antologia comentată *Poezia română actuală*⁹ (3 volume, 1998-1999; dincolo de calitățile ei *per se*, succesul extraordinar al antologiei lui Mincu s-a datorat inclusiv faptului că ea suplinea de una singură un întreg sistem național de distribuție a cărții de poezie), alteori discutând literatura acestui prim deceniu post-revoluționar într-o manieră prea rudimentară sub raport teoretic și istoric pentru a putea fi luată în serios (cazul *Istoriei literaturii române contemporane. 1941-2000* a lui Alex. Ștefănescu¹⁰). Alți critici

au încercat construcția unei imagini sintetice a literaturii de după 1989 asamblându-și cronicile literare *tale quale*, așa cum fuseseră scrise în contextul imediat al apariției cărților, convinși că cioburile n-au nevoie de nici o ramă teoretică sau ideologică pentru a coagula de la sine într-o imagine panoramică, într-o metanarațiune teoretică - inutil de spus, s-au înșelat în convingerea lor a-teoretică; cărțile lor rămân utile pentru consultarea atmosferei epocii, pentru reconstituirea unui anume context de receptare - dar nu sunt *istorii* ale literaturii postcomuniste fiindcă nu conțin propriu-zis nici o *istorie* a acesteia, nici o narațiune, nici un *mythos* explicativ al ei; mă gândesc aici la Dan C. Mihăilescu¹¹ sau la Daniel Cristea-Enache.

Așa cum e ea, dincolo de reproșurile care i se pot aduce (și care i s-au adus), *Istoria...* lui Iovănel chiar este o istorie: ea agregă o enormă masă de informații într-o narațiune, într-un *mythos* de stânga care ține să le explice și să le legitimeze integral.

II. *Secundo*, exact asta i s-a reproșat cel mai acut: că este un *mythos* de stânga, exclusiv și exclusiv de stânga, operând cu criteriul ideologic leftist pentru a admite sau elimina autorii din narațiune. Că *Istoria...* lui e, așadar, un soi de istorie CriticAtac a literaturii contemporane, folosind criteriul ideologic ca pe un brici al lui Ockham, ca pe un operator ontologic: ești de stânga, ai drept de existență în istorie (și în *Istorie...*); nu ești de stânga, atunci te elimini deopotrivă istoria și *Istoria...*

Este un reproș greu - și, de asemenea, greu de combătut, atâta vreme cât se întâmplă ca aproape toate absențele din *Istorie...* să fie ale unor autori conservatori, de o dreaptă asumată fie explicit ideologic, fie ca praxis cultural. E greu să contraargumentezi în fața acestui reproș, atâta vreme cât se întâmplă ca, de pildă, să fie complet absent conservatorul O. Nimigean - fără a cărui *Rădăcină de bucsau* pur și simplu nu-ți poți reprezenta devenirea istorică a prozei postcomuniste (s-a rostit destul de frecvent, pe bună dreptate, cuvântul „capodoperă” în receptarea entuziastă a acestui roman - iar literatura română, nu doar cea post-89, nu păcătuiește prin exces de capodopere; încât a exclude fie și numai una înseamnă a vicia iremediabil narațiunea pe care o construiești, indiferent de criteriile ei ideologice).

Și, convers, e greu de contraargumentat în fața acestui reproș atunci când autorul căruia i se consacră cel mai amplu *close reading* în *Istorie...* e, cu excepția lui Mircea Cărtărescu (pp. 371-379), un poet acroșabil dinspre stânga (ba chiar dinspre cea maoistă) precum Ion Gheorghe (pp. 252-257), un poet fără îndoială remarcabil, ocultat de critica literară din pricina opțiunilor politice în favoarea unor regimuri criminale și a unor figuri sinistre - însă în nici un caz literatura lui Ion Gheorghe nu a fost centrală pentru *mythos*-ul evolutiv al literaturii române contemporane, sau pentru acela al anilor 1960-80, cum ar rezulta din atenția hiperdimensionată pe care i-o acordă Iovănel. Sigur că, în economia cărții, ocurențele lui Mircea Cărtărescu sunt substanțial mai numeroase decât cele ale lui Ion Gheorghe - Cărtărescu are parte de mai multe

ori de *close reading*-uri în secvențe diferite ale *Istorici...*, în vreme ce Ion Gheorghe numai o dată. Însă amploarea acestui surprinzător exercițiu de lectură aplicată, într-o istorie altfel zgârcită (absolut explicabil) cu spațiul acordat autorilor (dintre care puțini ajung să beneficieze de ceva mai mult de câteva paragrafe, și foarte puțini de lecturi care să depășească amploarea unei pagini întregi), e greu de explicat prin meritele intrinseci ale scrisului lui Ion Gheorghe. Indiferent de calitățile reale ale poeziei lui (care trebuie să fie recitită acum, după dispariția fizică recentă a poetului, într-un mod care să dea poeziei ce e al poeziei – fără să mai fie greutăți de culpa opțiunii ideologice a persoanei care a scris-o), Ion Gheorghe nu a fost niciodată, pentru nici o generație poetică dintre 1960 și 2020, central în măsura în care a fost Mircea Cărtărescu pentru generația lui și pentru cele subsecvente. Iar Iovănel, putem lesne citi asta printre rânduri, știe foarte bine că lucrurile stau așa; se resimte, în lectura hipertrofică pe care i-o face lui Ion Gheorghe, un efort justițiar – originând într-o empatie care poate avea diverse cauze, de la cea ideologică (Ion Gheorghe a ales să rămână până la capăt un poet de stânga – radicală și antidemocratică, dar totuși de stânga) la cea pur și simplu umană, pentru un om ale cărui orbiri ideologice nu trebuie să afecteze poetul. Cauzele acestui efort justițiar nici nu contează, în fapt; contează doar senzația că, în anumite nexuri ale acestui *mythos* literar, *nu mai e vorba despre literatură* – ci despre pulsioni exterioare ei care-l determină pe „narratorul” literaturii contemporane să-și dilate pe alocuri narațiunea (sau să o amputeze, în alte cazuri) în moduri care nu mai respectă factualitatea lumii pe care o are de povestit.

Or, tocmai asta e problema: nu poți construi o narațiune a unei literaturi, un *mythos* al ei, lăsând pulsione ideologică să afecteze factualitatea. Oricât ar fi ea de justițiară – și oricât ai fi de convins de justetea ei etică. De fapt, ideologicul trebuie cu atât mai bine supravegheat cu cât ești mai convins de justetea lui etică – există și un angelism al ideologiei politice, la fel de vinovat și de criminal ca și acela teologic. (Și, evident, nu vorbesc aici doar de istoria literară.) Nu despre prezențe sau despre absențe e vorba aici, nu despre cine e în istorie și cine nu; sigur, e și asta important – dar, în fond, orice critic operează decupaje subiective în materia istorică pe care o are de tratat. Problema reală e însă exact aceasta: a unei subiectivități ideologice atât de intense, încât poate uneori afecta factualitatea. O subiectivitate care te face să simți că, uneori, istoria aceasta a literaturii nu e despre literatură. Ci despre un efort justițiar care vede în stânga unica narațiune politică etică, singurul mod non-culpabil de a traversa istoria; și vrea implicit ca și istoria literară să permită distribuirea de culpe pentru cine e la dreapta, respectiv deculpabilizarea pentru cei de la stânga. Poate părea că șarjez – dar e exact ceea ce spune Iovănel însuși, e propriul lui limbaj (culpabilizare versus deculpabilizare, perdanții ai istoriei versus eroi ai ei, contaminare versus necontaminare, dreapta versus stânga) utilizat într-un pasaj privitor la Cioran și Fondane, esențial pentru înțelegerea atât a impulsului justițiar în care originea *Istoria...* lui Iovănel, cât și a modului lui de a înțelege principiul autonomiei esteticului drept o culpă morală fundamentală

(într-atât de descalificantă, încât nici măcar nu mai avem de-a face cu un principiu în sensul real al cuvântului, ci cu un *Ersatz* de principiu, un „principiu” ghilimetat sarcastic):

„Ca toți cei care au preluat candid teoria «antimodernilor» a lui Antoine Compagnon (prin care autorul francez îi recupera pe «perdanții» istoriei – reacționari, conservatori, fasciști – făcându-le *rebranding* sub eticheta necontaminată de «antimoderni»), Cernat ajunge indirect la recuperarea/deculpabilizarea extremei drepte, punându-i pe Fondane și Cioran la grămadă, sub același cer generos al «antimodernității». În subsidiar, acesta presupune o uniformizare a drepte și stângii: victime și eroi, toți sunt la fel, fără ideologie, fără vină, traversați de aceeași materie; sau, cu imaginea lui Cernat: «vase comunicante». O perspectivă perfect compatibilă, de altfel, cu o istorie literară tributară «principiului» autonomiei esteticului; nu întâmplător, Eugen Simion, care s-a pronunțat nu o dată pentru anularea discuției ideologice în cazul marilor autori, se numără de asemenea printre cei care l-au preluat entuziașt pe Compagnon”¹².

Înțeleg și aprob această pulsione etică atunci când ea se manifestă în spațiul public; în absența ei, parcul uman pur și simplu nu s-ar putea constitui. Și salut convingerea pasională a lui Iovănel că, în gândirea politică, eticul încă există. (E și convingerea mea, chiar dacă narațiunile noastre despre politică diferă.) Însă o dezaprob atunci când se manifestă în spațiul literaturii, sau al narațiunilor despre literatură; am văzut dezastrele la care a ajuns literatura atunci când s-au scris romane în care luminile și umbrele erau distribuite după o schemă politică maniheistă, am văzut ce a produs critica literară atunci când gândirea politică s-a substituit gândirii literare în sine. Știu că și Iovănel știe foarte bine lucrurile astea; și sunt convins că și-a stăpânit această pulsione etică și ideologică pe cât i-a stat mai mult în putință – *Istoria...* lui e, mai mult ca sigur, edificată din lava răcită a acestei pulsioni. Din când în când însă, răzbate la suprafața textului însă câte o șuviță de lavă incandescentă, precum cea din pasajul Cioran/Fondane, care fie mistuie definitiv obiecte literare întregi (cărți sau chiar autori), fie se răcește și amplifică artificial peisaje literare cu dimensiuni altfel evident mai reduse.

Am mai văzut la lucru pulsione aceasta etic-justițiară exact la naturi care trăiesc pasional deopotrivă literatura și ideologia. Nu doar la stânga spectrului politic, ci și la dreapta. Nu doar la noi, ci și în culturi substanțial mai bine așezate. Ca să aleg pe cineva situat la capătul opus al spectrului politic în raport cu Iovănel, o să exemplific cu conservatorul Harold Bloom, campion al autonomiei esteticului, antagonist al ceea ce tot el numise „școala resentimentului” (care includea, după Bloom, feminismul, afrocentrismul, deconstructivismul, marxismul, noul historicism), convins de necesitatea conservării canonului, nu a lărgirii lui – adică tot ce poate fi mai diferit ca opțiune ideologică de Iovănel. Ei bine, temperamental vorbind, ei sunt în fapt cât se poate de asemănători, trăiesc cu o pasionalitate similară literarului și ideologicul, convinși că ele sunt traversate

de aceeași etică – încât nu e de mirare că ajung adesea la reacții radicale perfect izomorfe în fața unei materii *literare* pe care o găsesc inacceptabilă sub raport *uman* (sau *politic*); *les bêtes noires* sunt, pentru Harold Bloom, în panorama istorică a poeziei de limbă engleză din 2004, T.S. Eliot și Ezra Pound – și are față de ei reacții pulsionale la fel de intense precum Iovănel față de Cioran, exprimate în material lingvistic similar. „Contaminații” despre care vorbea criticul român sunt, la criticul de la Yale, „inacceptabili”:

„*The Cantos* contain material that is not humanly acceptable to me, and if that material is acceptable to others, then they themselves are thereby less acceptable, at least to me [...] Pound’s major poetic work is *The Cantos*, which seems to me to anthologize badly, nor do I have much esteem for them, or for Pound, whether as a person or poet”¹³ – opinie din 2004 pe care o reia, chiar mai apăsat și păstrând calificativul „unacceptable”, și în sinteza lui ultimă din 2015:

„I dismiss the exegetes who defend him [T.S. Eliot] and Ezra Pound; at best they are misguided, at worst they participate in murderous attitudes toward Jews and Judaism. / We do not read only as aesthetes – though we should – but also as responsible men and women. By that standard, Eliot, despite his daemoniac gift, is unacceptable once and for all time”¹⁴.

Înțeleg, cum spuneam, resortul etic uman care-i face pe Bloom și pe Iovănel, laolaltă cu toți criticii care trăiesc deopotrivă de pasional literarul și ideologicul, să reacționeze astfel în fața unui material literar pe care îl găsesc inacceptabil sub raport uman sau politic. Dar asta nu înseamnă că efectele unei astfel de reacții nu sunt nocive pentru o narațiune asupra literaturii – fiindcă, așa cum spuneam mai sus, deformează factualitatea strict literară. Și pentru că, trăind deopotrivă de pasional literarul și ideologicul, riscă uneori să înțeleagă literarul *qua* ideologic. Ceea ce te face pe tine, cititorul acestor narațiuni, să îți suspenzi încrederea în ceea ce spune criticul pe durata acestei explozii afectiv-etice: iar a nu crede în el e fatal pentru orice *mythos*. Inclusiv pentru cele literare.

Sigur, e musai să spun că exact acest viciu esențial al criticilor ultrapasionalii este și calitatea lor primă: tot ceea ce pierd *uneori* în credibilitate câștigă *întotdeauna* în intensitate. Din punctul ăsta de vedere, deși probabil nu îi convine, și deși chestiunea e profund paradoxală, Iovănel e mai asemănător cu esteții pasionali de gen Negoïtescu – ale căror judecăți nu sunt *întotdeauna* credibile, dar sunt admirabile deopotrivă prin intensitate și prin strălucirea stilistică. Iovănel e el însuși un prolific autor de astfel de *catchphrases*, de mici formule scilpitoare care închid în ele însele întregi destine literare și umane; exact ca și în cazul lui Negoïtescu, poți uneori să crezi că exagerează, poți chiar să nu-l crezi deloc câteodată în ceea ce spune – dar e *întotdeauna* remarcabil, când nu admirabil de-a dreptul, sub raport stilistic. Și e un paradox esențial al literaturii, care ar merita el însuși un eseu separat, faptul că se poate ajunge la formule critice atât de similare pornind din puncte de plecare reciproc ireconciliabile, precum cele ale lui Negoïtescu și Iovănel.

III. Al treilea lucru care mi se pare important de spus este următorul: o astfel de *Istorie...*, un astfel de *mythos* de stânga e un *statement* în sine. Și înțeleg bine de ce a simțit Iovănel necesitatea lui: *Istoriile...* istoriei literare românești sunt fie cu ideologie neprecizată, fie cu o ideologie de dreapta; iar foarte puținii critici literari care și-au asumat fâțiș o orientare de stânga, precum Z. Ornea sau Ion Ianoși, pe lângă faptul că nu au construit istorii literare (ci monografii impresionant de amănunțite ale unor curente literare, sau excelente revizitări istorice ale unor perioade complicate – dar nu istorii literare în înțelesul deplin al speciei), au fost mai mereu priviți cu circumspecție, când nu chiar ironizați uneori în folclorul literar pentru impreciziile lor de limbaj (mă refer acum doar la Ornea). După 1989, posibilitatea unei critici literare asumate explicit dinspre stânga a fost multă vreme culpabilizată moral – lucru explicabil în context ca sindrom post-traumatic, în primii ani de după prăbușirea comunismului, însă complet nenatural atunci când această culpabilizare a stângii se întinde pe decenii întregi. *Istoria...* lui Iovănel este contrareacția unui spirit exasperat de această perpetuare pluridecenală a damnării stângii; există chiar o anume ostentație în plasarea punctului de vedere al narațiunii lui la stânga, în sublinierea neîncetată a propriului leftism, în apelul hiperfrecvent la clasici ai stângii și mai ales la Marx, uneori util, alteori aproape gratuit, făcut însă *întotdeauna* ca gest de frondă: *stânga există*, asta e ce spune *Istoria...* lui Iovănel, și are perfectă cădere morală să construiască istorii, să reviziteze trecutul, să gestioneze patrimoniul simbolic, să redeschidă dosare canonice etc. Sunt perfect de acord cu Iovănel: exact așa este. Singura problemă e când stânga însăși începe să culpabilizeze – și *întotdeauna* numai pe cei de dreapta, să excludă – și *întotdeauna* numai pe cei de dreapta, să se pună în postura abuzivă a celui care decide cine sunt „contaminații” și „inacceptabili” – iar aceștia, din nou, se găsesc *întotdeauna* numai la dreapta. Ca în exemplul clasic al abuzatului care devine abuzator.

Iată, contras într-o coajă de nucă, ce este *Istoria...* lui Iovănel: primul *mythos* de stânga al literaturii contemporane, agregând uriașe cantități de informație într-o narațiune cu nerv etic și justițiar, distribuind culpe în unele cazuri (exclusiv pentru scriitorii de dreapta), deculpabilizând în altele (exclusiv scriitorii de stânga), găsind inacceptabilă o istorie literară „fără ideologie, fără vină”, modificând uneori factualitatea (fie prin absențe, fie prin hipertrofieri) de dragul narațiunii justițiare – totul tras într-o materie stilistică mai *întotdeauna* strălucitoare, mai *întotdeauna* admirabilă. Chiar și atunci când e evident nedrept – ceea ce e, bineînțeles, o altă performanță în sine.

Mă despart multe (literar și politic) de modul acesta al lui Iovănel de a construi *mythosul* literar într-o *Istorie* – dar asta nu înseamnă că, uneori stupefiat de ce spune, alteori chiar indignat, n-o voi reciti cu admirația pe care o merită performanța ei.

Note:

1. Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane. 1990-2020* (Iași: Polirom, 2021).
2. Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne* (București: Editura Eminescu, 1985).
3. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (București: Editura Minerva, 1982).
4. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură* (Pitești: Paralela 45, 2008).
5. Andrew Sanders, *The Short Oxford History of English Literature* (Oxford: Oxford University Press, 2004).
6. Harold Bloom, *The Best Poems of the English Language. From Chaucer Through Robert Frost* (New York, London, Toronto, Sydney: Harper Perennial, 2004).
7. Czesław Miłosz, *The History of Polish Literature* (Berkeley: University of California Press, 1992).
8. Marcel Reich-Ranicki, *Meine Geschichte der deutschen Literatur. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2014).
9. Marin Mincu, *Poezia română actuală* (Constanța: Editura Pontica, vol. 1 și 2 în 1998, vol. 3 în 1999).
10. Alex. Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane. 1941-2000* (București: Editura Mașina de scris, 2005).
11. Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism. I. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare* (Iași: Editura Polirom, 2004); Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism. II. Proza. Prezentul ca dezumanizare* (Iași: Editura Polirom, 2006); Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism. III. Eseistica. Piața ideilor politico-literare* (Iași: Editura Polirom, 2007).
12. Iovănel, *Istoria*, 232.
13. Harold Bloom, *The Best Poems of the English Language. From Chaucer Through Robert Frost* (New York, London, Toronto, Sydney: Harper Perennial, 2004), 858-859.
14. Harold Bloom, *The Daemon Knows. Literary Greatness and the American Sublime* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 402.

Bibliography

- Bloom, Harold. *The Best Poems of the English Language. From Chaucer Through Robert Frost*. New York, London, Toronto, Sydney: Harper Perennial, 2004.
- Bloom, Harold. *The Daemon Knows. Literary Greatness and the American Sublime*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Călinescu, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [The History of Romanian Literature from its Origins to Present Times]. Bucharest: Editura Minerva, 1982.
- Cioculescu, Șerban, Vladimir Streinu, and Tudor Vianu. *Istoria literaturii române moderne* [The History of Modern Romanian Literature]. Bucharest: Editura Eminescu, 1985.
- Iovănel, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* [The History of Contemporary Romanian Literature: 1990-2020]. Iași: Polirom, 2021.
- Manolescu, Nicolae. *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură* [The Critical History of Romanian Literature]. Pitești: Paralela 45, 2008.
- Mihăilescu, Dan C. *Literatura română în postceaușism. I. Memorialistica sau trecutul ca re-umanizare* [Romanian Literature After Ceausescu. I]. Iași: Editura Polirom, 2004.
- Mihăilescu, Dan C. *Literatura română în postceaușism. II. Proza. Prezentul ca dezumanizare* [Romanian Literature After Ceausescu. II]. Iași: Editura Polirom, 2006.
- Mihăilescu, Dan C. *Literatura română în postceaușism. III. Eseistica. Piața ideilor politico-literare* [Romanian Literature After Ceausescu. III]. Iași: Editura Polirom, 2007.
- Miłosz, Czesław. *The History of Polish Literature*. Berkeley: University of California Press, 1992.
- Mincu, Marin. *Poezia română actuală*. Vol. I-III [Current Romanian Poetry]. Constanța: Editura Pontica, 1998-1999.
- Reich-Ranicki, Marcel. *Meine Geschichte der deutschen Literatur. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2014.
- Sanders, Andrew. *The Short Oxford History of English Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Ștefănescu, Alex. *Istoria literaturii române contemporane. 1941-2000* [The History of Contemporary Romanian Literature. 1941-2000]. Bucharest: Editura Mașina de scris, 2005.

REPREZENTAREA SFINTELOR FEMEII ÎN BISERICILE PICTATE ÎN TIMPUL LUI ȘTEFAN CEL MARE ÎN MOLDOVA. DOUĂ EXEMPLE

Ancuța-Maria ILIE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: ancuta.ilie@ulbsibiu.ro

THE REPRESENTATION OF HOLY WOMEN DURING
THE REIGN OF STEPHEN THE GREAT IN MOLDAVIA: TWO EXAMPLES

Abstract: The aim of this paper is to present some results of my research regarding the representation of holy women in the Moldavian churches during the reign of Stephen the Great. Most frequently, these images are found in the narthex of the church, a space of lesser spiritual intensity. A general explanation for the depiction of holy women in the narthex is related to the actual presence of women in this space during the mass and to their role in the funerary ritual and the commemoration of the dead which take place here. My study focuses on the cases of Saints Mary of Egypt and Marina the Great Martyr, the two most depicted saints in the Moldavian churches. Firstly, they have a specific way of representation, in a narrative scene. Saint Mary of Egypt is depicted as an ascetic figure together with Saint Zosimas from whom she receives the Holy Eucharist, while Saint Marina wears a red maphorion and is depicted hammering a demon. Secondly, they both have a well-defined place on the church walls, as a result of the hagiography, playing a symbolic role in the economy of space and in the iconographic program. Saint Mary of Egypt has a place in the passageway areas, in interaction with the architecture. Her representation offers an example of repentance for the believers, reassuring them of the mercifulness of God. Saint Marina is placed close to the entrances of the church, may they be doors or windows, for her role in protecting the sacred places.

Keywords: Holy Women, Saint Mary of Egypt, Saint Marina the Great Martyr, Narthex, Iconography, Stephen the Great, medieval Moldavia

Citation suggestion: Ilic, Ancuța-Maria. “Reprezentarea sfințelor femei în bisericile pictate în timpul lui Ștefan cel Mare în Moldova. Două exemple.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 85-90.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.13>.

Pronaosul este spațiul din biserică de tradiție bizantină în care apar, cu predilecție, eventualele reprezentări de sfinte femei. Această încăpere de formă rectangulară care precede naosul a fost utilizată, din cele mai vechi timpuri ale creștinismului, ca un spațiu destinat catehumenilor, un spațiu educațional în vederea primirii Sfântului Botez și penitenților. Aici se săvârșesc în continuare Taina Botezului și alte părți din slujbe și rugăciuni de o importanță secundară, după cum prevede ritul bizantin.¹ Simbolistica arhitecturii bisericii a fost abordată de teologii creștini din perioadă timpurie și până în epoca bizantină. Dintre aceștia, Sfântul Simeon al Tesalonicului înțelegea arhitectura bisericii ca fiind o imagine a cosmosului, iar cele trei compartimentări ale spațiului le

asocia astfel: pronaosul - pământul, naosul - cerul, sfântul altar - cele mai presus de ceruri.² Se deduce de aici o diferență în gradul de sfințenie al fiecărei încăperi a bisericii, care crește dinspre vest înspre est. Pronaosul primește, deci, un grad mai scăzut de sfințenie decât naosul, fapt ce poate explica prezența în acest spațiu a penitenților, catehumenilor și, mai târziu, a femeilor care participau la Sfânta Liturghie.³ De asemenea, acest statut secundar din punct de vedere simbolic și liturgic al pronaosului pare a avea drept consecință prezența în acest spațiu a mormintelor⁴ și dezvoltarea funcției funerare și de comemorare a defuncțiilor.⁵

În acest articol am tratat reprezentarea figurilor de sfinte femei, care ocupă integral sau parțial - împreună

cu reprezentările de sfinți - partea inferioară a pereților pronaosului (rar ai naosului). Exemplele analizate aparțin bisericilor construite și decorate în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, în Moldova.⁶ Iconografia pronaosului, în contextul moldovenesc, reflectă și răspunde funcției liturgice a spațiului,⁷ scopului educațional și moralizator, prin exemplele oferite de temele iconografice (*ciclul hagiografic al sfântului patron*, scene din *Menolog*, *portrete de sfinți și sfinte*), configurându-se ca un spațiu ce pregătește credinciosul pentru intrarea în naos. Iconografia pronaosului este dominată de figura *Maicii Domnului cu Pruncul* în calotă, iar pe pereți, perimetral, se desfășoară teme și cicluri post-evangelice:⁸ *Sinoadele Ecumenice*; *ciclul hagiografic al sfântului patron* sau *hramul bisericii*,⁹ înlocuit treptat de altă temă majoră a pronaosului: *Sinaxarul* sau *Menologul* (cu caracter didactic) - caracteristic secolului al XVI-lea; *portrete de sfinți și sfinte*. Procesiunea de sfinți și sfinte, care formează *Ecclesia*, se desfășoară în partea inferioară a pereților tuturor diviziunilor spațiale ale bisericii, crescând în sfințenie și grad bisericesc, din pronaos până în altar, unde sunt reprezentați *Sfinții Episcopi și Părinții Bisericii*. În cazul bisericilor din Moldova, sfinții și sfintele ce se găsesc în pronaos, sunt reprezentați frontal, figură întregă, în proximitatea congregației.

Reprezentările sfințelor femei nu se regăsesc obligatoriu în procesiunea de sfinți din registrul inferior. Cel mai adesea, reprezentările conțin figuri de *sfinți martiri*, *monahi*, *cuvioși*, *anahoreți*. În întreg Imperiul Bizantin circulau texte hagiografice sub forma unor culegeri cuprinzând mai multe vieți de sfinți, ce poartă numele de *Menoloage*.¹⁰ Cel mai cunoscut este cel realizat de Simeon Metafrast în cea de-a doua jumătate a secolului al X-lea, devenit standard în Imperiu. În ceea ce privește sfintele femei, există un manuscris ce conține exclusiv vieți de sfinte, *Bdinski Zbornik*,¹¹ copiat și tradus din limba greacă în slavonă bisericească, în 1360 la Vidin. În ciuda datei manuscrisului, textele hagiografice pe care le conține par a fi datate înainte de Simeon Metafrast.¹²

Cel mai adesea, în arta bizantină, sfintele femei sunt reprezentate grupat în pronaos sau în partea de vest a naosului, adică în spațiul din care femeile participau la Sfânta Liturghie, separat de bărbați.¹³ Sharon Gerstel susține că aceste reprezentări constituiau un echivalent vizual și un intermediar personal pentru femeile din estul medieval.¹⁴ În explicarea reprezentării sfințelor femei în pronaos, ea face apel la funcția funerară a acestui spațiu, sugerând existența unei legături strânse între reprezentarea de sfinte femei și utilizarea rituală a pronaosului.¹⁵ Astfel, rolul important pe care îl aveau femeile în ritualurile din jurul morții și al comemorării morților era transpus în decorația pronaosului și a spațiilor funerare. Prin reprezentarea vizuală, sfintele femei deveneau echivalent vizual al jeluitorilor și realizau intercesiunea în viața eternă a defunctului.¹⁶

În Moldova, în cazul bisericilor tratate, se poate observa prezența a trei categorii de sfinte, deosebite prin veșmintele pe care le poartă: *sfinte martire* sau *mucenițe* (poartă maphorion și sunt reprezentate cu o cruce în mână, semn al martiriului), *sfinte cuvioase* (poartă schima monahală) și *sfinte împărătese*¹⁷

(roba imperială, coroana sau părul neacoperit sugerează proveniența din înalta societate). În arta de tradiție bizantină, iconografia sfințelor femei prezintă foarte rar semne distinctive, cu excepția detaliilor costumului, care le indică ocupația și le clasifică în martire, cuvioase sau împărătese. În acest context, reprezentarea dinamică a Sfintei Marina este destul de surprinzătoare. Ciocanul și demonul aproape joacă rolul de atribute ale sfintei. Un caz asemănător este cel al Sfintei Cuvioase Maria Egipteanca, care este reprezentată într-o scenă narativă din viața ei, primind Sfânta Euharistie de la Zosima.

Sfânta Cuvioasă Maria Egipteanca

Legenda vieții Sfintei Maria Egipteanca este atribuită, în general, teologului și scriitorului Sofronie, patriarh al Ierusalimului. A fost compusă, probabil, în secolul al VII-lea, iar în secolul al VIII-lea era deja citată de Ioan Damaschinul și tradusă în limba latină.¹⁸ Mai târziu a fost încorporată, fără modificări, în *Menologul Sfântului Simeon Metafrast*.¹⁹ Iconografia sfintei preia modelul Sfântului Ioan Botezătorul, pentru viața ascetică. Este reprezentată ca o figură androgină, subțire, cu obraji trași, ten închis, părul lung, nepieptănat, purtând pânza dăruită de Zosima pentru a-i acoperi corpul. În general, Sfânta apare însoțită de Sfântul Zosima într-o scenă narativă care ilustrează momentul împărtășirii sfintei de către Zosima în deșert.

Scena *Sfânta Maria Egipteanca este împărtășită de Sfântul Zosima* oferă un model credincioșilor prezenți în biserică și o reamintire constantă a necesității spovedaniei și împărtășaniei în desăvârșirea mântuirii. Prin viața ei, prin traseul parcurs de la femeie căzută în păcatul desfrânării, la căință și viață exemplară trăită în pustiu, Sfânta Maria Egipteanca a devenit un model de pocăință²⁰ și o reasigurare în ceea ce privește milostenia lui Dumnezeu. Prin simbolismul euharistic, prezența scenei *Împărtășirii Sfintei Maria Egipteanca* în pronaos se justifică și prin asocierea cu funcția funerară și cu slujbele comemorative ce erau ținute în pronaosul bisericilor de mănăstire.²¹

În monumentele din Moldova și în majoritatea monumentelor de tradiție bizantină, scena *Sfânta Maria Egipteanca este împărtășită de Sfântul Zosima* se află într-o strânsă interacțiune cu arhitectura, fiind plasată în zonele ușilor de trecere în naos sau de intrare în pronaos. Ea apare astfel la biserica „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore,²² în naos, pe partea de sud a glafului ușii de intrare dinspre pronaos. O poziție asemănătoare a scenei se găsește la biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți.²³ Cuvioasa Maria Egipteanca și Sfântul Zosima apar în naos, deasupra ușii de intrare, în lunetă.

Un caz aparte este reprezentarea de la biserica „Sfânta Cruce” din Pătrăuți,²⁴ pictată în pronaos, pe peretele de vest, deasupra ușii de intrare. Jumătatea inferioară a scenei a fost repictată. Sfânta nu mai poartă o pânză care să-i acopere o parte din corp, ci un maphorion roșu cu albastru, așezat frumos în falduri pe trup. Reprezentarea păstrează însă figura

obișnuită, androgină, de pustnic a sfinte. Opus acestei scene, deasupra ușii de trecere spre naos, este reprezentată Maica Domnului a Întrupării,²⁵ poziționată asemănător unui moment surprins de textul vieții sfinte, ca o expresie a cultului acesteia. De ziua „Înălțării Sfinte Crucii”, când Maria Egipteanca a vrut să intre împreună cu ceilalți pelerini în biserică în care se afla Crucea, o forță superioară a împiedicat-o fizic să intre. Atunci, ea s-a rugat icoanei Sfinte Fecioare, ce se afla deasupra intrării în biserică, să o lase să intre, cerând iertare pentru păcatele ei. Astfel, prin căință, Maria a putut intra în biserică. Prin plasarea față în față a celor două scene la Pătrăuți, se recrează raportul dintre Sfântă și icoana Maicii Domnului, relatat de textul hagiografic.

Sfânta Mare Muceniță Marina

O sfântă populară în mediul bizantin și des reprezentată în bisericile moldovenești este Sfânta Mare Muceniță Marina, cunoscută în Occident ca Margareta. Primele reprezentări ale sfinte în arta murală datează din secolul al XI-lea.²⁶ În arta bizantină, Sfânta Marina este reprezentată într-un mod dinamic, ce ilustrează un moment din textul hagiografic. În general, sfânta poartă un maphorion roșu deschis, iar corpul execută o mișcare vioaie ce se dezvoltă pe diagonală, cu mâna ridicată deasupra capului pentru a lovi cu ciocanul demonul pe care îl ține de cap. Sfânta Marina, prinuciderea demonului, reprezintă un model de credință în Dumnezeu și un simbol al biruinței în lupta împotriva răului.²⁷ Reprezentarea sfinte este plasată de obicei lângă intrarea în biserică, ea fiind scoasă în evidență pentru rolul de protectoare a locurilor sfinte. Astfel, Sfânta Muceniță Marina apare de două ori la biserică „Sfântul Nicolae” din Rădăuți, în pronaos, pe peretele de vest. O dată este ilustrată pe partea de sud a peretelui, în modul de reprezentare obișnuit,²⁸ iar a doua oară, sfânta este pictată în haine monahale, ținând o cruce în mână, semn al martiriului. Ambele reprezentări ale sfinte sunt situate aproape de câte o fereastră, pe care o protejează. Se poate bănui faptul că cealaltă Marina este sfânta omonimă din Tripoli.

La biserică din Pătrăuți,²⁹ Sfânta Marina apare lovind demonul cu ciocanul în glaful ferestrei de nord a pronaosului, protejând această intrare și în general spațiul sfânt al bisericii. La „Sfântul Ilie” din Suceava,³⁰ reprezentarea este plasată în naos, în glaful ferestrei de sud, pe partea vestică. La „Sfântul Nicolae” din Bălinești, sfânta este situată la extremitatea de

nord a peretelui de vest. Ea era reprezentată figură întregă din care, însă, se păstrează numai partea superioară. Sfânta se află în mișcare, ținând ciocanul ridicat cu mâna dreaptă deasupra capului, privind în jos. Figura demonului nu se păstrează, însă se poate presupune că era ilustrată. Sfânta Muceniță Marina, la Popăuți, este reprezentată prima, în partea de est a peretelui sudic, urmată de Sfânta Muceniță Hristina. Figura sfinte nu se mai distinge, iar în jumătatea de jos a trupului ei stralul suport este pierdut. Se pot observa însă ciocanul și demonul pe care sfânta îl lovește. La biserică din Arbore,³¹ Sfânta Marina este ilustrată conform legendei, ținând diavolul de păr și lovindu-l cu un ciocan. Ea este reprezentată pe peretele de sud al pronaosului, între ușa de intrare și arcosoliul gotic ce adăpostește mormântul lui Luca Arbore. Astfel, Marina protejează intrarea în spațiul bisericii și apără, în viața eternă, sufletul defunctului al cărui trup este așezat la picioarele ei. Toate aceste reprezentări ale Sfinte Mucenițe Marina, spre deosebire de alte sfinte, prezintă o constanță în vestimentație, purtând un maphorion roșu deschis, și, de asemenea în modul de reprezentare, cu ciocanul ridicat în mâna dreaptă, unduindu-se spre stânga pentru a lovi demonul. Acest mod de reprezentare și vestimentația facilitează recunoașterea ei.

Se poate observa deci, evidențierea a două sfinte în reprezentările din bisericile moldovenești ctitorite în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, anume Sfânta Mare Muceniță Marina și Sfânta Cuvioasă Maria Egipteanca. Cele două sunt singurele care se diferențiază în modul de reprezentare. Dacă în toate celelalte cazuri este aleasă reprezentarea frontală, în cazul lor este decupată o scenă narativă, dintr-un context devenit șablon sub influența hagiografiei. În cazul Marinei, ea apare cu ciocanul lovind un demon și purtând un maphorion roșu deschis, iar Maria Egipteanca este prezentată ca o figură ascetică, primind Sfânta Euharistie de la Zosima. Pe lângă reprezentarea lor într-o scenă standard, se observă, de asemenea o preferință în localizarea acestei scene în spațiul bisericii. Din aceste motive, ele ar putea fi recunoscute și fără ajutorul inscripțiilor. Astfel, Marina, este poziționată în apropierea unei uși sau ferestre, având rolul de protector al acestor pasaje spre spațiul sacru și de a ilustra biruința asupra diavolului. Maria Egipteanca este situată fie deasupra ușii de intrare în pronaos, fie în naos, deasupra ușii dinspre pronaos, oferind credincioșilor un model de pocăință pe care să îl urmeze în vederea mântuirii.

Note:

1. pr. Prof. dr. Ene Braniște, *Liturgia specială: pentru facultățile de teologie* (București: Oferta, 2005), 293.
2. Jacques-Paul Migne, *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, tom 155 - Symeon Thessalonicensis Archiepiscopus (Paris: Imprimerie Catholique, 1866), col. 704, B.
3. Theodore Balsamon în comentariul Canonului al II-lea al Sf. Dionisie al Alexandriei spune că pronaosul nu este un spațiu public. Pronaosul este o parte a bisericii alocată femeilor, cărora nu le este oprită participarea la slujbă, și un spațiu secundar de pocăință, numit și spațiul celor care „ascultă”. Vasileios Marinis, „Tombs and Burials in the Monastery *tu Libos* in Constantinople”, *Dumbarton Oaks Papers*, nr. 63 (2009): 153.
4. Marinis, „Tombs”, 149-156. Marinis tratează obiceiul înmormântării în interiorul bisericii, contrar canonului bisericesc, dar care evită însă

- zonele de maximă sacralitate, adică altarul și zona centrală a naosului.
5. Pentru funcția funerară a pronaosului, Sharon Gerstel, „Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 52 (1998): 98-102.
 6. Acestea sunt: „Sfântul Nicolae” din Rădăuți, „Sfânta Cruce” din Pătrăuți, „Sfântul Ilie” din Suceava, „Sfântul Nicolae” din Popăuți, „Sfântul Nicolae” din Bălinești și „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore.
 7. Aici se săvârșește serviciul Litiei, procesiune care conține rugăciuni de implorare a milei și îndurării divine, prin intermediul rugăciunii sfinților. Pr. Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat* (București: Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1972), 55.
 8. Suzy Dufrenne observă la Mistra, că reprezentarea ciclurilor post-evangelice este rezervată pentru spațiul pronaosului sau pentru anexe. Suzy Dufrenne, *Les programmes iconographiques des églises byzantines de Mistra* (Paris: Klincksieck, 1970), 59.
 9. Astfel, la Pătrăuți, temele ilustrate fac referire la *Viața Sf. Împărat Constantin cel Mare* și indirect la simbolul Crucii; la „Sf. Ilie” din Suceava – scene din *Viața Sf. Ilie*, la Bălinești și Popăuți – scene din *Viața Sf. Nicolae* și la biserica din Arbore – scene din *Viața Sf. Ioan Botezătorul*.
 10. Astfel de culegeri au fost realizate și în Biserica Apuseană, unde poartă numele de Martirologiu.
 11. Păstrat la Biblioteca Universității din Gent. Accesibil online: <https://lib.ugent.be/catalog/rugoi:000840294>
 12. Textele hagiografice traduse în Bdiniski Zbornik pot avea la origine un menolog în limba greacă (ceea ce presupune existența și circulația, până în mijlocul secolului al X-lea, unei colecții de Vieți de sfinte femei) sau pot fi o compilație din mai multe surse grecești. Claudia Rapp, „Figures of Female Sanctity: Byzantine Edifying Manuscripts and Their Audience”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 50 (1996): 318.
 13. Vezi nota 3 și Georgia Papagiannidou, „The presence of woman as ‘saint’ in middle byzantine iconographic programmes”, *Porphyra*, nr. 18, *La donna a Bisanzio* (2012): 52.
 14. Gerstel, „Painted Sources”, 89.
 15. *Ibid.*, 99.
 16. Precum Sfinții Ierarhi celebrează perpetuu Liturgia Euharistică în altar, așa sfințele femei, ca Paraschiva, Chiriachi, Tecla, supraveghează etern sufletele trupurilor înmormântate la picioarele lor. Gerstel, „Painted Sources”, 103.
 17. Spre exemplu: Pulheria (împărăteasă), Drusila (împărăteasă martiră) și alte cinci împărătese (dintre care două țin și crucea martiriului) - la Rădăuți; Alexandra (împărăteasă martiră) și alte trei împărătese - la Arbore.
 18. Maria Kouli, „3. Life of St. Mary of Egypt”, în *Holy women of Byzantium: ten saints' lives in English translation. I*, ed. Alice-Mary Talbot (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1996), 65.
 19. Rapp, „Figures”, 324.
 20. Cuvioșia sfintei este proclamată de imnografie:
„lucrând ai învățat să nu se uite la trup, căci este trecător; ci să poarte grijă de suflet, de lucrul cel nemuritor...” din *Triodul*, ediția a VIII-a (București: Institutul Biblic și de Misiune al B.O.R., 1986), 405.
„Se bucură, Maria, oștile îngerești, văzând întru tine, preacuvioasă, viață întocmai cu a lor...” din *Triodul*, 408.
„poftind să vezi Crucea Domnului, te-ai răstignit singură pe tine lumii, ...spre râvna vieții îngerești cu dragoste te-ai îndemnat singură”, din „Ziua întâi” în *Mineiul Lunii Aprilie*, ediția a III-a (București: Tipografia Cărților Bisericești, 1929), 7.
 21. Papagiannidou, „The presence”, 58.
 22. Vezi Fig. 1.
 23. Vezi Fig. 2.
 24. Vezi Fig. 3.
 25. Vezi Fig. 4.
 26. Bisericile „Sfântul Mercurie” din Corfu și „Sfinții Cosma și Damian” din Kastoria. Lois Drewer, „Margaret of Antioch the Demon-Slayer, East and West: The Iconography of the Predella of the Boston Mystic Marriage of St. Catherine”, *Gesta* 32, nr. 1 (1993): 13.
 27. Posibile surse literare ale reprezentării biruinței Sfintei Marina sunt imnografia: „Mare este isprava ta, mare cu adevărat și preaslăvită biruința ta. Că cu firea bine temătoare fiind, și bine smerită, pe balaurul cel nevăzut, ... , Marino tu cu adevărat l-ai prins, ca pe o pasăre proastă, și călcându-l dănțuiești acum cu îngerii, ceea ce ești vrednică de minune” din „șaptesprezece zile”, în *Mineiul Lunii Iulie*, ediția a III-a (București: Tipografia Cărților Bisericești, 1929), 211.
și hagiografia: „Bucură-te, Marino, înțeleaptă porumbiță a lui Hristos, căci ai biruit pe vrăjmașul cel rău.” din „Luna iulie ziua a șaptesprezecea” în *Viețile sfinților*, Luna iulie, ediția a II-a (Vânători: Mănăstirea Sihăstria, 2005), 360.
 28. Vezi Fig. 5.
 29. Vezi Fig. 6.
 30. Vezi Fig. 7.
 31. Vezi Fig. 8.

Bibliography:

- Braniște, Ene pr. Prof. dr. *Liturgica specială: pentru facultățile de teologie* [Applied Liturgics: for the Theology Faculties]. Bucharest: Oferta, 2005.
- Drewer, Lois. “Margaret of Antioch the Demon-Slayer, East and West: The Iconography of the Predella of the Boston Mystic Marriage of St. Catherine.” *Gesta* 32, no. 1 (1993): 11-20.
- Dufrenne, Suzy. *Les programmes iconographiques des églises byzantines de Mistra* [The Iconographic Programs of the Byzantine Churches in

- Mistra]. Paris: Klincksieck, 1970.
- Gerstel, Sharon. "Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium." *Dumbarton Oaks Papers* 52 (1998): 699-707.
- Kouli, Maria. "3. Life of St. Mary of Egypt." In *Holy women of Byzantium: ten saints' lives in English translation. I*, edited by Alice-Mary Talbot, 65-93. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks, 1996.
- Marinis, Vasileios. "Tombs and Burials in the Monastery *tou Libos* in Constantinople." *Dumbarton Oaks Papers*, no. 63 (2009): 147-166.
- Migne, Jacques-Paul. *Patrologiae cursus completus, Series Graeca* [Complete Course on Patrology, Greek Series], tom 155 – Symeon Thessalonicensis Archiepiscopus. Paris: Imprimerie Catholique, 1866.
- Mineciul Lunei Iulie* [The Menaion, Month of July], 3rd edition. Bucharest: Tipografia Cărilor Bisericești, 1929.
- Mineciul Lumii Aprilie* [The Menaion, Month of April], 3rd edition. Bucharest: Tipografia Cărilor Bisericești, 1929.
- Papagiannidou, Georgia. "The presence of woman as 'saint' in middle byzantine iconographic programmes." *Porphyra*, no. 18, *La donna a Bisanzio* (2012): 50-64.
- Rapp, Claudia. "Figures of Female Sanctity: Byzantine Edifying Manuscripts and Their Audience." *Dumbarton Oaks Papers* 50 (1996): 313-344.
- Triodul* [The Triodion], 8th edition. Bucharest: Institutul Biblic și de Misiune al B.O.R., 1986.
- Viețile sfinților, Luna iulie* [Saints' Lives, month of July], 2nd edition. Vânători: Mănăstirea Sihăstria, 2005.
- Vintilescu, Petre Pr. *Liturghierul explicat* [The Liturgy Explained]. Bucharest: Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1972.

Fig. 1. Împărtășania Sfintei Maria Egipteanca, biserica „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore

Fig. 2. Împărtășania Sfintei Maria Egipteanca, biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți

Fig. 3. Împărtășania Sfintei Maria Egipteanca, biserica „Sfânta Cruce” din Pătrăuți

Fig. 4. Maica Domnului a Întrupării, biserica „Sfânta Cruce” din Pătrăuți

Fig. 5. Sfânta Mare Muceniță Marina, biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți

Fig. 6. Sfânta Mare Muceniță Marina, biserica „Sfânta Cruce” din Pătrăuți

Fig. 7. Sfânta Mare Muceniță Marina, biserica „Sfântul Ilie” din Suceava

Fig. 8. Sfânta Mare Muceniță Marina, biserica „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore

THE UNKNOWN MICHAEL CERNEA AT 90

Zoltan ROSTÁS

Universitatea din Bucharest, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării
University of Bucharest, Faculty of Journalism and Communication Studies
Personal e-mail: zoltan.z.rostas@gmail.com

THE UNKNOWN MICHAEL CERNEA AT 90

Abstract: This paper is written for Professor Michael Cernea's 90th birthday. However, I did not perform an in-depth analysis of his work as a sociologist of development because his contributions are worldwide known. What is less known is his activity before his employment at the World Bank, in 1974. He did his studies during a period when sociology was banned in Romania. Despite this, he became one of the pioneers of the process of rehabilitation of sociological field research in Romania. First, he dealt with industrial and urban sociology. Then, under the influence of interwar sociological traditions, he turned to rural sociology. The activity after 1974 cannot be fully understood without knowing the Romanian background of this sociologist who has recently turned 90.

Keywords: Michael Cernea, Dimitrie Gusti, population resettlement, applied anthropology, rehabilitation of sociology, sociology of agricultural cooperation, industrial sociology

Citation suggestion: Rostás, Zoltan. "The Unknown Michael Cernea at 90." *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 91-98.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.14>

Introduction

The anniversary of a great sociologist is a ritualistic evaluation exercise, even if this exercise is done with the means and competency of science and is based on a modern view. The evaluation carried out either by peers or by science historians refers usually to the analysis of the important works, to theories and methodologies that brought notoriety to the respective personality. But could great results be explained through themselves, through the internal analysis of the mature work of the sociologist? As a historian interested in the social mechanisms of sociology, and being familiar with the work of Michael Cernea, I can state: his career and work can only be understood through an external approach.

Naturally, one can firmly opt for this type of a sociologizing approach, yet one has to concretely decide on the external point from which one approaches the personality who authored this work. And for this reason, I wondered: from which aspect of his activity should I begin my investigations in order to reach first the creation mechanisms and then the mature work itself?

I probably should analyze his pursuit of organizing scientific research throughout his sociological career. Because he was elected to be part of many international scientific associations such as the European Society for Rural Sociology, the International Sociology Association, the International

Association for the Study of Forced Migration, the Advisory Group for the International Research on Agriculture and he participated in the management of organizations such as the Swiss Academy for Development, the International Union for Conservation of Nature, *Bibliotheca Alexandrina* of Egypt... Obviously, these research and organizational positions are extremely important, not to mention the fact that this experience in the world of science is in itself interesting. Nevertheless, this was not the main reason of my current investigation.

Then maybe Michael Cernea's hundreds of voyages to and studies on the most diverse regions and communities in the world – some of them hard to access – should be the motive behind my article? He carried out research in a series of countries: from Mexico and Brazil to Tanzania and Kenya, from Algeria and Senegal to Pakistan and India, from Syria and Yemen to Togo and Mozambique, from Nepal and Burma to China, West Papua and Indonesia.

It could be rightfully considered that the explanation behind my analytical exercise is the fact that, in 1975, Michael Cernea was hired by the World Bank. The notoriety of this international organization would validate my decision to take interest in the activity of the first sociologist and, at the same time, the first Romanian to be hired by this organization. He brought prestige to the professions of sociologist and anthropologist because he succeeded in changing the strictly economist and engineering

approach of the World Bank projects, by introducing rules of sociological analysis and social policies meant to protect indigenous communities and populations affected by the “collateral” effects of the development projects financed by the Bank. It is easily understandable that his activity of over a quarter of a century in a supranational institution would lead to finding those intimate mechanisms of scholarly creation.

And, of course, it is worth approaching in an article the career of a man whose creative work has been acknowledged through scientific awards granted by American social sciences institutions such as the Bronislaw Malinowski Award of the Society for Applied Anthropology, or the Solon T. Kimball Award of the American Anthropology Association. In recognition of his merits, he was elected a corresponding member of the Romanian Academy, while the Babeş-Bolyai University in Cluj and the Al. I. Cuza University in Iaşi awarded him the title of Doctor Honoris Causa. Michael Cernea was also awarded the title of Honorary Professor by the Hohai University in Nanjing, China. Moreover, books he authored or coordinated were translated into French, Japanese, Spanish, Chinese, Turkish and Bahasa.

Or maybe I should rather write about the roots of his important theoretical contributions, related to the concepts of development, to the sociological theory and models of forced displacement and resettlement of populations, risk assessments, agrarian development models, and also the background work for saving the cultural patrimony as an integral part of investments in development, to the theoretical and applied approach of social problems in the irrigation systems and in forestry, or to the development of applied research methodology? No wonder he was included in a selective dictionary that gathers intellectual portraits of the most important 50 thinkers on development.¹ “Cernea’s contributions to development are many – writes Anthony Bebbington, the author of the dictionary entry – reflected in a long list of publications, advisory roles and academic honors. Perhaps the most important among them, however, was to have changed an institution through the sustained and forceful insistence on a few ideas: that social science knowledge is critical to development, that induced development will fail in any meaningful sense if ordinary people are not involved in shaping the forms it takes, and that the cherished disembodied concepts of so much development theory cannot be considered separately from the social structures in which they are embedded.”

All these are important aspects, but in order to understand why, in 1974, Cernea was able to adapt immediately to the radically different working conditions at the World Bank in Washington, to be capable of scientific and organizational performance, one needs to know the Bucharest background of the person in question.

A lot of empathy is needed to understand that the university education of Michael Cernea’s generation in the 1950s took place under difficult circumstances. Instead of the positive learning of knowledge, there was the fight against any form of social sciences which did not comply with the Stalinist ideology. It is, therefore, no wonder that later on, the first timid attempts to apply sociological methods in the field, which

Cernea and his small group at the Institute of Philosophy at the Academy of the People’s Republic of Romania (PRR) carried out were verifications of the concepts of historical and dialectical materialism (the Stalinist version). Publishing their results was not risk-free either. A relatively legal basis for those who studied sociology emerged only in 1965 – under the control of the communist party, of course.

Naturally, going through the Romanian magazines where Michael Cernea published his studies, and reading the books he wrote or coordinated during this period is not enough. Those who think that the activity of a sociologist in Romania could be correctly assessed only based on the published results do not know that the members of Michael Cernea’s generation did not have an easy start when it comes to scientific research, compared to their colleagues in the West.

1. A chained beginning

The period when Michael Cernea had to choose which college to attend was the most unfortunate possible. After the state power was taken by a single party, the communist party, a radical reform took place in education in 1948. One of the consequences was that sociology simply disappeared from universities, being also chastised as a bourgeois pseudo-science. Those who had been practicing it were either excluded, or forced to choose another field, or even jailed under various pretexts. Therefore, the only way one could develop one’s interest in knowing the reality was through journalism. Cernea chose journalism very early also because he needed to contribute to the frail income of his family. But the 1950s Romanian media was not in the least dedicated to serving the reality and the public, as it was simply a propaganda tool of the communist party. For Michael Cernea it was nevertheless important, because it allowed him to get to know various social environments and it taught the young man from Bucharest how to get through in the country, how to communicate with a world unknown to someone who grew up in the city.

But this life as a journalist negated any professional satisfaction because of the schematized writing and of the censorship. After his studies in philosophy, which he completed while also practicing journalism, Cernea decided to pursue doctoral studies, giving up his career in the press without any regrets. The academic status allowed him to further his studies in certain fields of the social sciences (especially the history of philosophy), but the dogmatism of the era did not allow him to unshackle his own creative capability in contemporary fields of research. Neither at the Institute of Philosophy, where he ended up after completing these studies, in 1958, could he find a free atmosphere that would encourage writing.²

Yet, in the beginning of the 1960s, when the systematic unmasking of sociology was still in full swing, but some signs of opening towards the West were beginning to emerge, Michael Cernea tried to use sociology in order to clarify some fundamental themes of Marxist philosophy: the class consciousness of the workers at the plants in Bucharest and Braşov. It was the only way to introduce sociology in research

without taking too many risks. It was a bold attempt, given the still fresh memory of the failure of the first initiative to resuscitate sociology by a group of agrarian economy researchers.³ However, preparing this investigation was anything but easy. Romania had not yet started to import sociology books from the West, not to mention the lacking research methodology for the industrial environment. A book used by the young researchers to learn the steps of the research was obtained with great effort, and the investigation as such was mapped. The research could not have been launched and carried out without the prestige of the Academy, which endorsed the investigation. It was a research endeavour that tried to observe the rules of empirical sociology. Questionnaires were drawn up; a sample of the target population was established. In Cernea's group there were other researchers as well: Honorina Cazacu, Gheorghe Chepeș, Maria Micu (later Larionescu).

This research could not be free of party ideology dogmas, and Michael Cernea was aware of this. In retrospective, he confessed that "besides its merits, the work was not consistently sociological, in the sense that the amplitude of some of the generalizations went beyond the span of the data investigated. Some of the statements were based more on deductions than on the factual material."⁴ However, the true merit of this work – in my opinion, historical – was that of having re-established sociological research in Romania.

Due to the fact that Nikita Khrushchev stepped up the pace regarding the opening towards the West, which was followed by the other leaders of the "sister" parties from Eastern Europe, the book published in 1964⁵ was no longer attacked, but it set a favorable precedent, legitimating also the unchaining of sociological research.

In 1965, after the death of Gheorghe Gheorghiu-Dej, the leader of the party, the 9th Congress of the Communist Party continued more visibly the opening initiated by the old leadership and rehabilitated sociology – this time officially. The gesture of the new party leader, Nicolae Ceaușescu, was not meant for the discipline of sociology itself. Sociology *had to* be rehabilitated because the opening also meant international communication, relationships with international scientific organizations, with foreign universities, etc., and it would have been inconceivable that sociology would be the one discipline missing. At the same time, the intellectual groups close to the leadership of the Romanian Communist Party (PCR) managed to convince the party leaders that restarting sociology would benefit "the building of socialism". Thus, in 1966, there started a process of clarification of the relationship between sociology and Marxist and Leninist ideology – which remained unfinished.⁶ On the other hand, there also started a fight between the intellectuals close to the party vying for the leadership in institutionalizing the sociological education. The winner was Miron Constantinescu,⁷ who was, at that time, the closest to the top of the party pyramid. Under his leadership the recruitment of teaching staff and researchers followed rather political and not professional criteria in most of the cases. For instance, neither the sociologists who had completed their studies before WWII,⁸ nor those like Michael Cernea and his colleagues, who had been in the field since 1962, were taken

on board. Normally, Cernea's group, with their pioneering achievements, should have been considered the "ice breaker" of the field of sociology reinstated in the 1960s.

Despite these problems, the second half of the '60s can be considered favorable to sociology. Yet, Miron Constantinescu and the sociological studies undertaken at the University of Bucharest did not have the monopoly over organizing the science, and several independent workshops emerged, where important specialized sociologies developed.⁹ Even the industrial sociology research of the group led by Michael Cernea abandoned the themes related to the concepts of historical materialism. Other investigations followed, still in the industrial field, meant to convince the authorities of the usefulness of sociological research for – according to the new doctrine of the party – "the scientific management of the economic processes." The innovators' movement research topic,¹⁰ besides the assessment of this phenomenon of industrial creativity, offered Cernea and his colleagues the opportunity to formulate an implicit social criticism. It was demonstrated that the movement to promote innovation had been inherently compromised by the immoral practices of the state companies' management. This research covered several companies in several cities in Romania, therefore it was much more representative than the previous one.

The next research dealt with workforce fluctuation in state companies in Romania. Here, Michael Cernea and his team demonstrated the structural reasons of the massive fluctuation and its human and economic effects.¹¹

Alongside these investigations, the Sociological laboratory from the University of Bucharest, led by Miron Constantinescu, began a large project on the urbanization process in the Olt county area.¹² The (uneven) results of these research studies involved tens of students, experts and party activists and document the beginnings of the still immature field of academic sociology.

Another important research of the group led by Cernea was the participation in Miron Constantinescu's program on investigating the urbanization process in Romania. Acknowledging the expertise and skills of this group from the Academy's Institute of Philosophy, Miron Constantinescu invited them to the second investigation of the urbanization process, focusing on the city of Brașov.¹³

Another sign that Miron Constantinescu acknowledged Michael Cernea's and his group's competence was the fact that he invited them to take part in the activities of the Sociological laboratory from the University of Bucharest and in the books it published.

But Cernea's group went beyond field of sociology of industry, sociology of work or sociology of urbanization. From 1966, they also started to do research in the field of sociology of mass culture – unknown in Romania until that moment. Members of other recently established groups were also invited to this research. The first result of this research was a book with several co-authors, edited by Michael Cernea.¹⁴ Later on, this direction of research diversified very much in Romania.

In 1965, the new party line legitimated itself also by accepting cultural and scientific personalities who had not been leftists, but who had a democrat and humanist behaviour

and did not belong to the camp of fascist ideologies. Among these personalities there were historian Nicolae Iorga, philosophers Constantin Rădulescu-Motru and Lucian Blaga, sociologists Dimitrie Gusti and Petre Andrei. It is within this context that Cernea discovered the works of Dimitrie Gusti and his interwar school of sociology focused primarily on the village, a difficult issue in Romania for hundreds of years. Moreover, he also discovered the still active representatives of the sociological monographic school, famous for the rural research it carried out, most notably Henri H. Stahl.

2. A driving past

This can be food for thought, one of the – many – absurdities of those years: in 1962 Michael Cernea and his group started field work without being familiar with the empirical sociology carried out in the interwar period. Not being familiar with the interwar inheritance was due not only to the fact that this research was placed in a secret stock of books in libraries, but also to the ban on reading, using and referring to these books and journals. How could one explain the desynchronization between the rehabilitation of sociology and the rehabilitation of the Bucharest Sociological School led by professor Dimitrie Gusti? The reason is relatively simple: for almost two decades, the interwar elite and its representatives – with the exception of the very few communists – was chastised as reactionary and “enslaved to the bourgeoisie.” Starting from 1962–1963, a slight change in the approach regarding the interwar past slowly began to emerge. After the 1965 congress, the party publicly changed its basis of legitimation to also include personalities with entirely or partially rehabilitated works. Within this context, Gusti and his sociological school were also rehabilitated. On the other hand, due to his international prestige in the 1930s, there was an international pressure for his reinstatement.

In order to understand what the discovery of the rural dimension of Romanian society meant for Michael Cernea, we need to take a quick look at the history of sociological thinking in Romania. Its elements are to be found with nineteenth century philosophers, economists, statisticians and literati of the Old Kingdom of Romania. But the first professor to start a university sociology course *per se* and a program for its institutionalization was Dimitrie Gusti, in Iași, in 1910. After obtaining his PhD at the University of Leipzig in 1904, under the supervision of Wilhelm Wundt, Gusti conceptualized his own program for implementing sociology. In his view, sociology, politics, and ethics were elements of the same system of thought, meant to support the beginning of a series of reforms aiming at modernizing the country. In other words, Gusti was absolutely convinced that modernization objectives and policies for the implementation of reforms could not be formulated in the absence of thorough sociological knowledge. In order to reach these strategic purposes, after the Great Union of the Romanian provinces, professor Gusti created an extra-university institutional system, which was still connected to the University in Bucharest. The first step was the establishment, in 1920, of the Romanian Social Institute, with the purpose to

professionalize higher state bodies, but also to responsibly draw up and disseminate solutions to the social, economic, cultural and international problems of the era. Under the patronage of this institution, and also in cooperation with the Sociology Seminar from the University of Bucharest, under his leadership, in 1925 he initiated the series of annual summer campaigns of monographic sociology in villages.

These campaigns had the objective to introduce the youth (students and graduates) to field research, but also to carry out (for the first time in Romania) interdisciplinary field studies.¹⁵ In contrast with the autochthonist and isolationist spirit of the greater part of the humanist elite, this institutional framework was open to the West, Gusti strongly championing the integration into international scientific associations. Many of the young sociologists who came out of this real nursery authored works of authentic value, but the most important were H. H. Stahl¹⁶ and Anton Golopenția.¹⁷

After developing an original theory and methodology for field monographic sociology in the mid-1930s – when Gusti became director of the Royal Cultural Foundation “Prince Carol”¹⁸ –, village research was supplemented by social intervention. Following monographic research, Gusti’s younger colleagues perfected the new village “cultural” work technique, putting together a set of methods which resembled – to an astonishing degree – *community development* strategies in use today. The student teams were trained by Gusti and his colleagues to encourage the development of “work culture”, “health culture”, “body and soul culture.” But, compared to the old practice of “illuminating” the peasants, the Gustian strategy proposed supporting the self-development of the village. *Sociologia militans* – as Gusti would call his scientific strategy¹⁹ – was turned into an actual state policy during the period 1938–39, when King Carol II promulgated the Social Service Law.²⁰ This movement spearheaded by Gusti and implicitly anti-fascist, was suspended in October 1939 because of the outbreak of the war. For the same reason, the 14th International Congress of Sociology was postponed and later cancelled. The congress, with a confirmed participation of 200 sociologists, was organized in Bucharest under Gusti’s chairmanship, and it would have internationalized the expertise of the Gustian school. Thus, the official validation of the methods was cancelled, but the self-development techniques were taught to hundreds of young sociologists, economists, agronomists, foresters and high-school teachers.²¹ Despite the entire decade-and-a-half ordeal that sociology and all those connected to this school went through, the members of this generation were able to pass on the teachings of the Gustian experience to Michael Cernea and his colleagues in the 1960s.

Therefore, by reading the old texts that had been inaccessible for a decade and a half, through the direct contact with the members of the Gustian school, most notably though the cooperation with professor H. H. Stahl, Cernea refocused his scientific interest on rural sociology, on agricultural development and on family anthropology. It was not an intellectual whim that Michael Cernea indulged, on the contrary, he acknowledged the fundamental problem

that Romania had had and was still having after the process of forced collectivization – that of rural communities. The deepening of these interests was also facilitated by the reopening of Romanian and French academic relations, with an old interwar tradition, in the field of rural sociology. French sociologists did not forget the results of the Bucharest School of Sociology. Cernea's first scholarship to France was a success, since the famous Henri Mendras, the leader of European rural sociology, took him under his wing. Stimulated by this new orientation, Michael Cernea organized his first rural research – a comparison between two villages in two different regions of Romania, Comana in the Constanța county and Beliņ in the Timiș county²². The latter had also been researched in 1938 by the team of the Banat Crișana Social Institute, an organization independent of Gusti's School, but with which it cooperated consistently. This research strengthened his interest in the peasant family and its economic behavior. The results enjoyed the appreciation of the Romanian scholarly community, but not of the local ideological authorities. At the same time, the research in this field attracted the interest of foreign academic circles, and Cernea was invited to take managing positions in some European scientific associations and was offered short research internships in several European countries. After the setting up of the Vienna Centre, Michael Cernea was involved in its activity and rural sociology research in Romania became part of the international projects supported by the Centre. Moreover, Cernea carried out research on the history of Romanian rural sociology and wrote an original study about it.²³

This is when he had his first contact with American sociology and a few personalities who shaped his future evolution. Among them, R. K. Merton. The beginning of his relationship with Merton is connected to a dramatic period in Cernea's life: it was due to a book written by Stela Cernea – Michael Cernea's wife, who died suddenly and tragically – on American functionalist structuralism²⁴. Stela Cernea, an excellent professor of sociological theories at the University of Bucharest, was also the one who stimulated her husband's efforts to start and expand sociological research in Romania. Her death at the height of her creative force, aged 35, in 1968, shook not only Cernea's family, but also the small sociological community in Romania. As a spiritual tribute to her memory, Michael Cernea managed to finish the manuscript of her last book, using her notes. At the International Congress of Sociology in Varna (Bulgaria, 1970) he handed the book to Merton, who appreciated it very much. This friendship established with the "help" of Stela Cernea stimulated Michael Cernea for many more years, on his way to becoming a prominent scholar in the fields of development sociology and anthropology.²⁵

But despite the opening announced in 1965, the circulation of scientists from Romania, especially of those in the field of social sciences, was not trouble-free. Thus, accepting the invitation to Stanford for 1970–1971 was quite an ordeal for Cernea. After several American interventions, he obtained a passport for the research year for which he had been invited. The Stanford internship was probably the most important learning period for Michael Cernea. He was able to complete his studies in a high-level academic environment and in research conditions

he had never known before. During this period, he wrote his first paper in English, a turning point for his future career.²⁶

From Stanford he returned to a visibly different Bucharest from the point of view of the ideological atmosphere.²⁷ He worked intensely and published the volume *Sociologia cooperativei agricole*²⁸ [The Sociology of the Agricultural Cooperative], the most modern work on the main rural form of association imposed by the communist regime since 1962. The novelty of this work consisted in approaching this social unit from the perspective of organizational sociology, instead of a purely economic perspective. Alongside with the writing of this paper, Cernea was invited to teach a rural sociology course at the Agronomy Institute in Bucharest, and he started to coordinate PhD theses in sociology. In 1974 Michael Cernea also published a volume of interviews, in which he introduces American sociology to the Romanian public. It is more than simply an introductory work, for it is a book of discussions and debates.²⁹

Despite the informal success of these books, despite Cernea's international recognition, the ideological atmosphere that settled after 1971 started to marginalize him. Within this general atmosphere marked by an intensifying party propaganda even within scientific institutions, Michael Cernea could discern a reduction of the importance of the 1962 moment, when sociological research restarted, compared to the 1965 moment (when Ceaușescu was posing as the savior of science). On the occasion of the 10th anniversary of the 1962 rehabilitation of sociology, Cernea was allowed a miniscule article in the sociology journal *Viitorul social* [The Social Future].³⁰ The article was so well hidden among several others that there is no mention of it in the summary.

There were other signs of malevolence towards Michael Cernea as well. Even though he was considered one of the top ten sociologists in Romania, he was not included in the official delegation of his country to the International Congress of Sociology in Ottawa, in the summer of 1974. Yet, at that time he was invited to another congress in the USA. Within this context came the World Bank's offer for a sociologist position. Accepting such an offer should have been a personal decision. And anyway, it would have meant the beginning of an American internship for Cernea. But as the individual and the scientist did not enjoy sovereignty during the communist regime, the Romanian authorities insisted that Michael Cernea return to Romania. The Bucharest officials "invented" another person – probably more "trustworthy" – to work at the World Bank. As the Bank management and Robert McNamara personally remained very firm regarding their preference for Cernea, the Romanian authorities were left with no other options but to make it more difficult for his family to obtain passports in order to leave for the USA. Cernea's "indiscipline" had other consequences as well. His books were withdrawn from bookstores, the others "enriched" the secret stock in libraries, his name was erased from all bibliographies, as if he had never existed.

3. The Gustian inheritance

It could be said that with Cernea's first missions to Africa a

whole new period started for the Romanian sociologist. The beginning of the American period at the World Bank truly represented a huge change. It required an “organizational learning” of probably unsuspected proportions for Michael Cernea. When it came to learning the World Bank structure and its organizational culture, he had to start “from scratch.” But when he had to research and solve social issues triggered by the Bank’s projects, Cernea quickly found support in H. H. Stahl’s theories about the traditional village, in Traian Herseni’s research on livestock herding and generally in Gusti’s militant sociology. And, of course, he was able use his Romanian experience regarding the cooperative village when he met similar forms that national authorities in several African countries introduced after conquering their independence. Michael Cernea preserved the inheritance he brought from his homeland, he enriched it with his own experience and with the literature which was emerging around him. Even though in Ceaușescu’s Romania he was long forgotten, when he was awarded the Malinowski prize, in 1995, he wanted to remind his colleagues the gratitude he had for the fact that his career as a sociologist was completed due to the teachings of Gusti’s school, that same Gusti who obtained his PhD under the supervision Wilhelm Wundt, just like Bronislaw Malinowski.

Obviously, the Romanian sociologists who forgot Michael Cernea were not the appreciated ones, but those who advocated for the Ceaușescu regime. The valuable sociologists, themselves marginalized in their own country, were aware of the success enjoyed by Cernea’s books. Therefore, it was no wonder that soon after December 1989, when the first

free elections took place at the Romanian Academy, H. H. Stahl himself recommended that Michael Cernea be elected corresponding member of Romania’s highest scientific forum.

Conclusions

The reestablishment of Romanian sociology in the 1960s is obviously closely connected to Michael Cernea. Undoubtedly, it would have occurred naturally a few years later, but Cernea’s ability to fight the inertia of the communist regime triggered its start earlier. His merit was that of knowing how to choose his research topics so as not to endanger the method (as it happened in the case of the attempts done at the Institute of Economic Sciences). Therefore, despite the ideological control of the party, he knew how to carry out correct projects which, in conjunction with casting light on some aspects of industrial work, were also a social criticism of the system.

Besides rereading and recovering the inheritance of Romanian interwar sociology, Michael Cernea successfully became an active and critical part of the international rural sociology movement. The synthesis of recovering and internationally disseminating this approach determined the professionalization of research in this field, but also establishing a humanist sociology, a socially sensitive perspective on interventionism. His decade-and-a-half activity was decisive for Romanian sociology. Michael Cernea was a pioneer of field research, he established industrial sociology, and he professionalized rural sociology.

Notes:

1. David Simon (ed.), *Fifty Key Thinkers on Development* (London and New York: Routledge Key Guides, 2006), 67-73.
2. Based on my interview with Michael Cernea on November 6, 2007, at Bethany Beach, DE.
3. The Bucharest Institute of Statistics had the idea of the rural economic monographs in 1955. The idea was adopted and carried out by the Institute of Economic Research of the Romanian Academy. During the period between 1957 and 1958 the researchers tried to carry out economic monographs in villages, without officially using the interwar sociologic tradition. After two years of intense activity, in 1959, the ideological magazine of the communist party unmasked and chastised the research as deviating from the party line. The investigations were banned, and the group was disbanded. It was a paradoxical repression, because in the Soviet Union – which the Romanian leaders of the time were following religiously – the first steps were taken towards institutionalizing sociology.
4. Mihail Cernea, “Cercetarea sociologică la Institutul de Filozofie al Academiei Sociale și Politice din România, 1962–1972,” *Văitorul social* II, no. 2 (1973).
5. H. Cazacu, M. Cernea, Gh. Chepes, and C. Vlad, (eds.), *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism: pe baza unor cercetări sociologice în uzine* (Bucharest: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964).
6. The debate – like in all the countries of the soviet block – started with the aim of improvising a Marxist sociology, in compliance with the regime. For some, historical materialism was completely distinct from sociology, for others they overlapped. There were not few those who tried to retrieve the Romanian interwar sociology and to “revamp” it through an infusion of historical materialism in the spirit of the 1960s. See Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu H.H. Stahl* (Bucharest: Paideia, 2000).
7. Since his youth as a militant of the Communist Party of Romania, Miron Constantinescu (1917–1974) studied under Dimitrie Gusti and participated in the sociological research of 1939 in Dâmbovnic (Arges) led by Anton Golopenția and Mihai Pop. After 1944 he held important positions within the party and the state. In 1957 he clashed with Gheorghe Gheorghiu-Dej, lost his party functions and worked in historical research. He returned to the first line of the party after the death of Gheorghiu-Dej, as a member of Ceaușescu’s team. After 1965 he held important positions in the field of social sciences education and research.
8. It refers to those members of the Bucharest School of Sociology who had accumulated an important expertise in the field and in publishing academic papers, who were also good sociology professors, such as Traian Herseni, Mihai Pop, Coriolan Gheție, Gheorghe Reteganu, George Serafim and others. The only one accepted was H. H. Stahl – as an acting professor.
9. Such as Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului, Oficiul de studii și sondaje al RTV, Laboratorul de sociologie al Municipiului

- Bucharest, the sociology centres at the Universities of Iași, Cluj etc.
10. Mihail Cernea, *Mișcarea inovatorilor. Sociologia muncii*, with Maria Larionescu and V. Dumitrescu (Bucharest: Editura Politică, 1967).
 11. Mihail Cernea, Maria Larionescu, and Haralambie Ene, *Resursele umane ale întreprinderii. Sociologia muncii* (Bucharest: Editura Politică, 1971).
 12. It is Miron Constantinescu, *Procesul de urbanizare în R. S. România: Zona Slatina-Olt* (Bucharest: Editura Academiei RSR, 1970).
 13. Tiberiu Bogdan, Mihail Cernea, Miron Constantinescu, and Petre Cristea, *Procesul de urbanizare în R.S. România: zona Brașov* (Bucharest: Editura Politică, 1970).
 14. Mihail Cernea, Francisc Albert, et al., *Contribuții la sociologia culturii de masă* (Bucharest: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970).
 15. See the articles by P. Ch. Loomis, "The Group Method in Rural Studies," *Sociology Research*, vol. XX, no. 2 (1935) and Philip E. Mosely, "The Sociological School of Dimitrie Gusti," *Sociological Review*, vol. XXVIII (1936).
 16. Henri H. Stahl, *Traditional Romanian village communities. The transition from the communal to the capitalist mode of production in the Danube region*, translation by Daniel Chirot and Holley Coulter Chirot, preface by Daniel Chirot (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).
 17. Sanda Golopenția, "The Romanian Social Institute of Bessarabia in Light of the Correspondence between Petre Ștefanuca, Anton Golopenția, and Dimitrie Gusti," in *The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bucovina*, ed. Maria Manoliu-Manea (California: Humboldt State University Press, 1983), 181-198; Sanda Golopenția, "Romanian Sociologists in Paris in the 1930s," *Sociologie românească*, no. 1 (2005): 72-93.
 18. Dimitrie Gusti, *The royal foundations of Rumania* (Bucharest: Prince Carol Royal Foundation, 1939).
 19. Dimitrie Gusti, *Sociologia militans: Introducere în sociologia politică*, vol. 1 (Bucharest: Editura Institutului Social Român, 1934).
 20. See Dimitrie Gusti, *Considerations on the Social service law in Romania* (New York: Columbia University Press, 1939).
 21. Zoltán Rostás, "The Gusti's Empire," *Martor*, vol. 3 (1998); Zoltán Rostás, "An Oral History Experiment," *Martor*, vol. 3 (1998); Zoltán Rostás, "The Bucharest School of Sociology," *East Central Europe* 27, no. 2 (2000).
 22. Mihail Cernea, *Două sate: structuri sociale și progres ethnic*, with Gh. Chepeș, M. Larionescu, H. Ene, V. Constantinescu and El. Gheorghe (Bucharest: Editura Politică, 1970).
 23. Mihail Cernea, *Monographic Research on Rural Communities in Romanian Sociology* (Vienna: CEUCORS, 1974).
 24. Stela Cernea, *Structuralismul funcționalist în sociologia americană* (Bucharest: Editura Științifică, 1970).
 25. Based on my conversations with Michael Cernea on November 6, 2007 at Bethany Beach, DE.
 26. Michael Cernea, *Changing Society and Family Change: The Impact of the Cooperative Farm on the Peasant Family* (Stanford, CA: Center for Advanced Studies in Behavioral Sciences, 1971).
 27. Known as Nicolae Ceaușescu's 1971 "mini cultural revolution"; it meant the end of the "liberalism" period that started in 1965, cancelling or diminishing the concessions made to several categories of the Romanian society, mainly to the intellectuality, strengthening party discipline, amplifying propaganda and the cult of personality.
 28. Mihail Cernea, *Sociologia Cooperativei Agricole* (Bucharest: Editura Academiei RSR, 1974).
 29. Mihail Cernea, *Sociologia americană. Tendințe și controverse* (Bucharest: Editura Enciclopedică Română, 1974).
 30. See note 4 above.

Bibliography:

- Cazacu, H., Cernea, M., Gh. Chepes and C. Vlad, eds. *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism* [The Spiritual Profile of the Working Class under Socialism]. Bucharest: Editura Academiei RSR, 1964.
- Cernea Michael M. and A. Kassam, eds. *Researching the Culture in Agri-culture. Social Research for International Agricultural Development*. Oxford UK: CABI, 2006.
- Cernea Michael M. and H. M. Mathur, eds. *Can Compensation Prevent Impoverishment? Reforming Resettlement through Investments and Benefit-Sharing*. London, New Delhi: Oxford University Press, 2008.
- Cernea, M., D. Frans, C. Rughiniș et al. *Romania Danube Delta Biodiversity Project: Local Benefits Case Study*. Washington DC: GEF, 2006.
- Cernea, Michae. *Monographic Research on Rural Communities in Romanian Sociology*. Vienna: CEUCORS, 1974.
- Cernea, Michael and Benjamin Tepping, *A System for Monitoring and Evaluating Agricultural Extension Projects*. Washington, DC: The World Bank, 1977.
- Cernea, Michael M. "A Sociological Framework: Policy, Environment, and the Social Actors for Tree Planting." In *Managing the World's Forests: Conservation and Development*, edited by N. P. Sharma. Iowa: Kendall/Hunt Publishing Co., 1992.
- Cernea, Michael M. "Anthropology and Family Production Systems in Africa". Foreword to *Anthropology and Rural Development in West Africa*, Michael M. Horowitz and T. Painter, eds. Boulder, Colorado: Westview Press, 1986.
- Cernea, Michael M. "Farmer Organizations and Institution Building for Sustainable Development." In *Regional Development Dialogue*, vol. 8, no. 2, Nagoya, Japan, 1987.
- Cernea, Michael M. "Macrosocial Change, Feminization of Agriculture and Peasant Women's Threefold Economic Role", *Sociologia Ruralis*, vol. XVIII, nos. 2-3, 1978.
- Cernea, Michael M. "Re-tooling in Applied Social Investigation for Development Planning." In *Rapid Assessment Procedures*, edited by Scrimshaw and Gleason. Boston: INDFC, 1992.
- Cernea, Michael M. "Sociology in Romania: The View of an American Historian." In John W. Cole, ed., *Society and Culture in Modern Romania*, University of Massachusetts Press: Amherst Research Report Series No. 20, 1984.

- Cernea, Michael M. "The 'Production' of a Social Methodology." In *Applied Anthropology in America*, E. Eddy and W. Partridge, eds. New York: Columbia University Press, 1987.
- Cernea, Michael M. "The 'Ripple Effect' in Social Policy and its Political Content: A Debate on Social Standards in Public and Private Development Projects." In *Privatizing Development: Transnational Law, Infrastructure and Human Rights*, edited by M. Likosky. Leiden, The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, 2005.
- Cernea, Michael M. "Understanding and Preventing Impoverishment from Displacement. Reflections on the State of Knowledge." Keynote Opening Address, International Conference on Development Induced Displacement and Impoverishment. University of Oxford, England, January 1995.
- Cernea, Michael M. and Chris McDowell, *Risks and Reconstruction: Experiences of Resettlers and Refugees*. Washington DC: The World Bank, 2000.
- Cernea, Michael M. and K. Schmidt-Soltau, "Biodiversity Conservation versus Population Resettlement: Risks to Nature and Risks to People". Paper presented at the International Conference on *Rural Livelihoods, Forests and Biodiversity*". Bonn, Germany, May 19-23, 2003.
- Cernea, Michael M. and Scott Guggenheim, eds. *Anthropological Approaches to Resettlement: Policy, Practice and Theory*. Boulder-Oxford: Westview Press, 1993.
- Cernea, Michael M. *Cultural Heritage and Development – A Framework for Action in the Middle East and North Africa*, Washington DC: The World Bank, 2001.
- Cernea, Michael M. *Hydropower Dams and Social Impacts: A Sociological Perspective*. Washington, DC: The World Bank, 1997.
- Cernea, Michael M. *Involuntary Resettlement and Development: Policy Guidelines for Bank-financed Projects*. Washington DC: World Bank, 1988.
- Cernea, Michael M., ed. *Putting People First: Sociological Variables in Rural Development Projects*. New York Oxford University Press, 1985 & 1991.
- Cernea, Michael. *Changing Society and Family Change: The Impact of the Cooperative Farm on the Peasant Family*. Stanford, CA: Center for Advanced Studies in Behavioral Sciences, 1971.
- Cernea, Michael. *Cooperative Farming and Family Change in Romania*. Stanford, CA: Center for Advanced Studies in Behavioral Sciences – CASBS, P. 130, 1970.
- Cernea, Mihai, "Cercetarea sociologică la Institutul de Filosofie al Academiei Științe Social-Politice" [Sociological Research at the Institute for Philosophy of Social and Political Sciences Academy]. *Viitorul Social*, II, no. 2 (1973).
- Cernea, Mihail et al. *Două sate: structuri sociale și progres tehnic* [Two Villages: Social Structures and Technical Progress]. Bucharest: Editura Politică, 1970.
- Cernea, Mihail et al. *Contribuții la sociologia culturii de masă* [Contributions to the Sociology of Mass Culture]. Bucharest: Editura Academiei RSR, 1970.
- Cernea, Mihail et al. *Mișcarea de inovator. Sociologia muncii* [Movement Innovators. Sociology of Work]. Bucharest: Editura Politică, 1967.
- Cernea, Mihail. *Sociologia americană. Tendențe și controverse* [American Sociology. Trends and Controversies]. Bucharest: Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Cernea, Mihail. *Sociologia Cooperativei Agricole* [The Sociology of the Agricultural Cooperative]. Bucharest: Editura Academiei RSR, 1974.
- Cernea, Stela. *Structuralismul functionalist în sociologia americană* [Functional Structuralism in American Sociology]. Bucharest: Editura Științifică, 1970.
- Constantinescu, Miron et al. *Urbanizare în R.S. România. Zona Brașov* [Urbanization in RS Romania: Brasov Area]. Bucharest: Editura Politică, 1970.
- Constantinescu, Miron et al. *Urbanizare în R.S. România. Zona Slatina-Olt* [Urbanization in RS Romania: Slatina-Olt Area]. Bucharest: Academia RSR, 1970.
- Golopenția, Sanda, "Romanian Sociologists in Paris in the 1930s", *Sociologie românească*, nr. 1, 2005, 72-93.
- Golopenția, Sanda, "The Romanian Social Institute of Bessarabia in Light of the Correspondence between Petre Ștefanuca, Anton Golopenția, and Dimitrie Gusti." In *The Tragic Plight of a Border Area: Bessarabia and Bucovina*, edited by Maria Manoliu-Manea. California: Humboldt State University Press, 1983, 181-198.
- Gusti, Dimitrie, *The Royal Foundations of Rumania*. Bucharest: Prince Charles Royal Foundation, 1939.
- Gusti, Dimitrie. *Considerations on the Social Service Law in Romania*. New York: Columbia University Press, 1939.
- Gusti, Dimitrie. *Sociologia militans: Introducere în sociologia politică* (vol. 1). Bucharest: Editura Institutului Social Român, 1934.
- Koch-Weser, Maritta, Scott Guggenheim, eds. *Social Development in the World Bank. Essays in Honor of Michael M. Cernea*, New York: Springer, 2021.
- Loomis, P. Ch. "The Group Method in Rural Studies." *Sociology Research*, vol. XX, nr. 2 (1935).
- Mosely, Philip E. "The Sociological School of Dimitrie Gusti." *Sociological Review*, vol. XXVIII (1936).
- Rostás, Zoltán. "An Oral History Experiment." *Martor*, vol. 3 (1998).
- Rostás, Zoltán. "In Search of the Lost Interwar Sociology." In *Recalling Fieldwork. People, Places and Encounters*, edited by Raluca Mateoc and Francois Ruegg. Münster, Germany: Lit Verlag, 2020.
- Rostás, Zoltán. "The Bucharest School of Sociology." *East Central Europe*, vol. 27, nr. 2 (2000).
- Rostás, Zoltán. "The Gusti's Empire." *Martor*, vol. 3 (1998).
- Rostás, Zoltán. "The Monographic Sociology of Dimitrie Gusti." *Eastern-European Countryside*, no. 26 (2020).
- Rostás, Zoltán. "The Rehabilitation of Romanian Sociology after Stalinism." In *Social Sciences in the "Other Europe" since 1945*, edited by Adela Hincu and Victor Karady. Budapest: Central European University Press, 2018.
- Rostás, Zoltán. *Monografia ca utopie. Interviu cu H. H. Stahl* [The Sociological Monograph as Utopia. Interviews with H. H. Stahl]. Bucharest: Paideia, 2000.
- Simon, David, ed. *Fifty Key Thinkers on Development*. London, New York: Routledge Key Guides, 2006.
- Stahl, Henri H. *Traditional Romanian Village Communities. The transition from the communal to the capitalist mode of production in the Danube region*. Translated by Daniel Chirot and Holley Coulter Chirot. Preface by Daniel Chirot, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

ROLUL MODELELOR TEORETICE ALE RELAȚIILOR PUBLICE ÎN CONSTRUIREA IDENTITĂȚII ETICE PROFESIONALE

Raluca MUREȘAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: raluca.muresan@ulbsibiu.ro

THE ROLE OF THEORETICAL MODELS OF PUBLIC RELATIONS IN
BUILDING THE ETHICAL PROFESSIONAL IDENTITY

Abstract: This study explores a series of scientific research on public relations ethics to identify the role of the models of public relations in building ethical identity. Models of public relations are able to explain the negative image of this profession, synonymous with lies, manipulation, deception, and are responsible for dividing the ethical identity of public relations practitioners into two competing paradigms: the advocate, which puts the organization's interests of above those of the public and, respectively, the guardian of the management of the organization, who finds a wise balance between loyalties to the organization and to the public in accordance with the highest ethical standards of dialogue.

Keywords: advocate, dialogue, ethics, ethical guardian, persuasion, public relations, two-way symmetry.

Citation suggestion: Mureșan, Raluca. “Rolul modelelor teoretice ale relațiilor publice în construirea identității etice profesionale.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 99-104.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.15>.

Relațiile publice sunt o ocupație relativ tânără, originile sale moderne fiind stabilite la finalul secolului al XIX-lea, iar programele universitare care pregătesc specialiști pentru acest domeniu se confruntă cu provocările unei industrii aflată în continuă dezvoltare și schimbare. Urmărind modul în care a evoluat istoric acest domeniu nu este dificil de observat o conștientizare tot mai mare a rolului eticii în interiorul acestei profesii și o preocupare crescândă spre dezvoltarea unor modele de comunicare tot mai responsabile etic, trecând de la o reputație negativă la crearea unei identități profesionale și de la simpli transmițători de informații la specialiști preocupați de crearea cadrului unei comunicări etice.

Din păcate o cercetare a eticii relațiilor publice nu este ușor de întreprins, în acest domeniu informațiile dovedindu-se de multe ori parțiale, fragmentate sau contradictorii¹. Astfel, literatura de specialitate conservă „o tendință istorică de a asocia relațiile publice cu toate lucrurile lipsite de etică: minciună, *spin-doctoring* și chiar spionaj”², iar criticii sau unii jurnaliști încă împărtășesc convingerea că „etica relațiilor

publice” reprezintă un oximoron³. Desele asocieri ale relațiilor publice cu manipularea, dezinformarea sau propaganda au creat o reputație atât de proastă acestui domeniu încât, observă unii autori, unii practicienii preferă să evite utilizarea termenului de „relații publice” în titulatura unor ocupații și să utilizeze denumiri precum *corporate communicators* sau *communication manager*⁴.

O trecere sumară în revistă a literaturii de specialitate relevă faptul că unii teoreticieni consideră etica relațiilor publice confuză și deseori abordată în mod superficial⁵, că există o doză mare de incertitudine cu privire la valorile și standardele etice aplicabile în acest domeniu, ideologia profesională rămânând amorfă din cauza sistemelor de valori profesionale diferite în întreaga lume⁶, iar practicienii acestui domeniu simt un disconfort ori intră în defensivă atunci când sunt chestionați cu privire la fundamentele etice ale acestei profesii⁷.

Modelele relațiilor publice și practicile etice

În cadrul teoriilor relațiilor publice, modelele relațiilor publice și, implicit, teoria excelenței ocupă, incontestabil, o poziție dominantă și au influențat, într-o bună măsură, abordarea eticii în relațiile publice. La baza modelelor relațiilor publice stă definiția dată de Grunig și Hund relațiilor publice, potrivit căreia acestea reprezintă „managementul comunicării dintre organizație și publicurile sale”⁸. Folosind o perspectivă diacronică, Grunig și Hunt identifică patru modele de relații publice: modelul agentului de presă (*press agency*), modelul informării publicului (*public information*), modelul comunicării bilaterale asimetrice (*two-way asymmetric*) și modelul comunicării bilaterale simetrice (*two-way symmetric*)⁹. Trebuie precizat însă aici că, deși autorii amintiți au realizat o ordonare cronologică a modelelor relațiilor publice, în funcție de apariția lor, acestea nu se găsesc într-o succesiune mecanică, modelele mai vechi nu au dispărut odată cu trecerea timpului și nici nu au fost înlocuite de modelele mai noi apărute, ci toate cele patru modele coexistă simultan și pot fi întâlnite și în prezent sub anumite variante.

Astfel, agenția de presă (apărută în perioada 1850-1900) și informarea publică (datată în 1900) sunt modele de comunicare unidirecționale, informația circulând de la organizație spre diferitele categorii de public, prin mesajele transmise urmărindu-se crearea unei imagini favorabile organizației. În aceste cazuri, nu se folosesc și canale de comunicare a informației dinspre public înspre factorii decidenți¹⁰. Practicile timpurii ale relațiilor publice, specifice modelului agenției de presă, nu dovedesc niciun interes pentru etică, obiectivul urmărit fiind obținerea de publicitate cu orice preț. Orice mijloc era permis pentru a câștiga faimă pentru organizația sau clientul unui agent de presă: transmiterea de informații incomplete, distorsionate, exagerate, parțial adevărate sau chiar complet false, organizarea de „pseudo-evenimente” sau fabricarea unor povești cu scopul de a atrage atenția publicului și de a obține vizibilitate. O figură reprezentativă pentru acea perioadă a fost Phineas T. Barnum, celebru pentru promovarea grandioasă a spectacolelor circuitului său, „Barnum & Bailey”, ghidându-se după principiul „Un fraier se naște în fiecare minut”¹¹. Lipsa de respect pentru adevăr, față de valorile și interesele publicului și recurgerea la orice mijloace pentru a obține publicitate au condus la asocierea acestei profesii cu conduita ne-etică și au atras o proastă reputație specialiștilor în relații publice, de care nu au reușit să se debaraseze nici astăzi. Așadar, dacă ne referim strict la practicile de la începutul secolului al XX-lea, pare justificat scepticismul unora cu privire la utilizarea sintagmei „etica relațiilor publice” și considerarea acesteia drept un oximoron¹².

Abia după apariția modelului informării publicului, etica a început să stârnească o oarecare preocupare în practica relațiilor publice. Progresele importante în această direcție sunt datorate, potrivit literaturii de specialitate americane, lui Ivy Lee, considerat unul dintre întemeietorii relațiilor publice moderne, care a elaborat în 1906 o „Declarație de principii”, prin care promitea să furnizeze „presei și publicului

informații prompte și corecte, despre subiecte cu valoare de interes public”¹³. Manifestarea de deschidere în relația cu presa, transmiterea informațiilor cu onestitate și cu acuratețe și mutarea centrului de greutate pe informarea publicului caracterizează această nouă paradigmă a relațiilor publice¹⁴.

Modelul de comunicare asimetric bidirecțional (apărut în anii 1920) este mai sofisticat decât modelele unidirecționale anterioare. În acest caz, comunicatorii culeg informații de la publicuri, pe care le utilizează în scopul creării unor mesaje persuasive, în scopul obținerii de sprijin pentru organizație sau în scopul determinării publicului să gândească și să se comporte conform dorințelor organizației¹⁵. Trebuie să amintim aici contribuția lui Edward L. Bernays, practician strălucit și primul profesor de relații publice, care în prima sa carte consacrată relațiilor publice, „Cristalizarea opiniei publice” (1923), a introdus o secțiune intitulată „Relații etice”, iar într-o lucrare ulterioară, „Propaganda” (1928), a pledat pentru adoptarea unui cod deontologic¹⁶. Pași importanți în direcția recunoașterii rolului eticii în practica acestei profesii au fost făcuți, la jumătatea secolului trecut, o dată cu adoptarea primelor coduri etice, cum ar fi, spre exemplu codul Public Relations Society of America (PRSA) din 1948¹⁷. În ciuda acestor progrese, în anii 60 publicul a început să-și manifeste tot mai des îngrijorarea față de efectele persuasiunii, iar apariția unor lucrări, precum „The Hidden Persuaders” al lui Packard din 1957, au contribuit într-o măsură semnificativă la întărirea convingerii că relațiile publice și publicitatea sunt intrinsec lipsite de etică¹⁸.

Modelul de comunicare simetric bidirecțional (apărut mai târziu, în perioada 1960-1970) necesită, de asemenea o cunoaștere profundă a comportamentului și valorilor publicurilor, însă comunicarea este utilizată în scopul gestionării conflictelor și a negocierii unor soluții reciproc convenabile pentru organizație și publicurile importante ale acesteia¹⁹.

Prin urmare, modelele bidirecționale de comunicare se bazează pe două accepțiuni diametral opuse asupra naturii relației dintre organizație și publicurile sale²⁰. Dacă modelele unidirecționale de comunicare sunt „vinovate” într-o mare măsură de imaginea negativă a acestei profesii, sinonimă cu minciuna, manipularea, înșelăciunea, modelele bidirecționale de comunicare sunt considerate responsabile de divizarea identității etice a specialiștilor în relații publice în două paradigme concurente: cea de avocat al organizației, care pune interesele acesteia mai presus de cele ale publicului (*amoral advocate*) și, respectiv, cea de gardian al conducerii organizației, al cărui rol este găsirea unui echilibru înțelept între îndatoririle față de organizație și cele față de public în conformitate cu cele mai înalte standarde etice ale dialogului (*ethical guardian*)²¹. În funcție de asumarea uneia dintre cele două identități etice de către specialiștii în relații publice, în literatura de specialitate, s-au conturat două direcții importante, dar nu exclusiviste, în abordarea eticii relațiilor publice. Etica „avocatului”, pe de o parte, este o etică partizană, a conflictului, în care poziția specialistului în relații publice este una părtinitoare. El „pledează” cauza organizației pe care o reprezintă, iar rolul său este acela de a

convinge publicul să înțeleagă și să fie de acord cu punctul de vedere al organizației. Pe de altă parte, etica „gardianului” este o etică a consensului, a dialogului, iar rolul specialistului în relații publice este de consilier etic al conducerii organizației, de mediator între organizație și public, care dă șansa tuturor părților interesate să-și susțină punctul de vedere, fără să favorizeze niciuna din părți²². Organizația se angajează într-un dialog deschis cu publicul ei, iar rolul omului de în relații publice este să promoveze schimbul de idei, să construiască și să consolideze relațiile cu publicul, să rezolve eventualele conflicte prin comunicare și negociere.

Etica „avocatului” vs. etica „gardianului”

Pentru aproape 30 de ani, susținătorii teoriei excelenței în relațiile publice, au considerat că doar modelul simetric bidimensional oferă un fundament pentru practicarea etică a relațiilor publice, în acest caz specialiștii în relații publice jucând rolul de gardieni ai intereselor publicului în luarea deciziilor de către conducerea organizației²³. Astfel, singura cale etică de a ajunge la adevăr este dialogul, care dă posibilitatea tuturor părților implicate să-și exprime și să-și argumenteze punctele de vedere. În final, ideile bune se impun, indiferent de originea lor, adevărul punând fi de partea oricărui dintre cei implicați în dialog²⁴. Din această perspectivă, dialogul trebuie înțeles ca un proces de căutare a înțelegerii și a colaborării, având capacitatea de a rezolva dilemele etice printr-o creare reciprocă a adevărului²⁵.

Altfel spus, modelul simetric este influențat de concepția kantiană, care evaluează acțiunile în funcție de moralitatea mijloacelor utilizate, acțiunea responsabilă din punct de vedere etic fiind doar cea care ține cont de interesul societății și de binele general. Modelul simetric ia în considerare interesele și respectă demnitatea tuturor părților implicate, nu pune interesul organizației mai presus de cel al publicului, publicul fiind văzut ca un scop în sine, nu doar ca un mijloc pentru atingerea scopurilor organizației. Potrivit lui Kant există acțiuni precum minciuna, înșelăciunea, care sunt întotdeauna greșite și nu pot fi acceptate ca un mijloc pentru atingerea unui scop, oricât de nobil ar fi acesta. Așadar, pentru susținătorii eticii „gardianului”, în relațiile publice minciuna este inacceptabilă. Practica însă a demonstrat că există anumite sincope între principiile etice proclamate de codurile deontologice, elaborate de asociațiile profesionale și care promovează modelul de excelență, și provocările cu care se confruntă practicienii când își desfășoară activitatea²⁶.

Pe de altă parte, susținătorii modelului avocatului consideră că doar organizația poate înțelege cel mai bine problemele cu care se confruntă și poate oferi publicului perspectiva sa asupra acestor probleme cu scopul convingerii acestuia să înțeleagă sau să fie de acord cu această perspectivă²⁷ și că nu este nimic an-etic în încercarea de a-i persuadea pe ceilalți, iar acest model nu este mai puțin demn de respect decât modelul gardianului etic²⁸. Barnays crede că propriile standarde etice ale consilierului în relații publice, îl vor împiedica pe acesta să accepte să lucreze pentru un client ale cărui standarde nu sunt

apropiate de ale sale, iar valoarea socială a sa „constă în aceea că aduce în fața publicului fapte și idei de utilitate socială care nu ar fi acceptate atât de ușor în ale condiții”²⁹.

Firește este mai dificil de demonstrat corectitudinea etică a unei profesii care se ocupă de consilierea altora și care implică un partizanat, respectiv susținerea unui punct de vedere sau a unui anumit interes într-un mod părtinitor. În teoria relațiilor publice se recurge des la comparația specialiștilor în relații publice cu avocații. Astfel, Barnays consideră că „ambele profesii pot oricând să creeze disensiuni în interiorul mulțimii, deoarece adesea așează o opoziție deschisă și sinceră față de punctele de vedere înguste, fixe, ale unuia sau altuia dintre numeroasele grupuri care compun societatea”³⁰. În opinia altor autori³¹, în domenii precum publicitatea sau relațiile publice, care se bazează pe relația cu un anumit client, obligația egoistă de a servi interesele clientului substituie uneori obligația morală, de obicei utilitaristă, față de terți, dar nu absolvă de răspundere agentul. De aceea, profesionistul în relații publice trebuie mai întâi să determine într-o manieră obiectivă moralitatea acțiunii propuse, ținând cont în egală măsură de scopuri și mijloace, iar apoi să acționeze subiectiv, ca un avocat, exclusiv în interesul exclusiv al clientului său, dând însă atenția cuvenită moralității mesajului transmis și a tehnicilor prin care acesta este diseminat³².

Potrivit lui Grunig și celorlalți susținători ai teoriei excelenței, modelul asimetric, bazat pe persuasiune și pe „manipularea publicului în beneficiul organizației”³³, dă naștere unor practici lipsite de etică și că în ciuda bunelor intenții ale specialiștilor, practicarea relațiilor publice într-o manieră etică și responsabilă social este dificilă sau chiar imposibilă dacă utilizezi acest model de comunicare³⁴.

Cu toate acestea, tot mai des apar voci care susțin că utilizarea persuasiunii nu reprezintă o acțiune imorală, iar specialiștii în relații publice trebuie să fie dispuși să-și reconcilieze rolul de avocat al organizației sau de apărător al intereselor organizației cu cel de mediator sau negociator al intereselor tuturor publicurilor implicate, dacă doresc să dobândească maturitate profesională³⁵. În opinia lui Edgett, modelul avocatului este subevaluat în mod nejustificat, iar o posibilă explicație a acestei situații se găsește în rolului excesiv de mare acordat impunerii principiilor jurnalistice în practica relațiilor publice, rezultat al programelor de studii care oferă o pregătire etică similară profesioniștilor celor două domenii³⁶. În realitate însă, potrivit lui McBride „între jurnalism și relații publice există o prăpastie culturală ale cărei implicații etice în practică sunt insuficient cunoscute sau înțelese”³⁷, iar practicarea relațiilor publice conform modelului *advocacy* este lipsită de onestitate doar dacă ne raportăm la standardele jurnalistice de obiectivitate³⁸.

Încercarea de a alinia practica relațiilor publice la standardele etice ale jurnaliștilor a avut drept consecință concentrarea dezbaterilor etice mai mult pe chestiuni care țin de adevăr și obiectivitate, decât pe rolul de consilieri (*advocacy*) al specialiștilor în relații publice. În plus, dificultatea impunerii standardelor jurnalistice de obiectivitate le-a creat profesioniștilor din domeniul relațiilor publice un complex

de inferioritate în fața jurnaliștilor și este responsabilă și de imaginea negativă a acestei profesii, considerată a fi mai puțin etică³⁹. Iar dacă vor să atenueze „complexul de inferioritate” de care suferă, specialiștii în relații publice trebuie să adere la standardele eticii persuasiunii, consideră McBride⁴⁰.

Și alți autori consideră că, ambele abordări și cea asimetrică și ce asimetrică sunt necesare în relațiile publice, persuasiunea jucând un rol esențial în practica relațiilor publice contemporane, în special în campaniile desfășurate în scopul modificării, menținerii sau întăririi imaginii organizației, precum și în susținerea prin strategii de relații publice a eforturilor comerciale sau sociale ale organizațiilor⁴¹.

Spre o posibilă concilierea a celor două paradigme

În opinia unor autori această continuă controversă legată de care dintre cele două modele de comunicare, cel asimetric sau cel simetric, este superior celuilalt a avut ca efect o inhibare a cercetărilor în domeniul relațiilor publice, întrucât nu există o singură modalitate de a practica relații publice, iar orice încercare de a sugera altceva este contrazisă de realitate⁴². Numeroase cercetări relevă faptul că, în realitate, practicienii utilizează ambele abordări, în funcție de circumstanțe, și că aleg, fie conștient, fie inconștient, o poziție ce se situează undeva între cele două extreme: avocat sau consilier⁴³. În practica relațiilor publice, uneori comunicarea eficientă presupune dialog și negociere, iar alteori presupune convingerea publicului, în special al celui extern, în legătură cu corectitudinea și eficiența organizației, transmiterea unor mesaje persuasive cu scopul influențării publicului. Prin urmare, în funcție de situație, în activitatea sa, specialistul în relații publice alternează dialogul și negocierea cu persuasiunea, iar o comunicare eficientă presupune cunoașterea și utilizarea ambelor modele de comunicare, atât cel asimetric, cât și cel simetric⁴⁴. Altfel spus, *advocacy* este o funcție legitimă a relațiilor publice, iar profesioniștii din acest domeniu ar trebui să și-o asume fără teama că trebuie să sacrifice binele moral⁴⁵.

În anul 2000, principalele asociații profesionale din domeniul relațiilor publice au adoptat o poziție față de controversa legată de rolul de consilier (*advocacy*) al specialiștilor în relații publice. Astfel, Public Relations Society of America a acceptat pentru prima oară *advocacy* drept una dintre valorile de bază ale acestei profesii, iar în noul cod etic al acestei asociații se stabilește că specialiștii în relații publice servesc cel mai bine interesul public acționând ca avocați responsabili ai celor pe care îi reprezintă. Potrivit codului, profesioniștii din domeniul relațiilor publice trebuie să acționeze ca avocați responsabili ai celor pe care îi reprezintă și au obligația de a găsi un echilibru între loialitatea față de clienți și angajatori și datoria față de principalele categorii de publicuri⁴⁶.

Mai mult, în urma criticilor legate de lipsa de flexibilitate și de operaționalitate a celor patru modele de comunicare, dar și ca urmare a numeroaselor dezbateri și controverse provocate în literatura de specialitate, autorii teoriei excelenței au admis faptul că relațiile publice se bazează în practică pe persuasiune și au regândit cel patru modele clasice, pe care le-au reprojecat

în șapte dimensiuni: a) dimensiunea unidirecțională, b) dimensiunea bidirecțională, c) dimensiunea asimetrică, d) dimensiunea simetrică, e) dimensiunea interpersonală, f) dimensiunea mediată, g) dimensiunea etică⁴⁷. Cu toate acestea, deși mai cuprinzătoare, noua abordare a comunicării gândită pe dimensiuni nu a atins niciodată succesul și larga recunoașterea de care se bucură cele patru modele clasice ale relațiilor publice⁴⁸. Nimeni nu poate contesta contribuția semnificativă a acestor modele de comunicare la cunoașterea și înțelegerea provocărilor etice cu care se confruntă practica relațiilor publice, însă în timp ce unii autori, precum Pfau și Wan consideră că, ambele abordări și cea asimetrică și ce asimetrică sunt necesare în relațiile publice, persuasiunea jucând un rol esențial în practica relațiilor publice contemporane, în special în campaniile desfășurate în scopul modificării, menținerii sau întăririi imaginii organizației, precum și în susținerea prin strategii de relații publice a eforturilor comerciale sau sociale ale organizațiilor⁴⁹, alții sunt de părere că niciuna dintre ele nu poate oferi o bază universală pe care să se întemeieze etica relațiilor publice⁵⁰.

În lucrările mai recente autorii pledează pentru o mai mare recunoaștere a rolului eticii virtuții în acest domeniu și pentru necesitatea de a localiza etica în agent, nu în acțiune, punând mai degrabă accent pe caracterul specialistului în relații publice și pe exigențele impuse de conștiința morală a acestuia, decât pe existența unor coduri deontologice impuse de o autoritate exterioară⁵¹. Astfel, după ce o perioadă îndelungată de timp lucrările de etica relațiilor publice s-au concentrat pe stabilirea unor modele etice pe care să se sprijine în luarea deciziilor specialiștii în relații publice, studiile mai recente contestă capacitatea eticilor normative, atât a celor deontologice, cât și a celor teleologice, de a furniza răspunsuri la dilemele și provocările etice cu care se confruntă practicienii acestui domeniu.

Concluzii

Pentru o perioadă îndelungată de timp, relațiile publice au fost criticate pentru interesul redus față de stabilirea unor standarde etice și pentru practicile incorecte ale oamenilor din acest domeniu, iar specialiștii în relații publice nu au fost prea vigilenți în apărarea credibilității și imaginii acestei profesii. Divizarea identității etice a profesioniștilor din acest domeniu în funcție de cele două paradigme principale, de asumarea unuia dintre cele două roluri conflictuale, cel de consilier sau cel de avocat al organizației, a contribuit într-o mare măsură la perpetuarea unei stări de confuzie și incertitudine cu privire la valorile fundamentale ale acestei profesii și la principiile în baza cărora poate fi evaluată corectitudinea deciziilor luate. Dar, la fel ca și în alte domenii ale comunicării, specialiștii în relații publice au nevoie de standarde etice profesionale și au nevoie de îndrumare pentru a ameliora conflictul dintre cele două roluri, cel de avocat și cel de gardian, în loc să fie puși în situația de a opta pentru una dintre cele două extreme: partizanat sau obiectivitate pură, căutând să stabilească un echilibru între un model etic idealizat și un altul demonizat⁵².

Note:

1. Johanna Fawkes, *Public Relations Ethics and Professionalism: The Shadow of Excellence* (Oxon: Routledge, 2015), 1.
2. Shannon A. Bowen, „Ethics and Public Relations”, *Institute for Public Relations*, Posted on October 30, 2007, <https://instituteforpr.org/ethics-and-public-relations/>.
3. Patricia J. Parsons, *Ethics in Public Relations* (London: Kogan Page Limited, 2004), 4.
4. Michael Pfau. Hua-Hsin Wan, “Persuasion: An Intrinsic Function of Public Relations”, în *Public Relations Theory II*, ed. Carl H. Botan and Vincent Hazleton (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2006), 90.
5. Johanna Fawkes, „Saints and sinners: Competing identities in public relations ethics”, *Public Relations Review* 38 (2012): 865. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.07.004>.
6. Emma L. Daugherty, „Ethical Dilemmas of Female Agency Owners: Practices in Public Relations and Marketing Communications”, *Quarterly Review of Business Disciplines* 1, nr. 2 (August 2014): 177.
7. Pfau and Wan, „Persuasion”, 90.
8. James E. Grunig, Todd Hunt, *Managing Public Relations* (New York: CBS College Publishing, 1984), 6.
9. Grunig, Hunt, *Managing*, 21–22.
10. David M. Dozier, Larissa A. Grunig, James E. Grunig, *Manager’s Guide to Excellence in Public Relations and Communication Management* (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1995), 13.
11. James E. Grunig, Larissa A. Grunig, „Models of Public Relations and Communications”, în *Excellence in Public Relations and Communication Management*, ed. James E. Grunig (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1992), 287.
12. Raluca Mureşan, „Etica Relațiilor Publice”, *PR Romania*, 22 septembrie, 2021. <https://www.pr-romania.ro/articole/etica-in-pr/2358-etica-relatiilor-publice.html>.
13. Karen Miller Russell, Carl O. Bishop, „Understanding Ivy Lee’s declaration of principles: U.S. newspaper and magazine coverage of publicity and press agency, 1865–1904”, *Public Relations Review* 35, nr. 2 (2009): 91. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.01.004>.
14. Mureşan, „Etica”.
15. Dozier, Grunig, Grunig, *Manager’s Guide*, 13.
16. Genevieve McBride, „Ethical Thought in Public Relations History: Seeking a Relevant Perspective”, *Journal of Mass Media Ethics* 4, nr. 1 (1989): 11. <https://doi.org/10.1080/08900528909358329>.
17. Mureşan, „Etica”.
18. McBride, „Ethical Thought”, 14.
19. Dozier, Grunig, Grunig, *Manager’s Guide*, 13.
20. *Ibid.*, 12.
21. Mureşan, „Etica”.
22. *Ibid.*
23. Shannon A. Bowen, „A State of Neglect: Public Relations as ‘Corporate Conscience’ or Ethics Counsel”, *Journal of Public Relations Research* 20 (2008): 272–273. <https://doi.org/10.1080/10627260801962749>.
24. Bowen, „Ethics”.
25. *Ibid.*
26. Fawkes, „Saints and sinners”, 867.
27. Bowen, „Ethics”.
28. Ruth Edgett, „Toward an Ethical Framework for Advocacy in Public Relations”, *Journal of Public Relations Research* 14, nr. 1 (2002): 6. https://doi.org/10.1207/S1532754XJPRR1401_1.
29. Edward L. Bernays, *Cristalizarea opiniei publice* (Bucureşti: Comunicare.ro, 2003), 160–161.
30. Bernays, *Cristalizarea*, 157.
31. Thomas Bivins, *Mixed Media: Moral Distinctions in Advertising, Public Relations, and Journalism* (New York: Routledge, 2018), 25.
32. Thomas Bivins, „Responsibility and accountability”, în *Ethics in public relations: Responsible advocacy*, ed. K. Fitzpatrick, C. Bronstein (Thousand Oaks, CA: Sage, 2006), 28.
33. James E. Grunig, „Symmetrical presuppositions as a framework for public relations theory”, în *Public relations theory*, ed. Carl H. Botan, Vincent Hazelton, Jr. (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., Publisher, 1989), 18.
34. James E. Grunig, Jon White, „The Effect of Worldviews on Public Relations Theory and Practice”, în *Excellence in Public Relations and Communication Management*, ed. James E. Grunig (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., Publisher, 1992), 40.
35. Edgett, „Toward”, 2.
36. *Ibid.*, 5.
37. McBride, „Ethical Thought”, 9.
38. *Ibid.*, 12.
39. Brian McNair, „PR Must Die: spin, anti-spin and political public relations in the UK, 1997–2004”, *Journalism Studies* 5, nr. 3, (2004): 337. <https://doi.org/10.1080/1461670042000246089>.
40. McBride, „Ethical Thought”, 5.
41. Pfau and Wan, „Persuasion”, 88.

42. Ibid., 91.
43. Ibid., 91.
44. Dozier, Grunig, *Manager's Guide*, 13.
45. Edgett, "Toward", 8.
46. Kathy Fitzpatrick, Carolyn Bronstein (ed.), *Ethics in Public Relations: Responsible Advocacy*, (California: Sage Publication, 2006), x.
47. Larissa A. Grunig, James E. Grunig, David M. Dozier, *Excellent Public Relations and Effective Organizations: A Study of Communication Management in Three Countries* (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 2002).
48. Alexander V. Laskin, „Public relations scales: advancing the excellence theory”, *Journal of Communication Management* 16, nr. 4 (2012): 357.
49. Pfau, Wan, „Persuasion”, 88.
50. Fitzpatrick, Bronstein, *Ethics*, 201.
51. Johanna Fawkes, „A Jungian Conscience: self-awareness for PR practice”, *Public Relations Review* 41, nr. 4 (2015): 727. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2015.06.005>.
52. Fawkes, „Saints and sinners”, 865.

Bibliography:

- Bernays, Edward L. *Cristalizarea opiniei publice* [Crystallizing Public Opinion]. Bucharest: Comunicare.ro, 2003.
- Bivins, Thomas. "Responsibility and accountability." In *Ethics in public relations: Responsible advocacy*, edited by K. Fitzpatrick, and C. Bronstein, 19–38. Thousand Oaks, CA: Sage, 2006.
- Bivins, Thomas. *Mixed Media: Moral Distinctions in Advertising, Public Relations, and Journalism*. New York: Routledge, 2018.
- Bowen, Shannon A. "A State of Neglect: Public Relations as 'Corporate Conscience' or Ethics Counsel." *Journal of Public Relations Research* 20 (2008): 271–296. <https://doi.org/10.1080/10627260801962749>
- Bowen, Shannon A. "Ethics and Public Relations." *Institute for Public Relations*. Posted on October 30, 2007. <https://instituteforpr.org/ethics-and-public-relations/>.
- Daugherty, Emma L. "Ethical Dilemmas of Female Agency Owners: Practices in Public Relations and Marketing Communications." *Quarterly Review of Business Disciplines* 1, no. 2 (2014): 173–189.
- Dozier, David, Larissa A. Grunig, and James E. Grunig. *Manager's Guide to Excellence in Public Relations and Communication Management*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., Publisher, 1995.
- Edgett, Ruth. "Toward an Ethical Framework for Advocacy in Public Relations." *Journal of Public Relations Research* 14, no. 1 (2002): 1–26. https://doi.org/10.1207/S1532754XJPRR1401_1.
- Fawkes, Johanna. "A Jungian Conscience: self-awareness for PR practice". *Public Relations Review* 41, no. 4 (2015): 726–733. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2015.06.005>.
- Fawkes, Johanna. "Saints and Sinners: Competing Identities in Public Relations Ethics." *Public Relations Review* 38 (2012): 865–872. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.07.004>.
- Fawkes, Johanna. *Public Relations Ethics and Professionalism: The Shadow of Excellence*. Oxon: Routledge, 2015.
- Fitzpatrick, Kathy, and Carolyn Bronstein, eds. *Ethics in Public Relations: Responsible Advocacy*. California: Sage Publication, 2006.
- Grunig, E. James, and Jon. White. "The Effect of Worldviews on Public Relations Theory and Practice." In *Excellence in Public Relations and Communication Management*, edited by James E. Grunig. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., Publisher, 1992.
- Grunig, James E. "Symmetrical presuppositions as a framework for public relations theory." In *Public relations theory*, edited by Carl H. Botan, and Vincent Hazelton, Jr., 17–44. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1989.
- Grunig, James E., and Larissa A. Grunig. "Models of Public Relations and Communications." In *Excellence in Public Relations and Communication Management*, edited by James E. Grunig. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1992.
- Grunig, James E., and Todd Hunt. *Managing Public Relations*. New York: CBS College Publishing, 1984.
- Grunig, Larissa A., James E. Grunig, and David M. Dozier. *Excellent Public Relations and Effective Organizations: A Study of Communication Management in Three Countries*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 2002.
- Laskin, Alexander V. "Public relations scales: advancing the excellence theory." *Journal of Communication Management* 16, no. 4 (2012): 355 – 370.
- McBride, Genevieve. "Ethical Thought in Public Relations History: Seeking a Relevant Perspective." *Journal of Mass Media Ethics* 4, no. 1 (1989): 5–20. <https://doi.org/10.1080/08900528909358329>.
- McNair, Brian. "PR Must Die: spin, anti-spin and political public relations in the UK, 1997–2004." *Journalism Studies* 5, no. 3 (2004): 325–338. <https://doi.org/10.1080/1461670042000246089>.
- Mureșan, Raluca. "Etica Relațiilor Publice" [Public Relations Ethics]. *PR Romania*, September 22, 2021. <https://www.pr-romania.ro/articole/etica-in-pr/2358-etica-relatiilor-publice.html>.
- Parsons, Patricia J. *Ethics in Public Relations*. London: Kogan Page Limited, 2004.
- Pfau, Michael, and Hua-Hsin Wan. "Persuasion: An Intrinsic Function of Public Relations." In *Public Relations Theory II*, edited by Carl H. Botan, and Vincent Hazleton, 101–136. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2006.
- Russell, Karen Miller, and Carl O. Bishop. "Understanding Ivy Lee's declaration of principles: U.S. newspaper and magazine coverage of publicity and press agency, 1865–1904." *Public Relations Review*. 35, no. 2 (June 2009): 91–101. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.01.004>.

THE AUSTRIAN-HUNGARIAN PRESS REGARDING THE TSAR'S VISIT TO CONSTANȚA IN JUNE 1914

Victor Daniel CREȚU & Radu RACOVÎȚAN

Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu

Personal e-mail: victor.cretu@ulbsibiu.ro, radu.racovitan@ulbsibiu.ro

THE AUSTRIAN-HUNGARIAN PRESS REGARDING THE TSAR'S VISIT TO CONSTANȚA IN JUNE 1914

Abstract: The historical events in the first part of 1914 catalyzed an intense political discussion either for maintaining in or retreating Romania from the Triple Alliance. The appointment of I.I.C. Brătianu, known for his political orientation in favor of the Entente, as Prime Minister in the early 1914 created a favorable ground for Franco-Russian diplomatic actions. However, the event which produced the most hectic agitation in the German and Austro-Hungarian diplomatic circles regarding the progress the Entente powers were achieving in Romania was the visit of the Russian tsar to Constanța on June 14, 1914, continued by the talks between Brătianu and Sazonov in the coming days. Although the official circles justifiably maintained a reserved attitude, the press of the Great Powers in the Triple Alliance commented extensively and openly on the special significance of the visit made in Romania by Tsar Nicholas II and the Russian Foreign Minister Sazonov.

Keywords: Triple Alliance, Tsar Nicholas II, Sazonov, Austro-Hungarian monarchy, Constanța visit

Citation suggestion: Crețu, Victor Daniel, and Radu Racovițan. “The Austrian-Hungarian Press Regarding the Tsar’s Visit to Constanța in June 1914.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 105-111.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.16>.

The years leading up to the First World War, beyond the worrying events in the Balkans, brought to light the serious problems the Great European Powers were facing. The two recently ended Balkan wars had demonstrated the antagonism of their interests. What happens in this new context is an increase in mistrust, an acceleration of the arms race and military numbers, as well as a multiplication of crises in different parts of the globe, which will generate a warlike psychosis in Europe¹. Therefore, the concern of the Great Powers towards the Romanian state increases considerably, Romania being able to affect the European balance, because the defense plans of the Triple Alliance were made by taking into account the cooperation of the Romanian army.

A reorientation of the Romanian foreign policy began to take place after the annexation of Bosnia-Herzegovina, made by Austria-Hungary in 1908², continuing with the events of the summer of 1913, when the attitude of the Viennese government deeply displeased the Romanian state. The existing hostile direction disfavoring the double monarchy among the Romanian public opinion was determined mainly

by the situation of the Transylvanian Romanians. The relations between Romania and Germany were not affected in any way by the Balkan crisis, but the tensions between Romania and Austria-Hungary caused concern in Berlin. At the same time, Romania's relations with Italy evolved, given that both states showed the same tendency to break away from the Triple Alliance, without reaching a coordination of diplomatic actions in this regard. Romania's relations with the Entente, especially with Russia and France, have improved timidly in the direction of a political rapprochement, without, however, major achievements.

The year 1914 triggered the great competition for maintaining or breaking Romania from the Triple Alliance. The Central Powers had made desperate efforts to maintain the unchanged direction of Romania's foreign policy. The Austro-Hungarian diplomacy, on the advice of Germany, sought to regain the sympathy of the Romanian public opinion³ and to achieve an improvement of the Romanian-Austro-Hungarian relations. To this end, the sending at the end of 1913 of a new Austro-Hungarian minister to Bucharest, in the person

of Ottokar Czernin, a close collaborator of the heir archduke Franz Ferdinand, a follower of a reconciliation with Romania, was meant to dispel the misunderstandings between the two states. At the same time, negotiations were launched between the Hungarian Prime Minister, Count Tisza, and the representatives of the National Party of Romanians from Transylvania, regarding the rights of the Transylvanian Romanians.

The failure of the initiatives of Ottokar Czernin and the Hungarian Prime Minister Tisza amplified the state of mind in the Romanian society, which was hostile to an alliance of Romania with Austria-Hungary. The Great Powers of the Entente sought to take full advantage of this situation, given that they had long wanted Romania's separation from the Triple Alliance system. For this purpose, Russian and French diplomacies proved to be particularly active. The appointment of Ion I.C. Brătianu, whose political orientation was favouring the Entente, as Prime Minister in early 1914 created a favorable ground for French and Russian diplomatic actions. Brătianu was convinced that in the close future the Austro-Hungarian Monarchy would collapse. As such, Romania had to be prepared to act in order to achieve the completion of national unity⁴.

Among the Great Powers of Entente, Russia was most interested in weakening Austria-Hungary's influence in the Balkans. The Danubian monarchy was Russia's main rival in this part of Europe, and this is why the Tsarist Empire could become a precious ally of Romania. For this reason Brătianu considered that Romania, in order to maintain the territorial status quo established in the Balkans through the peace of Bucharest, had to act in the direction of a rapprochement with Russia and the Entente. But Romania could not openly side with the Entente or make public its removal from the Triple Alliance, which was one of the largest military forces on the European continent. As a result, Brătianu chose the path of the diplomatic game which involved, on the one hand, seeking the necessary support of the Entente in order to complete its national unity without reaching, on the other hand, an open rupture in relations with the Central Powers⁵.

In turn, Russia sought to attract Romania and the other Balkan states on Entente's side and to turn them into a fulcrum of its fight against the threatening expansion of Germany and Austria-Hungary into the Balkans and the Middle East. The idea of achieving this goal, which also facilitated the solution for the problem of free passage through the straits, also motivated Sazonov's decision to introduce the improvement of the Romanian-Russian relations⁶ in the Russian foreign policy program, which was elaborated at the beginning of 1914.

As such, there can be noticed an intensification of the Romanian-Russian political relations at the beginning of 1914. The rapprochement between Romania, Serbia, Greece and Montenegro, the talks held in Bucharest in January-February 1914 by Venizelos and Pašići to create a Balkan unit, Prince Ferdinand and his wife Maria, accompanied by Prince Carol, visiting Petersburg (March 1914), the project of a marriage between Prince Carol and Grand Duchess Olga, the eldest daughter of Tsar Nicholas II, and Princess Elizabeth with the heir to the Greek throne – all these were evidence of a certain

direction in Romania's foreign policy, causing concern among the Austro-Hungarian and German governments⁷.

However, the visit of the Russian tsar to Constanța on June 14, 1914, continued by the talks between Brătianu and Sazonov during the next days, produced a hectic agitation in German and Austro-Hungarian diplomatic circles regarding the progress that the Entente powers were making in Romania. At the initiative of the Romanian government there had been prepared for almost two months the establishment of high-level diplomatic contacts between Romania and Russia. Even though initially the Romanian government proposed the Russian side to planify a visit to Romania for the Foreign Minister Sazonov, in the end both sides accepted the alternative suggested by the head of the Russian diplomacy. Therefore, the exchanges of opinions were going to be made at the time of an official visit that the Tsar would make to Romania. In order to avoid an undesirable reaction of the Central Powers towards Romania, the visit of the Russian sovereign was to be officially presented as a courtesy, made at the end of the stay that the Russian imperial family made in Livadia (in Crimea), as a reply to the one carried out by King Carol I in Petersburg in 1898⁸.

At present times, we know almost in detail all the moments of the Russian tsar's visit to Constanța, as well as the political significance of the meeting between the two monarchs. At that time, however, the content of the talks was largely shrouded in mystery, despite the persevering concerns of Bucharest-accredited diplomats and journalists to get to know more. Therefore many most fanciful speculations were issued, especially in the press. The fact is explicable because, under the appearance of its protocol character, commented very generously in the newspapers, the tsar's visit to Constanța masked the long political conversations between the statesmen of the two neighboring countries.

Although the official circles still maintained a justified reserve, the press of the Great Powers of the Triple Alliance commented extensively and openly on the special significance of the visit of Tsar Nicholas II and Russian Foreign Minister Sazonov to Romania. As was natural, the press of the Austro-Hungarian monarchy followed with an even greater concern the visit of the imperial family to Constanța.

The correspondence from Petersburg sent to the newspaper *Neue Freie Presse* on June 3, entitled "The Meeting in Constanța. Russia's hopes," published in the above-mentioned newspaper on June 7, stated that for several years the Russian diplomacy had been working to improve Romanian-Russian relations. This aspiration of Russian diplomacy was clearly manifested during the Balkan wars. The fact that the Romanian government accepted the mediation of the Romanian-Bulgarian territorial dispute to take place in Petersburg (March-April 1913) was seen as a great triumph of Russian diplomacy. The Russian Foreign Ministry headed by Sazonov maintained this course of foreign policy even during the Second Balkan War and after its end, and the meeting in Constanța represented an intensification of the friendly feelings shown by Russia towards Romania.

The article further showed that 36 years of Romania's

resentment towards Russia's attitude in 1878 "caused Russian politicians headaches." However, the meeting in Constanța had much greater significance than the restoration of undisturbed friendships with "a neighbor as unequal as Romania." The purpose of the tsar's visit was to permanently separate Romania from the Triple Alliance and, implicitly, to attract it to the side of the Entente. In recent years, Russia had sought to improve its diplomatic position and strengthen its military forces. Was Russia aiming to start a war? The correspondent concluded his article with the following question: it was clear that, by alienating Romania from the Central Powers, Russia would have strengthened its position in the event of an European war. But Russia said it did not want to go to war. Then why these unsettling actions?⁹

In an extensive article entitled "Reserved Attitude in Bucharest," the same Viennese newspaper showed that the tsar's visit to Constanța was an act of great political significance. It was the first time that Emperor Nicholas II of Russia stepped on Romanian soil, even though in 1898 King Carol paid a visit to Petersburg for a meeting with the tsar. Romania's well-known connections with the Central Powers, the close relations between the Courts and the governments of Vienna and Bucharest were somehow the reasons why the tsar postponed his visit for so long. More than ten years ago, when a son was born to the Romanian Princely Couple on August 5, 1903, and was given the name of Nicolae, the tsar was asked to be his godfather. The Emperor of Russia accepted, but more out of consideration for his cousin Maria, the Crown Princess of Romania, and sent as his representative not a Grand Duke, but one of his aides.

Therefore, the author was wondering how strong at that time was the desire in the tsar's court to attract Romania to Russia and how strong was the change that took place in the feelings of Russian political circles towards Romania, because during only one year Russia favored Romania's interests in the Balkans, it also pursued a dynastic alliance, the Romanian Princely Couple and Prince Carol paid a visit to Petersburg and now the tsar and his family were visiting the Romanian king.

Further on the correspondent communicated, completely misinforming the Austrian public opinion, that the Romanian people showed a very pronounced reservation towards the upcoming visit. The official press releases, showing in "twisted phrases" the great importance of this visit, did nothing but "cool down" the public opinion even more. "It is characteristic for the mature political judgment and for the healthy mind of the Romanian people that it is restrained from any enthusiasm, from any exaggerated expectations." There was the hope, expressed by some independent newspapers, that the tsar's visit will have as consequences the improvement of the fate of the Bessarabian Romanians.

In the end, it was appreciated that it was difficult to foresee the consequences of this visit on the line of conduct of Romania's policy, but the conditions in which the Romanian-Russian rapprochement took place left no doubt that Romania was preparing for new directions¹⁰.

In the main article, also published in the newspaper *Neue Freie Presse* of June 9, 1914, the same idea was repeated, that only Romanian political circles manifested imperialist ambitions and not the people themselves, because "the Romanian peasant, pressed by the needs of life, would set completely different targets for the state than the expansion of the territory," which could only be achieved through terrible wars which would fall like a plague on humanity. The newspaper expressed its belief that the old King Carol, who had to stifle the pain of losing Bessarabia, would not be won over by a fundamental change in foreign policy. But – it was further shown – history has proven that alliances based solely on the will of the princes or on treaties concluded between governments did not withstand the whirlwind of serious crises. The hostile state of mind towards the Double Monarchy existing among the Romanian society was attributed to the maneuvers undertaken by French and Russian diplomacy. Further on, there were acknowledged the mistakes made by the Austro-Hungarian diplomacy towards Romania during the Balkan crisis. "The mistakes that were made in Vienna deserve a whip that only history can weave." But, as it was further stated, the hypocrisy of the Romanian politicians, who showed their hostility only towards the Double Monarchy and did not dare to say a word about the oppression of the Romanians in Bessarabia, was no less repulsive. Finally, there were insinuated some subtle threats, stating that decision-makers in the Danubian Monarchy were already deliberating on the measures needed to strengthen security along the Transylvanian border. Romania was warned that Russia had not given up on its Dardanelles dreams; therefore, without the alliance with the Austro-Hungarian Monarchy, the Romanian kingdom could not prevent the transformation of its territory as a passageway towards the straits for the Russian armies, could not maintain its independence and could not stop the closure of the straits¹¹.

On June 11, in the same newspaper, the correspondence from Bucharest was published under the title "The Meeting in Constanța and Its Importance for the European Peace." It was considered that, despite the attempts to present the visit as a simple courtesy, the presence of Sazonov, the leader of Russian foreign policy, was a sign that important issues were to be discussed, without being able to point the specifics of the talks. It was suspected that Russia would try to persuade Romania not to renew the military convention with Austria-Hungary, without trying to replace it with a Russian-Romanian one, but only to obtain from Romania the assurance of a free-hand policy in the future. The fact that King Carol received the Austro-Hungarian Minister Czernin in Constanța before Sazonov's visit was considered a sign of the Romanian monarch's desire to publicly confirm the existence of friendly relations between Austria-Hungary and Romania¹².

One day later, the same newspaper published an article commenting on the impression made by the tsar's visit to the diplomatic circles in Vienna, showing that the forthcoming meeting between the two sovereigns was calmly commented on in the diplomatic world. Russia wanted to give the visit

the character of an event of great political importance, but King Carol had a reserved attitude. This time it was declared that it was customary for the foreign minister to accompany the tsar on such solemn visits. The newspaper informed its readers that in Romania the tsar's visit was seen as a great honor, but public opinion kept its temper. There was a belief that Romania will not change the course of its policy for the time being. The assurances given previously by the Crown Prince on the occasion of his visit to Berlin left no doubt about Romania's intentions. At the end of the article, it was stated that Romania's relations with the Triple Alliance changed only in one respect: they no longer passed through Vienna to Berlin, but vice versa¹³.

The newspaper *Reichpost*, associated with the Christian Social Party, in a feature article published on June 13, also stated that Romanian public opinion saw nothing else in the tsar's visit than the recognition of the gratifying fact that Romania has gained international esteem and friendliness. It is stated that, as the Austro-Hungarian Monarchy considers itself a sincere friend of Romania, "we look without envy at the successes of our neighbor country, because the successes of Romania are also successes of our policy, which has always aspired to support Romania in its progress and development." As a result, the tsar's visit will not change anything, regardless the ways it was presented, and there were given assurances that the celebrations in Constanța will not arouse any dissatisfaction in the Austro-Hungarian Monarchy¹⁴.

Instead, in the opposition newspaper *Die Zeit*, in a feature article published on June 13, entitled "The Bulgarian Ghost," accusations were made against the Austro-Hungarian Foreign Minister, Count Leopold Berchtold. His statements about the falsity of the news regarding a cooling of relations with Romania were refuted by the visit that Foreign Minister Sazonov and the Tsar of Russia were making to the King of Romania. However, it was considered worrying that the Austro-Hungarian Monarchy continued to run after the ghost of friendship with Bulgaria, supporting even a few days before, at an inopportune moment, a Bulgarian loan on the German market, a gesture that also displeased decision-makers in Germany. The newspaper showed that maintaining friendly relations with Romania will be in the future, as in the past, absolutely incompatible with friendly relations with Bulgaria, as the Romanian kingdom wanted, unlike Bulgaria, to preserve the results of the peace treaty from Bucharest, meaning its territorial gains and those of Serbia and Greece as well. Hence the communion of interests between the three states, which was considered to be more than a formal alliance. Just as, after 1878, Count Andrassy took advantage of the mistakes of Russian diplomacy in order to attract Romania to Austria-Hungary, Sazonov knew how to take advantage of the mistakes of Austro-Hungarian diplomacy in order to attract Romania to Russia. In the past, Russia's mistake was the abduction of Bessarabia, at that time the mistake of Austro-Hungarian diplomacy was the attitude towards Bulgaria. This mistake made the meeting in Constanța possible¹⁵. The newspaper *Deutsches Volksblatt*, published on June 14, noticed that the

European press reflected the belief that the tsar's visit would not determine a new orientation of Romania's foreign policy. Neither the attitude of the Romanian press, nor that of some political circles in Romania, unfavorable to Austria-Hungary, could not influence the fact that, regarding Romania, any policy unfavorable to the Austro-Hungarian monarchy was excluded. It was also stated that the public opinion from Romania was against an alliance with Russia, as Romania, even if it managed to expand its territory by incorporating Transylvania and Bessarabia, would still be exposed to great dangers from a victorious Russia in an eventual European war. Romania still could not have escaped the preponderance of the strong neighbor if the balance of power established between Austria and Russia had been unbalanced in favor of the latter. Therefore, it was appreciated that Romania's point of view, in the matter of a future European war, was that it should be prevented if possible; this goal could not be achieved unless Romania remained faithful to the Triple Alliance and Austria-Hungary. The newspaper attached great importance to the role played by Romania at that time in international relations, showing that if Romania did not promise support to Russia in a future European war, Russia would not dare to trigger it if it had to fight against Romania. Therefore, the author of the article concludes, the key to European peace is in the hands of Romania¹⁶.

In connection with the statements of some Russian politicians that Russia did not seek at that moment to obtain from Romania the conclusion of an offensive alliance, but was satisfied only with a declaration of neutrality in case of war and possibly with the promise that Romania will not renew the military agreement with Austria-Hungary, it was expressed the belief that Russia will not get any of this, due to the fact that it was considered that Romania's attitude in the future war will be determined by its interests, not by its sympathies. Given these considerations, Romania's interests demanded that Austria-Hungary would be undefeated in a war with Russia. Hence, the impossibility for Romania to declare itself neutral.

The newspaper did not agree with the statements published in some Viennese periodicals that, following the latest events, Austria-Hungary would have lost its influence over Romania, in favor of Germany. If for the moment this statement was considered to express a truth regarding Romania's diplomatic relations with the Triple Alliance, it was unjustifiably stated that in reality Austria was playing at that time, as will happen in the future, a much more important role in Eastern affairs than Germany. Thus, it was appreciated that Austria was a much more serious adversary in the Eastern issue than Germany could ever be, as Germany was considered to be less interested in the affairs of the European East. Therefore, only the Danubian Monarchy could counterbalance Russia's preponderance in this area. Germany was also of some importance to Romania, considering that it supported Austria in matters of Eastern Europe. All these were proving, in the author's opinion, that the visit to Constanța could not bring Russia any diplomatic victory, even if the Russian diplomacy's hopes were high in this regard¹⁷.

The analysis of the speeches held by the two sovereigns at the meeting in Constanța, as made by the newspaper *Neue Freie Presse* in its article of June 15 titled “Impression Produced by the Speeches in Constanța,” presented the Tsar as demonstrating that Russian foreign policy had the main objective of attracting Romania in the sphere of Russian influence by exploiting the favorable public opinion manifested in the Romanian kingdom. The King of Romania manifested himself in a reserved manner, while the tsar was overly flattering. The Tsar’s speech was a very friendly and amiable critique of the king’s policy up to that time. He said that only the alliance with Russia was natural, taking into account the favorable public opinion in this regard and the fact that this alliance corresponded to the community of faith. This toast was an attempt to subject the king of Romania to double pressure, both from public opinion and from the powerful neighbor to the east. At the end of the article, it was appreciated as most probably that an alliance with Russia would not be reached after this meeting in Constanța, but it was considered that, following this speech of the Tsar, the foreign policy of Romania, so clear and secure before, was becoming much more difficult¹⁸.

The opposition newspaper *Die Zeit*, in the article of June 15, 1914, entitled “The Tsar of Peace in Constanța,” also referred to the speeches delivered in Constanța, stating that the ideas can be summarized in the following words: “peace and stable balance in the Balkans.” The King of Romania, referring to the Hague Peace Congress, addressed the tsar as a protector of peace who appreciated the role played by Romania during the last two Balkan wars. The peace, balance and flourishing of the Balkan peoples were stated by the Romanian king as goals of the Romanian foreign policy. The guest expressed his hopes that the peaceful development of Romania will not be disturbed. In other words, it was appreciated in the mentioned periodical, the respective speeches were also a warning to Bulgaria, which, if it sought to review the peace in Bucharest, would have to face not only the alliance between Romania, Greece and Serbia, but also Russia.

At the end of the article, it was shown that an offensive alliance about which false prophets kept talking was not done, and there was no such intention. The tsar did nothing but take advantage of the opportunity offered by the unexperienced Austro-Hungarian diplomacy to become a supporter of peace in Bucharest and to diminish the influence of Austro-Hungarian diplomacy, suspected of revisionist tendencies¹⁹.

The *Wiener Allgemeine Zeitung* issue of June 15 in 1914 also asserted that no risky statements should be made regarding the meeting in Constanța. Although Russia wanted to strengthen ties with Romania, it was natural for each state to seek to live in the best possible relations with its neighbor. On the other hand, there was no doubt that, although Romania gladly welcomed Russia’s gestures of friendship, it had no interest in abandoning the direction of its foreign policy until then. It was considered that in fact Romania, wanting to maintain its independence and influence in the Balkans, could not tie its hands through an unilateral policy; it had to maintain its freedom to maintain old friends, even though it

made new friends²⁰.

Also, in the reports from the Romanian Legation in Budapest it is specified that the visit from Constanța was commented especially by the opposition and independent newspapers²¹. Thus, the unofficial newspaper *Pester Lloyd* limited itself to publishing on the first day after the visit on the second page the telegrams and translations of the speeches, emphasizing the importance given by the two sovereigns to maintaining peace. The main newspaper of the government, *Az Ujsag*, tried to induce the idea that in this occasion the Tsar saw “Romania’s effort not to upset Austria-Hungary,” which was a satisfactory fact, but diplomatic attention should have focused more on Sazonov’s mission to Bucharest. The clerical newspaper *Alkotmány* noted that Romania avoided expressing feelings in order not to upset the Double Monarchy, despite the fact that Western newspapers presented the visit as representing a change in Romanian foreign policy.

Budapest Hirlap considered that the tsar’s visit would have huge consequences on international relations because a rapprochement of Romania with the Entente would have changed the balance of power between the two political-military blocs. The same newspaper concluded with the hope that “with all the wanderings so far” Romania and the Double Monarchy will have a better relation in the future. *Mag Hirlap*, the newspaper of Count Andrassy, believed that it was not excluded that Romania would abandon the collaboration with the Triple Alliance to which it owed everything, and found as its main reason the equivocal policy of the Monarchy in the Balkans. The opposition newspaper *Pesti Napló* took the opportunity to strike at Count Berchtold, who was considered the main culprit for the loss of relations with Romania. The same newspaper considered that the Monarchy suffered an humiliation unworthy of a great power by running after Romania’s friendship and expressed the hope that the ruling circles in Vienna will realize that the balance of power between the Great Powers has changed with this visit.

Pisces Hirlap (also an opposition newspaper) found that this visit must have been painful, especially for the heir Archduke who believed himself sure of Romania’s alliance. The independent newspaper *Neues Pester Journal* considered that King Carol’s meeting with the Tsar was a demonstration against the Triple Alliance and that a Balkan alliance protected by Russia posed the greatest danger to the Monarchy.

The opposition newspaper *A Nap* considered that the Tsar’s visit to Constanța was a new reason for concern regarding the security of the Transylvanian rule and highlighted the need to strengthen and complete the defend against a Romanian attack. The Romanian Foreign Minister was informed that, in general, the government press did not pay much attention to the tsar’s visit to Constanța, that there was a state of satisfaction, that the speeches of the two sovereigns did not contain any hint directed against the Monarchy, while opposition newspapers regarded Romania as already allied with Russia and attributed this change to the wrong policies of Berchtold and Tisza²².

In conclusion, we see that the Austro-Hungarian press commented extensively and openly on the special significance

of the visit of Tsar Nicholas II and Russian Foreign Minister Sazonov to Romania. If the official newspapers were very reserved in their comments on the meeting in Constanța and limited themselves to reproducing the speeches of the two sovereigns without commenting on them, the politically affiliated newspapers, especially those of the opposition or the independent ones, commented more extensively this visit. All the newspapers acknowledged the political importance of this meeting and the fact that Romania had become the arbiter of the *status quo* in the Balkans. Naturally, Romania was repeatedly reminded that its progress and leading position among the Balkan states was due to the support provided by the Triple Alliance and not by Russia. There were also some improper accusations in the Hungarian and Austrian press about the fact that the Romanians forgot about Bessarabia and that they wanted to help the Russian Empire to take the straits, thus becoming political and economic vassals of the tsar. As the content of the conversations at that time was largely shrouded in mystery, much speculation was made in the press. It was expressed, following the analysis of the speeches

made by the two sovereigns during the meeting in Constanța, either the belief that Romania will not achieve a radical change in its foreign policy and that Russia has registered a failure, failing to break Romania from the Triple Alliance, or the firm conviction that Romania was already Russia's ally.

In reality, the results of the meeting in Constanța were the following: Romania approached Russia, receiving unofficial assurances that it will be supported in fulfilling its national demands; the decision-makers of the two states have pledged to work together to maintain the *status quo* established in the Balkans, including the regime of freedom of trade through the straits. Sazonov's attempts to obtain a declaration of neutrality from the Romanian government in the event of an European war were unsuccessful, with Romania avoiding any precise commitment to Russia.

The tsar's visit once again highlighted the Romanian government's desire to better shape the new orientation of its foreign policy, which would be stressed until the signing of the military alliance with the Entente and the ensuring of the Great Union.

Notes:

1. Constantin Hlihor, *Istoria secolului XX* (Bucharest: Comunicare.ro, 2002), 21.
2. Glenn E Torrey, *România în Primul Război Mondial* (Bucharest: Meteor Publishing, 2018), 17.
3. Ema Nestovici, *România și Puterile Centrale între anii 1914-1916* (Bucharest: Editura Politică 1979), 26-28.
4. Nicolae Ciachir, Gheorghe Berca, *Diplomația europeană în epoca modernă* (Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1984), 448.
5. The historians Ghe. N. Căzan, Șerban Rădulescu Zoner are of the same opinion, considering Brătianu's statement conclusive regarding Romania's interests: "we must be prepared to receive our brothers from Transylvania without anyone being able to oppose them in. In this sense, Russia's support can help us." See Ghe. N. Căzan, Șerban Rădulescu Zoner, *România și Tripla Alianță 1878-1914* (Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979), 393.
6. Ester Uribes, "La recontre de Constanța du 14 Juin 1914," *Revue Roumaine d'Histoire* VII, no. 2 (1968): 235-236.
7. Ibid.
8. Nicu Pohoată, *România și Tripla Înțelegere* (Bucharest: Cavallioti 2003), 263; Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus. 1900-1924*, vol.I (Bucharest: Albatros, 1998), 62.
9. *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe* (further as M.A.E.), vol. 24, Reports from Viena, 1914-1916, f. 55-58.
10. Ibid., f. 58.
11. Ibid., f. 60-62.
12. Ibid., f. 66-68.
13. Ibid., f. 72.
14. Ibid., f. 68-69.
15. Ibid., f. 70.
16. Ibid., f. 74.
17. Ibid., f. 75.
18. Ibid., f. 84-85.
19. Ibid., f. 93-94.
20. Ibid., f. 95.
21. Idem. vol.7, Reports from Budapest, 1914, f. 133-136.
22. Ibid., f. 137.

Bibliography:

- Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, *Reports from Viena, 1914-1916; Reports from Budapest, 1914*.
 Căzan, Ghe. N., and Șerban Rădulescu Zoner. *România și Tripla Alianță 1878-1914* [Romania and the Triple Alliance 1878-1914]. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.
 Ciachir, Nicolae, and Gheorghe Berca. *Diplomația europeană în epoca modernă* [European Diplomacy in Modern Times]. Bucharest: Editura

Științifică și Enciclopedică, 1984.

Hlihor, Constantin. *Istoria secolului XX* [The History of the 20th Century]. Bucharest: Comunicare.ro, 2002.

Nestovici, Ema. *România și Puterile Centrale între anii 1914-1916* [Romania and the Triple Alliance between 1914-1916]. Bucharest: Editura Politică, 1979.

Oprea, Ion M. *România și Imperiul Rus. 1900-1924* [Romania and the Russian Empire. 1900-1924], vol.I, Bucharest: Albatros, 1998.

Pohoată, Nicu. *România și Tripla Înțelegere* [Romania and the Triple Alliance]. Bucharest: Cavallioti, 2003.

Torrey, Glenn E. *România în Primul Război Mondial* [Romania in World War I]. Bucharest: Meteor Publishing, 2018.

Uribes, Ester. "La recontre de Constanța du 14 Juin 1914." *Revue Roumaine d'Histoire* VII, no. 2 (1968): 235-236.

WHAT IS FAKE NEWS: A NEW DEFINITION

Simina-Maria TERIAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: simina.terian@ulbsibiu.ro

WHAT IS FAKE NEWS: A NEW DEFINITION

Abstract: Fake news is one of the most debated social phenomena of recent years. It has been the subject not only of several attempts at defining it, but also of numerous comparative analyses of prevalent definitions. Nonetheless, the present article fosters the ambition of offering a new definition. The innovation of my definition stems from the fact that it departs from the dominant “hybrid view” on fake news, which considers the defining traits of the phenomenon to be its truth value (i.e., its falseness) and the intention of its author (i.e., to mislead its public). Opposing this view, the present article argues that the producer’s intent is irrelevant in regard to classifying news as fake news. On the contrary, the defining trait of fake news is, alongside the falsehood of its content, the discourse’s perlocutionary force, which invariably entails a call to action addressed to the text’s recipient.

Keywords: fake news, social media, truth value, intention, perlocutionary act.

Citation suggestion: Terian, Simina-Maria. “What Is Fake News: A New Definition.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 112-120. <https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.17>.

Fake news is, most certainly, neither a recent phenomenon nor a new concept. Whereas the practice itself has existed ever since antiquity, the concept used to define it first appeared at the dawn of the modern era. According to the Merriam-Webster dictionary, the earliest known reference to “fake news” can be dated back to the 16th century and has been widely used since the late 19th century¹. However, the term “fake news” has enjoyed a spike in popularity during recent years, especially following the 2016 U.S. presidential elections. For instance, “fake news” has been named the “word of the year” in 2017 both by the American Dialect Society² and by the reputable Collins Dictionary³. Moreover, the phrase’s popularity seems to be ever-increasing, given that Macquarie Dictionary, the most trustworthy resource for Australian English, not only chose “fake news” as “word of the year” for 2016, but has also recently declared it “word of the decade”⁴.

The aim of the present article is to formulate a new definition of fake news. This ambition naturally entails that I will distance myself from previous attempts, given that there is not only “an abundance of (tentative) definitions”⁵ of the phenomenon, but also numerous reviews trying to classify the definitions that have already been laid out. However, as I will illustrate in the following, the majority of existing definitions fall under a “hybrid view” (fake news = lack of truth + lack of

truthfulness), and this is the main position that I intend to contest. But before I go into further detail, it seems necessary to establish whether a new definition of fake news is at all required. I mention this because, regardless of the numerous definitions that the phrase was given in recent years, its utility has oftentimes been put to the question. Probably the one who best formulated such objections is Joshua Habgood-Coote, who identified three major shortcomings of the phrase “fake news”, as well as of its correlative, “post-truth”: both concepts are presumably “linguistically defective” (they do not have very precise meanings), “unnecessary” (they overlap with preexisting terms, especially from the semantic fields of deception and misinformation), and they represent “propaganda” (they embody the “bad ideology” of the one making use of them)⁶. Of course, each of these objections deserves a more in-depth debate of its own; it is equally obvious, however, that they are not equally solid. Whereas the clarity and utility of the phrase “fake news” will undergo a comprehensive analysis in the following, the third objection (the “propaganda”) is irrelevant for the phenomenon’s study; on the contrary, as in the case of other negative terms that have circulated throughout political and ideological discourse (such as “manipulation” and “misinformation”), it is precisely the propagandistic nature of the phrase that makes it even

more fascinating for scholarship.

As for the phrase's precision and utility, Habgood-Coote's objections are fairly isolated. Nearly all the researchers engaging with this phenomenon emphasized that fake news indicates a new reality and requires new approaches. Therefore, fake news—or the “new” fake news, for those who consider that this practice is older than traditionally thought—designate “a new feature of political discourse”⁷, but also a symptom of the contemporary world, marked by a “new act of sharing” demonstrating that „the *infrastructure* essential to the spread of fake news ... has shifted radically in the past few decades”⁸ and that the ethics of this new space is not yet configured according to stable principles, but to a series of „*disputed norms* of communication”⁹. Given these circumstances, “a new epistemology”¹⁰ is required for better understanding the phenomenon, as well as “a new system of safeguards”¹¹ in order to protect ourselves from it; naturally, we also need the most precise definition as possible, which would allow for better identifying it.

The Issues with Defining Fake News

These all seem reasonable observations, but in reality, the issue is infinitely more complex. Which are the main obstacles interfering with the attempt to adequately define fake news? The first of them, once we transgress structural objections such as those raised by Habgood-Coote, is that the understanding of this phenomenon requires “interdisciplinary research”¹². Such a requirement is not a simple trend among other contemporary trends but constitutes rather a necessity. Since, in the absence of an interdisciplinary study, the concept risks to dissolve into a series of idiosyncratic definitions, sharing no common trait and therefore functioning in parallel instead of converging. This could also take place because, oftentimes, the disciplines studying the phenomenon tend to define it in their own terms and ignore the contribution of other disciplines. For instance, from a preponderantly journalistic and communicational perspective, fake news is defined as “the broad spread stories treated by those who spread them as having been produced by standard journalistic practices, but that have not in fact been produced by such practices”¹³. However, computer scientists concentrate on linguistic traits and the ways in which news is disseminated online,¹⁴ whereas philosophers and psychologists are interested especially in the truth value and the intentions of their creators and publishers. The main issue is that such partial approaches tend to give way to what we could coin *disciplinary bubbles*, in which interdisciplinary dialogue becomes impossible. In this way, notwithstanding that the definition cited above seems essential for a journalist or a specialist in the ethics of communication, it could prove useless or be easily contested by a philosopher or computer scientist. For instance, a journalist obtaining certain information through bribing or blackmailing his sources represents, without a doubt, a violation of “standard journalistic practices”, but it does not necessarily mean that the news is fake.

At the same time, the definition of fake news must be operational, that is to say, it must allow for the quickest verification and for the most precise labelling of presumed fake news as such. Naturally, no analysis can eschew the now established practice of “fact checking”. Beyond this, however, verifying other aspects of news can prove problematic. For example, if we return to the definition of fake news formulated by Jessica Pepp, Eliot Michaelson, and Rachel Sterken, which I have cited above, we can observe how both of its components—the “broad spread” and the production of news by transgressing “standard journalistic practices”—are difficult to assess both by the ordinary consumer and by the scholar studying the phenomenon. On the one hand, even when overseeing the ambiguous nature of the phrase, it is difficult to establish the extent to which news was or was not “broad(ly) spread” online. If, as the three aforementioned authors claim, “the required breadth would seem to vary with the field of interest for the story” and, for a story to become fake news in a smaller community, “it might only need to be read and treated as news by fifty or so people”¹⁵, even the verification process would require a laborious analysis (consisting of identifying the “fifty or so” people who know/spread the news, discussing who among them consider it news, etc.), which is hard to believe could be conducted *for every news*. On the other hand, even if we suppose the existence of a consensus on what we call “standard journalistic practices”, how could we check whether or not the obtainment of every news respected these practices? In order to explore this aspect, we would have to gain access to some additional information, which more often than not remain inaccessible (how many sources does the story have, has there been a conflict of interest in reporting it, etc.).

Not least, a fundamental difficulty consists in *identifying the dimensions* that should be taken into account in defining of fake news. The difficulty is, as we shall see, two-pronged: (a) there are components which, however characteristic to fake news they might be, are nonetheless not decisive in defining it; (b) there are components that not only *do not* contribute to defining the phenomenon, but also prove misleading for its understanding, in the sense of allowing for definitions that are too broad or, on the contrary, too narrow. Both these categories should be eliminated from the definition of fake news, even if some of them might prove more or less useful for understanding the phenomenon. But what are the minimally required dimensions that we should consider in order to arrive at a working definition? Axel Gelfert identifies several “recurring themes” or “thematically related clusters” in discussing fake news: the environment, the truth value, and the intention¹⁶. For Glenn Anderau, there would actually be four instead of three components: falsity, intentionality, “minimum audience”, and “dynamic account”¹⁷. The most scrupulous in this regard seem to be Romy Jaster and David Lanus, who list no less than 7 dimensions of fake news: *Truth, Deception, Bullshit, Appearance, Effect, Virality, and Media*¹⁸. Given their larger number, I will employ them in building my argument, with two alterations: first, I will approach them in a

different order than Jaster and Lanius, in the hopes of having identified a more logical trajectory from the more general components to the particularities of fake news; second, I will subsequently merge two of the aforementioned dimensions (“Deception” and “Bullshit”) into one, given that they actually represent two facets of the same component (“Intent”).

Format (“Appearance”)

I will begin my analysis by giving expression to an apparent truism: fake news is—or at least imitates/is mistaken for/takes the guise of—news, i.e., a (sub)genre of journalistic/informative discourse claiming to transmit real information about some entities or events of public interest to a certain community. However, such a classification is not at all self-evident, given that, according to Jaster and Lanius, most contemporary definitions do not consider fake news as defined by its status as news.¹⁹ But without this status, it is hardly conceivable that fake news could have ever had the impact it eventually had. In M. R. X. Dentith’s words, “fake news gets its potency by being a deliberately misleading *news* story”²⁰. In other words, even if it is not technically “real” news, fake news imitates/is mistaken for/takes the guise of “real” news. Through its very format, it *pretends to be* “real” news, hence it can be at least partially regarded as “fabricated information that mimics news media content in form but not in organizational process or intent”²¹.

Such a status requires a set of remarks and additional dissociations. First of all, fake news is not the only type of news that mimics “real” news. Other types of discourse fall into the same category, such as imaginary news. The latter, regardless of whether it features in fictional works or belongs to the (sub)genre of satirical news, also mimics real news. Until the 2016 U.S. presidential elections, the phrase “fake news” was reserved mainly to describe satirical news²², and some computational approaches still use this category to identify fake news. However, satirical news—and imaginary news generally—represents a different (sub)genre of news, because, unlike fake news, it doesn’t claim to transmit exclusively real information, but explicitly performs within an aesthetic convention, either fictional or comical.

On the other hand, a difficulty seems to reside in the delimitation of news itself from other social practices. Are certain opinions voiced on private social media accounts to be regarded as “news”? Or should this genre be exclusively associated with institutionalized journalism? The problem can be addressed in two ways, both of which lead to the same conclusion. A first approach would be to accept that institutionalized journalism as it was conceived in the modern era is much too restrictive and that it should be rather understood, as Mitchell Stephens suggests in his seminal book on the history of news, as “more than just the production of printed ‘journals’”, and in this way expanded to include the entire “activity of gathering and disseminating news”²³. A second approach would be to identify, as Stuart Allan does, a “culture of news” that would transcend the separation between media and society²⁴ and through this would no longer require

the validation of institutionalized journalism. Throughout both approaches, however, information from social media is still to be regarded as news, even if, in both cases, the claim that “[f]ake news challenges our conception of what the ‘news’ is”²⁵ remains equally valid.

Third, the issue of discerning fake news is raised not only in regard to the limits of journalism as institution and practice, but also in regard to journalistic genres. For instance, Dentith voices the opinion that this category of news cannot assimilate “opinion pieces”, “press releases”, or “stories told by politicians or other influential individuals”²⁶. Things are very debatable in regard to the latter two categories, since the greater half of the history of news (and the history of journalism generally) consists of press releases, letters, edicts, decrees, and laws published by various administrative, economic, or religious institutions. Concerning opinion pieces, necessary distinctions are difficult to make in this case, but this has nothing to do with the ambiguity of fake news as concept, but rather with that of news as general phenomenon. As Nikil Mukerji remarks, “fake news is like news, except fake. Accordingly, the concept of fake news has to be at least as vague as the concept of news.”²⁷ Accordingly, any definition of fake news should include and build upon the concept of news, irrespective of how the latter is understood.

Medium

What is the role played by the medium in the spread of fake news? Or, more exactly: can any news be fake news, or only those that are disseminated through a particular medium, such as social media? The majority of fake news commentators, regardless of whether they consider it a new phenomenon or just the new face of an older phenomenon, made observations regarding the role of social media (and of the Internet, generally) in its dissemination²⁸. For instance, Regina Rini saw that “there is a strong contingent relationship between fake news and social media”²⁹, whereas David Lazer et al. noticed that “Internet platforms have become the most important enablers and primary conduits of fake news”³⁰. But is this a defining medium for fake news? In order to make this claim, we should condition the phenomenon on certain practices and processes that occur exclusively online. Pepp, Michaelson, and Sterken tried to explain the spread of “new” fake news through the emergence of a new speech act: “the speech act of ‘sharing’ is characteristic of, if not essential to, the new fake news”³¹. However, the simple fact that the authors mention “*new* fake news” illustrate that they do not consider medium to be deciding for the entire phenomenon, but only for one of its historic manifestations. Additionally, Gelfert’s observation that “a piece of online fake news does not cease to be fake news, just because it gets picked up and repeated on AM talk radio or makes its way into an op-ed piece by a paper columnist”³² holds true. Consequently, the (online) medium cannot be considered a distinctive element for the emergence and spread of fake news.

Virality

An often-invoked feature of fake news is its virality, which derives to a large extent from—without fully coinciding with—its dissemination across social media. News can be spread in a myriad of ways, but the development of so-called “social bots” which, according to several estimates, represent between 5 and 15% of all social media accounts³³, gave a new impetus to the spread of information, both real and false. In fact, according to Rini, achieving virality is the very purpose of fake news: “The ‘news’ part of ‘fake news’ implies that the deception is intended for an audience larger than the immediate recipient; fake news is meant to be shared and shared again.”³⁴ Nonetheless, virality of fake news does not necessarily rely on the medium through which they spread. This is emphasized by Gelfert who, without considering the medium among the defining elements of fake news, still considers virality to depend on it: “What makes contemporary fake news a novel phenomenon, and gives it its significance, is the extent to which systemic features inherent in the design of the sources and channels through which fake news is disseminated ensure its proliferation.”³⁵ For Gelfert, virality of fake news emerges “by design”, but in his vision, this design does not necessarily include the Internet, but a series of rhetoric strategies such as “confirmation bias”, “repetition effects”, “priming”, “affective arousal”, “poisoning the well”, etc.³⁶ In any case, a possible objection to this approach can be the same objection raised by Gelfert to those who exaggerated the role of social media in the production and dissemination of fake news: if fake news does not become viral, this does not mean that it is less fake and/or news. Therefore, one cannot claim that virality is a defining trait of fake news.

Truth Value

However, all scholars of fake news agree that the truth value, i.e., the lack of truth, is one of the mandatory elements in the definition of fake news. Ultimately, if news would not be fake, we would not refer to it as *fake* news, but as other informational phenomena. Additionally, in nearly all definitions focusing on the truth value of fake news, this criterium is complemented by their intention (namely to mislead). Together, the two criteria constitute what has been coined *the hybrid view* on fake news. A perfect illustration of this is the definition formulated by Jaster și Lanius:

“fake news is news that lacks truth and truthfulness. It lacks truth in the sense that it is either literally false or communicates something false. It lacks truthfulness in the sense that it is propagated with the intention to deceive or without concern for the truth.”³⁷

I will discuss the—present of absent—intention of fake news in the following. For now, I will exclusively concentrate on its truth value. A first observation in this regard is that fake news not only can include, but through its very definition includes certain textual segments that, taken in and for themselves,

cannot be classified as “falsehoods”. This particularity has been observed by numerous scholars addressing the phenomenon. They have shown that “fake news need not be entirely fictional”³⁸, that “[m]any fake news stories are not wholly false, but mix deliberate falsehoods with well-known truths as a means of obfuscation”³⁹, and that, “[i]f it suits their purpose, publishers of fake news will, on occasion, deliberately sprinkle some truths on top of their stories, for example, to make them more credible”⁴⁰. Notwithstanding, I consider that classifying these elements as “truths” is, in itself, a misleading act. Actually, *all* fake news—including the news launched by young Macedonians in 2016, that Pope Francis would endorse Donald Trump during the U.S. presidential elections, which represents a classical example of fabricated news⁴¹—contains elements linking them in one way or the other to reality; otherwise, it would not be news at all, but pure fiction. Moreover, I think it would be misleading to hierarchize fake news according to the—larger or smaller—“coefficient of truth” it embodies, given that the most toxic examples of fake news are not necessarily those that contain the most fabricated elements. But this claim deserves a separate demonstration. For now, let us remark that the presence of *certain* “real”/“true” elements is not a factor that would single out *certain* fake news; they simply characterize *any* fake news as a (sub)genre of news.

Another important observation regards the perspective from which fake news is formulated. The problem regards chiefly the so-called “(hyper)partisan news”, which certain analyses either classify as fake news proper or treat it as being similar to fake news⁴². Notwithstanding, it is crucial to add that ideological bias is not a defining element of fake news *per se*. Advancing such a criterium is indicative rather of a naïve and idyllic perspective over the media, according to which journalists “objectively” reflect reality “as it is”. But, how Dentith remarked, “media coverage of supposedly contentious issues (particularly in the U.S., it seems) have turned out to be, for decades, highly partisan”⁴³. Furthermore, Rini convincingly demonstrated that “partisanship is consistent with epistemic virtue”, since “[p]artisan affiliation reflects a person’s *value commitments*”⁴⁴. Therefore, partisanship cannot be accepted as a criterium for defining and identifying fake news.

Such a clarification is important for understanding yet another aspect of the phenomenon. According to Jaster and Lanius, “a news report is true” when this trait (truth) is to be found “both in its *literal content* (‘what is said’) and in its *communicative content* (‘what it pragmatically conveys’)”⁴⁵. Subsequently, “fake news reports need not be literally false. Even when what is *said* is true, a piece of news is lacking truth if it pragmatically *conveys* something false.”⁴⁶ What does it actually mean, however, that the communicative content of news is false? The typical cases seem to be those in which the information required for understanding news is presented selectively, so that its producer/publisher can more easily suggest (“convey”) a *certain interpretation* based on the conveyed information. Yet, the problem does not reside here in the communicative content (in the “interpretation”),

but in the literal content (in the “information”). For, however “partisan” the interpretation given to the news by its author would be, its “fake” character does not originate in the fact that the information conveyed would be interpreted *in a certain way*, but rather in the fact that certain information was deliberately omitted. In fact, even this selective transmission of information is a form of deceit, as shown by the phrase “lying by omission”. Therefore, we can maintain the distinction between the two types of fake news mentioned by Jaster and Lanius on the condition that we redefine it. In this regard, it can be useful to distinguish between *falsehood by addition or substitution* (which can be observed in the case of fabricated news) and *falsehood by omission* (which is the preferred form taken by propagandistic news). In both cases, however, we must concede that falsehood takes place at the level of the news’ literal content.

Intent

I have already mentioned that, throughout the majority of contemporary definitions of fake news, the truth or falsehood value of fake news is associated with another element, namely the intention⁴⁷. According to Lazer et al., “the defining element of fake news” is “the intent and processes of the publisher”⁴⁸. Regarding to the content of this intention, most scholars agree that the traditional intention of fake news is to deceive its recipient. For example, Dentith defines fake news as “a misleading story which is intended to deceive some target audience”⁴⁹, emphasizing that the key element of this definition is the idea of “intentional deception”⁵⁰; for Gelfert, “[f]ake news is the deliberate presentation of (typically) false or misleading claims *as news*, where the claims are misleading *by design*”⁵¹; similar opinions are to be found in the definitions of Rini, Jaster, and Lanius, cited above.

However, the intent to mislead has also been nuanced. One limit of deception fell under the category of what has been called “the Frankfurtian view”, based on Harry G. Frankfurt’s concept of “bullshit”. According to the American philosopher, bullshit does not necessarily entail the intention of deceiving your recipient, but rather a “lack of connection to a concern with truth”, i.e., an “indifference to how things really are”⁵². This perception was borrowed and applied in the study of fake news by Mukerji, who thought that “fake news is Frankfurtian bullshit that is asserted in the form of a news publication”, adding that, on the one hand, “a bullshiter simply does not care whether what he says is true”, and on the other, that „[i]t appears that he wants to hide his actual motives”⁵³.

There is no doubt that both deception and bullshit are defining traits of *certain* types of fake news. Considering this, it is very likely that the news that a group of Muslims set fire to a church in Dortmund in New Year’s Eve 2016 is meant to deceive its audience⁵⁴, whereas the one regarding Trump being endorsed by Pope Francis is simply indifferent to the truth. But do these situations account for all cases of fake news? Are there no other cases in which the creators and publishers of fake news truly believe in the truth value of the

information they disseminate? For instance, in discussing the infamous Pizzagate case, wherein it was stipulated that there was a human trafficking and pedophilia network run by members of the Democrat Party from a pizzeria in Washington, D.C.⁵⁵, Pepp, Michaelson, and Sterken seriously consider the eventuality that “our hypothetical author would likely have taken himself to be *getting the truth out*”⁵⁶.

Mukerji also discusses Pizzagate in great detail and considers it “the quintessential *fake news* story”⁵⁷, taking into account other possible intentions of the authors besides the simple bullshit. On the one hand, he accepts the possibility that Pizzagate is a deliberately fabricated news with the aim of deceiving, so that he feels compelled to distinguish between “the *bullshit type*” and “the *pure lying type*”⁵⁸. On the other hand, Mukerji also accepts the possibility that the creator of Pizzagate genuinely believed his own fabrication, but adds that then, “the idea of deception is extended such that it also covers *self-deception*”⁵⁹. However, this detail is less relevant from the perspective of defining fake news. What is important is that Mukerji shows—even without explicitly claiming this—that fake news can equally account for *all types* of possible intentions: indifference towards the truth (= bullshit), “pure lie” (= the intention to deceive), and truthfulness (even under the guise of self-deception). However, when fake news can be spread *with any sort of intention* from the part of the producer/publisher, this simply means that intention cannot be considered as a distinctive trait of fake news. In other words, the creator’s intention—at least his/her intention of telling, distorting, or ignoring the truth—cannot be included in the definition of fake news.

Effect

Throughout the literature, there has been frequent debates on the toxic effects of fake news. Ultimately, had they not existed, the phenomenon would not have been so discussed in the first place. But do these effects have to be integrated into the definition of fake news? The majority of scholars think not. Gelfert is an exception, as he claims that “for a claim to be considered fake news, it must *in fact* mislead a relevant audience—though precisely how large an audience may depend on the case at hand—and it must do so in virtue of the way it is designed to pass itself off as news (at least to the relevant target audience)”⁶⁰. Furthermore, he claims, “what matters in the case of fake news, and gives urgency to it as a sociopolitical phenomenon, is that sufficiently large numbers of people are in fact taken in by it”⁶¹. Gelfert’s position raises two issues. The first refers to establishing a reasonable threshold for the effect to qualify certain discourses as fake news. What does “a relevant audience” and “sufficiently large numbers of people” actually mean? Absolute numbers? Percent? It is hard to believe one could ever answer these questions in a satisfactory manner. The second issue regards the very premise of this approach: if fake news is not convincing (or, in any case, does not manage to convince “sufficiently large numbers of people”, regardless of how we define these numbers), does this mean that it ceased

to be fake? We hereby encounter a similar situation as when we addressed the medium and the virality. And the answer is equally similar: because of several reasons ranging from the difficulty of establishing a reasonable quantitative threshold for the number of people that should be “mislead” to the impossibility of objectively checking the fulfilment of such a criterium, the effect—at least in the way Gelfert understands it—cannot be included in the definition of fake news.

Notwithstanding, fake news is intended to exert effects on its public “by design”. Moreover, if we could think of a way to salvage the role of intent within fake news, we would claim, without fear of being mistaken, that the intention of the producers and/or publishers of this type of discourse, regardless of their attitude towards the truth, is precisely that of producing *certain effects* on their public. This is precisely the element distinguishing it from “real” news. “Real” news such as presenting the latest laws adopted by a country’s Parliament, announcing the traffic jams in a certain segment of the highway, or the scores of the last stage of the national football cup does not intend to produce *specific* effects on the public it aims at. For instance, a lorry driver planning to travel on the highway on which the traffic jam had meanwhile occurred could dismiss the news as irrelevant, postpone his trip until the jam subsides, or travel regardless, yet fostering other expectations. Yet, none of these effects is particularly pursued by the story’s creator: the latter hopes, of course, that the drivers will find the news *somehow* relevant, without being in the least concerned as to *how*. On the contrary, fake news is meant to produce in their recipient *a certain type of action* (or, as we will see, inaction). For example, Pizzagate was intended to spurn or to increase the hostility of U.S. voters against the Democrats, the Dortmund incident was fabricated to create or increase the hostility of Christians (and generally that of non-Muslims) towards Muslims, whereas the news factory of Veles, North Macedonia, that launched the news about Trump and Pope Francis pursued financial gains.

The particular way in which fake news pursues *certain* effects among its public can be easily explained with the aid of pragmatics. According to this discipline, one can claim that the producers and spreaders of fake news perform a *practical perlocutionary speech act*, i.e., they attempt to determine the recipient to perform a certain type of action. According to J. L. Austin, the following situations fall within the category of perlocutionary acts: “Saying something will often, or even normally, produce certain consequential effects upon the feelings, thoughts, or actions of the audience, or of the speaker, or of other persons: and it may be done with the design, intention, or purpose of producing them.”⁶² This description inspired a classification made by Robert Gaines, who, according to the manner in which perlocutionary acts affect the feelings, thoughts, and/or actions of the interlocutor, divided them into five categories: involuntary (FEELINGS₁: *amuse, shock, astonish*, etc.), voluntary (FEELINGS₂: *intimidate, insult, humiliate*, etc.), epistemic (THOUGHT₁: *deceive, teach, persuade that*, etc.), motivational (THOUGHT₂: *persuade to, inspire, incite*), and practical (ACTIONS: *get H to [start/*

continue/finish/stop] doing A)⁶³. Among these categories, even if the first two are not in the least excluded from the effects pursued by fake news, they do not represent the main objective of this type of discourse; because feelings, however strong, are transitory and do not necessarily lead to changes in one’s behavior. Then, albeit the epistemic element plays a significant role within fake news, it is far from being its defining factor. Ultimately, fake news does not foster philosophical ambitions: its aim is not to help people in clarifying fundamental aspects of their existence, and generally, the public’s desire to conduct in-depth investigations to find out more about the subjects discussed in fake news is not in the best interest of the latter. By way of consequence, the key question is whether the aim of fake news is “only” a motivational one (*H is persuaded to do X*) or a practical one (*H effectively does X*). The difference seems minor, but, from the perspective of the studied phenomenon, it is essential. Returning to the aforementioned cases, we can reasonably assume that, from the standpoint of the authors of Pizzagate, their entire undertaking would have been a failure had it not had a tangible negative effect on the Democratic Party (ranging from people publicly denouncing them on social media to voters expressing their sympathy for their rivals); similarly, from the perspective of the Macedonian publishers, we can safely assume that their news about Pope Francis would have failed its initial aim had the public only read it as an interesting story and not shared it further. In conclusion, without excluding the emotional and cognitive components, fake news is meant to lead their public to action: they pursue a practical effect, i.e., to influence the behavior of their readers in a palpable way.

Conclusions

As noted above, the novelty of my definition is best observed in comparison to the hybrid view on fake news. According to this view, “fake news is news that is both lacking truth and truthfulness ... News fails to be true if it is either literally false or conveys false information. News lacks truthfulness if it is produced with the intention to deceive or without any concern for the truth in the relevant domain.”⁶⁴ Departing from this view, my definition dismisses the intention of the news’ producer as irrelevant, favoring the impact that this subgenre aims to effect on its public. Consequently, the definition I hereby put forward is the following: *Fake news is a (sub)genre of journalistic/informative discourse that conveys false information presented as true, with the purpose of eliciting a certain type of action in a certain community*. The definition has three elements: (a) classifying fake news as actual (“real”/“true”) news; (b) the discourse’s truth value (=false); (c) the effect that it pursues (to incite somebody to do something). These elements were all discussed throughout the article. I will limit myself to bringing two additional distinctions. First, the addition of “in a certain community” does not constitute a fourth element of my definition, but rather a simple extension of the concept of “news”; through its very nature, news always targets “a certain community”. There is no universal news,

even if some are labelled as being “of general interest”. Second, component (c) of the definition includes both the action and the *inaction* (detering someone from performing a certain action). The latter category of news is generally spread by governments and authorities in positions of power, which try to seem more stable than they actually are, in order to hinder the establishment of a robust political opposition. In fact, if we were to consider the first fake news in history to be the triumphant account of pharaoh Ramesses II of a battle he waged in 1274 B.C., then we could say that the phenomenon itself began precisely with this category of news.⁶⁵

In addition to its superior accuracy, I believe that the definition formulated in the present article can contribute to a better understanding of fake news from at least two perspectives. On the one hand, by eliminating the intentional factor and acquiescing that, at least sometimes, the authors of fake news genuinely believe their allegations, it allows us to

delve into a hitherto insufficiently researched field, referring to the thematic convergences between different fake news and the possibility of assimilating them into broader scenarios, especially by making use of conspiracy theories. On the other hand, by eliminating the assumption of malintent that governed the entire understanding of fake news can help us better understand the mechanism through which they spread, replacing the rudimentary dichotomy between the deceivers and the deceived with the more complex representation of networks or communities rallying behind shared sets of values and beliefs. But these are, of course, topics that should be approached at length in separate studies.

Acknowledgement: „This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.1-TE-2019-1794, within PNCDI III”.

Note

1. Merriam-Webster, “The Real Story of ‘Fake News’”, 23 March 2017, <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news>
2. American Dialect Society, “‘Fake News’ Is 2017 American Dialect Society Word of the Year”, 5 January 2018, <https://www.americandialect.org/fake-news-is-2017-american-dialect-society-word-of-the-year>
3. Collins Dictionary, “Collins 2017 Word of the Year Shortlist”, 2 November 2017, <https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/collins-2017-word-of-the-year-shortlist/>
4. Macquarie Dictionary, “The Macquarie Dictionary Word of the Decade Winner Is...”, 4 February 2021, <https://www.macquariedictionary.com.au/blog/article/780/>
5. Axel Gelfert, “Fake News: A Definition”, *Informal Logic* 38, no. 1 (2018): 94.
6. Joshua Habgood-Coote, “Stop Talking about Fake News!”, *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 62, no. 9–10 (2019): 1034.
7. M. R. X. Dentith, “The Problem of Fake News”, *Synthese* 8, no. 1–2 (2017): 65.
8. Jessica Pepp, Eliot Michaelson, and Rachel Katharine Sterken, “What’s New About Fake News?”, *Journal of Ethics and Social Philosophy* 16 (2019): 68.
9. Regina Rini, “Fake News and Partisan Epistemology”, *Kennedy Institute of Ethics Journal* 27 (2017): 47.
10. Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, and Thomas Grundmann. “Introduction”, in *The Epistemology of Fake News*, edited by Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, and Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 2
11. David M. J. Lazer, Matthew A. Baum, Yoichi Benkler, Adam J. Berinsky, Kelly M. Greenhill, Filippo Menczer, Miriam J. Metzger, Brendan Nyhan, Gordon Pennycook, David Rothschild, Michael Schudson, Steven A. Sloman, Cass R. Sunstein, Emily A. Thorson, Duncan J. Watts and Jonathan L. Zittrain. “The Science of Fake News”, *Science* 359, no. 6380 (2018): 1094.
12. Ibid., 1096. Anca-Simina Martin and Simina-Maria Terian reach similar conclusions in their article, “Știrile false: limite și perspective ale analizei lingvistice”, *Transilvania*, no. 10 (2020): 72–77.
13. Pepp, Michaelson & Sterken, “What’s New About Fake News?”, 69.
14. See the review by Costin Busioc, Stefan Ruseti, and Mihai Dascalu, “A Literature Review of NLP Approaches to Fake News Detection and Their Applicability to Romanian-Language News Analysis”, *Transilvania*, no. 10 (2020): 65–71.
15. Ibid.
16. Gelfert, “Fake News: A Definition”, 96–97.
17. Glenn Anderau, “Defining Fake News”, *Kriterion. Journal of Philosophy*, online first (2 September 2021): 9.
18. Romy Jaster and David Lanus, “Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions”, in *The Epistemology of Fake News*, edited by Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, and Thomas Grundmann (Oxford: Oxford University Press, 2021), 25–27.
19. Ibid., 37.
20. M. R. X. Dentith, “What Is Fake News?”, *University of Bucharest Review: Literary and Cultural Studies Series* 8, no. 2 (2018): 27.
21. Lazer et al., “The Science of Fake News”, 1094.
22. Bernecker, Flowerree & Grundmann, “Introduction”, 4.
23. Mitchell Stephens, *A History of News: From the Drum to the Satellite* (New York: Viking, 1988), 3.

24. Stuart Allan, *News Culture*, second edition (Maidenhead: Open University Press, 2004) 3.
25. Dentith, "What Is Fake News?", 24
26. *Ibid.*, 26–27.
27. N. S. Mukerji, "What Is Fake News?", *Ergo* 5 (2018): 937.
28. A key moment in this regard seems to be the 2016 US presidential elections as well. In Romania, a similar case could be that of the social protests from 2017 to 2019—see Raluca Mureşan, "The Interplay Between Social Movements and Media: From Creative Ways to Grab Media Attention to Spreading Fake News", *Transilvania*, no. 3 (2021): 76–82.
29. Rini, "Fake News and Partisan Epistemology", 45.
30. Lazer et al., "The Science of Fake News", 1095.
31. Pepp, Michaelson & Sterken, "What's New About Fake News?", 68.
32. Gelfert, "Fake News: A Definition", 98.
33. Lazer et al., "The Science of Fake News", 1095.
34. Rini, "Fake News and Partisan Epistemology", 44. This convinced Rini to include virality in the very definition of fake news: „A fake news story is one that purports to describe events in the real world, typically by mimicking the conventions of traditional media reportage, yet is known by its creators to be significantly false, and is transmitted with the two goals of being widely re-transmitted and of deceiving at least some of its audience.” (*Ibid.*, 45)
35. Gelfert, "Fake News: A Definition", 111.
36. *Ibid.*, 111–112.
37. Jaster & Lanius, "Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions", 20.
38. Dentith, "What Is Fake News?", 25.
39. Gelfert, "Fake News: A Definition", 100.
40. Mukerji, "What Is Fake News?", 928.
41. Heather C. Hughes and Israel Waismel-Manor, "The Macedonian Fake News Industry and the 2016 US Election", *Political Science & Politics* 54, no. 1 (2021): 19–23.
42. See Gordon Pennycook and David G. Rand, "The Psychology of Fake News", *Trends in Cognitive Sciences* 25, no. 5 (2021): 388–389.
43. Dentith, "The Problem of Fake News", 67.
44. Rini, "Fake News and Partisan Epistemology", 50–51.
45. Jaster & Lanius, "Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions", 21.
46. *Ibid.*, 21–22.
47. Among the new notable exceptions from this rule are Pepp, Michaelson, and Sterken, who argue that "fake news is best conceived of as something that can arise independently of anyone's having intended to produce it" (Pepp, Michaelson & Sterken, "What's New About Fake News?", 90).
48. Lazer et al., "The Science of Fake News", 1095.
49. Dentith, "What Is Fake News?", 24.
50. *Ibid.*, 25.
51. Gelfert, "Fake News: A Definition", 108
52. Harry G. Frankfurt, *On Bullshit* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005), 33–34.
53. Mukerji, "What Is Fake News?", 923.
54. Virginia Hale, "Revealed: 1,000-Man Mob Attack Police, Set Germany's Oldest Church Alight on New Year's Eve", *Breitbart*, 3 January 2017, <https://www.breitbart.com/europe/2017/01/03/dortmund-mob-attack-police-church-alight/>
55. Gregor Aisch, Jon Huang, and Cecilia Kang, "Dissecting the #PizzaGate Conspiracy Theories", *The New York Times*, 10 December 2016, <https://www.nytimes.com/interactive/2016/12/10/business/media/pizzagate.html>
56. Pepp, Michaelson & Sterken, "What's New About Fake News?", 74.
57. Mukerji, "What Is Fake News?", 926.
58. *Ibid.*, 941.
59. *Ibid.*
60. Gelfert, "Fake News: A Definition", 103.
61. *Ibid.*, 105.
62. J. L. Austin, *How to Do Things with Words* (Oxford: Oxford University Press, 1962), 101.
63. Robert N. Gaines, "Doing by Saying: Toward a Theory of Perlocution", *Quarterly Journal of Speech* 65, no. 2 (1979): 209.
64. Bernecker, Flowerree & Grundmann, "Introduction", 6.
65. Dana Dovey, "Ancient Egypt Artifacts Depicting Ramses the Great as Victorious General Were Spreading Fake News", *Newsweek*, 29 January 2018, <https://www.newsweek.com/ramses-great-ancient-egypt-fake-news-lying-pharaoh-794025>

Bibliography:

- Aisch, Gregor, Jon Huang, and Cecilia Kang. "Dissecting the #PizzaGate Conspiracy Theories." *The New York Times*, 10 December 2016, <https://www.nytimes.com/interactive/2016/12/10/business/media/pizzagate.html>
- Allan, Stuart. *News Culture*, second edition. Maidenhead: Open University Press, 2004.
- American Dialect Society. "'Fake News' Is 2017 American Dialect Society Word of the Year", 5 January 2018, <https://www.americandialect.org/fake-news-is-2017-american-dialect-society-word-of-the-year>
- Anderau, Glenn. "Defining Fake News." *Kriterion. Journal of Philosophy*, online first, 2 September 2021, <https://doi.org/10.1515/krt-2021-0019>
- Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962.
- Bernecker, Sven Amy K. Flowerree, and Thomas Grundmann. "Introduction." In *The Epistemology of Fake News*, edited by Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, and Thomas Grundmann, 1–16. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Busioc, Costin, Stefan Ruseti, and Mihai Dascalu. "A Literature Review of NLP Approaches to Fake News Detection and Their Applicability to Romanian-Language News Analysis." *Transilvania*, no. 10 (2020): 65–71.
- Collins Dictionary. "Collins 2017 Word of the Year Shortlist", 2 November 2017, <https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/collins-2017-word-of-the-year-shortlist/>
- Dentith, M. R. X. "The Problem of Fake News." *Synthese* 8, no. 1–2 (2017): 65–79.
- Dentith, M. R. X. "What Is Fake News?" *University of Bucharest Review: Literary and Cultural Studies Series* 8, no. 2 (2018): 24–34.
- Dovey, Dana. "Ancient Egypt Artifacts Depicting Ramses the Great as Victorious General Were Spreading Fake News." *Newsweek*, 29 January 2018, <https://www.newsweek.com/ramses-great-ancient-egypt-fake-news-lying-pharaoh-794025>
- Frankfurt, Harry G. *On Bullshit*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.
- Gaines, Robert N. "Doing by Saying: Toward a Theory of Perlocution." *Quarterly Journal of Speech* 65, no. 2 (1979): 207–217.
- Gelfert, Axel. "Fake News: A Definition." *Informal Logic* 38, no. 1 (2018): 84–117.
- Habgood-Coote, Joshua. "Stop Talking about Fake News!" *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 62, no. 9–10 (2019): 1033–1065.
- Hale, Virginia. "Revealed: 1,000-Man Mob Attack Police, Set Germany's Oldest Church Alight on New Year's Eve." *Breitbart*, 3 January 2017, <https://www.breitbart.com/europe/2017/01/03/dortmund-mob-attack-police-church-alight/>
- Hughes, Heather C. and Israel Waismel-Manor. "The Macedonian Fake News Industry and the 2016 US Election." *Political Science & Politics* 54, no. 1 (2021): 19–23.
- Jaster, Romy and David Lanius. "Speaking of Fake News: Definitions and Dimensions". In *The Epistemology of Fake News*, edited by Sven Bernecker, Amy K. Flowerree, and Thomas Grundmann, 19–45. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Lazer, David M. J., Matthew A. Baum, Yochai Benkler, Adam J. Berinsky, Kelly M. Greenhill, Filippo Menczer, Miriam J. Metzger, Brendan Nyhan, Gordon Pennycook, David Rothschild, Michael Schudson, Steven A. Sloman, Cass R. Sunstein, Emily A. Thorson, Duncan J. Watts and Jonathan L. Zittrain. "The Science of Fake News." *Science* 359, no. 6380 (2018): 1094–1096.
- Macquarie Dictionary. "The Macquarie Dictionary Word of the Decade Winner Is...", 4 February 2021, <https://www.macquariedictionary.com.au/blog/article/780/>
- Martin, Anca-Simina. "Antisemitic or Bordering on Antisemitic? Grey Areas in Romanian Fake News Discourses in the Wake of the Covid-19 Pandemic." *Transilvania*, no. 11–12 (2021): 121–127.
- Martin, Anca-Simina and Simina-Maria Terian. "Știrile false: limite și perspective ale analizei lingvistice." *Transilvania*, no. 10 (2020): 72–77.
- Merriam-Webster. "The Real Story of 'Fake News'", 23 March 2017, <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news>
- Mukerji, Nikil. "What Is Fake News?" *Ergo* 5 (2018): 923–946.
- Mureșan, Raluca. "The Interplay Between Social Movements and Media: From Creative Ways to Grab Media Attention to Spreading Fake News." *Transilvania*, no. 3 (2021): 76–82.
- Pepp, Jessica, Eliot Michaelson, and Rachel Katharine Sterken. "What's New About Fake News?" *Journal of Ethics and Social Philosophy* 16 (2019): 67–94.
- Pennycook, Gordon, and David G. Rand. "The Psychology of Fake News." *Trends in Cognitive Sciences* 25, no. 5 (2021): 388–402.
- Rini, Regina. "Fake News and Partisan Epistemology." *Kennedy Institute of Ethics Journal* 27 (2017): 43–64.
- Stephens, Mitchell. *A History of News: From the Drum to the Satellite*. New York: Viking, 1988.

ANTISEMITIC OR BORDERING ON ANTISEMITIC? GREY AREAS IN ROMANIAN FAKE NEWS DISCOURSES IN THE WAKE OF THE COVID-19 PANDEMIC

Anca Simina MARTIN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: anca.martin@ulbsibiu.ro

ANTISEMITIC OR BORDERING ON ANTISEMITIC?
GREY AREAS IN ROMANIAN FAKE NEWS DISCOURSES IN THE WAKE OF THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract: Jews as a collective have long served as scapegoats for epidemics and pandemics, such as the Bubonic Plague and, according to some scholars, the 1918–1920 influenza pandemic. This practice reemerged in the early days of the Covid-19 pandemic, when more and more fake news outlets in the US and Europe started publishing articles on a perceived linkage between Jewish communities and the novel coronavirus. What this article aims to achieve is to facilitate a dialogue between the observations on the phenomenon made by the Elie Wiesel National Institute for the Study of the Holocaust in Romania and the latest related EU reports, with a view to charting its beginnings in Romania in relation to other European countries and in an attempt to see whether Romania, like France and Germany, has witnessed the emergence of “grey area” discourses which are not fully covered by International Holocaust Remembrance Alliance working definition of antisemitism.

Keywords: antisemitism, Covid-19, fake news, Romania.

Citation suggestion: Martin, Anca Simina. “Antisemitic or Bordering on Antisemitic? Grey Areas in Romanian Fake News Discourses in the Wake of the Covid-19 Pandemic”. *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 121-127.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.18>.

In June 2021, one Romanian media influencer, known for her anti-vaccination stance long before the onset of the coronavirus pandemic, posted the following message on Facebook: “This evening’s question: The Jews gassed at Auschwitz had comorbidities, right?” The Elie Wiesel National Institute for the Study of the Holocaust in Romania (INSHR EW) shared a screenshot of her post on its Facebook page, captioning it as follows: “There is only a step from anti-vaccination against COVID to antisemitism.” By the time the screen capture was made,¹ the influencer’s post had amassed 19 reactions, whereas the Institute’s post has accrued, as of December 2, 2021, 68 reactions (eight users reacted with the “Haha” emoticon). At first sight, the engagement of the latter seems to have exceeded that of the former. In actuality, the opposite is true: it took two minutes for the influencer’s post to receive one-third of the reactions amassed by the Institute’s in

almost six months and after no less than eight highly popular media outlets had written about the incident.

Two of the media outlets which denied the existence of antisemitic connotations in the influencer’s original post are, in fact, symptomatic of the two extremes of the Romanian fake news² discourse on the COVID-19 pandemic in relation with the Jewish community. The former opens as follows: “It is useless to say that the message was not antisemitic, but rather new age anti-Nazi, in that it criticized the forceful vaccination campaign, which tramples the right to informed consent as if the Nuremberg Code is not an unbreakable frontier in the history of medicine.”³ In the closing paragraph, the author of the article writes: “We hope that this post will not be interpreted as a new instance of ‘antisemitism’ ... For, if we use big words lightly when faced with petty topics, we run the risk, as stated on other occasions, of diluting the significance

of grave notions to the point of trivialization. This, in the long run, will do no service to the Jewish community in Romania, quite the contrary!”⁴

Conversely, the second article starts by mocking the Institute⁵ and then rectifies the influencer’s controversial question: “Indeed, it would have been more technically correct to ask if the lice gassed at Auschwitz had comorbidities, since the gas used by the national-socialists, the famous Zyklon B, was not utilized to gas the prisoners, but rather to disinfect [their] clothes.”⁶ Then, the author of the article claims that “any statement made in favour of anything that is natural—God, family, blood, country—can be reinterpreted as antisemitic, which has become a code name for the Romanian spirit. What is more, a 2021–2023 strategic plan for the fight against the Romanian spirit has been elaborated.”⁷ The article ends with the following sentences: “We salute Olivia Steer’s involuntary admission to Romania’s antisemitic pantheon, which grows by the day ... The youth who follow in our footsteps are becoming fully immune to the anti-national, holocaustic ... propaganda, while refusing to take responsibility for the alleged actions of their forefathers.”⁸ In the conclusion of the article, the author included a picture portraying the leader of the Romanian fascist Iron Guard, Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938), who seems to greet a non-visible audience with a hand gesture closely resembling the Nazi salute.

In short, in reply to the incident, the former refrains from denying the Holocaust and labels the influencer’s stance as a form of anti-Nazism, whereas the latter does not steer away from questioning the WW2 mass murder of European Jews, while encouraging the proliferation of antisemitic sentiments disguised as instances of *românism* [Romanian spirit]. Yet notwithstanding their differences, the two articles have something in common: they both dismiss the existence of antisemitic undertones in the influencer’s statement, despite the Institute’s post.

This is because, according to a recent report by the Institute for Strategic Dialogue (ISD), which investigates French and German Covid-19-related antisemitic content, comments such as the influencer’s question fall under “legal but harmful” “grey zones,”⁹ which are not fully covered by the definition of antisemitism provided so far by the International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA)¹⁰ or the applicable national regulation, and thus are amenable to being classified as instances of “historical ignorance.”¹¹ In what follows, my objective is to facilitate a dialogue between the two monitoring reports on antisemitism released by INSHR EW since the debut of the pandemic¹² and the latest EU research, with special focus on other ‘grey areas’ of online content. But before delving deeper into the topic of this article, I will try to offer a brief historical overview of the scapegoating of Jews and how they came to be associated with the emergence of the Covid-19 pandemic in the US, France, and Romania.

In a 2020 article, historian and professor of medicine Martin J. Blaser is quoted saying: “When there are big epidemics, people get scared ... They often look to blame some kind of intruder or stranger. It has happened especially with the

Jews.”¹³ Journalist Gabriel Greschler then goes on to describe, for instance, how all across mid-fourteenth century Europe, “it was said that Jews were poisoning wells with the plague.”¹⁴ With reference to how Jewish communities were treated during the 1918–1920 influenza pandemic, most researchers seem to share Greschler’s view according to which no majority population affected by it put the blame on the Jews. Recently, a growing number of researchers have argued the opposite. In May 2020, the Federal Reserve Bank of New York issued a report which suggests that “influenza deaths of 1918 are correlated with an increase in the share of votes won by right-wing extremists, such as the National Socialist Workers Party (the Nazi Party), in the crucial elections of 1932 and 1933.”¹⁵ The theory, although criticized by some scholars,¹⁶ has gained traction: a team of five researchers coordinated by professor Mike Schmeitzner are currently carrying out a project titled *The Radicalization of Stereotypes and Scapegoats in the Wake of the Spanish Flu in 1918*, under the aegis of the Hannah Arendt Institute for Totalitarianism Studies in Dresden, which deals in part with this theory.¹⁷ Conversely, on the territory of present-day Romania, the 1918–1920 period was largely auspicious for the Jewish community. Historian Ioan Scurtu notes how, in 1918, when the union of Transylvania with Romania was declared on December 1, “Jews in Bessarabia, Bukovina, and Transylvania were considered Romanian citizens in the eyes of the law,”¹⁸ with the royal decrees of 30 December 1918 and, more importantly, 28 May 1919 marking decisive steps towards the naturalization of Jews in former Wallachia and thus throughout the newly formed Romanian state. The 1923 Constitution, which enshrined their new status, led, however, to heavy criticism on the part of the far-right National-Christian Defence League and student riots in Jassy,¹⁹ which, combined with the growing popularity of the fascist ideology, would contribute decisively to the emergence of Corneliu Zelea Codreanu’s Iron Guard and the later persecution and genocide of Romanian Jews.

Referring back to Greschler’s article, it should be noted that its release was not arbitrary. Two weeks before it was published, on March 4, 2020, a New York-based online news outlet had covered the story of the first person to have contracted the coronavirus in Westchester County’s city of New Rochelle. After the discovery of the local “patient zero,” a man identifying as Modern Orthodox, Yeshiva University’s Washington Heights campus and other Jewish schools temporarily closed their doors, and 1,000 members of his synagogue were quarantined. This event led, according to several representatives of local and regional watchdog organizations, to the occurrence of antisemitic backlash. Their subsequent meetings with state officials, the New York governor included, served to raise awareness of the phenomenon, with Westchester County Executive George Latimer declaring that “blaming the Jewish community for the local outbreak is the same as blaming Asian Americans for coronavirus.”²⁰ According to a Google search carried out on December 2, 2021, this is the first article still available online to cover the emergence of Covid-19-related antisemitic

attitudes in North America. This appears to indicate a span of circa two months and a half between the emergence of this phenomenon and the confirmation of the first US coronavirus case, which occurred on January 21, 2020.²¹

Roughly two weeks after Greschler's article, another news website would report on the emergence of antisemitic fake news, this time in France, attributing the arrival of the coronavirus to the previous health minister, Jewish-French politician Agnes Buzyn, via viral caricatures and videos massively shared on various social media.²² A month later, the INSHR EW issued its 2019–April 2020 monitoring report on antisemitism, stating that “[i]n recent months, in the context of the Covid-19 pandemic, articles have appeared which claim that Jews or the state of Israel are responsible for the sanitary crisis” and that “Jews are capitalizing on [it],” accentuating “a discourse which brings together economic antisemitism and the ‘scapegoat’ myth.”²³ The first Romanian fake news article with an antisemitic message identified by the Institute appears to have been published on the very same day in which the first coronavirus case was confirmed in Romania.²⁴

The year 2021 would witness the proliferation of online news articles and reports on Covid-19-related antisemitism. One notable contribution is the European Union Fundamental Rights Agency's *Antisemitism: Overview of Antisemitic Incidents Recorded in the European Union 2010–2019*, which notes that

“[p]eriods of confinement during lockdowns may have led to fewer incidents of antisemitism in public spaces. However, the fact that antisemitic conspiracies festered online during confinement highlights that the number of recorded incidents does not tell the whole story. FRA's surveys consistently show that incidents of antisemitism are heavily under-reported. They also indicate that online hatred – including antisemitism – has firmly taken root in European societies.”²⁵

This conclusion does not faithfully mirror the situation in Romania: according to the data furnished by the General Prosecutor's Office and the police in Romania, the year 2020 saw the second-highest number of antisemitic incidents since the beginning of the previous decade.²⁶ The conclusion, combined with the data provided in the section devoted to antisemitism in Romania, does, however, corroborate well with the findings of a 2021 inquiry carried out by RFI Romania, which found that “[a]lmost 98% of the complaints invoking Government Ordinance 31/2020 are classified during the investigation phase.”²⁷ The latest INSHR EW report, which covers the period spanning May 2020–April 2021, records a similar upward trend in terms of “incidents featuring antisemitic elements and symbolism,”²⁸ especially “during key stages in the process of managing the sanitary predicament.”²⁹

This year has also seen, the same report notes, a diversification of tropes following the vaccine rollout, which include the following: “Jews finance the companies which produce the [anti-Covid-19] serum to gain control and economic profits; Jews encourage vaccination, yet the serum administered to them and the serum provided to non-Jews are different, with the latter having harmful effects; Jews support discrimination and segregation of those who refuse to take

the vaccine.”³⁰ The immunization campaign, together with the protests against the Covid-19 restrictions, has led to “multiple episodes in which symbols, comparisons, and analogies were used and whose effect was to degrade the memory of Holocaust victims.”³¹ The most popular theme, found in 65–70% of the messages collected by the Institute, remains, however, that which “conveys the idea that ‘Jews are ruling the world or Romania.’”³² Apart from the usual individual targets such as George Soros, new ones have also been identified and “invoked precisely because they symbolize Jewry.”³³

Compared to the findings of ISD's 2021 study, which is titled *The Rise of Antisemitism Online During the Pandemic: A Study of French and German Content*, INSHR EW's conclusions exhibit some differences. First, the former “presents a data-driven snapshot of the proliferation of Covid-19 related online antisemitic content in French and German on Twitter, Facebook and Telegram,”³⁴ whereas the latter “monitored websites/ blogs [and] Facebook accounts/ pages/ groups which disseminate hate and intolerant messages on a regular basis.”³⁵ In quantitative terms, ISD found a “seven-fold increase in antisemitic posting on the French language accounts” and “a thirteen-fold increase” within the German ones after comparing the first two months of 2020 (pre-pandemic) and 2021 (during the pandemic).³⁶ In contrast, the INSHR EW states, in its latest report, that “the number of articles identified and analyzed [between May 2020 and April 2021] is significantly higher than that reported in the 2020 study [which covered the period spanning 2019–April 2020], which indicates an escalation of hate speech instances in those publications which continued to use this theme [the Jewish connection with Covid-19] (> 60%).”³⁷

In terms of tropes, the themes identified in the latest INSHR EW report resurface in ISD's study.³⁸ In addition to these theories, which fall under the working definition of antisemitism offered by IHRA,³⁹ the latter also notes several “‘grey areas’ [of] legal but harmful antisemitic content.”⁴⁰ According to ISD, such ambiguous narratives include references to “malicious secret organizations” which are traditionally believed to be ran by Jewish elites;⁴¹ the trivialization of the Holocaust through comparisons of victims of the WW2 genocide with non-vaccinated people, which some may attribute to “historical ignorance” rather than “conscious malice against Jewish people”;⁴² the classification of Jews as “real”—exempt from criticism, worthy of solidarity—and “fake,” which bypasses the IHRA working definition, and the French and German legislation by avoiding to “at least nominally ... target Jews as a collective”;⁴³ and “attempt[s] to find the word Nazi in various terms for Jewish groups such as “NAtional Zionist” or “AshkeNAZI,” which invites to similar speculations as in the case of associations between Holocaust victims and non-vaccinated people.⁴⁴

Romanian fake news websites also abound in “gray zone” content,⁴⁵ both translated and original, and there are multiple cases in which such articles co-exist on the same online domain with others which fall under IHRA's definition of antisemitism. For instance, one report, posted by a

Romanian-language Moldovan fake news website,⁴⁶ claims that “only a superstate, global organization, with a well-organized centralized management could simultaneously orchestrate the same Covid-19 measures across hundreds of states worldwide.” This “anti-Christian Global Occult,” which, the author claims, plans to “subjugate, enslave, impoverish, [and] exploit people,” has, according to the same author, “a membership list which is unknown to billions of people on the planet.” Here, we are dealing with a novel strategy of deflecting criticism: although said article does not mention any of the Romanian words for “Jew” and “Jewish” or names of Jewish individuals or non-Jewish persons linked with members of the Jewish community, the author of the report invites to further research into the make-up of this “International Mafia” by alluding to the fact that “Romanians have plenty of books written by Romanian patriots about this Global Occult – if only they read them.”⁴⁷ Although not always antisemitic, fake news regarding the existence of a “NWO” or a “malicious secret organization” such as the “Global Occult,” display “considerable overlap with anti-Jewish stereotypes, such as elites in control of financial institutions, and they establish a natural narrative environment prone to antisemitism.”⁴⁸

The “Global Occult” resurfaces in one another report, which appears to be a translation of a Facebook post. This article is noteworthy in that it uses phrases commonly associated with the Holocaust and eugenics without mentioning them *per se* to describe the “Global Occult’s” plan to install 5G antennas and activate their negative effects via the anti-Covid-19 vaccination roll-out. “Vaccine, the final solution,” the article claims, “will neither immunize nor protect you against ‘viruses’ ... but ‘society’ will be disposed of ‘slackers’ and the ‘socially inadequate,’” such as people with “chronic illnesses” and “the elderly.”⁴⁹ Such articles, like others identified by the ISD study, qualify as “grey area” content, in that they appear to “play down the suffering of Holocaust victims by trivially likening them to themselves,” yet “it is difficult to establish whether such comparisons are driven by conscious malice against Jewish people or historical ignorance.”⁵⁰

Another example of an article with “grey area” content is one which claims that “Divoc,” i.e., “Covid” spelled backwards, is a variant of the word “dybbuk,” which, in Jewish mythology, is a malicious possessing spirit.⁵¹ The article, written by a

Romanian author, former politician, and Ph.D. student, was originally published in English on May 30, 2020.⁵² Almost a year and a half later, the theory appears to have gained significant traction, so much so that *Newsweek* published a fact-checking report on it, with no less than four scholars refuting the synonymy between “Divoc” and “dybbuk.”⁵³ Such comparisons, although not covered by the IHRA working definition, may serve as a fertile ground for antisemitic instrumentalizations.

Conclusion

In the *Handbook for the practical use of the IHRA Working Definition of Antisemitism*, Romania features on no less than three occasions as a good practice example. First, it commends INSHR EW for organizing training programs on topics such as antisemitism and the Holocaust for a broad array of professionals, from the gendarmerie to civil servants and teachers.⁵⁴ Then, it praises the National Parliament and the Interministerial Commission for adopting Law No. 157/2018, which sanctions the public promotion and dissemination of antisemitic ideas and products,⁵⁵ and for encouraging the adoption of a Code of Conduct on Antisemitism for universities respectively.⁵⁶ However, of the countries submitted for analysis in the present article, Romania appears to be the first one to have blamed the Jewish community for the Covid-19 pandemic via fake news. This is an alarming finding, all the more so as many fake news reports are translated from languages and states which, like Romania, are yet to find solutions to combat and sanction online instances of antisemitism. The present article has also shown that there is an alignment between Romanian “grey area” discourses and similar content identified across German and French social media channels, which appears to indicate that this phenomenon, signaled by the ISD study, is not an isolated one and ought to be afforded more attention.

Acknowledgement: This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.1-TE-2019-1794, within PNCDI III.

Note

1. ISHR EW (@Institutul National pentru Studiarea Holocaustului din Romania Elie Wiesel), “De la antivaccinare împotriva COVID la antisemitism e doar un pas,” Facebook, June 15, 2021, <https://www.facebook.com/InstitutulElieWiesel/photos/a.708398199227842/4039519419449020/?type=3>. The number of reactions received by the Institute’s post was recorded on December 2, 2021, 8:00 p.m. All translations are my own unless otherwise noted.
2. My understanding of “fake news” rests on the latest definition put forward by Simina-Maria Terian, according to which “Fake news is a (sub) genre of journalistic/informative discourse that conveys false information presented as true, with the purpose of eliciting a certain type of action in a certain community.” Simina-Maria Terian, “What Is Fake News: A New Definition,” *Transilvania*, no. 11-12 (2021). Her latest definition addresses the issues described in Anca-Simina Martin and Simina-Maria Terian, “Știrile false: limite și perspective ale analizei lingvistice,” *Transilvania*, no. 10 (2020): 72-77.
3. Vlad Părău, “‘Știți bancul cu baba?’ - Replica Oliviei Steer către Institutul Elie Wiesel după ștampilarea ei cu acuza de antisemitism pentru

- o postare anti-vaccinare obligatorie. Grave erori de logică: Steer a condamnat ambele experimente de tip nazist,” Active News, June 17, 2021, <https://www.activenews.ro/opinii/%E2%80%99Esti-bancul-cu-baba-Replica-Oliviei-Steer-catre-Institutul-Elie-Wiesel-dupa-stampilarea-ei-cu-acuza-de-antisemitism-pentru-o-postare-anti-vaccinare-obligatorie.-Grave-erori-de-logica-Steer-a-condamnat-ambele-experimente-de-tip-nazist-167487>.
4. Părău Vlad, “Știți bancul.”
 5. “Akin to a horoscope-maker, who interprets the stars vaguely in an effort to convince others that [they] know what [they’re] talking about, the Elie Wiesel National Institute (lol) for the Study of the Holocaust...” The abbreviation “lol” stands for “laughing out loud.” Sterie Ciumetti, “Institutul Elie Wiesel o acuză pe Olivia Steer de antisemitism,” *Incorect Politic*, June 16, 2021, <https://www.incorectpolitic.com/institutul-elie-wiesel-o-acuza-pe-olivia-steer-de-antisemitism/>.
 6. Ciumetti, “Institutul Elie Wiesel.”
 7. Ciumetti, “Institutul Elie Wiesel.” The embedded link for the phrase “strategic plan for the fight against the Romanian spirit” leads to a different article on the same article which discusses the Romanian Ministry of External Affairs’ *National Strategy for the Prevention and Fight Against Antisemitism, Xenophobia, Radicalization, and Hate Speech*. Sterie Ciumetti, “Analiza Strategiei Adoptată de Guvern Pentru Combaterea ‘antisemitismului, xenofobiei și discursului instigator la ură 2021-2023,’” *Incorect Politic*, May 22, 2021, <https://www.incorectpolitic.com/analiza-strategiei-adoptata-de-guvern-pentru-combaterea-antisemitismului-xenofobiei-si-discursului-instigator-la-ura-2021-2023/>.
 8. Ciumetti, “Institutul Elie Wiesel.”
 9. Institute for Strategic Dialogue (ISD), *The Rise of Antisemitism Online During the Pandemic: A Study of French and German Content* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021), 16.
 10. “About the IHRA Non-legally Binding Working Definition of Antisemitism,” International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA), accessed December 6, 2021, <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antisemitism>.
 11. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 18.
 12. Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România “Elie Wiesel” (INSHR EW), *Raport de monitorizare a antisemitismului 2019–aprilie 2020* (Bucharest: INSHR EW, 2021), <http://www.inshr-ew.ro/wp-content/uploads/2020/05/INSHR-EW-Raport-monitorizare-antisemitism.pdf>;
 13. Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România “Elie Wiesel” (INSHR EW), *Raport de monitorizare mai 2020–aprilie 2021* (Bucharest: INSHR EW, 2021), <https://www.inshr-ew.ro/wp-content/uploads/2020/05/Raport-monitorizare-2021.pdf>.
 14. Gabriel Greschler, “How Jews Have Fared During Pandemics Throughout History,” *The Jewish News of Northern California*, March 19, 2020, <https://www.jweekly.com/2020/03/19/how-jews-have-fared-during-times-of-pandemic/>.
 15. Greschler, “How Jews Have Fared During Pandemics.”
 16. Allison Kaplan Sommer, “Did the Spanish Flu Pandemic Really Lead to the Rise of Nazism?,” *Haaretz*, May 6, 2020, <https://www.haaretz.com/us-news/.premium-did-the-spanish-flu-pandemic-really-lead-to-the-rise-of-nazism-1.8825631>.
 17. According to Thomas Weber, professor of history and author of various studies on the rise of Nazism in Germany, “the death and devastation of the First World War, its economic aftermath and the failure of the Weimar Republic were responsible for the political transformation that allowed for the rise of Hitler and Nazi ideology.” Sommer, “Did the Spanish Flu Pandemic.”
 18. The project description says, among others: “Contrary to older findings, it can be assumed that the Jewish population was also defamed as a supposed ‘carrier of the epidemic’ and made the scapegoat for the [influenza] pandemic’s effects at that time.” “The Radicalization of Stereotypes and Scapegoats in the Wake of the Spanish Flu in 1918,” Hannah Arendt Institute for Totalitarianism Studies, accessed December 6, 2021, <https://hait.tu-dresden.de/ext/forschung/forschungsprojekt-4143/?lang=en>.
 19. Ioan Scurtu, “Statutul politico-juridic al evreilor din Romania (1858–2004),” *Prof. Univ. Dr. Ioan Scurtu* (blog), December 22, 2011, <http://www.ioanscurtu.ro/statutul-politico-juridic-al-evreilor-din-romania-1858-2004/>.
 20. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941: Mistica ultranaționalismului* (Bucharest: Humanitas, 1993), 62–64.
 21. Nancy Cutler, “‘This Is a Time We Should Be Seeing Solidarity’: Fear of Stigma Grows as Coronavirus Spreads,” *Lohud*, March 4, 2020, <https://eu.lohud.com/story/news/local/new-york/2020/03/04/coronavirus-new-york-jewish-stigma/4951183002/>.
 22. AJMC Staff, “A Timeline of COVID-19 Developments in 2020,” *AJMC*, last modified January 1, 2021, <https://www.ajmc.com/view/a-timeline-of-covid19-developments-in-2020>.
 23. Cnaan Liphshiz, “An Unwanted Symptom of the Coronavirus Crisis in France: Anti-Semitic Conspiracy Theories,” *Jewish Telegraphic Agency*, April 2, 2020, <https://www.jta.org/2020/04/02/global/an-unwanted-symptom-of-the-coronavirus-crisis-in-france-antisemitic-conspiracy-theories>.
 24. INSHR EW, *Raport 2019–aprilie 2020*, 20.
 25. INSHR EW, *Raport 2019–aprilie 2020*, 21. Alina Neagu, “Primul caz de infecție cu coronavirus, confirmat oficial în România: Un bărbat din Gorj ce a intrat în contact cu italianul care a vizitat recent țara noastră,” *Hot News*, February 26, 2020, <https://www.hotnews.ro/stiri-sanatate-23687251-primul-caz-infectie-coronavirus-confirmat-oficial-romania.htm>.
 26. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Antisemitism: Overview of Antisemitic Incidents Recorded in the European Union 2010–2019* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021), 8.
 27. FRA, *Antisemitism*, 71.
 28. Raport Elie Wiesel 2, p. 14. Its full name is “Government Emergency Ordinance No. 31 of March 13, 2002, on the prohibition of fascist,

- legionary, racist or xenophobic organizations, symbols and actions as well as the promotion of the worship of persons guilty of crimes of genocide against humanity and of war crimes.”
28. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 3.
 29. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 22.
 30. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 27.
 31. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 19.
 32. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 35.
 33. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 30.
 34. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 8.
 35. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 22.
 36. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 8.
 37. INSHR EW, *Raport mai 2020–aprilie 2021*, 24.
 38. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 16–21.
 39. “About the IHRA Non-legally Binding Working Definition.”
 40. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 9.
 41. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 17.
 42. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 18.
 43. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 21.
 44. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 21.
 45. The articles hereinafter analyzed were selected from FAKEROM project’s corpus of Romanian-language fake news articles based on word searches for terms such as “evreu” [Jew] and “ebraic” [Hebrew] and their inflectionary forms, “Noua Ordine Mondială” [New World Order], “Oculita Mondială” [Global Occult], and words associated with the lexicon of the Holocaust like “exterminare” [extermination], “soluție finală” [final solution], etc. For a brief overview of the strategies used to compile the corpus, see Costin Busioc, Stefan Ruseti, and Mihai Dascalu, “A Literature Review of NLP Approaches to Fake News Detection and Their Applicability to Romanian-Language News Analysis,” *Transilvania*, no. 10 (2020): 65–71.
 46. Fact-checking website *Stop Fals* has found, as of December 6, 2021, ten other fake news reports on flux.md.
 47. Flux On-line, “Valul 2 Covid – încă un atac asupra umanității de la Oculita Mondială,” Flux: Știri și analize, July 27, 2020, <https://flux.md/stiri/valul-2-covid-incea-un-atac-asupra-umanitatii-de-la-oculita-mondiala#>.
 48. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 7.
 49. Lupul Dacic, “Vaccinul nu vă va imuniza și nici nu vă va proteja de ‘virusuri’ dar va face să dispară o ‘pandemie!’” Lupul Dacic, April 9, 2020, <https://lupuldacicblogg.wordpress.com/2020/04/09/vaccinul-nu-va-va-imuniza-si-nici-nu-va-va-proteja-de-virusuri-dar-va-face-sa-dispara-o-pandemie/>. The original Facebook post is not available as of December 6, 2021.
 50. ISD, *The Rise of Antisemitism*, 18.
 51. Yogaesoteric, “Despre înțelesul ascuns al termenului COVID: Este necesar să fie citit în ebraică, înseamnă cumva posesie demonică?” Yogaesoteric, September 11, 2020, <https://yogaesoteric.net/despre-intelesul-ascuns-al-termenului-covid-este-necesar-sa-fie-citit-in-ebraica-inseamna-cumva-posesie-demonica/>.
 52. Bogdan Herzog, “Is COVID meant to be read in Hebrew? Does it mean possession by an evil spirit?” Geopolitica, May 30, 2020, <https://www.geopolitica.ru/en/article/occult-meaning-term-covid>.
 53. Jacob Jarvis, “Fact Check: Does COVID Backwards Mean ‘Possession by an Evil Spirit’ in Hebrew?” Newsweek, August 8, 2021, <https://www.newsweek.com/fact-check-divoc-covid-hebrew-yiddish-1623317>. It should, however, be noted that the fact-check report does not explicitly mention the Romanian author as the originator of the association between “Divoc” and “dybbuk.” My speculations rests exclusively on the fact that, according to my research, his article is the only one to provide a detailed analysis of this alleged connection.
 54. Federal Association of Departments for Research and Information on Antisemitism (Bundesverband RIAS), *Handbook for the Practical Use of the IHRA Working Definition of Antisemitism* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021), 22.
 55. Bundesverband RIAS, *Handbook*, 26.
 56. Bundesverband RIAS, *Handbook*, 28.

Bibliography

- AJMC Staff. “A Timeline of COVID-19 Developments in 2020.” AJMC. Last modified January 1, 2021. <https://www.ajmc.com/view/a-timeline-of-covid19-developments-in-2020>.
- Busioc, Costin, Stefan Ruseti, and Mihai Dascalu. “A Literature Review of NLP Approaches to Fake News Detection and Their Applicability to Romanian-Language News Analysis.” *Transilvania*, no. 10 (2020): 65–71.
- Cutler, Nancy. “‘This Is a Time We Should Be Seeing Solidarity’: Fear of Stigma Grows as Coronavirus Spreads.” Lohud. March 4, 2020. <https://eu.lohud.com/story/news/local/new-york/2020/03/04/coronavirus-new-york-jewish-stigma/4951183002/>.
- European Union Agency for Fundamental Rights. *Antisemitism: Overview of Antisemitic Incidents Recorded in the European Union 2010–*

2019. Luxembourg, 2021. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-antisemitism-overview-2010-2020_en.pdf.
- Federal Association of Departments for Research and Information on Antisemitism. *Handbook for the Practical Use of the IHRA Working Definition of Antisemitism*. Luxembourg, 2021. https://www.report-antisemitism.de/documents/IHRADefinition_Handbook.pdf.
- Greschler, Gabriel. "How Jews Have Fared During Pandemics Throughout History." *The Jewish News of Northern California*. March 19, 2020. <https://www.jweekly.com/2020/03/19/how-jews-have-fared-during-times-of-pandemic/>.
- Hannah Arendt Institute for Totalitarianism Studies. "The Radicalization of Stereotypes and Scapegoats in the Wake of the Spanish Flu in 1918." Accessed December 6, 2021. <https://hait.tu-dresden.de/ext/forschung/forschungsprojekt-4143/?lang=en>.
- Institute for Strategic Dialogue. *The Rise of Antisemitism Online During the Pandemic: A Study of French and German Content* by author Comerford, Milo, and Lea Gerster. Luxembourg, 2021. <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2021/06/the-rise-of-antisemitism-during-the-pandemic.pdf>.
- Institutul Național pentru Studiul Holocaustului din România "Elie Wiesel." *Raport de monitorizare a antisemitismului 2019–Aprilie 2020*. Bucharest, 2021. <http://www.inshr-ew.ro/wp-content/uploads/2020/05/INSHR-EW-Raport-monitorizare-antisemitism.pdf>.
- Institutul Național pentru Studiul Holocaustului din România "Elie Wiesel." *Raport de monitorizare mai 2020–aprilie 2021*. Bucharest, 2021. <http://www.inshr-ew.ro/wp-content/uploads/2020/05/Raport-monitorizare-2021.pdf>.
- International Holocaust Remembrance Alliance. "About the IHRA Non-legally Binding Working Definition of Antisemitism." Accessed December 6, 2021. <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antisemitism>.
- ISHR EW (@Institutul National pentru Studiul Holocaustului din Romania Elie Wiesel), "De la antivaccinare împotriva COVID la antisemitism e doar un pas." Facebook, June 15, 2021. <https://www.facebook.com/InstitutulElieWiesel/photos/a.708398199227842/4039519419449020/?type=3>.
- Jarvis, Jacob. "Fact Check: Does COVID Backwards Mean 'Possession by an Evil Spirit' in Hebrew?" *Newsweek*. August 8, 2021. <https://www.newsweek.com/fact-check-divoc-covid-hebrew-yiddish-1623317>.
- Liphshiz, Cnaan. "An Unwanted Symptom of the Coronavirus Crisis in France: Anti-Semitic Conspiracy Theories." *Jewish Telegraphic Agency*. April 2, 2020. <https://www.jta.org/2020/04/02/global/an-unwanted-symptom-of-the-coronavirus-crisis-in-france-antisemitic-conspiracy-theories>.
- Martin, Anca-Simina, and Simina-Maria Terian. "Știrile false: limite și perspective ale analizei lingvistice" [Fake News: Limits and Perspectives of Linguistic Analysis]. *Transilvania*, no. 10 (2020): 72-77.
- Neagu, Alina. "Primul caz de infecție cu coronavirus, confirmat oficial în România: Un bărbat din Gorj ce a intrat în contact cu italianul care a vizitat recent țara noastră." *Hot News*. February 26, 2020. <https://www.hotnews.ro/stiri-sanatate-23687251-primul-caz-infectie-coronavirus-confirmat-oficial-romania.htm>.
- Scurtu, Ioan. "Statutul politico-juridic al evreilor din Romania (1858–2004)." *Prof. Univ. Dr. Ioan Scurtu* (blog), December 22, 2011. <http://www.ioanscurtu.ro/statutul-politico-juridic-al-evreilor-din-romania-1858-2004/>.
- Terian, Simina-Maria. "What Is Fake News: A New Definition." *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 112-120.
- Sommer, Allison Kaplan. "Did the Spanish Flu Pandemic Really Lead to the Rise of Nazism?" *Haaretz*. May 6, 2020. <https://www.haaretz.com/us-news/.premium-did-the-spanish-flu-pandemic-really-lead-to-the-rise-of-nazism-1.8825631>.
- Veiga, Francisco. *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941: Mistica ultranaționalismului*. Bucharest: Humanitas, 1993.

WHAT'S NEW, SCOOPY DOO? OBSERVAȚII ASUPRA DINAMICII LEXICULUI ȘI A STRUCTURII GRAMATICALLE ROMÂNEȘTI ÎN SUBTITRAREA DESENELOR ANIMATE

Monica BORȘ

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: monica.bors@ulbsibiu.ro

WHAT'S NEW, SCOOPY DOO? OBSERVATIONS ON THE DYNAMICS OF THE ROMANIAN VOCABULARY
AND GRAMMATICAL STRUCTURE IN THE SUBTITLING OF CARTOONS

Abstract: An examination of the vocabulary and the current Romanian grammatical structure in the subtitling of recent cartoons identifies specific issues regarding grammatical, semantic, lexical creations, especially some extremely productive prefixes which circulate from one register of the language to another, according to the principle of communicating vessels. By analyzing the language on social networks and television channels, one can see how the same word, prefix or structure migrates from its specific area in that of everyday speech. One could transfer Pascal's principle from physics into language sciences and re-define it as the pressure of language use transmitted from one area of the language to another, manifested in the whole mass of speakers and in all directions. A wrong word or an aberrant grammatical form approaches the verge of imposing itself when the pressure of language use pushes it into areas other than those of its specific use.

Keywords: contemporary Romanian language, dynamics of vocabulary and of grammatical structure, cartoons subtitling, translation and linguistic creativity.

Citation suggestion: Borș, Monica. “What's new, Scooby Doo? Observații asupra dinamicii lexicului și a structurii gramaticale românești în subtitlarea desenelor animate.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 128-131.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.19>.

O examinare a lexicului și a structurii gramaticale românești actuale în subtitlarea desenelor animate evidențiază în seriile nou apărute (*Gașca pușorilor*, *Fancy Nancy*, *Navigăm cu Santiago*, *Daisy și Ollie*, *T.O.T.S.*, *Gigantozaurul*, *Familia Barbașapa*, *Blue*, *Craig și dumbrava*, *Grădinița dramei totale*, *Peripețiile lui Paddington*, *Micul meu ponei-viață de ponei* etc.) chestiuni și probleme de ordin gramatical, semantic, creații lexicale, în special sub forma unor prefixe extrem de productive în limba de azi care circulă dintr-un registru în altul al limbii, conform principiului vaselor comunicante. Urmărind limbajul de pe rețele de socializare, canale de televiziune, se poate vedea cum același cuvânt, prefix sau structură ajunge din zona în care a fost consacrat în zona vorbirii cotidiene. Am putea reformula principiul pascalian ca presiune a uzului lingvistic care se transmite dintr-o zonă a limbii în alta, în toată masa de vorbitori și în toate direcțiile. Un cuvânt sau o formă gramaticală

greșită devine un pericol în a se impune când presiunea uzului lingvistic îl/o împinge și în alte zone.

La o analiză de tip proces-verbal, se pot sintetiza următoarele probleme de ordin gramatical:

Categoria determinării este în derivă, de la vocativul nearticulat din refrenul *Eroilor în pijama*, de pe *Disney Junior*: „Eroi în pijama. / Nu strigați!”, la forme cazuale de acuzativ din limbajul personajele de pe *Jim Jim* care îndeamnă: „Spre titirez aerian!” (*Jim Jim*, 14.07. 2021, 15.04). Substantivele cu funcție de adresare nu au categoria determinării (și nici măcar o desinență care să facă posibilă materializarea funcției de adresare și indicarea destinatarului enunțului): „Bine, detectiv!” (*Jim Jim*, 14.07. 2021, 14.33); „Scuze, căpitan Cuțul!” (*Disney Junior*, 2.11, 21.37), „Îmi pare rău, căpitan Cuțul!” (*Disney Junior*, 2.11, 21.41), „Nu te grăbi, locotenent Scruffy!” (*Disney Junior*, 2.11, 21.40), „Multumim, pădurar Rocky!” (*Nick Jr.*, 4.11, 19. 07), „Ce

faci acolo, pădurar Rocky?” (*Nick Jr.*, 4.11, 19. 15), „Vom avea grijă, pădurar Rocky!” (*Nick Jr.*, 4.11, 19. 16), „Ai nevoie de ceva, agent Paddington?” (*Nick Jr.*, 4.11, 21.24), „Bine ai venit, călător spațial!” (*Nick Jr.*, 4.11, 18.21), „Bravo, țipar!” (*Nick Jr.*, 4.11, 19. 07) „Haide, Ponei!” „Serios, Ponei?” (*Nicktoons*, 15.07. 19.22).

Referențialul termenului alocutiv din ultimele două exemple este un ponei exuberant și impulsiv, care trăiește o serie de aventuri comice în seria *It's pony* de pe *Nicktoons*. Derapajele de limbaj derivă din faptul că atâta vreme cât sunt considerate substantive proprii, substantivele nume de animale fac obiectul genului personal, situație în care se impune utilizarea flexivului acuzativului complement direct, *pe*, a anaferei pronominale, a categoriei determinării (sau măcar a unei desinențe) pentru exprimarea vocativului, ceea ce nu se întâmplă: „Ponei, salvează Tuc-Tuc-ul!”, „Toată lumea urăște Tuc-Tuc-ul”. „Să reabilităm Tuc-Tuc-ul” (*Nicktoons*, 15.07. 19.28). „Ai auzit pinguinul?” (*Disney Junior*, 19.07, 17.45). Sau, dimpotrivă, se regăsesc alte trăsături ale genului personal, cum ar fi procliza articolului care face textul să sune impropriu: „Trebuie să-i spui lui Ponei” (*Nicktoons*, 15.07. 19.42). Cazul invers este utilizarea articolului hotărât în locul desinenței: „Arată minunat, doamna Brown!” (*Nick Jr.*, 2.11, 21.10).

Eludarea morfemului determinării are ca rezultat omonimia formelor și eliminarea oricărei opoziții cazuale; forma invariabilă a substantivului tinde să se generalizeze la toate cazurile: „Căpitan Cuțu nu ar fura”. (*Disney Junior*, 2.11, 21.39), „Toate indiciile merg către căpitan Cuțu”. (*Disney Junior*, 2.11, 21.38), „E o super idee, căpitan Cuțu!” (*Disney Junior*, 2.11, 21.38)

Confuzia operatorilor modali care organizează modalitatea; în exemplul: „Cred că îi trebuie încurajare” (*Minimax*, 15.07, 12.30), semul modal pe care verbul semiauxiliar ar trebui să-l confere sintagmei predicative este acela de *a avea nevoie* și nu de necesitate. De altfel, nici utilizarea substantivului la forma de singular nu ajută prea mult contextul, în spiritul limbii, verbul se asociază fie cu forma de plural, fie cu forma determinată nedefinit (are nevoie de o încurajare/încurajări). O altă problemă, mult mai extinsă, este că semnificația de modalitate conținută de modalizatorul verbal este aceeași cu cea a operatorului modal materializat în adverb, sau redată prin utilizarea concomitentă a două adverbe de modalitate sinonime: „Poate și Herbie ar putea ajuta” (*Minimax*, 15 iulie, 14.48), „Poate că e posibil să ne întâlnim și în persoană” (*Cartoon Network*, 9.08, 12. 09), „Poate putem găsi o altă rută” (*Cartoon Network*, 9.08, 12.36), „Poate poate ajuta dl Curry” (*Nick Jr.*, 2.11, 2.08)

Confuzia diatezelor în procesul de traducere duce la tipare sintactice denaturate. Daisy îi cere voie tatălui ei: „pot fi pictată pe față?” (*Minimax*, 15.07, 14.46). În limba română, sensul este redat printr-un reflexiv pasiv (sau, pentru un plus de nuanțare, factitiv): „pot să mă pictez pe față?”. Același efect îl au lipsa reflexivizării și folosirea diatezei active în locul celei reflexive: „Învață jucând, în fiecare zi pe *JimJam*” (*JimJam*, 14.07. 2021, 12.55), „Oprește la bancă, Daisy!” (*JimJam*, 14.07. 2021, 14.38)

Confuzii legate de actualizarea semantică și funcțională a sintagmei prepoziționale: în sintagma „ulei de bebeluș” (*Minimax*, 15.07, 15.59), trăsătura semantică prin care prepoziția ar trebui să actualizeze sintagma este *scopul, destinația* și trebuie semnificată

de prepoziția *pentru*, în alte contexte, prepoziția este superflua: „Să-l întrebăm la dimineață” (*JimJam*, 3.11, 21.24)

Derapaje în folosirea categoriei numărului în flexiunea pronomelui/ adjectivului pronominal: „Vă vom ajuta doamnă delfin. Puilul tău ...” (*Minimax*, 15.07, 15.15), a substantivului: „ați avut timp suficient să lucrați la droni” (*Minimax*, 15.07, 15.48), „suricate” (*Disney Junior*, 30.07, 16. 55) și a adjectivului: „cele mai nouă și mai grozave fursecuri” (*Nicktoons*, 21.07, 13.05)

Pseudoaverbializarea adjectivului: toate indicatoarele trebuie să stea drept (*JimJam*, 14.07, 12.47)

Greșelile cu cel mai mare impact se regăsesc la nivelul organizării sintactice a enunțului, deoarece afectează structura gramaticală, elementul care, alături de vocabularul fundamental, definește fizionomia unei limbi. Atunci când modificările ajung aici, este afectat elementul permanent și constitutiv al limbii, ceea ce reprezintă fundamentalul, stabilul. În afară de calcurile care au devenit obișnuite (cum ar fi asocierea adverbului *doar* unui verb): „Cum vorbeai cu prietenii tăi? *Doar strigam* foarte tare unii la alții” (*JimJam*, 14.07. 2021, 14.48), „Doar făceam puțină curățenie”. (*Disney Junior*, 4.11, 21.19), „Oricând aveți probleme, doar strigați după ajutor!” (*Nick Jr.*, 4.11, 18.39), structurile sintactice defectuoase constau în deplasarea subiectului din propoziția în care este exprimat în propoziția în care este omis și recuperat contextual din forma flexionară a verbului: „Așa arăți că tu îi la noi: ne protejezi” (*Disney Junior*, 20.07, 15.09).

În aceeași măsură, structuri eliptice ale căror componente absente sunt în mod normal recuperate de către vorbitor, în exemplele de față sunt nesaturate semantic: „Am o idee de panda albastru” (*JimJam*, 14.07, 15.02), „Erau veseli în legătură cu un jaf” (*Disney Junior*, 4.11, 21.43). În cântecelul despre câinele Kipper, reîntregirea semantico-sintactică a enunțului nu are loc, în ciuda contextului situațional, iar golul semantic care se vrea umplut prin ostensibilitate: „El face asta/crezi că-ai putea?/ Mai face și-asta” rămâne totuși un gol, prin neînțelegerea comparației: „Mai mult decât pisica mea”. În *Kate și Mim Mim* (*JimJam*, 19.07, 15.45), un personaj, referindu-se la ochii proprii, spune: „Îmi plac ochii așa cum sunt”. Posesivul suprimat nu poate fi reconstituit doar datorită prezenței pronomelui personal, fiind vorba de două componente sintactice: un complement indirect (îmi) și un atribut adjectival (mei).

Când structura eliptică este rezultatul omisiunii mai multor componente ale enunțului (agent, cauză), reîntregirea lui semantică nu mai este posibilă, elementele prezente nu au cum să preia sensul și funcția celor absente: „Fii atent cât de sus mi-a furat zmeul” (*JimJam*, 14.07, 15.01).

La capitoul impropriității semantice, ocurența unui cuvânt cum este *crocant* nu este posibilă într-un alt registru decât cel alimentar: „Frunza e crocantă iarna” (*JimJam*, 14.07. 2021, 14.43), iar sensul cuvântului „a maimuțări” în forma sa reflexivă, nu este cel de dicționar: „maimuță rea, nu te mai maimuțări printre lucrurile mele”. (*Minimax*, 15.07, 15.41), pentru că în contextul respectiv, maimuța caută ceva și face dezordine în lucrurile lui Teck. Puișorii îi pun căști prietenului lor Pistruias, pentru că nu este atent și nu poate termina traseul cu obstacole, scopul fiind „să nu mai auzi nicio distrageră” (*Disney Junior*, 4.11, 21.38). Se adaugă aici prețiozități lingvistice, cultisme: „Regret,

rechinelor, dar azi nu mă veți *servi* la masă” (*Jim Jam*, 3.11, 21.01)

Al doilea lucru care trebuie analizat are în vedere creațiile lexicale. În serialul *Ruff-Ruff, Tweet and Dave* de pe canalul *JimJam*, personajele folosesc *rotomobile* (*Rolly Pod*) pentru a se deplasa. Kate și Mim Mim din serialul cu același nume de pe *Minimax*, definesc găsirea grădini, după ce au rătăcit prin labirint, „o treabă mimtastică” (superlativ obținut de la Mim Mim, numele jucăriei de pluș a lui Kate). Daisy și Ollie montează un cort pe care îl numesc cortozaur (*Jim Jam*, 3.11, 21.17), adică un cort cu forma unui schelet de dinozaur. Gașca puișorilor folosește stații de radio oachi-cotcodachi și mini oachi-cotcodachi.

Motivarea numelor (analizată și în alte lucrări) presupune adecvarea sistemului denominativ la conținut. Unul din cei mai mari zburători de la T.O.T.S este Hank Penescu, pasărea flamingo este Zglobi. Gigantozaurul este alintat Giganto, *Parasaurolophus* se numește Voini, alte personaje cu nume sugestiv sunt Zâmbi, Istețica. O fetiță sofisticată dă numele serialului *Fancy Nancy* de pe *Disney Junior*. Și pentru că rafinementul este de origine franceză, Nancy infuzează enunțurile cu cuvinte din această limbă, ceea ce o face și mai Fancy. Câțelul ei (al cărui nume subliniază caracterul filofrancez al lui Nancy) este îndemnat: „-Frenchy, jetez!” (tradus „Frenchy, sar!”). Din păcate, nu este singura stângăcie a micuței rafinate și extrem de drăgălașe, limbajul ei amalgamând prețiozitatea cu lejeritatea „Ea iubește să fie rafinată la ceaiuri”. (*Disney Junior*, 20.07, 16.39) „n-o găsim pe nicăieri”. (*Disney Junior*, 20.07, 16.47).

Cățelușii simpatici se numesc Văfă (*Fancy Nancy*), Pistruiuș (*Gașca puișorilor*) un aspirant la Academia canină, simpatic, dar fără calitățile necesare aici (disciplină, atenție); la polul opus, adversarii prietenilor cățeluși, câinii-lup sunt conduși de temutul Zeus (*Prietenii cățeluși*). Paddington găsește un porumbel pe care, copiind tiparul numelui propriu, îl botează Pigeonton.

Familia Barbapapa de pe canalul Nick Jr. este o familie de boabe, alcătuită din Barbamama, Barbapapa și barbacopiii care au apărut prin plantare și s-au născut în aceeași zi de vară. Cei șapte copii au nume sugestive. Barbigol este roșu și sportiv; visul lui este să aibă drept casă un balon dirijabil și să devină pompier-vânzător de înghețată. Barbaartist (cel negru) este pictor, Barbablu (albastru) este om de știință; nu-i place să se trezească dimineața și vrea să locuiască într-o casă subacvatică. Barbazoo e galben, pasionat de natură și are multă imaginație; e altruist, se îngrijește de nevoile animalelor mici și nu se supără când acestea îi fură gustarea; vrea să își lase mustață când va crește și să devină un arbore mare care protejează toate animalele pădurii. Fetele familiei sunt: Barbalala verde și pasionată de muzică, Barbabelle (mov), frumoasă, narcisistă, rafinată, visând să devină prințesa Franței, și portocalia Barbotine, idealistă și convinsă că ar trebui ca toată lumea să fie preocupată exclusiv de spirit.

În serialul *Blue* (de pe *Disney Channel*) personajul eponim are o soră Bingo, o verișoară Briosa, iar mătușa lor este Caramela. În *Craig și dumbrava*, Jay este numit din cauza aspectului său fizic „lăbărțatule”. În *Pleacă de aici, unicornule!* (*Minimax*), unicornul este foarte mândru de porecla lui, Cornuleț. În *Grădinița dramei totale*, peștișorul grădiniței se numește Richard Plutescu.

Câteva toponime: ținutul în care se petrec întâmplările din *Gigantozaurul* se numește *Cretacia*, ținutul magic despre

care povestește prințesa din *Grădinița dramei totale* este *Selipilandia*. *Taffy* (de pe *Cartoon Network*) ratonul care se dă drept pisică, trăiește la un conac care se numește *Mai mult*, proprietatea miliardarei doamnei *Mai mult*. În seria *Aventuri cu Tip și Oh*, un extraterestru (Oh) din *Boovsland* ajunge în casa lui Tip. Cuvântul boov, care îl denumește pe locuitorul ținutului cu pricina, apare în formă nominală: „Nu ești decât un boov”. (*Minimax*, 9.07, 11.37), dar și adjectivală: „sunt cel mai boov fan al tău” (*Minimax*, 9.07, 11.40). Procedul prin care *boov* devine cuvânt de ordine este de mult utilizat în filmele animate. Ca să comparăm cu un serial mai vechi, în *Orașul Fructelor* din *Căpșunica*, *fructat* este cuvânt de ordine, utilizat cu valoare adjectivală - praful fructat este folosit pentru a schimba culorile - și adverbială: pălărie „fructat de frumoasă” (*Minimax*, 15.07, 16.01), „musafir fructat de bun” (*Minimax*, 19.07, 15.59), „fructat de sigură”, „fructat de frumos”, „fructat de bună” (*Minimax*, 19.07, sau într-o construcție calchiată: „fructat devine” (cu sensul de „am hotărât”) (*Minimax*, 15.07, 15.52).

În *Vampirina*, mecanismul este diferit; cuvântul *sperio-* este punct de plecare în realizarea cuvintelor compuse: *speriotreflă*, *sperioaboabe* etc., desemnând un univers aflat sub semnul lui *a-i speria pe ceilalți*. *Vampirina* este considerată „o gazdă speriotaculară” (*Disney Junior*, 4.11, 21.30)

Cel mai des întâlnit este prefixoidul/adjectivul/adverbul *super-*. El înzestreașă personajele de pe canalul *JimJam* cu „supersenzori” și „superabilități” (14.07, 12.55) și conferă personajelor din *Haideti, Tineri titani* „supermișcări”. Unul din „eroii în pijama” are un supercalculator (*Disney Junior*, 20.07, 14.39). Personaje de pe *Disney Channel* care (cu un clișeu) iubesc „surprizele înfricoșătoare” (20.07, 14.06), „iubesc Halloweenul” (20.07, 14.08) au parte de un „superspectacol terifiant”. Eroii de pe *Minimax* vor să-și răscumpere greșelile „fiind superbuni unul cu celălalt” (2.11, 18.19), ursulețul Paddington, vrând să laude arta abstractă, o ridică la superlativ: „este foarte grozavă (!) și este supertare”. (*Nick Jr.*, 2.11, 21.09).

În *Gașca puișorilor*, unul dintre personaje are „superpantofi” care îl ajută să câștige meciul, pentru că sunt „superbuni și rapizi” (*Disney Junior*, 2.11, 21.52), iar căpitanul Cuțu și tovarășii săi au „superidei” (*Disney Junior*, 2.11, 21.38; 21.53). Un exemplu al frecvenței prefixoidului îl găsim pe *Disney Junior* unde sintagma „misiune supersecretă” apare în 3 noiembrie, de patru ori în intervalul 20.48 - 20.52. Un alt exemplu de frecvență ne oferă canalul *Nicktoons*, pe data de 21 iulie, unde în interval de trei minute (de la 13.57 până la 14.00), numărăm zece ocurențe ale lui *super-*, înglobând valori morfologice diferite: „superfratele mai mare”. „-Vrei să ne jucăm de-a căluțul?” „- Super!” „-Voi face superotirea”. „-Super superotirea?” (întrebă Gaspar). „- Da, supersuperotirea”. „- Sunt cel bun superfrate mai mare”. „- Este cel mai super dintre toți superfrații mai mari”. „- Vei fi superfrățiorul meu!”

Un alt prefixoid care materializează superlativul este *mega-*, extrem de frecvent întâlnit în limba vorbită; în *Vampirina*, caracterizează *sperioaboabele*: „Boabele transilvănene au fost megatopăitoare” (14.43). Procedul cel mai întâlnit în dinamica limbii de azi constă în combinarea celor două prefixoide, *super-* și *mega-*. Un personaj declară construind un superlativ din două prefixoide: „Ești fratele meu supermega; te supermega iubesc” (*Disney Junior*, 15.07, 18.51), în *T.O.T.S* găsim „supermega zburători” (*Disney Junior*, 19.07, 17.49).

Deficiențele de limbaj sunt compensate de magie. În episodul difuzat în 21 iulie și dedicat Crăciunului, comparația dintre Crăciunul oamenilor și cel al familiei Bântuici nu poate cădea în defavoarea niciuna dintre ele, ele sunt doar diferite și atât. Moș Gheare este omologul lui Moș Crăciun, iar cadourile din familia Vampirinei sunt puțin altfel: „piftie din oase”, „brad uscat”, „șosete din pânze de păianjen”, „lapte cu lătrat”, „speriat prin cimitir”, „lustruitori de sicrie” „pe scurt orice monstroșenie” (14.44). Dacă în Transilvania aceste lucruri erau extrem de ușor de achiziționat (era suficient să te repezi până la magazinul din colț unde găseai oricând mâncare pentru vampiri), aici, în Pennsylvania, trebuie să plasezi comenzi pentru, de exemplu, lumânări parfumate sau pentru statuia unei ciori de rău-augur, prosoape care zboară prin vecini, pantaloni autoalergători, un sicriu de cumpărături, aripi de oțel sau un bandaj de mumie. Toate aceste lucruri numite generic „lucruri monstroase” sunt livrate de o vrăjitoare-curier. Pentru amuzamentul micilor telespectatori, se poate întâmpla ca pachetul care conține „schelete cântărețe și alte chestii din Transilvania” (un substantiv incluziv care arată cât de specializată e Transilvania în producerea și comercializarea de lucruri morbide) să fie livrate la adresa vecinului și, ca urmare, „dacă pachetul e din Transilvania e o problemă” (15.50). O sintagmă ca „nimicuri din Transilvania” bagatelizează lucrurile înfricoșătoare și circumscriu același clișeu despre Transilvania, patria vampirilor, definitivi ai identității românești. Vampirul care este de atâta timp vedetă de Hollywood (cu o sintagmă consacrată „Medienstar”¹) este, în persoana Vampirinei, un personaj agreabil, prietenos și care, ca orice minoritate se vrea acceptat și integrat în lumea oamenilor, în temeiul diversității globalizante. Acesta e și mesajul filmului: „*albastră sunt și cu dinți ascuțiți, dar nu sunt diferită de voi, să știți!*”

Gregoria, care este garguiul fam Bântuici și care nu se poate adapta Crăciunului și lumii oamenilor, hotărăște să se întoarcă în Transilvania, însă, convinsă apoi de Vampirina, se răzgândește și rămâne aici: „Familia este mai importantă decât o piftie și un pom transilvănean”. (14.42)

Sigur că „spiritul Crăciunului”² este anunțat de o fantomă care îi spune „am venit să-ți aduc spiritul Crăciunului” (13.32) „Spiritul Crăciunului”, această stereotipie utilizată până la sațietate, și în lumea oamenilor și în cea a vampirilor, îi bântuie în egală măsură pe oameni și pe vampiri: „știu exact ce-ți

trebuie ca să intri în spiritul Crăciunului” (13.32), „și în spiritul Crăciunului să fim acum” (14.40). În bună tradiție, spiritul Crăciunului întâlnește „spiritul cumpărăturilor” (14.46). Și pe Minimax „e spiritul Crăciunului” (2.11,18.15), „moșul îți aduce cadouri numai dacă intri în spiritul crăciunului: bunătațe, veselie” (*Minimax*, 2.11,18.15), iar dacă „n-ai intrat în spiritul crăciunului, ia-ți adio de la cadouri!” (*Minimax*, 2.11,18.15).

În seria nou apărută pe Nickelodeon, *Navigăm cu Santiago*, un pirat de opt ani, împreună cu echipajul său, descoperă comori ascunse și asigură liniștea și securitatea Mării Caraibilor. Ca format, continuă serii ca *Tom și copacul fermecat*, care, în situații-limită, folosesc magia pentru a restabili ordinea, și interactivitatea pentru a-l coopta pe micul spectator. Aici e vorba de două feluri de magie, dintre care doar magia Escarlatai este „însăpăimântătoare”, deoarece folosește praf magic pentru a-l determina pe Santiago să facă ce zice ea și să devină stăpâna mărilor. „Insula e plină de magie amenințătoare” (*Nick Jr.*, 2.11, 19.31), constată Santiago și îi avertizează pe ceilalți (echipaj și mici telespectatori): „Atenție la magia amenințătoare!” (*Nick Jr.*, 2.11, 19.32). „Magia poate fi găsită în toată cele 7 mări. Dar cel mai bun magician este magicianul pirat” (*Nick Jr.*, 2.11, 19.29), și, ca urmare, Santiago pornește în căutarea lui. Magia folosită de Santiago contracarează magia „însăpăimântătoare”. El folosește „un truc magic” pentru a distra „crapii magici” (*Nick Jr.*, 2.11, 19.32) și, în general, tot ce întâlnește în drumul lui este atins de magie: castelul este magic, insula este magică, piratul care umează să-l ajute, de asemenea; pentru a-l salva pe bunicul răpit, „avem (pluralul solidarității n.n) nevoie de un truc magic” (*Nick Jr.*, 2.11, 19.34); ca urmare, Thomas face vrăji, cântând la chitară.

În noua serie despre ponei de pe canalul Minimax, *Micul meu ponei-viață de ponei*, poneii participă la un concurs de briose roz în care nu au voie să folosească magia, ci să-și folosească strict abilitățile, dar, când ajung într-o situație-limită (cum se întâmplă în episodul *Dispariția*: poneii dispar ca urmare a unui truc magic făcut de Rarity), recurg la aceeași modalitate de a o rezolva: „Îmi trebuie o vrăjă!” (*Minimax*, 2.11,18.38).

Mai veselă sau mai întunecată (ca de ex dansurile magice care aduc mâncare și care îi transformă pe titani în sclavii demonului, trebuind să danseze toată viața), magia rămâne mijlocul care rezolvă orice dificultate și plasează în plan secundar eventualele asperități și defectiuni de limbaj.

Note:

1. V. Florian Kühner-Wielach, *Vampire. Monster – Mythos – Medienstar* (Kevelaer: Butzon & Bercker, 2010).
2. Rodica Zafiu, „Spiritul...” *România literară*, nr. 1 (2012): 15. Autoarea numește acest clișeu existent pe toate canalele (mass-media, e-mail, telefon etc.) „un exces ridicol al uzului”.
3. Episodul din 15 iulie din *Hai deți, Tineri Titani!* de pe *Cartoon Network*.

Bibliography:

*** *Dictionarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* [The Orthographic, Orthoepic, and Morphological Dictionary of Romanian Language], 2nd ed., revised and enlarged. Bucharest: Univers Enciclopedic, 2005/2010.

*** *Gramatica limbii române* [The Grammar of Romanian Language], vol. I-II. Bucharest: Editura Academiei Române, 2005/2008.

Bidu-Vrânceanu, Angela, and Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dictionarul de științe ale limbii* [The Dictionary of Language Sciences]. Bucharest: Nemira, 2001

Kühner-Wielach, Florian, *Vampire. Monster – Mythos – Medienstar*. Kevelaer: Butzon & Bercker, 2010.

Zafiu, Rodica. „Spiritul...” *România literară*, no. 1 (2012): 15.

REVIEW: MIHAELA MANCAȘ, METAFORA AFECTIVITĂȚII ÎN POEZIA ROMÂNEASCĂ

Valerica SPORIȘ

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: valerica.sporis@ulbsibiu.ro

REVIEW: MIHAELA MANCAȘ, METAFORA AFECTIVITĂȚII ÎN POEZIA ROMÂNEASCĂ

Abstract: The book *Metaphor of Affect in Romanian Poetry* authored by Mihaela MANCAȘ was published in 2020 with Bucharest University Press – the second book in which the author has tackled the topic of affect in Romanian poetry. It comprises a corpus of affect transposed to metaphor which makes reference to Romanian poetry belonging to different periods, ranging from the pre-modern period, the classical one and the first half of the 20th century. Her research proves the long-lasting connection between language and literature, fields which are successfully brought together by literary stylistics.

Keywords: affect, metaphor, poetry, stylistics, literature, context.

Citation suggestion: Sporiș, Valerica. “REVIEW: Mihaela Mancaș, Metafora afectivității în poezia românească.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 132-133.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.20>

Cercetările Mihaelei Mancaș privind limbajul artistic românesc (*Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, 1983; *Limbajul artistic românesc în secolul XX (1900-1950)*, 1991; *Limbajul artistic românesc modern. Schiță de evoluție*, 2005; *Tablou și acțiune. Descrierea în proza narativă românească*, 2005; *Lexicul afectivității și poezia românească din secolul XX*, 2014) demonstrează legătura indestructibilă dintre limbă și literatură, domenii armonizate de stilistică, în special de stilistica literară/estetică. În acest sens, este de reținut afirmația lui Leo Spitzer: „Stylistics, I thought, might bridge the gap between linguistics and literary history”.¹ În sialul cercetării categoriei *afectivității* în poezie se înscrie lucrarea *Metafora afectivității în poezia românească*, pe care Mihaela Mancaș o publică în 2020, la Editura Universității din București. Fenomenul literar este examinat din perspectiva stilisticii estetice, cu limitare, de data aceasta, la studiul unui trop deosebit de rafinat, la prezentarea structurii complexe a metaforei afectivității în creații lirice românești.

Conținutul cărții este organizat în patru secțiuni. Prima secțiune, de dimensiuni reduse – *Introducere* – reprezintă o privire de ansamblu asupra obiectului și a metodei de cercetare. După cum precizează autoarea, cartea cuprinde *un corpus* al afectivității, constituit din metafore, excerptat din poezia românească din mai multe perioade literare, de

la poezia premodernă la poezii „primului romantism”, apoi la perioada marilor clasici și, în final, la poezia primei jumătăți a secolului al XX-lea (p.7).

Secțiunea a doua, punctul forte, se constituie într-un studiu de stilistică aplicată, centrat pe metafora afectivității în poezia românească. Rând pe rând, ni se aduc în față structuri metaforice/metafore care individualizează stilul unor scriitori români, selectați de autoare (poetii Văcărești, Costache Conachi, Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Alexandru Macedonski, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, George Bacovia, Vasile Voiculescu și Alexandru Philippide). Autoarea aplică propriul algoritm stilistic, urmărind în opera fiecărui poet menționat câteva coordonate: expresia gramaticală a metaforelor, semantica metaforelor afective, câmpurile semantice din care au fost selectate metaforele afective, alte contexte metaforice sau inovații stilistice și concluzii. Câmpul ilustrativ vast, observațiile de finețe lingvistică, precum și demersul interpretativ demonstrează relevanța analizei stilistice. Cuvântul poate deține, în opinia Mihaelei Mancaș, două categorii de sensuri: înregistrate/consemnate în dicționarul explicativ al limbii (sensuri proprii și anumite sensuri figurate) și individual-contextuale. Indubitabil, semnificațiile contextuale inedite

domină în limbajul beletristic, opera literară fiind un teritoriu propice afirmării originalității autorului. Contextul poartă răspunderea în stabilirea gradului de expresivitate a cuvintelor/sintagmelor/enunțurilor, importanța contextului, atât pentru stilistician, cât și pentru criticul literar sau hermeneut, fiind o realitate indeniabilă. De altfel, stilistica a fost definită și ca „lingvistică a contextului”².

Ceea ce numim *limbaj afectiv* este actul lingvistic caracterizat printr-un grad ridicat de „conotație emoțională și de creație spontană”, întrucât faptul de limbă poate fi și expresia unui conținut afectiv (emoții, sentimente, stări de spirit, exprimate de individ/scriitor/jurnalist în diverse circumstanțe). Afectivitatea – manifestarea conținutului emoțional – reprezintă o sursă importantă a expresivității, iar metafora „sentimentelor” (p.248) este unul dintre mijloacele de rafinare a exprimării.

Lucrarea de față este centrată pe metaforă, tangențial aducându-se în discuție alte figuri de stil (epitetul, personificarea, comparația), arătând modul în care metafora afectivă construiește textul literar, de cele mai multe ori, prin cumul cu alte procedee stilistice (sonore, semantice și/sau sintactice). Metafora nu trebuie privită doar ca „podoabă stilistică”, întrucât este un fenomen complex. Ea devine însăși esența poeziei moderne. Metafora afectivității este „o constantă imuabilă a poeziei” (p.254), în opinia cercetătoarei. Pentru Mihaela Mancaș, interes prezintă și sesizarea modului în care metafora afectivă a evoluat. În consecință, s-a optat pentru abordarea (parțial) diacronică a fenomenului, în scopul prezentării particularităților (structurale, semantice) ale metaforei afective și a rolului ei în construirea textului literar. Studiarea acesteia întregeste imaginea asupra profilului stilistic al fiecărui poet și asupra poeziei în esență. Relevante particularități de limbaj și de stil sunt scoase în relief prin examinarea relației dintre metaforă și contextul poetic în care aceasta apare, precum și prin stabilirea rolului ei în exprimarea afectivității. În ceea ce privește demersul cercetării metaforei afective, autoarea a avut în atenție: formula structurală (sintactică), anumite sfere semantice, relația cu contextul, tematici predilecte, categorii de termeni afectivi prezenți în metafore, tipologie (explicite, implicite; lanțuri metaforice, metafore aflate în relație cu alte figuri) și funcții. Structura gramaticală a metaforei afectivității s-a dovedit a fi componenta cea mai constantă. Structura semantică a fost studiată din mai multe perspective, insistându-se asupra

raportului euforic-disforic și asupra anumitor zone tematice.

A treia secțiune – *Încheiere* – cuprinde concluziile cercetătoarei cu privire la ceea ce înseamnă prezența metaforică în poezie: „Secolul XX va lărgi nu atât numărul câmpurilor – nucleu și zone adiacente –, care rămân cam aceleași după Eminescu, cât reprezentarea lor concretă, prin lărgirea considerabilă a lexicului-metaforă caracteristic fiecărui scriitor.” (p.252). Rolul metaforei a devenit acela de „pilot al discursului liric”, dincolo de epocă și de notele distinctive ale autorilor (p.247). Dat fiind faptul că lirismul este strâns legat de afectivitate, de expresivitate, Mihaela Mancaș consideră că metafora afectivă poate deveni „criteriu de poeticitate” (p.254). Ultimele pagini ale cărții sunt rezervate de autoare unei liste a referințelor bibliografice, fundament al cercetării. Regăsim lucrări din sfera stilisticii, a criticii literare, precum și din domeniul complementare acestora.

Privită în ansamblu, cartea de față se remarcă prin complexitatea analizei, prin finețea și pertinenta observațiilor de natură stilistică, prin diversitatea trimiterilor bibliografice. Ea continuă seria contribuțiilor de marcă în domeniul metaforei (Paul Ricœur, *La métaphore vive*; Lucian Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*; Tudor Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*; Eugen Dorcescu, *Metafora poetică*; Elena Slave, *Metafora în limba română*; Elena Dragoș, *Morfosintaxa metaforei (secolul al XIX-lea)* ș.a.), nefiind însă vorba despre o abordare teoretică. Cercetătoarea este interesată de punerea în context a metaforei, de raportul dintre discursul poetic, mecanismele poeziei și termenii sau structurile metaforice. Literatura română, atât de vastă și de eterogenă, îi oferă material bogat de analiză și de interpretare stilistică. Mihaela Mancaș nu doar constată existența faptelor de limbă expresive, nu doar enumeră metafore afective, ci își argumentează alegerea.

În semn de recunoștință, în 2011, cercetătoarei i-a fost dedicat volumul *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș* – o lucrare monumentală, care omagiază activitatea sa prestigioasă, reunind contribuții din diverse domenii, cu abordări interdisciplinare. Contribuțiile lui Solomon Marcus (*Mihaela Mancaș: literatura ca fapt de limbaj*) și Alexandru Niculescu (*Grația lingvisticii sau despre Mihaela Mancaș*), care o vede pe Mihaela Mancaș mișcându-se „în știința limbii subtil, delicat, în pași de menuet” (p.10), deschid acest volum, care se adresează tuturor celor interesați de fenomenul literar, de lingvistică sau de stilistică.

Note:

1. Leo Spitzer, „Linguistics and Literary History”, in *Essays in Stylistics* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1967), 11.
2. Ștefan Munteanu, *Studii de lingvistică și stilistică* (Pitești: Editura Pygmalion, 1998), 122.
3. Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici* (București: Editura Teora, 1998), 200.

Bibliography:

- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe. *Dicționar de termeni lingvistici* [Dictionary of Linguistic Terms]. București: Editura Teora, 1998.
- Mancaș, Mihaela. *Metafora afectivității în poezia românească* [Metaphor of Affect in Romanian Poetry]. București: Editura Universității din București, 2020.
- Munteanu, Ștefan. *Studii de lingvistică și stilistică* [Research in Stylistics and Linguistics]. Pitești: Editura Pygmalion, 1998.
- Spitzer, Leo. *Essays in Stylistics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1967.

DISCLAIMERS

Sorin UNGUREAN

Lucian Blaga University Sibiu, Department of Anglo-American and German Studies

Personal e-mail: sorin.ungurean@ulbsibiu.ro

DISCLAIMERS

Abstract: Disclaimers are practical expressions of either renunciation or repudiation of interest of self or other, whether they be drawn up as formal clauses or as improvisations (acceptable substitutes). We use them to regulate social interaction by making certain limitations known to parties. Diversity of situations reflects in diversity of expression and means of enforcing such limitations; therein lies disclaimers' long and luxuriant history in virtually all cultures. Beyond their origin in the permanent need to amend things of practical relevance, their current popularity relates to the impetus of technological progress in communication and to the emerging forms of authorship and literacy.

Keywords: clause drafting; denial/disavowal; disclaim/-er; discourse; ESP; liability; small-print vs large-print text; warning

Citation suggestion: Ungurean, Sorin. "GDisclaimers" *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 134-143.

<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.21>.

A. Definitions and scope

Disclaimers are a quite particular species of functional discourse employed in regulating interaction between individuals or groups in terms of rights, powers, and obligations being renounced or denied. It occurs in the form of clauses and articles and is normally an integral part of behavior codes, contracts, or various legislation whenever their authors or beneficiaries need the assurance. Being a formal kind of text meant to address serious matters, it tends to be preserved in written/printed (that is, *permanent*) form. From a strictly *formal* perspective, this category should not include all negative or limiting messages that we create (as the prefix *dis-* might suggest), but only those that fit the definition closely.

The definitions themselves do not absolutely impose a certain format, so that a/any negative statement or text should turn into a disclaimer. Nevertheless, a degree of freedom will always exist, both in the creation and in the assessment of disclaimers, although primarily these are formal texts composed by professionals, in a legal or business jargon, and intended to function as one of the following (according to Legal-dictionary.thefreedictionary.com):

- 1) *denial or renunciation by someone of his/her title to property.*
- 2) *denial of responsibility for another's claim, such as an insurance company's refusal to admit coverage under an insurance policy.*
- 3) *statement of non-responsibility, as is made when dissolving a partnership or business.*

In the source just quoted, the first and the last definitions cover cases of a rather particular nature – limited to one's property, and to dissolution of a business, respectively, while the second refers to the general principle governing disclaimers, i.e. "denial of responsibility". Disclaimers are hence expressions either of self-denial or of denial directed at a different party, and are expressly created via language for specific, or special purposes.

The next reference source (which is business-oriented) has one particularized definition, given in the sense "hedge clause" (cf. 1, a preventative measure), and a more universal one (cf. 2), expressing two possibilities – the out-ward "denial or disavowal of a claim", and the in-ward renunciation of someone's (actual or potential) property or rights (Businessdictionary.com):

1. *Clause or statement in a document that tries to prevent creation of a warranty or contract. Also called hedge clause.*
2. *Denial or disavowal of a claim, or renunciation of interest in or title to a property.*

Even on a more general and relaxed level of understanding, "a repudiation or denial of a claim" (cf. Caruth & Stovall: 287) is "a defensive measure"; and since '*dis-claim*' is derived from and implies '*claiming*' – an action which involves the use of language – it follows logically that disclaimers will be *text*, serving the need to be explicit, precise, and commanding (Encyclopedia.com, citing *West's Encyclopedia of American Law*):

The denial, refusal, or rejection of a right, power, or responsibility.

A disclaimer is a defensive measure, used generally with the

purpose of protection from unwanted claims or liability. A restaurant may disclaim responsibility for loss or damage to a customer's personal property, or a disclaimer clause in a contract might set forth certain promises and deny all other promises or responsibilities. A disclaimer of warranty, which is provided for in the uniform commercial code, limits a warranty in the sale of goods. It may be general or specific in its terms.

In the act of disclaiming, the intention to “deny, refuse, or reject” is to be effected according to a logical scheme that involves: (i) understanding the context which requires disclaiming, (ii) deciding what aspects are relevant for the parties concerned, and (iii) actually expressing the disclaims; then (iv) communicating the disclaimer to the parties interested (Reference.com):

Q: How do I write a disclaimer form?

A: Quick Answer

Writing a disclaimer form for a business involves three steps: understanding the business and services offered, deciding the terms and making clients aware of the document. The disclaimer is a statement that intends to protect the services (or products), property, and information of a business or individual.

Nevertheless, not all disclaimers are tailored according to these exact principles – or, more importantly, exist as definite terms in an official document. Oftentimes, the necessity of denial/disavowal leads communicators to improvising text that may or may not be accepted as a disclaimer. If a rejection is the case, those are basically instances of wording that follow the general principle of negation, but do not conform with formal standards, being either oral in nature (and so, potentially devoid of witnesses) or, if written, being free-styled and frequently lacking the elements of rigor associated with formal/official appearance.

For most people, most of the time, “[a] disclaimer is a statement that is made to limit the scope of your potential liability.” (cf. Policymaker.io). It is customarily needed ahead of the potential liability, therefore it is an anticipatory type of action; exceptions are situations when the relation between parties changes along the way and alterations in business terms are needed. Statistically speaking, it is most frequently the formal expression of a limitation – either *repudiation* (denial of others' satisfaction) or, less frequently, an expression of *renunciation* (denial of one's own satisfaction).

As is made abundantly clear in all definitions quoted above, the nature of the limitation varies according to the context where the disclaimer is defined or used in real-life situations. Even loose explanations that we encounter on ‘how-to’ websites will express the gist of what these are about: “Disclaimers are everywhere – anytime someone is warning you of something, letting you know something for your own good, it's basically a disclaimer.” (Destinationlegal.com). The reasons seem to be rather obscure as to why guidelines for disclaimers are much easier to come across in digital environments than in actual composition manuals; on the

whole, this species is clearly under-represented in materials for training in the writing of utility texts.

As ubiquitous as they are common, disclaimers are easily ignored and melt in the background of our everyday experience. Yet, dealing with disclaimers closely creates an awareness that they share certain features with other forms of specialized discourse, particularly *warning messages* and *contingency clauses*. With those, disclaimers share the beneficiary's intention to anticipate situations (implying rights or obligations) that need be avoided, as well as specialized means of expression aimed at discouraging certain entities from pursuing undesired action. In the following sections, samples with commentary will detail such aspects further.

B. How disclaimers work

In order to achieve the best results, disclaimers are anticipatory, explicit, and conspicuous. The lack of these features lead to an effect that is largely diminished. Non-anticipatory (i.e. occurring post-factum), implicit (only derivable from other terms), and/or inconspicuous (e.g. in some way concealed in communication) disclaimers can still have an effect if there is a history of relevant activities apt to replace a missing or faulty disclaimer, and if the legislation does not provide, or provides inconclusively, for the situations applicable.

The golden principle *function determines form* apparently governs contract-drafting more definitely and decisively than other types of communication, as these texts are to be considered of critical importance (cf. for instance Adams: 60). The obvious function here is to state a limitation of rights or responsibility; to that specific end, “[a] disclaimer is a renunciation of one's legal right or claim or a repudiation of another's right or claim. And the verb *disclaim* has the corresponding meaning.” (Adams: 615).

Schultis et al. show repeatedly (pp. 22 ff etc, while describing American commercial regulations valid on state level) that commercial disclaimers “must be conspicuous” and “not unconscionable”, and authors of disclaimers will normally observe such rules. Nevertheless, the principle of fair warning is sometimes eluded if superior interests – such as, *exempli gratia*, the pursuit of profit beyond the other parties' interests – prevail. Transgression, however, is not possible in the absence of disclaimers (whose necessity is absolute in order to effect repudiation), but only by affecting conspicuousness or conscionableness.

Disclaimers are encountered in all departments of human interaction, in a remarkable variety of formulation. This state of affairs is a strong indication of *their versatile character*. By means of illustration, a corpus of disclaimer texts (see throughout this article samples no. 0-18) will provide opportunities to contemplate patterns of interaction (understood either anthropologically- or linguistically-wise). Notice how whenever something is at stake that may cause a loss for a relevant party, specific means are employed that serve the interest of the disclaimer beneficiary.

Even the enterprise least likely to beget conflict of interest

can resort to disclaimers in order to diminish the possibility of undesired developments in a relationship. Although disclaiming whatever should be avoided is not an infallible solution, it is effective most of the time. Below is an example of a researcher's attempt to avoid any misunderstanding between himself and others (potential collaborators) by way of a disclaimer. He made it conspicuous inside a dedicated website intended to popularize his research project and to ask for assistance, created in 2006. The author (a doctoral student) did that by using font of same size as the rest of the text on the homepage, and by placing the disclaimer (presented as such) in a position where it would be visible without the need to scroll down the page:

#1 *This website is not a business, neither part of, or associated with one. / Its purpose is to engage individuals in support of an academic project, / as defined inside this website.*

INTERPRETATION Author's point of view: "Looking for commercial interests here is pointless, as nothing is being sold or bought. My sole intention is to ask for informative support with my scientific project, see contents of website for relevant details." In all honesty, the idea at the origin of the disclaimer placement was to avoid any misinterpretations and complications arising from managing a website with "political correctness" in its URL. (No complications did arise.)

More often, though, a disclaimer is the instrument for ensuring a certain degree of stability in business relations (where the effective action power of the parties is concerned). In sales (and specifically in the drafting of sales contracts), this creation inherited from ancient Roman commercial practice is frequently used in forms that are adapted to the plausible situation:

#2 *Caveat emptor!* [Let the buyer beware!]

INTERPRETATION: Acceptance (and effects) of the service rendered by making this purchase (i) remain the customer's exclusive responsibility, and (ii) constitute an absolute condition of purchase.

Under this clause, the buyer automatically assumes any and all risks of dis-satisfaction upon buying the goods or service "as is" – no further complaint will matter between the selling and the buying parties. This classic maxim, sometimes rephrased to suit a specific situation in terms of adequacy and precision, is the most common disclaimer in commercial practice when an extended warranty is not intended for the goods being sold. In principle, the justification of this disclaimer is to protect a business from disruption in its activity, given that the buyer is normally given the chance to assess the goods and to consider the suitability of the purchase in advance. It should also be noted that, despite the universal character of *caveat emptor*, in recent times, commercial legislation tends to allow buyers the right to reverse any purchase (with the exception of some perishables) within a grace period of (in Romania, e.g.) thirty days, and with "No questions asked".

Taxonomies of disclaimers may be derived from several

perspectives, distinctions being made by form, or by function of denial or limitation. The different cases resulting can be placed in a descriptive diagram that describes exclusively linguistic mechanisms, as follows:

Disclaimers, Types:

By form:

- Communication channel:

Written (disclaimers-proper)

Oral (basic – limited, likely contestable)

- Degree of formality:

Disclaimers-proper (conforming with standards)

Improvisation (free-styled)

By function:

- Direction:

Self-oriented, i.e. renunciation (yielding rights or benefits of self)

Outward, i.e. repudiation (denying others' rights or benefits)

- Specialization:

Commercial (selling goods, or leasing property)

Property (especially inheritance and ownership rights)

Service (e.g. EULA)

From a sociolinguistic perspective, observations are relevant in a general description of disclaimers regarding (i) the type of society or lesser group involved, (ii) its context and history of behavior, or (iii) the relationships established with other entities. Related communicative functions of the juridical and business orientation – in particular, the warning and contingency types – often interfere with the area of disclaimers, as can be seen below (warning-type announcements and contingency clauses or similar text).

Furthermore, pragmatically relevant are some rather special cases of practical law that are effected in the absence of the expected authority, e.g. the "I renounce you!" disclaimer that works as a powerful pragmatic tool in parts of the Islamic world, which can be used by husbands in order to shortcut the divorce process (traditionally, uttering the formulation is enough to effect divorce). *Talaq* is the respective Islamic term for 'divorce' achieved privately; it denotes dissolution of marriage when a Muslim man can sever marital ties with his wife by initiating a speech event that should have "I renounce you!" at its illocutionary core, while being addressed at the respective spouse (cf. News18.com): "Triple talaq, or talqa-e-biddah as its *sic* known among Muslim communities, is a practice which gives a man the right to divorce his wife by uttering 'talaq' three times in one sitting, in any form including email or text message, without his wife's consent."

Exceptions aside, in most cultures the necessity for preservation of decision has led to the absolute prevalence of written over spoken text. Indeed, such necessity has played a major role in the development of writing systems, composition, and eventually specialized jargon as well as repositories of rules and regulations governing social relationships:

#3 *Verba volant, scripta manent.* [Spoken words fly away, written words remain]

“If you wish a lasting effect of your words, write them down!”, i.e. written and signed clauses prevail over oral agreements. (If you prefer to settle important issues in speech, you will find that approach marred by ephemerality.)

One should not believe, though, that once a disclaimer is in place, all necessary social regulation is completed. Apart from the activities specifically attached to business partnerships, official bodies can ensure that disclaimers do precisely what they are supposed to. Notable examples are regulations establishing the conspicuous character of disclaimers (as well as any relevant commercial information) on the Romanian national market, e.g. the obligation to sell imported goods with accompanying documentation translated into Romanian, and to avoid, in the presentation of disclaimers that are included in commercial ads, a font size that is illegible (print), or a speaking rate that is non-intelligible (audio). The samples below are warnings of fame in the Romanian mass-media; one is related to the sale of pharmaceutical products, while the other to the airing of video materials that are potentially offensive to viewers:

#4 (a) *Acest medicament se poate elibera fără prescripție medicală. Citiți cu atenție prospectul și informațiile de pe ambalaj. Dacă apar manifestări neplăcute, adresați-vă medicului sau farmacistului.* [This medicine is issued without a prescription. Be informed and act responsibly with regard to using it. Should negative effects occur, contact your physician or druggist]. (b) *Atenție, urmează imagini cu puternic impact emoțional...* [Caution needed! The following content may cause viewers a strong emotional impact].

(a) Aired via radio and TV. Traditionally, the three-statement-long warning was uttered in three short breaths, at a very high speed (this particular delivery being the oral equivalent of the small-print presentation). After a number of years when the announcement was run at hardly intelligible rate, the regulating body (CNA, the National Audiovisual Council) decided it should be reformatted for better access by the audience (cf. the National Audiovisual Council decision #378). The distinction between over-the-counter and prescription medication is a critical part of market regulation in the western countries; in Romania, it tends to align itself with benchmarks established by the European Union (of which the airing of warnings like this is an example). (b) This warning (endemic in the TV environment), apparently intended to ward off sensitive viewers, is likely to result into an increase in audience, as for some, a dissuasion of this type will work as an attention trigger. The illocutionary effect of *Atenție, ...* is the opposite of what would be expected from the disclaimer if taken for its face-value; hence, it would be reasonable to expect TV producers to deliberately speculate this paradox to their advantage (i.e. increasing the audience of their news

programs).

Explicit and conspicuous anticipation of future situations that we wish to avoid: that is the functional mechanism of disclaimers, and it is made effective by denying oneself or others certain rights or privileges. In the following section, various types of disclaimer are described, showing the working relationship between form and contents in a multiplicity of expressions.

C. Form and contents of disclaimers

Communicators' interests (cf. definitions and scope, supra) define disclaiming text, along with its informative contents and adequate style of expression. Contents must be intimately connected to the disclaiming function. In the following example, let us consider the worlds of knowledge that can be concealed behind this succinct formulation coming from a given person of interest:

#5. *No comment!* The relevant individual(s) will not make any comments.”

The repudiation occurs at a time when comments are expected, while the point of denying access to information is basically for self-protection (or sometimes for the sake of third parties). Additionally, it is implied that, should anyone think they have heard anything else apart from the disclaimer, that message will have no effect whatsoever: “No comment!”, beside promising not to let anything out on the case of interest, cancels everything else that may have been said. NB. The power of the spoken *No comment!* resides in the usual context in which it is issued, with a number of witnesses compelled by convention to accept such tactical decisions from persons of interest.

A two-word disclaimer can enforce all expectations – if only the speaker of it will be consistent in attitude and remain silent. Some philosophical and legal implications of exercising the right to remain silent are obviously at work here, among which the right not to self-incriminate oneself reigns supreme (cf. the Fifth Amendment to the US Constitution, which states “nor shall [any person] be compelled in any criminal case to be a witness against himself”, and similar provisions in the legislation of other countries). Other situations deeming *No comment!* necessary are those when the scarcity of relevant information and the need to be objective in the case of an ongoing investigation runs contrary to the need of the press to learn the truth.

At the opposite end of the range of possibilities of expression, the need to avoid a future predicament may be such that any possible contingency whatsoever is worth including explicitly in what can turn out to be a *very* lengthy, tentatively exhaustive disclaimer. This much detail in a repudiation text is rarely the case, yet it is not specifically forbidden by rules governing the use of disclaimers:

#6 *Disclaimer does not cover misuse, accident, lightning, flood,*

tornado, tsunami, volcanic eruption, earthquake, hurricanes and other Acts of God, neglect, damage from improper reading, incorrect line voltage, improper or unauthorized reading, broken antenna or marred cabinet, missing or altered serial numbers, electro-magnetic radiation from nuclear blasts, sonic boom vibrations, customer adjustments that are not covered in this list, and incidents owing to an airplane crash, ship sinking or taking on water, motor vehicle crashing, dropping the item, falling rocks, leaky roof, broken glass, mud slides, forest fire, or projectile (which can include, but not be limited to, arrows, bullets, shot, BB's, shrapnel, lasers, napalm, torpedoes, or emissions of X-rays, Alpha, Beta and Gamma rays, knives, stones, etc.).

"We admit no responsibility, whatever the possible, or inescapable (*Acts of God*) source of your problem may be." NB. The encasing formulation (i.e. "Disclaimer does not cover"), nevertheless, is marred by the negation of the verb "cover", implying – if the text is read carefully – that all those *force-majeure*-type events are *not* included, in fact (unless the disclaimer is elsewhere and this text only refers to it, which is not the case). A most ample disclaimer is thus self-canceled by an (apparently) accidental negation. In the absence of "not", this would be the *absolute disclaimer*: "Disclaimer [does] cover (i.e. *denies any compensation for*) about forty-four different specific situations, plus other Acts of God".

In pragmatic terms, the previous sample is an extreme application of the Maxim of Relation, although constituting an ostentatious abuse of (at least partially) the Maxim of Manner, as well as of the Maxim of Quantity (cf. Paul Grice's Maxims, under the Cooperative Principle). At the same time, the disclaimer at hand is a quite interesting development from the perspective of the Maxim of Quality, whereby one tries to give information that is *truthful*. In this anticipatory type of situation, obviously one cannot be truthful in the standard sense (as the situations of relevance have not occurred yet), but we can reasonably agree that the excess of detail is based on a relevant history, as "these things happen" (and consequently have an impact on the author's ability to fulfill his/her obligations).

Disclaimers are, generally, examples of applied pragmatism, whenever an intended function is followed with consideration and competence to the end that is desired. Consider the following sample and its lack of ambiguity, along with its corporate source:

#7 *DISCLAIMER OF WARRANTY* *The software is licensed "as-is." You bear the risk of using it. Microsoft gives no express warranties, guarantees or conditions. You may have additional consumer rights or statutory guarantees under your local laws which this agreement cannot change. To the extent permitted under your local laws, Microsoft excludes the implied warranties of merchantability, fitness for a particular purpose and non-infringement.*

The clarity of "as-is" and of "Microsoft gives no express warranties, guarantees or conditions." leaves the end-users doubt-free – they will have to either "bear the risk of using [the software]" or renounce it.

Apart from disclaimers-proper (and makeshift-disclaimers taken in their immediate sense of utility), there are aspects of *tort law* (legislation dealing with management of civil wrongs) whose actual contents rely on the non-mediated experience of many individuals whose mission is precisely the avoidance of tort. In corporate and legal circles, a folklore has resulted based on a considerable wealth of existing cases that involve life with disclaimers.

At times, the power and persistence of certain legal or other binding text/discourse can be perceived as utterly crushing to a party, and may be compared to God's inflexible decisions. A humorous maxim was inspired by analogy with the text at Job 1:21, ". . . the LORD gave, and the LORD hath taken away; blessed be the name of the LORD." (Job's reaction upon learning about the death of all of his children and the loss of all of his property):

#8 *The large print giveth and the small print taketh away.*

A fair warning to anyone inclined to ignore the fine print/bold print cleavage. (This being a disclaimer about disclaimers.) Also: the conclusion that (as of "taketh away") people *do* as a matter of fact ignore disclaimers ("the small/fine print" in legal documents and binding text).

Should we feel as powerless and distressed as innocent Job, that state may still be our own making. "If you do in your life as the law (/as the Bible) asks of you, you will be protected against all harm" is a rather simplistic view; but if harm comes your way, it may be because in fact you have ignored the fine print in some contract or other. When installing new software on their computers for instance, people are ever in a hurry to complete the operation and enjoy using the new application, and so rush to click "I agree" to allow the installation process to proceed although they have not read and considered the relevant terms thoroughly. (The same usually happens when we sign a contract for a cable TV, or telephone or data transmission service etc.) Sooner or later, they find themselves complaining about various issues resulting from the use of the respective program or service.

Nevertheless, a world where everybody – absolutely everybody – reads and considers through all implications in agreements that they become part of is hard to imagine. A paradox of sorts appears when the principle of free engagement may be affected by complete knowledge of applicable terms (in the sense in which e.g. if the beneficiaries knew all clauses in a contract, they would renounce entering it). Legally speaking, it is freedom of contract that is at stake, which is part of the general freedom that people should enjoy in modern-day life. A description of this vital issue goes as follows (Bandsuch, in Kolb: 2205).

The freedom to contract as desired was a much-protected legal principle under early common law and still is in many ways. Caveat emptor, let the buyer beware, was a natural consequence of such a principle, since the parties were entitled to enter into a contract as they chose. However, the freedom was not so absolute as to ignore how fraud or duress would impair such freedom and the resulting contract. In that

same vein, failure to satisfy a promise regarding the quality or type of good would also invalidate a contract as failing to meet its warranty, though the warranty was required to be expressly communicated.

As the samples selected for illustration throughout this text will have us believe, any type of contents is within the possibilities associated with disclaiming future or permanent predicaments. And as shown at the very beginning of this presentation, it is ultimately the purpose and the function pursued that will establish what the contents of the disclaimer should be specifically.

D. Versatile diversity

People's anticipation and prevention of future litigious issues determine them to produce, often by way of improvisation, a broad diversity of disclaimers. Even if drawn as an after-effect of intense feelings at work (e.g. frustration over past negative experiences), and drafted on the spot, a disclaimer can still reach its intended audience, and attain its goal; this may happen despite flaws such as expression oblivious of composition rules or lack of formal rigor. Below is such an example – an unsigned handwritten notice posted at the entrance (indoors) of an apartment building in Sibiu, urging some residents to quit disturbing neighbors for access and to get their own electronic access keys (the original spelling is preserved):

#9 *LOCATĂRI!*
NU MĂI DERANȚAȚI PE
ALȚII, LUAȚI VĂȚI CARTELA
ȘI DESCHIDEȚI VĂȚI
UȘA!

[Residents! Quit disturbing others, get your own keys and let yourselves in!]

Certain individuals collecting benefits at the expense of others is a rather common experience in communities everywhere. An unwritten social contract is supplemented by a written clause meant obviously to regulate relations among the members of the relevant group. Aside: Despite the claim that “others” are disturbed, the possibility exists that this is the exclusive opinion of the harassed individual who wrote and/or posted the message.

From a sociolinguistic point of view – studying the mores and behavior patterns of a given social group – such samples of folk discourse (albeit half-literate) are extremely valuable. They too “hold a mirror up to life”, and offer precious insight both into the manner of expression of the “common people” and into their lives and established inter-relations. Apartment-building postings or notices in particular are a rich source of “flavored” discourse, samples of which are often posted in bunches on web portals specializing in humor; an established sub-category consists of examples authored by more or less illiterate or inept *admin*'s (i.e. apartment-building superintendents).

Sample #8 above demonstrates for the mindful reader

of utility-destined discourse that quite a few disclaimer-like texts are not *disclaimers per se*, but are simply made, via overt intentions, to work as such. Consequently, these can be defined fundamentally by their function (– to avoid future undesired possibilities, one way or another), rather than strictly by their form (i.e. non-standardized – at least not the manner that legal clauses in official documents are by formally denying future possibilities). In established business, though (cf. *infra* samples #9 and 10), disclaiming has long established repositories of dedicated formulations that, as expected, accompany mainstream-media productions.

In the mass publication of books (and in the Anglosphere, for the most part), set disclaimers are printed at the beginning of the volume, in order (a) to ascertain the copyrights that apply; and (b) to limit the unlawful circulation of the book, as the samples below illustrate for books printed in the UK over the past few decades. Occasionally, a notice defining the extent to which multiplication of the copyrighted material is permitted is included on the back of the title page, such as (c). Finally, in fiction publishing, the wording along the lines of (d) is recommended.

#10 (a) *[Author's name] has asserted his/her right under the Copyright, Designs and Patents Act, 1988 to be identified as the author of this work.* (b) *This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser.* (c) *Copyright. The law allows a reader to make a single copy of part of a book for purposes of private study. It does not allow the copying of entire books or the making of multiple copies of extracts. Written permission for any such copying must always be obtained from the publisher in advance.* (d) *This is a work of fiction. Names, characters, businesses, places, events and incidents are either the products of the author's imagination or used in a fictitious manner. Any resemblance to actual persons, living or dead, or actual events is purely coincidental.*

(a) Assertion and enforcement of the fact that the name next to the title of the book is the actual author of the book (denying the right of other entities to name themselves authors of the work in question and derive benefits).

(b) Does consent supersede *form*? This may not be clear enough for some readers. Ultimately, it may seem that one can “lend, resell, hire out, or otherwise circulate by way of trade or otherwise” a book if “any form of binding or cover other than that in which it is published” is not the case (i.e. if the book is preserved as it was sold in the first place). Ultimately, the formula seems to impose the impossibility of circulating the book in a form other than the original one. (c) We can only speculate on the probability that such a notice will deter people from making as many copies of copyrighted materials as they please, no matter what the law says – when said law is all but inapplicable. In emerging nations such as Romania, millions of full copies of countless

books have been made with no permission from publishers whatsoever. Deeper-level reading: a consideration of the codes that apply legal principles but apparently lack the means of enforcement. (d) The perfect cover for whatever use of names, characters etc to be considered fictitious, any resemblance to reality a matter of coincidence. Sample (d) is an inspired illustration of the power of the written word in general, and of a disclaimer in particular: make-believe (- words, nothing more), but strong enough to eliminate future encumbrance. Apparently, all that a writer has to do to enjoy freedom of action is say the magical words: "This is a work of fiction. ...".

In the cinematic environment (feature presentations), another set of disclaimers apply for similar purposes (cf. Wikipedia: 'All persons fictitious disclaimer'), as follows:

From about 2000 on, the traditional legal disclaimer for American studio films and TV series has been expanded to include greater threats on copyright infringement, as well as distancing the production from promoting the use of tobacco products, and also to assure audiences that no animals were harmed. Modern-day boiler plates are along the following lines:

#11 (a) *This motion picture is protected under the copyright laws of the United States and other countries throughout the world. Country of first publication: United States of America. Any unauthorized exhibition, distribution, or copying of this film or any part thereof (including soundtrack) may result in civil liability and criminal prosecution. The story, all names, characters, and incidents portrayed in this production are fictitious. No identification with actual persons, places, buildings, and products is intended or should be inferred.* (b) *Copyright © (year) (production company). All rights reserved.* (c) *No person or entity associated with this film received payment or anything of value, or entered into any agreement or connection with the depiction of tobacco products.* (d) *No animals were harmed in the making of this motion picture.*

(a) Disclaimer of copyright protection; of origin of production; of unauthorized use; of privacy or protection (two sentences); altogether, those clauses settle the most important legal issues regarding the production and distribution of the respective motion picture. (b) Making a legal claim on copyright/ownership rights. The wording of these disclaimers differs from jurisdiction to jurisdiction, as does their legal power. (c) Avoidance of tobacco-related issues. Should the statement be true, we can ask whether the absence of this disclaimer implies receiving and entering, respectively. (d) Avoidance of animal-rights issues (same question applies as above, c).

A disclaiming text can thus be any message apt to serve the functions based on which disclaimers are formally defined. An example of a rather unusual disclaimer – which can also be taken as the artistic team's statement of intent – is the boilerplate text running at the beginning of every episode of the TV series *Fargo* (FX, 2014-):

#12 *This is a true story. / The events depicted in this film took place in Minnesota in [year]. / At the request of the survivors, the names have been changed. / Out of respect for the dead, the rest has been told exactly as it occurred.*

"We are committed to telling the truth about what happened." Deeper-level interpretation (more realistic): "We pretend to tell the events as they happened for the sake of artistic effect; your job is to play along, which is part of the suspension-of-disbelief convention at work – by default – between artists and audiences." Some viewers may soon experience the suspicion that the recurring disclaimer is no more than a made-up device, a mannerism of sorts inserted for artistic effect only (see also Page's comment).

Authors of a cinematic narrative may want to direct their audience toward a certain frame of assimilation and/or interpretation of a piece of art. A possible example of how this works is given in a voice from the distant future at the very start of Roberto Benigni's production *La vita è bella* (1997):

#13 *Questa è una storia semplice, eppure non è facile raccontarla; come in una favola c'è dolore, e come una favola, è piena di meraviglia e di felicità.* [This story is simple, but not easy to tell; like in a fable, there is pain, and like a fable, it is full of wonders and happiness.]

Although "a simple story", this cinematic account also contains "pain, wonders, and happiness" – implicit reasons for the public to watch the tale with intense attention (see deeper-level interpretation at previous sample).

Artistic creativity aside, the kinds of situations where a disclaimer is needed for the most practical reasons are beyond count. In ancient Roman times, estates that were protected by guard dogs often had such a warning (#13a) visible outside the entrance; in our day, protection of private property (b) can transcend the very substance of that most traditionally cherished of institutions and social contracts whereby the parties may pledge to share a living "...for better, for worse, for richer, for poorer..." (basic Protestant wedding vow):

#14 (a) *Cave canem* [Beware of (the) dog!] (b) *Except as otherwise provided below, Prospective Husband and Prospective Wife waive the following rights: To share in each other's estates upon their death. To spousal maintenance, both temporary and permanent. To share in the increase in value during the marriage of the separate property of the parties. To share in the pension, profit sharing, or other retirement accounts of the other. To the division of the separate property of the parties, whether currently held or hereafter acquired. To any claims based on the period of cohabitation of the parties.*

(a) The proto-warning against unlawful or unwanted access. NB. This will also warn passers-by who would *not* trespass anyway. (b) Prenuptial agreement, conceived as a waiver of rights traditionally associated with marriage. A prenuptial agreement or waiver (informally, a 'prenup') is not a disclaimer *per se* but still serves as one, therefore it is worth

including in our presentation.

Apart from the cases when entities selling goods wish to avoid or to limit further responsibilities, probably the next most usual situation is the limitation of access to certain places. The first implication of the warning is that the interdiction not only implies, but is to some extent based on the capability of those warned to ignore it (an exception is apparently the case with #14d just below). In different contexts, and with varying degrees of concern involved, any of the following – and many others – can be employed as disclaimers of access:

#15 (a) *NO TRESPASSING!* (b) *POLICE LINE, DO NOT CROSS!* (c) *AUTHORIZED PERSONNEL ONLY!* (d) *Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate!* [Abandon all hope, ye who enter here!]

(a) Denying access onto a private property. Yet, in the wrong context (no private property, or no right to deny access) the felicity of the message fails and the warning is but a jocular message (as when placed on the door of one of the family's children). (b) Denying access onto a crime scene during a police investigation. (c) Denying access to anyone lacking the credentials to enter an area. (d) Warning those who enter Hell that there will be no return/escape. Consider the absurdity of the warning against an action (i.e. entering the Underworld) which naturally is not, cannot be the voluntary option of those warned!

Conversely, the warning may be issued in a form other than written (if volatile, being repeated as many times as needed), for the good of the warned. The following message (#15a) is played back on loudspeakers in Italian rail stations, while #15b is a possibility either when a fire or a fire drill occur; finally, #15c and similar warnings are supposed to help avoid both accidents and the responsibility of those who make risky passage possible (such as builder of bridge, owner, local authority etc):

#16 (a) *Treno in transito! Allontanarsi dalla linea gialla!* [Transiting train approaching the station. Keep away from the yellow line (alongside the platform)!] (b) [fire alarm going off in a building] (c) *Betreten auf eigenen gefahr / Betreden op eigen risico* [Use at own risk] (d) *Tout abus sera puni!* [Any and all abuse will be punished.]

(a) Implied: “Consider yourselves warned! If you ignore this message and get harmed, we decline responsibility.” Potential harm and compensation may still be subject to a ruling in a court of law: the rail company is not automatically exonerated of any legal responsibility. (b) Expressing at 100+ dB the emergency that all those present should immediately exit the premises (or otherwise proceed as instructed). (c) Message intended: “There is a risk. Tread with care.” (d) General warning limiting access and threatening to punish abuse, as provided by law.

What the warning-type samples listed above have in common

is the intention to avoid “loss of life and limb”. People grow educated with the practical knowledge that by taking such warnings seriously, they will enjoy a good chance of survival in the physical environment. Nevertheless, from the myriad possibilities that an individual encounters in a lifetime, most have little, if anything, to do with life safeguarding but are simple, practical everyday matters; the disclaimers listed (a) through (c) below are some of the most frequently encountered:

#17 (a) *No shoes, no shirt, no service.* (b) *Batteries not included.* (c) *Some assembly required.*

(a) “Do not expect us to do business with you in the absence of decent dressing [on your part]!” (Lack of decent dressing brings about lack of service.) (b) “Do not find yourself unable to use the device you have purchased for lack of power!” (therefore, “Buy the batteries needed for operating this device separately!”) (c) “Do not expect to unwrap the goods and find them in utilizable form!” (ergo “Be ready to do some assembly work when the goods have been delivered!”)

Whether serving individual or group, private or public purposes, in formal or informal contexts or expression, disclaimers are part and parcel of our existence. The functions addressed or expressed cover all walks of life and are executed via all means available – as long as some form of denial or interdiction is the case.

The disclaiming offspring of human experience with legal terms may emerge in the most unexpected forms. An ad-hoc folklore develops around disclaiming actions, attitudes, behavioral patterns etc currently trending in the digital media, and addressing various social issues. A complex of factors will decide its success (popularity), among which creator's *inspiration* and favorable *context* are decisive.

Memes circulated along a variety of channels are powerful vehicles for the commandment of the day on the public agenda. A play on words from the massive manifestations for democracy in early-2017 Romania directed against PSD (the then-ruling Social-Democrat Party) had its leader Liviu Dragnea's first name included in a pun intended to re-negotiate the social contract after passing *Ordonanța de urgență 13* (“a piece of emergency legislation . . . [meant] to weaken the punishment for abuse of power, negligence while in office and conflict of interest [which] decriminalised some forms of corruption, if the financial damage caused amounted to less than roughly £38,000”, cf. Gillet):

#18 (a) *We don't beLiviu!* (b) *No amu-i bai!* [Now there's trouble!]

(a) “We reject your assurance that the Emergency Ordinance 13 is good for Romania. Furthermore, we reject the Government and its authority.” (b) One of many warnings on banners displayed during mass protests, this time showing regional flavor (the extended north-Transylvanian area including Cluj, where the author witnessed this message). The same idea as in (a) is implied – deeming the government an illegitimate one.

Wherever the chances are ripe that an infringement on the interests of the party promoting a disclaimer will occur, those are the domains most likely to breed disclaimers. We should note, though, that the “selling party” and the “buying party”, respectively, are separated by all odds in becoming the *disclaiming party*. Although buyers disclaiming future eventualities are not unheard of (– as corporate entities rather than individuals), it is fundamentally the seller’s job to somehow limit the warranties granted. To counterbalance that situation, (i) an educated market (buying-wise) will promote those businesses (sellers) that do not abuse their position; and (ii) official regulating bodies will also defend the buyers’ interests and rights. (Naturally, these achievements are possible only on a free market, under the rule of law.)

E. Conclusions

For all their polymorphic capacities and ubiquitous nature, disclaimers will be considered and employed as such according to what our needs dictate us. Whatever changes is ever the context, which means eventually that people’s renewed perceptions of reality will derive inspiration and create disclaiming discourse anew. Human creativity is, in this field, at its best, revealing versatile luxuriance in the form of rather modest-sized communications.

In systemic terms, the universal behavioral pattern *Approach–Withdrawal* appears to be implicated in disclaimer-related activities. Its natural form is modified via culture, in the sense that, all things being equal, *approach-type* marketing activities for goods and services are paired in principle with *withdrawal-type* actions of limitation of warranty or benefits for said goods and services (ergo disclaimers). Having acknowledged that pattern, the great problem that remains to be solved, in theoretical as well as in practical terms, is how exactly to balance the two opposite trends, since they are also

complementary (one cannot exist without the other).

*

Disclaimers render upon us the chance of acting against the most burdensome given of all, the *irreversibility* of our actions, by attempting to prevent the worst from happening. One may find himself, when confronted with the anguish of an unfortunate choice, calling on the simple action that lies at his fingertips when functioning in a virtual environment: *press Ctrl + Z and undo the wrong*; but in the real world, the option is but an immaterial illusion, a mere worthless husk of the godly power to fundamentally change things *a posteriori* – once bad things have occurred, and all may seem lost.

What we do in disclaimers may come closest to such feat: proposing a limitation that is applicable to whatever wrongs may prey upon us – except in the future, never in the past. We act in our disclaiming activities as resolutely as is humanly possible toward the ultimate advantage that post-modern humans claim: to undo whatever doing is no longer acceptable before it happens. Alas, retroactive/reparatory action is only available in relation to matter as soft as the manipulation of bytes of information that IT makes possible. But then, soft-matter work is not the godly, definitive work, but only temporary molding before a finite shape is decided upon.

Homo dubius is anguished in expectation of the moment when time, space, matter, information, and energy altogether will cease to resist human purpose. Until that day arrives, we are left with such means as disclaimers and similar devices, minute parts of the larger, more complex system of social organization. A simple and sensible thing to do at this late stage of our discussion is to think it all over, seeking possibilities of fixing implacable wrongs, and write a new disclaimer:

#19 *This supersedes all previous disclaimers.*

A means of reverting all previous acts that may be deemed improper at some point in time. A universal disclaimer.

Notes:

1. Political-correctness.info. On-line from mid-2006 to late 2007. Text placed on Homepage (contents by Sorin Ungurean).
2. A classical-Latin disclaimer turned maxim, preserved to this day as part of our common Western heritage.
3. Another classical-Latin disclaimer turned maxim.
4. (a) Warning traditionally recited at high speed at the end of over-the-counter-medicine ads on radio and TV; (b) Warning uttered by Romanian news anchors to introduce video material of a shocking nature.
5. ‘Magical’ expression used by public figures in critical contexts when caution prevails over the necessity to explain what is happening and is of interest to the public.
6. The “mother lode” of all comprehensive disclaimers, by anonymous author (available online at Fiction.net, Greenkeys.tv etc).
7. Disclaimer of Warranty (MS) Microsoft Corp. “End-User License Agreement” (*EULA*). Included with the data package downloaded by the author on a personal computer, circa June 2004.
8. Humorous yet cynical variation on a biblical theme, in quasi-legalese.
9. Notice posted at the entrance of an apartment building on the outskirts of Sibiu – written in green marker, hand lettering as reproduced above; conspicuous *in situ* in December 2015 (extant 2015–2016).
10. (a), (b) Set text on verso of title page, UK publications (books); (c) Set text; see for illustration, among others, Carter and Long. *The Web of Words* (Cambridge University Press, 1987), p. ii; (d) set text on verso of title page, novels and short stories (works of fiction).
11. (a) – (d) specialized disclaimers featured in “American studio films and TV series” (motion-picture boilerplates).
12. *Fargo*. FX, 2014–. Season 1 first aired 2014 (ten episodes); Season 2, 2015 (ten episodes); Season 3, 2017 (ten episodes); and Season 4, 2020

- (eleven episodes). Superimposed text, consecutive plates.
13. *La vita e bella*. Italy, 1997. First lines in the film.
 14. (a) Disclaimer made conspicuous in certain places across the classical Roman world; (b) Prenup contents can obviously vary. For the quoted variant, see Burnham: 378, or Findlaw.com.
 15. (a) – (c) Official notices posted in places where unauthorized access is prohibited; (d) Arguably, the most famous (because powerful) line in Dante Alighieri's *Divine Comedy* (*La divina commedia. L'Inferno*. Canto III, v. 9). Beside the traditional rendering of Dante's verse in English, others are available as well, e.g. "All hope abandon, ye who enter in." (Longfellow, in Alighieri: 23).
 16. (a) Recurring warning announcement played back in loudspeakers, in Italian rail stations; (b) Fire alarm – in different ages of history, effected via different means of noise-making; (c) Bilingual (German/Dutch) sign on a small wood bridge; a picture of it is included in the "Disclaimer" article, Wikipedia (a–c: Warning disclaimers meant to safeguard "life and limb"); (d) Universal message warning against committing misdeeds, in French.
 17. (a) Posted at the entrance of certain venues of business where (i) the need for dress decency in the interaction is real; and (ii) there is a good chance that some customers might otherwise ignore such requirements (e.g. in the proximity of beaches and swimming pools); (b) Text accompanying electric appliances that do not include batteries needed in operation; (c) Printed on goods such as certain furniture packaged in a compact form, as parts, for the sake of easy transportation.
 18. (a), (b) Two of many disclaiming messages made conspicuous by protesters in Romania in early 2017 and later, anti-corruption and anti-government coalition of citizens.
 19. A type of disclaimer meant to revoke previous ones.

Bibliography:

- Adams, Kenneth A. *A Manual of Style for Contract Drafting*. Third Edition. Chicago: American Bar Association. Business Law Section, 2013.
- Alighieri, Dante. *Dante's Divine Comedy*, edited and with introductory text by Anna Amari-Parker, translation by Henry W. Longfellow. London: Arcturus, 2018.
- Bandsuch, Mark R. "Warranties." In *The Encyclopedia of Business Ethics and Society, Volume 5*, edited by Robert W. Kolb. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2008.
- Britannica.com. "Warranty." Accessed June 30, 2016. <https://www.britannica.com/topic/warranty>.
- Burnham, Scott J. *Contract Law for Dummies*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2012.
- Businessdictionary.com. "Disclaimer." Accessed June 30, 2016. <http://www.businessdictionary.com/definition/disclaimer.html>.
- Caruth, Donald L., and Steven Austin Stovall. *NYC's American Business Terms Dictionary*. Lincolnwood, IL: National Textbook Company, 1994.
- CNA [National Audiovisual Council (of Romania)]. "Decizia nr. 378" [Decision no. 378]. Accessed July 10, 2021. <https://cna.ro/Decizia-nr-378-din-19-05-2011.html>.
- The Constitution of the United States. *The Bill of Rights*. Accessed October 21, 2021. <https://www.archives.gov/founding-docs/bill-of-rights-transcript>.
- Destinationlegal.com. "Disclaimers: Everything you need to know." Accessed July 10, 2021. <https://destinationlegal.com/blogs/resources/disclaimers-everything-you-need-to-know>.
- Encyclopedia.com. "Disclaimer" (citing *West's Encyclopedia of American Law*, 2005). Accessed June 30, 2016. <http://www.encyclopedia.com/topic/Disclaimer.aspx>.
- Fiction.net. "Standard disclaimer." Accessed June 30, 2016. <http://www.fiction.net/std.disclaimer.html>.
- Findlaw.com. "Sample Premarital/Prenuptial Agreement." Accessed July 21, 2017. <http://family.findlaw.com/marriage/sample-premarital-prenuptial-agreement.html>.
- Gillet, Kit. "'We don't BeLiviu': how Romania is rising against corruption." <https://www.newstatesman.com/culture/2017/02/we-don-t-beliviu-how-romania-rising-against-corruption>. Accessed July 10, 2021.
- Greenkeys.tv. "Read this legal notice before entering the website." Accessed June 30, 2016. <http://www.greenkeys.tv/disclaimer/>.
- Grice, Paul. "Logic in Conversation." Reprinted in *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
- The King James Version Bible. *The Book of Job*. Chapter 1, verse 21.
- Legal-dictionary.thefreedictionary.com. "Disclaimer." Accessed June 30, 2016. <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/disclaimer>.
- News18. "Two Years of Triple Talaq Law: All About the Legislation That Banned Instant Divorce by Muslim Men." August 1, 2021. Accessed December 12, 2021. <https://www.news18.com/news/india/two-years-of-triple-talaq-law-all-about-the-legislation-that-banned-instant-divorce-by-muslim-men-4033220.html>.
- Page, Max. "The Truth Behind That Fargo 'True Story' Disclaimer." Accessed June 30, 2016. <http://popdust.com/2014/06/18/fargo-true-story-hoax-history-real-events-coen-brothers/>.
- Polymaker.io. Accessed February 1, 2021. <https://polymaker.io/disclaimer/>.
- Reference.com. "How do I write a disclaimer form?." Accessed June 30, 2016. <https://www.reference.com/business-finance/write-disclaimer-form-aeeee8a51f28b52a?q0=cdpArticles>.
- Schultis, Lawrence, and al. *Contractual Limitations of Liability, Warranties and Remedies*. New York: Pillsbury Global Sourcing, 2006.
- Ungurean, Sorin. Political-correctness.info. On-line circa June 2006 – December 2007
- en.Wikipedia.org. "All persons fictitious disclaimer." Accessed June 30, 2016. https://en.wikipedia.org/wiki/All_persons_fictitious_disclaimer.

CONSIDERAȚII LINGVISTICE PRIVIND FITONIMELE ROMÂNEȘTI CARE IMPLICĂ TERMENUL „CRĂCIUN”

Radu DRĂGULESCU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: radu.dragulescu@ulbsibiu.ro

LINGUISTIC CONSIDERATIONS ON ROMANIAN PHYTONIMS CREATED
WITH THE TERM CRĂCIUN (CHRISTMAS)

Abstract: Our paper aims to reveal an inventory, an interpretation and a statistical analysis of Romanian names of plants which implicates the term Crăciun (Christmas), spread through the botanical terminology, a phenomenon which, as considered by E. Coșeriu is not enough highlighted (given that the individual speaker became creator of language / poetry whenever he named a flower. Botanical popular terminology has primarily a practical value, designating, distinguishing and categorizing elements of the plant kingdom within the given natural reign, but also has a high theoretical significance, especially for linguists, both by the ethmons to which they send back and by the metaphorical meanings the phytonims mostly have.

Keywords: Romanian phytonyms, ethnobotany, linguistic imaginary, Christmas, Crăciun

Citation suggestion: Drăgulescu, Radu. “Considerații lingvistice privind fitonimele românești care implică termenul crăciun.” *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 144-146.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.22>.

Analiza noastră pornește de la colaborarea cu Constantin Drăgulescu, în vederea realizării *Dicționarului explicativ al fitonimelor românești*¹. Prin publicarea *Dicționarului de fitonime românești*², Constantin Drăgulescu a ridicat numărul numelor românești de plante cunoscute la 25.837, aparținând unui număr de 3.978 specii. La acestea se adaugă 3.685 nume de soiuri și 748 termeni care desemnează organe de plante. Astfel, fitonimia românească însumează, la momentul actual, peste 30.000 de termeni. Între fitonimele românești am identificat 15 fitonime care includ termenul *Crăciun*. Etimologia este controversată. Conform DLR³, este posibil să se fi rostit cu rotacism (*crăciur*), caracteristică a elementelor latine din limba română. *Lexiconul de la Buda* propune drept etymon (*in*)*carnation*, *-onem*. A. Densusianu și O. Densusianu propun *creatio*, *-onem*. H. Schuchardt aduce în discuție varianta *Christi jejunium*, iar P. Papahagi *calatio*. În opinia lui C. Drăgulescu⁴, termenii *crace*, *crăci* „ramuri” ar proveni din substrat, derivate din autohtonul *crăciun* „butuc, trunchi” (crăciunul „trunchiul” face/are crăci). Termenul *crăciun* este întâlnit și la slavi și la maghiari. Schuchardt, Jagic, Berneker⁵ consideră că slavii au preluat termenul de la români, iar maghiarii de la slavi. O atestare a vechimii termenului este prezența sa în dialectele aromân și meglenoromân. Cu forma actuală îl

întâlnim în *Pravila* de la Târgoviște (1652): „Și de aci pre cășlegile Crăciunului... s-au apucat de Tatari”⁶

În fitonimia românească am identificat, spuneam, 15 fitonime create cu ajutorul termenului *Crăciun*. Am evitat apropierea de termenul *cracă/crăci*, cu toate că, uneori, este adusă în discuție apropierea acestor cuvinte. De exemplu, nu ne interesează aici fitonimul *cracă* (posibil *Iris pseudacorus*): probabil de la *cracă* „ramură”. Tulpina (inflorescența) acestei specii de iris este ramificată. Dacă, într-adevăr, numele aparține unei specii de iris, C. Drăgulescu⁷ consideră că ar fi vorba, mai degrabă, de o etimologie populară după un fitonim derivat din rad. i.-e. *(s)ker- „a tăia”, luând în considerare corespondentele sabie, săbioară, cuțite, cuțitoi, cosită, catiță și propune și comparația cu rus. *krak* „tufă”. Nu exclude nici legătura cu ornitonimul *cracă* „cioară”, planta având fructul asemănător ciocului acestei păsări (și meglenoromânii numesc pasărea *cracă*⁸). La fel, *lumânărea-crăcoasă* (*Verbascum chaixii*), *flori-în-crăngi* (*Matthiola incana*) și *crăcuțe* (*Consolida regalis*), o plantă ramificată, al cărei nume, consideră C. Drăgulescu⁹, nu provine de la această caracteristică, ci de la același termen *cracă* „cioară” (ornitonim provenita de la *cra-cra*), dată fiind morfologia frunzei, cu aspect de picior de pasăre (corespondentul german/săsesc este *Krähenfüsschen* „piciorușele ciorilor”, magh.

szarkaláb „piciorul țării/coțofanei”).

Fitonimele sunt explicate și enumerate mai jos, alfabetic, precizând pentru fiecare denumirea științifică și pot fi grupate, din punct de vedere al formării lor, în cel puțin trei categorii. Dintre fitonimele analizate, nouă sunt concentrate într-un termen unic: *crăciun*, *crăciunăreasă*, *crăciunărică*, *crăciunel*, *crăciunele*, *crăciunică*, *crăciuniță*, *crăciuneasă*, *crăciunească*. Patru se compun din doi termeni, trei formate dintr-un substantiv în nominativ + substantiv în genitiv, alcătuind un atribut substantival genitival, substantivul în genitiv fiind termenul analizat în lucrarea de față: *floarea-Crăciunului*, *ruja-Crăciunului*, *steaua-Crăciunului*. Unul este construit dintr-un substantiv în nominativ și un adjectiv calificativ provenit din toponimul Crăciunel: *mere-crăciunești* (cu varianta *crecinești*). Din trei termeni se compun două fitonime, ambele formate dintr-un substantiv în nominativ + prepoziție simplă + substantiv în acuzativ, formând un atribut substantival prepozițional: *mușcată-de-Crăciun*, *palmier-de-Crăciun*. În privința posibilității studierii semantice a nomenclaturilor, Simina Terian consideră că „textele realizează adeseori o reorganizare a opozițiilor echipolente din lexicul primar sub forma unor opoziții graduale și/sau privative”¹⁰.

Am adoptat ortografia propusă de DOOM2, conform căruia se scriu cu cratimă substantivele compuse cu unitate semantică și gramaticală mai mică decât a celor scrise într-un cuvânt, eventual, cu articulare și flexiune și la primul element, având structura substantiv + prepoziție + substantiv, substantiv + substantiv în nominativ, substantiv (articulat) + substantiv în genitiv. De asemenea, DOOM2 prevede generalizarea scrierii cu cratimă a compuselor nesudate care denumesc specii distincte de plante¹¹:

Crăciun (*Begonia metalica*, *Phyllocactus ackermanni*), < Crăciun, Sărbătoarea Nașterii Mântuitorului, (25 decembrie). Plantele înfloresc (și) iarna. Cea de-a doua specie e numită și de germani Weihnachtaktus, iar de francezi cactus de Noël. În opinia lui C. Drăgulescu¹², numele românesc al sărbătorii nu vine din magh. Karácsony, ci împrumutul a fost în sens invers iar termenul și-ar avea originea în butucul ce se ardea la solstițiul de iarnă nu numai de către români, ci și de către albanezi, germani, britanici ș.a., albanezii numind seara din ajunul Crăciunului *náta e buzmit* „noaptea buturugii”). Meglenoromânii numesc Boadnic atât ajunul Crăciunului, cât și butucul pe care îl ardeau atunci. C. Drăgulescu consideră că acest butuc era numit de români crăciun (dar și călindău), de macedoromâni cărtșun și de albanezi kercuni și arată că sărbătoarea traco-dacică precreștină este amintită încă de Vergiliu, în *Georgice* (locuitorii adunau „trunchiuri de stejar și ulmi întregi”, pe care le puneau pe foc). C. Drăgulescu¹³ trage concluzia că din numele butucului/trunchiului (crăciun), ramurile care dau din el au fost numite crăci (cf. rom. cracă și ucr. krak „ramură”) și că legat de butucul care se ardea, s-a lansat și ipoteza că termenul crăciun ar veni din rad. i.-e. *perku- „stejar” (> lat. quercus și celt. latinizat Hercinia silva).

Crăciunăreasă (*Epiphyllum truncatum*) a se vedea crăciun.

Crăciunărică (*Epiphyllum truncatum*) a se vedea crăciun.

Crăciunel (*Bergenia crassifolia*, *Epiphyllum truncatum*, *Phyllocactus ackermanni*, *Rhipsalis crispata*) a se vedea crăciun.

Crăciunele (*Bergenia lingulata*, *Rhipsalis pachyptera*) a se vedea crăciun.

Crăciunică (*Bergenia crassifolia*, *Epiphyllum truncatum*) a se vedea crăciun.

Crăciuniță (*Begonia semperflorens*, *Bergenia crassifolia*, *Bergenia lingulata*, *Epiphyllum truncatum* sin. *Schlumbergera truncata*, *Euphorbia pulcherrima*) a se vedea crăciun.

Crăciuneasă (*Epiphyllum truncatum*, *Phyllocactus ackermanni*) a se vedea crăciun.

Crăciunească (*Epiphyllum truncatum*) a se vedea crăciun.

Floarea-Crăciunului (*Euphorbia pulcherrima*): < lat. floris, florem, specie ornamentală care înfloreste și în decembrie, în preajma Crăciunului.

Mere crăciunești, cecinești (*Malus spp.*): < top. Crăciunel; fitonimul măr cf. lat. *melus < lat. malus, gr. melon, málon, alb. mollë). Se cunosc peste 700 de nume populare de soiuri de măr (majoritatea aparținând speciei *Malus domestica*).

Mușcată-de-Crăciun (*Bergenia crassifolia*) are miros puternic, caracteristică pe care o evidențiază fitonimul, cf. fr. muscat, rom. muscat, mușcător, mischet, mișchet (tc. misket < pers. mušk), respectiv germ. Muskat. Specia aceasta înfloreste și iarna, la Crăciun (a se vedea crăciunică).

Palmier-de-Crăciun (*Veitchia merrillii*) < fr. palmier, palme (< lat. palma, numele palmierului, îndeosebi al curmalului). Fitonimul poate fi un calc după engl. Christmas palm (fructele se maturează în decembrie).

Ruja-Crăciunului (*Helleborus niger*) calc după germ. Christrose (fr. rose de Noël, engl. Christmas rose); Românescul rujă are corespondențe cu bg., scr. ruža („trandafir”, dar și alte specii cu flori trandafirii ori cu miros de trandafir). În opinia lui C. Drăgulescu¹⁴, fitonimul ruja avea, inițial, semnificația „roșu”, cf. și fr. rouge „roșu” regăsită și în lat. rosa „trandafir”, germ. Röschen „trandafirăș”.

Steaua-Crăciunului (*Euphorbia pulcherrima*): specie ornamentală care înfloreste și în decembrie, în preajma Crăciunului.

Fitonimele sunt sugerate, în special, de implicațiile religioase și momentul din an în care înfloresc speciile respective. Apoi, ar urma cele care datorează denumirile aspectului lor fizic, dar aceste două categorii se împletesc. Două au o explicație de natură strict lingvistică, fiind calcuri din alte limbi.

Așa cum am mai arătat¹⁵, lexicul botanic al unei zone reprezintă un adevărat tezaur lingvistic. Cunoașterea acestuia are o importanță majoră, botanica populară fiind o componentă a culturii unui popor. Studiul fitonimelor poate oferi indicii interesante despre originea termenilor și despre istoria și spiritulitate a comunităților umane care le folosesc. Terminologia botanică populară are și o uriașă însemnătate teoretică, îndeosebi pentru lingviști, atât prin etimonurile la care trimit, cât și prin înțelesurile conotative pe care le au cele mai multe fitonime.

Acknowledgement: This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS/CCCDI - UEFISCDI, project number PN-III-P3-3.6-H2020-2020-0160, contract no. 55/2021.

Note:

- 1.Constantin Drăgulescu, *Dicționarul explicativ al fitonimelor românești* (Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2018).
- 2.Constantin Drăgulescu, *Dicționar de fitonime românești* (Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2018).
- 3.DLR II, p. 867.
- 4.Drăgulescu, *Dicționarul explicativ*, 245.
- 5.DLR II, p. 867.
- 6.Ibid., 866.
- 7.Drăgulescu, *Dicționarul explicativ*, 263.
- 8.Ibid., 264.
- 9.Ibid., 265.
- 10.Simina-Maria Terian, *Textemele românești. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale* (Iași: Institutul European, 2015).
- 11.DOOM2, p. LXX-LXXIII.
- 12.Drăgulescu, *Dicționarul explicativ*, 264.
- 13.Ibid.
- 14.Ibid., 704.
- 15.Constantin Drăgulescu, Radu Drăgulescu, *Contribuții la cunoașterea limbii geto-dacilor. Denumirile dacice de plante* (Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2000); Constantin Drăgulescu, Radu Drăgulescu, *Considerații asupra unor lexeme daco-geto-trace* (Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2014); *Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with Terms Related to the (Holy) Cross. Communication, Context, Interdisciplinarity*, vol. 4, Targu Mures (2016): 308-328; *Considerații lingvistice asupra fitonimelor formate cu ajutorul termenului de origine latină „ochi”*, *Transilvania*, nr. 8 (2019): 46-55; *A Linguistic Exploration of Romanian Phytonyms which Include Terms Related to Saint Mary*, în *Literaturgeschichte und Interkulturalität. Festschrift für Maria Sass*, Peter Lang, 2019, p. 389-416.

Bibliography:

- DLR, Tomul II, Litera C [Tome II, Letter C]. Bucharest: Editura Academiei Române, 2010.
- DOOM. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2005.
- Drăgulescu, Constantin. *Dicționar de fitonime românești* [Romanian Fitonims Dictionary]. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2018.
- Drăgulescu, Constantin, Radu Drăgulescu. *Contribuții la cunoașterea limbii geto-dacilor. Denumirile dacice de plante* [Contributions to the Knowledge of the Geto-Dacians: Dacian Plant Names]. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2000.
- Drăgulescu, Constantin, Drăgulescu, Radu. *Considerații asupra unor lexeme daco-geto-trace* [Considerations on some Geto-Dacian Lexemes]. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2014.
- Drăgulescu, Radu. “Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with Terms Related to the (Holy) Cross.” In *Communication, Context, Interdisciplinarity* 4, Targu Mures (2016): 308-328.
- Drăgulescu, Radu. “Considerații lingvistice asupra fitonimelor formate cu ajutorul termenului de origine latină ‘ochi’.” *Transilvania*, no. 8 (2019): 46-55.
- Drăgulescu, Radu. “A Linguistic Exploration of Romanian Phytonyms which Include Terms Related to Saint Mary.” *Literaturgeschichte und Interkulturalität. Festschrift für Maria Sass*, edited by Doris Sava and Stefan Sienerth, 389-416. Berlin: Peter Lang, 2019.
- Drăgulescu, Radu. “Expresia latinității în fitonimia românească din sud-estul Transilvaniei.” *Transilvania*, no. 9 (2019): 64-72.
- Terian, Simina-Maria. *Textemele românești. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale*. Iași: Institutul European, 2015.

VALEURS PARTICULIÈRES DES CLITIQUES DATIFS EN FRANÇAIS ET EN ROUMAIN (EXEMPLES EMPRUNTÉS AUX PROVERBES)

Maria - Rodica MIHULECEA

Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: maria.mihulecea@ulbsibiu.ro

SPECIAL VALUES OF THE UNSTRESSED PRONOMINAL FORMS IN THE DATIVE IN FRENCH AND
IN ROMANIAN (EXEMPLES SELECTED FROM THE PROVERBS)

Abstract: In this paper we want to make a contrastive presentation, in French and in Romanian, upon the way the unstressed pronominal forms having the function of complement in the Dative are used in proverbs. We also want to emphasize the similarities and the differences between the two languages – when we speak about the morpho-syntactic and the semantic levels. Such differences and similarities occur especially when it comes to the possession relationship. Most part of our study is dedicated to presenting some special values of the unstressed pronominal forms in the possessive Dative – including the variant of the Dative with an attributive function and the ethical Dative. We have done this research in order to establish to what extent the use of such constructions varies. We shall also emphasize the specific constructions in Romanian where the Dative has a neutral value and the analytic Dative is thought as a prepositional group in the colloquial language. In order to illustrate this phenomenon in a better way, we relied our study on a corpus of proverbs and adages which were selected from specialized collections and electronic versions of some dictionaries.

Keywords: unstressed pronominal forms, Dative, possession, pronoun, proverb.

Citation suggestion: Mihulecea, Maria - Rodica. "Valeurs particulières des Clitiques Datifs En Français et en Roumain (exemples Empruntés Aux Proverbes)". *Transilvania*, no. 11-12 (2021): 147-152.
<https://doi.org/10.51391/trva.2021.11-12.23>.

1. Introduction

Dans cette étude, nous nous intéressons au fonctionnement des pronoms compléments clitiques en français et en roumain, plus particulièrement aux clitiques datifs, dans le but de souligner les similitudes et les différences entre les deux langues, dans l'expression de la possession.

Après une présentation générale de la relation de possession et du comportement des clitiques datifs dans les deux langues mentionnées, notre analyse porte surtout sur les clitiques qui entrent dans la réalisation du datif possessif et des datifs explétifs (datif éthique et datif neutre) et sur les valeurs sémantiques que ces formes pronominales manifestent dans les constructions datives. À cet effet, nous avons utilisé la

méthode de l'analyse contrastive français-roumain.

La relation de possession est l'une des relations interpersonnelles que l'on trouve dans toutes les langues. Dans sa *Grammaire du sens et de l'expression*, Patrick Charaudeau¹ parle d'« une relation d'interdépendance entre, au moins, deux êtres dont l'un constitue le pôle de référence de relation ». Chaque langue recourt à ses propres procédés pour exprimer les types de possession, que ce soit aliénable ou inaliénable. Ainsi, par exemple, en français, le déterminant possessif accompagne le nom de parenté : *ma mère, mon frère, ma femme*, tandis qu'en roumain, ce déterminant n'est pas obligatoire. L'article défini peut y avoir le rôle d'indice de possession : *soția* (on sous-entend *ma femme*). C'est surtout dans le code oral que l'article a cette valeur : *Ești cu fratele ?*

(on sous-entend *avec ton frère*)

Dans la possession inaliénable (inséparable du possesseur), on trouve des relations entre les éléments qui composent le pôle de référence, considéré comme un tout : les parties du corps, par exemple, appartiennent au possesseur. Ce sont des relations naturelles, nécessaires et connues pour n'importe qui ; on peut donc dire que les parties du corps sont inaliénables de leur possesseur. La possession inaliénable est ainsi une relation de dépendance (de la partie) par rapport à son possesseur, ce qui relève l'association «de la notion d'inaliénabilité au domaine d'inclusion et de dépendance»². Le possesseur, qui est présent dans une construction possessive inaliénable, peut participer à l'action, étant exprimé, dans les deux langues, par le pronom personnel et réfléchi au datif :

roum. *îi spală mâinile ; își șterse fruntea.*

fr. *elle lui lave les mains ; elle s'essuya le front.*

Au cas de la possession aliénable, l'élément dépendant - non humain - est rattaché au pôle de référence (la personne) par un lien d'appropriation³. Ce n'est pas une relation de dépendance à l'égard du possesseur comme dans la possession inaliénable (relation qu'on appelle aussi corporelle⁴), mais les deux éléments se trouvent plutôt dans un rapport d'extériorité, l'un vis-à-vis de l'autre. Dans l'expression de la relation de possession aliénable, le français emploie le déterminant possessif (*Je lave sa blouse*), tandis que le roumain recourt au pronom personnel au datif (*îi spală bluză*).

Lorsque le possesseur et le sujet grammatical coïncident (en cas de possession inaliénable), on constate dans les deux langues l'emploi du pronom réfléchi au datif (*Își spală mâinile - Il se lave les mains*) et la présence de l'article défini, accompagnant le nom objet de l'action : roum. *mâinile* - fr. *les mains*.

Les deux constructions possessives - avec le déterminant possessif et avec le pronom personnel ou réfléchi au datif - entrent en concurrence. Il est à observer que le roumain utilise plus fréquemment que le français la construction avec le datif possessif (*Mi-am văzut fratele*), parce qu'elle est plus concentrée que celle avec le pronom personnel complément, lorsque l'objet direct, précédé de la préposition *pe*, est une personne (*L-am văzut pe fratele meu*). Le choix de l'une des deux constructions, soit avec le datif possessif (*Îți-am corectat lucrarea*), soit avec le déterminant possessif (*Am corectat lucrarea ta*), dépend du sujet parlant ou du contexte : dans la construction avec le déterminant possessif on remarque une nuance d'emphase, tandis que le datif possessif peut avoir une connotation péjorative en fonction du contexte.

On note également, pour le roumain, l'existence d'une construction possessive avec le verbe *être* (*a fi*) et le possesseur au datif, mais c'est seulement au cas des possessions abstraites : *mi-este sete / foame / milă*. C'est une construction dont le sens possessif est donné par le verbe *avoir* (*a avea*), ce que l'on peut voir dans la structure explicite du français : *j'ai soif / faim*. La particularité du roumain est que cette construction avec le datif possessif exprime une possession abstraite⁵ d'un possesseur humain, marquée par un pronom personnel au datif. Le nom n'a pas d'article, mais si l'on lui ajoute une détermination (un intensifieur, par exemple), celui-

ci peut recevoir un article indéfini, aussi bien en roumain qu'en français : *mi-e o foame de lup = j'ai une faim de loup*. La nuance d'intensification peut apparaître, aussi, par la simple présence de l'article accompagné de l'intonation et l'allongement de la voyelle : *mi-e o foame!* = *j'ai une faim!*

2. Comportement des formes pronominales clitiques au datif

La catégorie de la possession est universelle et se manifeste par la définition des relations entre le possesseur et l'objet possédé. Les constructions possessives du français et du roumain diffèrent, en fonction de la diversité des moyens morphosyntaxiques qui expriment les rapports de possession. On constate à cet égard, que le roumain utilise aussi, outre les pronoms personnels et les possessifs, les pronoms de politesse (*dumneavoastră, dumitale, dumnealui, dumneaei, dumnealor*) en fonction de complément de nom (*Nu pot răspunde la întrebarea dumneavoastră*) et les formes de l'article possessif *al* qui précède un nom au cas génitif.

L'objet de notre travail est l'identification des *clitiques* (formes pronominales non accentuées, dépendantes de la forme verbale) et leur comportement au cas datif en tant que moyen morphologique d'expression de la catégorie de la possession. Il s'agit de l'utilisation des *clitiques* - pronoms personnels au cas datif - au lieu des pronoms personnels de 1ère et 2e personnes, qui n'ont pas de formes spéciales pour le cas génitif. Le rôle possessif du cas datif, lorsque ses clitiques expriment la fonction du cas génitif, est appelé *datif possessif*. Les clitiques qui ont cette valeur sont :

roum. *îmi, mi, îți, ți, îi, i, ni, ne, vă, vi, v, le, li ;*

fr. *me, m', te, t', lui, nous, vous, leur.*

Ce sont des formes qu'on emploie fréquemment dans la langue parlée, mais qui sont reprises progressivement par la norme littéraire aussi (surtout en roumain). Le datif possessif est exprimé donc par des clitiques qui sont équivalents aux déterminants possessifs. En fonction de la nature du possesseur (animé/inanimé), on distingue deux situations :

a) l'action du verbe est réalisée par un *possesseur animé* personnel et agit sur divers types d'objets. Au cas de la *possession inaliénable* (avec des noms parties du corps), on constate des similitudes entre le roumain et le français :

Mi-am spălat urechile - Je me suis lavé les oreilles.

Îmi întinse mâna - Il me tendit la main.

Și-a rupt mâna (brațul) - Il s'est cassé le bras.

S'il s'agit de la *possession aliénable*, le pronom roumain au datif possessif correspond en français au déterminant possessif, dans les contextes où les noms indiquent des vêtements : *Îmi potrivesc cravata* → *J'ajuste ma cravate* ; *Își scoate paltonul* → *Il ôte son manteau* ; une relation de parenté : *I-au venit părinții* → *Ses parents sont arrivés* ; ou lorsque le possesseur est l'agent d'une action : *Îți cunoști interesul* → *Tu connais tes intérêts*

b) lorsque le *possesseur est inanimé*, le roumain utilise le datif possessif, tandis que le français recourt au déterminant possessif :

Mașina este în fața casei și am uitat să-i închid portbagajul → *Mon auto est devant la maison et j'ai oublié de fermer son coffre.*

En ce qui concerne le comportement du clitique au datif, on observe, dans les deux langues envisagées, que celui-ci peut anticiper ou reprendre l'objet indirect réalisé par un substantif, en prenant sa référence contextuellement du nominal, par coréférence.

À cette fin, le français se sert de la dislocation - un procédé de l'emphase ou d'insistance sur un constituant de la phrase⁶ - qui consiste dans l'extraction du complément d'objet indirect de sa place normale et son déplacement en tête ou à la fin de la phrase, pour être ensuite repris ou anticipé par un clitique : *À bon joueur la balle lui vient.* Ce procédé est utilisé lorsqu'on veut mettre en évidence un groupe nominal représentant le complément indirect : *À cet enfant, on lui pardonne le geste.*

En roumain, le phénomène est grammaticalisé⁷. Le complément indirect est doublement exprimé: par un nominal référentiel et par un clitique qui emprunte sa référence contextuellement au nominal : *Copilului îi căzu jucăria* ; *Călătorului îi stă bine cu drumul.*

On remarque également, en roumain, l'emploi des deux formes des pronoms - conjointe et disjointe - dans le même énoncé⁸, ce qui donne à la langue la possibilité de marquer emphatiquement la personne : *Îi dau lui această carte* ; *Mie mi se țare o mare nedreptate.*

Le français admet, lui aussi, cette construction, surtout dans la langue parlée, familière : *il me semble à moi.* D'ailleurs, ce redoublement pronominal est une tendance des langues romanes qui possèdent une série double de formes pronominales (accentuées et nonaccentuées).

2.1. Valeurs particulières des clitiques au datif

Les clitiques datifs entrent dans quelques structures linguistiques spéciales, que nous nous proposons d'identifier dans un corpus formé d'exemples extraits de proverbes et de dictons français et roumains. Le choix de ce corpus se justifie par le fait que les proverbes sont des créations à caractère universel, qui expriment des vérités générales et dont le locuteur se sert, pour obtenir un certain effet expressif et pragmatique sur l'interlocuteur. Les proverbes que nous avons utilisés, pour illustrer ces valeurs des clitiques, sont empruntés à des recueils et surtout à des versions électroniques de quelques dictionnaires spécialisés.

On se rapporte, par conséquent, à des constructions verbales qui contiennent un clitique datif à signification possessive, appelé *datif possessif* (structure syntaxique), ou un clitique *datif explétif* (structure asyntaxique). Ce dernier a seulement un rôle stylistique ou pragmatique (il s'agit du datif éthique et du datif roumain à valeur neutre).

2.1.1. Du point de vue sémantique, le rôle des clitiques au datif est celui de *possesseur*. Dans les unités parémiologiques dans lesquelles nous avons analysé la possession (inaliénable et aliénable), on a trouvé, aussi bien en français qu'en roumain, des clitiques au **datif possessif** que l'on cherche à présenter selon la nature du pronom qui les représente.

a) Ainsi, dans le cas du *pronom personnel*, le possesseur animé affecte les parties du corps humain. C'est un datif que

l'on rencontre dans la *possession inaliénable* et que M. Riegel⁹ appelle « datif de la totalité impliquée ». Nous essayons de grouper les exemples suivants, où l'on peut remarquer la présence du datif possessif réalisé par le *clitique personnel*, selon les diverses positions syntaxiques que les noms parties du corps peuvent occuper dans la structure du proverbe respectif :

- sujet : fr. *Nul n'est vilain si le cœur ne lui meurt* ; *Ma peau m'est plus proche que la chemise* ;

roum. *Caprei îi pică coada de râie, și ea tot sus o ține* ; *Caprei îi pică trupul de râie și coada*

tot bâzâu o ține; *Nici usturoi n-a mâncat, nici gura nu-i pute.*

- complément d'objet direct : fr. *Si on lui tordait le nez, il en sortirait du lait* ; *Il est facile de nager quand on vous tient le menton* ; *Nourris un corbeau, il te crèvera l'œil* ; *Quand le loup est pris, tous les chiens lui lardent (mordent) les fesses* ; *Il vaut mieux laisser son enfant morveux que de lui arracher le nez* ; *En parlant de la bête, on lui voit la tête.*

roum. *Fratele îți scoate ochii* ; *Îi dai un deget și-ți ia mâna toată* ; *Prinde orbul, scoate-i ochii* ;

Ținde oaia dar nu-i lua și pielea ; *Ține-ți limba-n gură ca să ai friptură* ; *Sușăratului i se taie nasul* ; *De te latră vreun câine astupă-i gura cu pâine* ;

- constituant d'un groupe prépositionnel : fr. *Quand on crache en l'air, ça vous retombe sur le nez* ; *À goupil endormi rien ne lui tombe en la gueule* ; *L'âne ne sait pas nager avant que l'eau ne lui monte aux oreilles.*

roum. *Celui fără rușinare, de- i dai ceva obraz, sare să ți se urce-n spinare.*

b) À côté du clitique personnel, le datif possessif, que l'on trouve dans les proverbes, est exprimé aussi par le *pronom réfléchi*, ayant le rôle de marquer une relation d'appartenance. Il s'agit du réfléchi à signification possessive, qui constitue une anaphore syntaxique (le clitique marque l'identité référentielle entre le sujet et le complément d'objet direct qui a le rôle de complément possessif) :

fr. *On ne peut cueillir la rose sans se piquer les doigts* ; *Il tombe sur le dos et se casse le nez* ; *Il est difficile de manier de la poix sans s'engluer les doigts* ; *Quand un âne va bien, il va sur la glace et se casse une patte* ; *Quand le chat se frotte l'oreille, le mistral se réveille* ; *Il tombe sur le dos et se casse le nez* ; *Qui met son argent en abeilles risque de se gratter l'oreille* ; *Qui siffle tout le temps se dessèche la bouche.*¹⁰

roum. *Cine scuipă împotriva vântului își scuipă mustățile* ; *Cine-și păzește limba își păzește capul* ; *Lupul păru-și schimbă, dar năravul ba* ; *Au mâncat părinții mere acre și și-au strepezit copiii dinții* ;

Il faut souligner que le datif possessif se retrouve aussi dans la *possession aliénable*, même si les exemples de cette catégorie sont moins nombreux dans notre corpus. On en mentionne quelques-uns : fr. *À cheval qui ne fait rien, on lui diminue l'avoine* ;

roum. *Ce folos de statul tău / Dacă ți-e năravul rău* ; *Ascunde-ți ciomagul de căini, că mai rău te mușcă* ; *Întinde-te cât ți-e plapuma* ; *Încarcă-ți dobitocul până unde e sorocul* ; *Rabdă suflète cât poți, nu-ți da taina către toți* ; *Nu tăia pomul din rădăcină ca să cadă și să-i culegi rodul* ;

On constate que les exemples qu'on a trouvés pour la possession aliénable sont surtout en roumain, car l'équivalent

français de ce datif est le déterminant possessif. Quant au clitique réfléchi, utilisé avec la valeur de datif possessif, on l'a identifié plutôt dans les énoncés parémiologiques roumains :

Cine nu-și laudă casa / Casa pe el cade; Cine vrea să-și vânză marfa cu preț să o scoată la mezat; Care om mereu vorbește, el treaba și-o zăbovește; Cloșca nu trebuie să-și părăsească cuibul; Racul nu-și schimbă mersul;

Les clitiques réfléchis au datif possessif apparaissent surtout dans les constructions locutionnaires et favorisent les expressions pléonastiques (avec pronoms réfléchis et adjectifs possessifs) :

roum. *Cine vrea să-și ucidă câinele său, destul să zică că e turbat;*
fr. *Qui garde bouche, se garde son âme;*

Il est à remarquer le fait que le datif possessif roumain connaît une variante, que l'on appelle **datif adnominal**¹¹. C'est le datif d'un clitique personnel ou réfléchi, en fonction de complément du nom. Celui-ci consiste dans l'emploi particulier du pronom personnel atone en postposition : nominale (*camera-i curată*), adjectivale (*palida-ți frunte*) ou prépositionnelle (la préposition se construit avec un substantif au cas génitif : *în juru-i*). C'est un type de possession que l'on appelle¹² « déviée » et qui se réalise comme relation sémantique d'appartenance. La différence entre les deux structures – datif possessif : *Și-a văzut camera curată* et datif adnominal : *A văzut camera-i curată* – consiste dans le degré de concentration sur le possesseur : dans la structure avec le datif adnominal, le possesseur est moins focalisé que dans le cas du datif possessif. Le datif adnominal est réservé à la langue poétique et entre en variation stylistique avec la structure renfermant l'adjectif possessif, considérée comme emphatique : *A văzut camera ei curată*. Il peut être cooccurrent au datif possessif verbal : *Își văzu camera-i curată*.

L'hétéronyme français de ce datif adnominal roumain est le déterminant possessif : *sa chambre propre; Elle vit sa chambre propre*. Et pourtant, en français populaire, on rencontre un datif adnominal réalisé par un syntagme prépositionnel : à + pronom personnel disjoint / nominal [+ humain] : *C'est un stylo à moi; C'est un ami à lui; C'est le fils à Jean*.

Il faut préciser que dans les unités parémiologiques que nous avons analysées, la présence du datif adnominal est rare :

Când ai pisică bătrână / Soarecii-n casa-ți fac stână; Limba-i lucrează înaintea capului; Celui cu meserii multe casa-i este fără curte; Cine șade, coada-i cade, cine mișcă, tot mai pișcă; Cui e slămând, pita-i e în gând.¹³; Omului înțelept sfaturile-i sunt zadarnice;

Par rapport au comportement des clitiques datifs personnels en roumain actuel, les clitiques réfléchis apparaissent à côté du verbe¹⁴.

Dans certains contextes, que l'on a identifiés également dans les proverbes des deux langues soumises à l'étude, **le sens du possesseur** se combine avec celui de :

a) **bénéficiaire** (nommé aussi datif « étendu »), lorsque les verbes qui choisissent un datif bénéficiaire impliquent une activité de création ou de production :

fr. *Mâchez-lui les morceaux, il les avalera; Qui garde bouche, se garde son âme;*

roum. *A-i curge norocul gârlă; A-i merge plugul bine; După cum ți-e calul, așa să-ți cumperi șaua; Sacul și-a găsit petecul.*

b) **expérimentateur**, lorsque le pronom au datif est employé avec des verbes psychologiques et attaché à des noms qui indiquent des états d'esprit :

fr. *On ne manie pas le beurre sans se graisser les doigts; Un débrouillard ne se brûle jamais les doigts; Tout chien commande à sa queue, sauf si on la lui a coupée; À l'homme vaillant et hautain, la fortune lui presse la main.*

roum. *I-a căzut inima în călcâi; I-a făcut capul oboroacă; A-i curge miere din gură; A-i fierbe capul; A-i îngheța măduva în ciolane; A-i arde obrazul; I-a crăpat obrazul, dar rușinea tot nu i-a pierit; Învățătura e lumină ce-ți face viața mai senină; De o gânganie mică păru-n cap i se ridică și pielea i se-nfurnică; Îi crăpă pielea de a-l dracului ce-i;*

Le pronom apparaît aussi avec des noms abstraits postverbaux : *Nu da binelui cu piciorul că pe urmă o să-i duci dorul; Cu cel mânios nicidecum să te sfădești, până nu-i va trece mânia;*

Le clitique au datif ayant cette valeur concerne également des sensations ressenties par le sujet (états physiologiques) : fr. *Quand le gourmand est repu, le ventre lui pèse.*

roum. *De foame i se lungesc urechile; După ce-ți degeră urechea degeaba mai ții căciulă;*

2.1.2. Si le clitique au datif possessif fait partie des structures syntaxiques, d'autres formes clitiques datives apparaissent comme *explétives* ou *asyntaxiques* (elles n'entretiennent pas de relations syntaxiques avec les autres constituants de l'énoncé). Elles n'ont qu'un rôle stylistique (dans les registres : familier, populaire) ou pragmatique (par l'implication du sujet parlant ou de l'auditeur dans l'énoncé). On distingue par conséquent deux formes de datif :

- **le datif éthique**, dont la présence est signalée dans le langage populaire ou familier¹⁵ du français et du roumain. En ce qui concerne le fonctionnement de ce datif, la langue familière recourt aux clitiques de la 1re ou de la 2e personne, pour exprimer l'intérêt que le locuteur porte à l'action (*l'enfant va me faire une crise d'asthme*) ou pour déterminer l'interlocuteur de s'y intéresser (*je te l'ai frappé si fort, qu'il est tombé*). Ces pronoms sont explétifs, n'ayant pas de fonction syntaxique mais seulement stylistique (fr. *Je vais te me le mettre en morceaux* – roum. *O să mi ți-l ruș în bucăți*). Ils sont liés sémantiquement à un acte à connotation négative (une menace) et, du point de vue pragmatique, ils renvoient à un repérage déictique reflétant l'attitude du locuteur.

Même si le datif éthique existe dans les deux langues, on observe que dans les proverbes de notre corpus, les clitiques à cette signification ne sont pas nombreux. Nous n'avons trouvé que quelques exemples pour le datif éthique roumain, tandis que les unités parémiologiques du français ne le mentionnent pas.

Pour indiquer la participation affective du locuteur à l'action ou pour relever l'intérêt que celui-ci y manifeste, on emploie en roumain la 1re personne : *Luna mi s-a mâniat, soarele să-mi trăiască*. Pour impliquer l'interlocuteur (ou les interlocuteurs) dans l'événement exprimé par le verbe et même pour l'inviter « à s'investir affectivement dans l'action décrite »¹⁶, on se sert de la 2e personne (singulier ou pluriel), à la fois en roumain et en français. Au niveau pragmatique, le rôle du clitique est de concentrer l'attention sur le groupe verbal, en impliquant l'interlocuteur dans l'énoncé¹⁷ : *Mincinosul încoronează*

tânțaru, de **ți-l** face cât măgarul ; Nu te amesteca / Nu **-ți** băga lingura unde nu-**ți** fierbe oala ;

-le **datif neutre** est présent seulement en roumain. Il n'a pas d'équivalent en français.

Il s'agit du clitique de 3e personne qui entre dans la constitution de certaines locutions figées :

*Cât să-ți asculti glasul gurii, n-ai ce să-**i** mai faci naturii ; De nevoie n-ai ce-**i** face ;*

Grâce à ce clitique au datif, on peut faire la différence sémantique entre deux verbes: *a da* – verbe transitif et *a-i da cu ceva* – verbe intransitif avec préposition. Au niveau pragmatique, on focalise l'attention sur le groupe verbal: *Dă-**i** cu cîntea / Să piară rușinea; N-a apucat să-**i** iasă sufletul și-**i** dă cu „Dumnezeu să-l ierte”.*

La relation d'antonymie entre les deux termes *cinste-rușine* (*honnêteté-honte*) reflète une opposition sémantique au niveau de l'énoncé, en assurant une organisation équilibrée des constituants de l'unité parémiologique.

Il est à noter que la catégorie du cas du roumain se manifeste dans la flexion nominale, et le datif est imposé par le verbe régissant, réalisant la fonction syntaxique de complément indirect. Outre le datif roumain à flexion, on observe cependant l'existence d'une autre forme de datif, construite avec la préposition *la* et l'*accusatif*, que l'on utilise surtout dans le code oral. Ce datif, appelé aussi **datif analytique**, est préféré¹⁸ avec les substantifs à valeur indéfinie, employés au singulier ou au pluriel :

*Corb **la corb** nu-și scoate ochii; **La barza** chioară îi face Dumnezeu cuib; **La unii** li s-a dat capul ca să nu-i plouă-n gât; Mai bine roagă-te **la Dumnezeu** decât **la sfinți** ; **La Dumnezeu** să te rogi, iar pe Dracu' să nu-l superi ; A se închina **la toate icoanele**.*

Il est rencontré notamment dans le registre dialectal, régional, populaire et fréquemment dans la langue parlée. Les grammairiens considèrent que l'on recourt au datif analytique, lorsqu'on choisit de s'exprimer d'une manière plus concrète, que dans le cas du datif à flexion ou d'éviter des formes fléchies plus compliquées.

Conclusion

Après avoir présenté les caractéristiques de la relation de possession (possession inaliénable et possession aliénable) nous avons centré notre travail sur le fonctionnement des clitiques datifs, en français et en roumain, et particulièrement

sur les valeurs sémantiques que ces formes pronominales manifestent dans les structures du datif possessif et des datifs explétifs.

Pour conclure cette brève étude qui s'appuie sur un corpus formé de proverbes, nous nous contentons de souligner le fait que les deux langues recourent au même procédé linguistique, pour rendre la relation de possession: il s'agit du *datif possessif*, exprimé par des clitiques équivalents aux déterminants possessifs. Il existe aussi des différences entre le français et le roumain. Celles-ci concernent surtout la zone de la possession inaliénable et aliénable, où l'on rencontre les fautes les plus courantes commises par les apprenants roumains débutants. En prenant en considération l'analyse des énoncés parémiologiques proposés et le nombre d'exemples sur lesquels celle-ci repose, on constate que le datif possessif est utilisé plus souvent en roumain, parce qu'il n'a pas de restriction sémantique. On le retrouve ainsi dans les deux types de possession : inaliénable (*Tunde oaia dar nu-**i** lua și pielea; Cine-**și** păzește limba **își** păzește capul*) et aliénable (*Ascunde-**ți** ciomagul de câini, că mai rău te mușcă*). Le datif possessif français apparaît surtout avec les noms désignant des parties du corps (*En parlant de la bête, on **lui** voit la tête*); pour exprimer la possession aliénable, la langue française se sert du déterminant possessif (roum. *Cine nu-**și** laudă casa, casa pe el cade* – fr. *Qui est loin de son bien, est près de son dommage*) et rarement du datif possessif (dans certains cas appelés facultatifs ou en alternance avec le déterminant possessif : *Qui garde bouche, se garde son âme*)

En ce qui concerne la présence des clitiques explétifs (le datif éthique et le datif neutre) dans notre corpus, elle est extrêmement faible en roumain, tandis que les proverbes français examinés ne comportent pas ces formes. Et pourtant, le *datif éthique* (ou datif d'intérêt) français peut être identifié au niveau familier ou populaire de la langue, par rapport au *datif neutre*, que le français ne détient pas. Arrivée au terme de notre travail, on peut dire que du point de vue de la structure dans laquelle ils apparaissent, les datifs syntaxiques sont plus utilisés dans les unités parémiologiques que les datifs explétifs, aussi bien en français qu'en roumain. Pour souligner la fréquence d'un certain type de datif, on constate que les apparitions les plus nombreuses, enregistrées dans notre corpus, appartiennent au datif possessif, surtout dans la possession inaliénable.

Notes :

1. Patrick Charaudeau, *Grammaire du sens et de l'expression* (Paris : Hachette Éducation, 1992), 193.
2. Anne-Kathrine Woldsnes, *La possession inaliénable - une analyse contrastive* (Oslo : University of Oslo, 2013), 16. <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/35632/Masterxfranskxsprxk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, consulté le 21.01.2021.
3. Charaudeau, *Grammaire du sens*, 199.
4. Michaela Heinz, *Le possessif en français, aspects sémantiques et pragmatiques* (Bruxelles : Editions Duculot, 2003), 104, cité par Anne-Kathrine Woldsnes, *La possession inaliénable*, 17.
5. Ana Vrăjitoru, „Moduri de exprimare a posesiei în portugheză și română”, în *Tradiție / inovație – identitate / alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române*, ed. Ofelea Ichim (coordonator), Luminița Botoșeanu, Cecilia Maticiuc, Dinu Moscal, Elena Tamba (lași: Editura

- Universității „Al. I. Cuza”, 2013), 178. http://www.philippide.ro/traditieinovatie_2012/22VRAJITORU%20Ana%20final.pdf, consultat le 1.02.2021.
6. Martin Riegel, Jean-Christophe Pellat et René Rioul, *Grammaire méthodique du français* (Paris : Quadrige / PUF, 2002), 426.
7. *Gramatica limbii române*. Volumul I. *Cuvântul*, coord. Valeria Guțu Romalo (București: Editura Academiei Române, 2008), 206.
8. Sanda Reinheimer-Rîpeanu, *Lingvistica romanică: lexic – morfologie – fonetică* (București: All Universitar, 2001), 157.
9. Riegel, Pellat et Rioul, *Grammaire*, 227.
10. *Proverbes – français.fr. Dictionnaire des meilleurs proverbes et des plus belles citations françaises* in <https://www.proverbes-francais.fr/proverbes>, consultat le 2.01.2021
11. Dictionnaire *Trésor de la langue française : Adnominal*. S'emploie, par opposition à *adverbal*, pour désigner l'appartenance à un nom ; par exemple on qualifie ainsi le génitif dépendant d'un substantif, in <https://www.cnrtl.fr/definition/adnominal>, consultat le 22.09.2020.
12. *Gramatica limbii române*, 233.
- 13 *Dicționar de proverbe și zicători românești*, editori Anatol și Dan Vidrașcu, (București: Litera Internațional, 2001), 120 https://www.academia.edu/9802237/Dicționar_de_proverbe_si_zicatori_romanesti, consultat le 3.02. 2021.
14. *Gramatica limbii române*, 231.
15. Dictionnaire *Trésor de la langue française : Datif éthique*. Emploi familier du pronom personnel qui indique l'intérêt pris à l'action par la personne qui parle. Comme dans „Allez-moi mettre votre blouse” (G. Courteline, Les Gaietés de l'escadron, I, I dans Grev. 1964) <https://www.cnrtl.fr/definition/datif>, consultat le 15.02.2021.
16. Riegel, Pellat et Rioul, *Grammaire*, 226.
17. *Gramatica limbii române*, 207.

Bibliography :

- Charaudeau, Patrick. *Grammaire du sens et de l'expression [The Grammar of sense and expression]*. Paris : Hachette Éducation, 1992.
- Gramatica limbii române*. Volumul I. *Cuvântul [Romanian Grammar. The first volume: The Word]*. Volume co-ordinated by Valeria Guțu-Romalo. Bucharest: The Romanian Academy Publishing House, 2008.
- Iorga Mihail, Ana-Maria. „Realizarea analitică a dativului (La+acuzativ) în româna dialectală” [„The analytical achievement of the Dative in dialectal Romanian”]. In *Studii și cercetări lingvistice*, no. 2 (2013): 239–261.
- Reinheimer-Rîpeanu, Sanda. *Lingvistica romanică: lexic – morfologie – fonetică [Romanic Linguistics: Vocabulary, Morphology, Phonetics]*. Bucharest: All Universitar, 2001.
- Riegel, Martin, Pellat, Jean-Christophe and Rioul, René. *Grammaire méthodique du français [The French methodical Grammar]*. Paris: Quadrige / PUF, 2002.
- Vrăjitoru, Ana. „Moduri de exprimare a posesiei în portugheză și română” [„Ways of expressing possession in Portuguese and in Romanian.”]. In *Tradiție/ inovație – identitate/ alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române [Tradition / Innovation – identity / alterity. Paradigms in the Romanian cultural and linguistic evolution]*, edited by Ofelia Ichim (coord), Luminița Botoșineanu, Cecilia Maticiu, Dinu Moscal and Elena Tamba, 167–181. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013.
- Woldsnes, Anne-Kathrine. *La possession inaliénable - une analyse contrastive [The inalienable possession – a contrastive analysis]*. Oslo : University of Oslo, 2013.

Dictionnaires

- Dictionnaire *Larousse [Larousse Dictionary]*
<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>, consultat le 4.02.2021
- Dictionnaire *Trésor de la langue française [French Language Treasure Dictionary]*
<https://www.cnrtl.fr/definition/>, consultat le 15.03.2021

Textes de référence:

- Dicționar de proverbe și zicători românești [Dictionary of Romanian proverbs and sayings]* edited by Anatol and Dan Vidrașcu. Bucharest: Litera Internațional, 2001. https://www.academia.edu/9802237/Dicționar_de_proverbe_si_zicatori_romanesti
- Gorunescu, Elena. *Dicționar de proverbe francez – român [French – Romanian Dictionary of proverbs]*. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
- Gorunescu, Elena. *Dicționar de proverbe român – francez [Romanian – French Dictionary of proverbs]*. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Negreanu, Aristița. *Dicționar de expresii francez – român [French- Romanian Dictionary of phrases]*. Bucharest: Humanitas, 1992.
- ****Proverbes – français.fr. Dictionnaire des meilleurs proverbes et des plus belles citations françaises [Dictionary of the best French proverbs and of the most beautiful French quoted passages.]* <https://www.proverbes-francais.fr/proverbes>